

જીવન પ્રતિમા

વિદ્યુદ્ધમ ટ્રસ્ટ]

ક્રિડિષ શિલ્પ

જન્મ ૧૭૫૯ મરણ ૧૮૦૫

પાષાણ પ્રતિમા

જોડાન હેત્રિક ઉનેક નામના મૂર્તિધારે
ઈ. સ ૧૭૬૪મા સામે જોસાડીને ઘડેલી

[સુખપૃષ્ઠ

કવિ શિલરનું વિદલ્લેમ ટેલ

મૂળ જર્મન નાટકનો અનુવાદ;
ભૂમિકા, નોંધો તથા પરિશિષ્ટો સમેત

વસ્તુસ્થિતિને ભાવનામય
બનાવવા કરતાં ભાવનાને
વાસ્તવિક બનાવવાનું મને
સારૂ લાગ્યું. —શિલર

મૂલ્ય : રૂ.૩૨/—

મળવાનાં ઠેકાણાં :

૧ 'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ.

૨ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ, લીમીટેડ,
રાવપુરા, લીમડાપોળ સામે, વડોદરા.

૩ Dahyabhai Ishwarbhai Patel Esqr.,
P B. 50, Mombasa.

૩૧, ૧૯૩૩

*

૩૧, ૧૯૩૩

સર્વ હક સ્વાધીન

31193

આવૃત્તિ ૧

સંવત : ૧૯૮૩

*

સને : ૧૯૨૭

પ્રત ૧,૦૦૦

...ણુંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે
પ્રકાશકને માટે છાપ્યું. તા. ૪ : ૩ : '૨૭

પ્રસ્તાવના

ભારતનો સંબંધ યુરોપ સાથે થયો, ત્યારથી બીજા મધ્ય ક્ષેત્રોની પેઠે સાહિત્યક્ષેત્રમાં પણ આપણે યુરોપના પરિચયમાં આવ્યા. પણ એ સાહિત્યક્ષેત્ર સંકુચિત રહ્યું છે, કારણકે માત્ર અંગ્રેજી સાહિત્ય દ્વારા જ યુરોપિયન સાહિત્યનાં આપણને દર્શન થાય છે. જર્મનો કેવા છે, ફ્રેંચો કેવા છે, રશિયનો કેવા છે એ બે આપણે બાણવું હોય તો અંગ્રેજોને પુછવું પડે; ભારતવર્ષ અને ત્યાંના લોકો કેવા છે એ બે જર્મનોએ, ફ્રેંચોએ, રશિયનોએ બાણવું હોય તો તેમણે પણ અંગ્રેજોને જ પુછવું પડે અંગ્રેજી સાહિત્યે જ તૈયાર કરેલા ચક્ષુમાં ચઢાવી આપણે યુરોપન જોઈએ, યુરોપ આપણને જુએ, એ સ્થિતિ અનિષ્ટ છે. આપણે આપણા સાહિત્ય-સામગ્રી ને -ફળ લઈને જગતના મેળામાં જઈ એક બીજાન પ્રત્યક્ષ થઈએ, આપણે જગતને જોળખીએ - જગત આપણને જોળખે, આપણે જગતનો જોગ પામીએ - જગત આપણો જોગ પામે, એ જ ઇષ્ટ છે તેટલા માટે આપણી અને જગતની વચ્ચેનો અંગ્રેજી સાહિત્યચક્ષુમાં કાચ આપણે ભેદવા જોઈએ. જ્યાં પોપ કે પડયાના પ્રસાદ વિના દેવતાં દર્શન દુર્લભ હોય, ત્યાં ભક્તને દેવ ગમે તો વિરૂપ દેખાય કે ગમે તો ભક્ત પોને વિરૂપ અને ભક્તિની તપશ્ચર્યાએ ને માધનાએ સાક્ષાત્ દર્શન થાય એ જ સાચા દેવદર્શન ત્યારે માનવજાતિના સાચા દર્શન પામવા જગતની સાહિત્યભાષાઓનો આપણે પોતે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. ફ્રેંચ ભાષાનો અભ્યાસ તો થવા લાગ્યો છે, પણ જર્મન ભાષાના અભ્યાસની સાચી શરૂઆત પણ નથી થઈ.

સાહિત્યની અને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ પણ જર્મન ભાષા વગર આપણે જરૂર પાછા રહેવાના. ગયા માહ માસમાં ભારતભૂષણ પ્રકૃત્યન્દ્ર રાયને હું મળવા ગયો હતો, તે વખતે તેમની સાથે જર્મન સાહિત્ય સમ્પન્ન વાત નિકળી અને ત્યારે એકદમ તેજમાં આવી તે બોલી ઉઠ્યા કે “આહ! વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં સોએ નવાણું પુસ્તકો જર્મન ભાષાનાં બેવાં પડે છે!” દુનિયાની અનેક ભાષાઓના કરતાં એનું સાહિત્ય સર્વે શાખામાં ઉચું છે અને કોઈ ભાષાથી ઉતરતું નથી. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં નિપુણ થવું હોય તો જર્મન ભાષા સિવાય આપણે ચલાવી શકીએ નહિ, પ્રાચીન ભારતના આર્ય સાહિત્યનો અભ્યાસ જર્મન પૈડિતોએ જોડેલો કર્યો છે, તેટલો બીજા કોઈએ કર્યો નથી. મેક્સમુલર પોતે જ જર્મન પૈડિત હતા.

અહીં વિશ્વભારતીના એક જર્મન વર્ગમાં કવિ શિલરનું ‘વિલ્હૅલ્મ ટૅલ’ નાટક ચાલે છે. શીખવવાની તૈયારી કરવા માટે શિલરના બધા નાટકોનું - અને આ નાટકનું તો ખાસ - ગમ્ભીર અધ્યયન મારે કરવું પડ્યું. પરિણામે આ નાટક મને એટલું સારૂ લાગ્યું કે એનો મારી માતૃભાષામાં અનુવાદ કરવાની પ્રેરણા થઈ આવી.

મૂળ નાટક તો પદ્યમાં - ૩૨૯૦ પંક્તિમાં - છે, પદ્યમાં અનુવાદ કરવાની મારી શક્તિ નથી. વળી થિયોડોર માર્ટિને અગ્રેજી પદ્યમાં અનુવાદ કરેલો મેં જોયો છે, તે સફળ થયેલો હું માનતો નથી. અનુવાદમાં જ કંઈક રસ તો ચાલ્યો જાય છે, તેમાં વળી પદ્યમાં અનુવાદ કરતા, શક્તિ ના હોય તો, વધારે ચાલ્યો જાય આટલા જ માટે મેં તો ગદ્યમાં અનુવાદ કર્યો છે.

ભાષા સરકૃતમય નહિ કરતા લૌકિક રાખવાનો અને સાથેજ ભાવ તથા રસ ઉતારવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે જનસમાજ પાસે જવાનો એજ માર્ગ છે, એમ માનું છું. આજે આપણે માટે લૌકિક ભાષા પ્રાકૃત ભાષા છે, સરકૃતમય કૃત્રિમ છે. જોડણીના સમ્બન્ધમાં પણ પ્રચલિત નિયમો સ્વીકાર્યા છે.

વિશેષ નામોના ઉચ્ચાર મૂળ જર્મન જ રાખ્યા છે. અપરિચયને લીધે અધરા તો લાગશે, પણ એ ભાષાનો પરિચય પામવો હોય તો એ ઉચ્ચારનો પરિચય પામવો જ જોઈશે; અને એ ભાષાનો પરિચય પામ્યા વિના તો છુટકો નથી - જે જગતના મેળામાં જવું હશે તો.

ડૉઇચ ભાષામાં આ નાટકની અનેક લોક-આવૃત્તિ થઈ છે, ટીકાઓ-વાળી અનેક શાળા-આવૃત્તિ થઈ છે, એટલું જ નહિ પણ અગ્રેજી ટીકાઓ-વાળી આવૃત્તિઓ પણ પ્રકટ થઈ છે વળી એના અનુવાદોની તો વાત જ પુછો ના! અગ્રેજીમાં જ સવા ૩૩૦ અનુવાદો થઈ ગયા છે. જે બી માર્શલે એનો સારાશ લેઈ વિદ્યાર્થીઓને માટે સચિત્ર બાળકથા લખી છે. યુરોપની લગભગ બધી મુખ્ય ભાષાઓમાં અનુવાદો થઈ ગયા છે. યુરોપની કાંઈ પણ સાહિત્યભાષા એના અનુવાદ વગરની નથી. ત્યારે બીજી બાજુએ ભારતની કાંઈ પણ ભાષામાં આનો અનુવાદ હજી થયો નથી. આજે પહેલો અનુવાદ મારી માતૃભાષામાં ઉતરે છે ગુજરાતમાં જર્મન સાહિત્ય માટે તૃણ જાગે એ આકાક્ષા છે, અને આ અનુવાદથી એ તૃણ જાગશે તો કૃતકાર્ય થયો માનીશ.

મને વિવેચનથી અને ટીકાઓથી સન્તોષ થયો નથી, અને શકા છે કે ભૂલો પણ રહી ગઈ હશે. સન્તોષ થાય એટલું જોવાને માટે ગ્રન્થસાહિત્ય પણ મળી શક્યું નથી, અને જે મળ્યું છે તેથી નિભાવી લેવું પડ્યું છે.

આ અનુવાદ કરવામાં નીચેનાં પુસ્તકોની સહાયતા લીધી છે તે તે માટે તેમના કૃતિઓનો ઉપકાર માનું છું .

૧. Arthur H Palmer—Prof. in Yale University, U. S A., એમનો જર્મન નાટકપાઠ અને અગ્રેજીમાં વિવેચન તથા ટીકા, ન્યુ યોર્ક.
૨. W. A. Cairuth Ph D.—Prof. of German Language & Literature, in the University of Kansas, એમનો જર્મન નાટકપાઠ અને અગ્રેજીમાં વિવેચન તથા ટીકા, ન્યુ યોર્ક.
- ૩ Theodor Martinનો અગ્રેજીમાં અનુવાદ, લંડન
૪. Ward, Lock & Co Ltd ની Handbook to Switzerland, London
- ૫ Badekerનું Schwyz
- ૬ Brockhausનો Kleines Konversationslexikon, Leipzig.
- ૭ Encyclopædia Britannica—11th Editon, London.

આજે બ ગાળી સવત ૧૩૨૮ના પોષ માસની સાતમી તારીખે—આ શાન્તિનિકેતનના ધ્વજચર્યાશ્રમના ૨૦મા વાર્ષિકોત્સવને પુણ્યદિને—મારો આ સ્નેહશ્રમ સમાપ્ત થતા મને આનન્દ થાય છે

પોષ વદિ ૮, સ ૧૯૭૮

ગુરુવાર

નરસિંહભાઈ પટેલ

શાન્તિનિકેતન

પુરવણી . ભાઈ દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીને આ સમગ્ર પુસ્તક તથા ભાઈ રામનારાયણ વિ પાઠકે અને ભાઈ ચમનભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલે ભૂમિકા તપાસી યથાયોગ્ય સૂચનાઓ આપી, ભાઈ રવિશંકર ગવળે પૃ. ૧૧૨ સામેનું ચિત્ર નવેસરથી આકૃતિ આપ્યું અને બધી છબિઓના ખર્ચાકે સવેળા તૈયાર કરી છાપી આપ્યા, ભાઈ નટવરલાલ માણેકલાલ દવેએ એ સમગ્રબંધેની બધી વ્યવસ્થા કરી આપી, અહીંને ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસે શ્રમ લેઈને મારી મનોભાવના પ્રમાણે પુસ્તક છાપી દીધું ; એ બંધુભાવને માટે એ મૌ ભાઈઓનો આભાર માનું છું

મહાશિવગત્રિ, ૧૯૮૩

શુક્રવાર

નરસિંહભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

સ મા વે શ

વિષય:

પૃષ્ઠ

ભૂમિકા:

૧-૭૮

કવિ-જીવન અને -કવન

૧

નાટક કેમ રચાયું?

૨૫

ચુડીએ લખેલો ઇતિહાસ

૩૦

પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ

૪૨

લોકકથાની તથા ઇતિહાસની ઉત્પત્તિ

૫૪

નાટકવસ્તુસાર

૬૦

નાટકનું સ ગઠન

૬૬

તોલ અને વિચાર

૭૦

નાટક:

૧-૧૮૩

પરિશિષ્ટ:

૧૮૫-૧૯૮

૧ શિલ્પરનો જીવનનો કાર્યક્રમ

૧૮૫

૨ ઐતિહાસિક કાળક્રમ

૧૮૬

૩ વનપ્રાન્તોનો નકશો

૧૮૮

૪ ભૌગોલિક કોષ

૧૮૯

છબિઓ તથા ચિત્રો:

શિલ્પરની જીવન- તથા પાપાણુ-પ્રતિમા

મુખ્યપૃષ્ઠ

રૂઢિલીની પ્રતિમા

૮૪

લીંબુ તાકવું

૧૧૨

દેવની પાપાણુપ્રતિમા

૧૧૪

વિદ્વદ્મ ટલ

ભૂમિકા

કવિ-જીવન અને -કવન

થોહાન ક્રીસ્ટોફ ફ્રીડ્રીખ ફ્રાન્ક શિલર (Johann Christoph Friedrich von Schiller) ડોઇચલાંડમાં^૧ આવેલા વુર્ટ્ઝબર્ગ પ્રાન્તમાં નેકાર નદીને કિનારે આવેલા માર્થાઇ ગામમાં ઇ. સ. ૧૭૫૮ના નવેમ્બર માસની ૧૦મી તારીખે જન્મ્યો, ત્યારે ફ્રાઇપર્ગ^૨ અને કાણ્ટ^૩ પાત્રીસ

✱

^૧ ડોઇચ (Deutsch) = જર્મન, લાંડ (land) = દેશ

^૨ ફ્રીડ્રીખ ગોટલીબ ક્લોપષ્ટોક (Friedrich Gottlieb Klopstock) ક્વેડલિનબુર્ગમાં ૧૭૨૪માં જન્મ અને હામ્બુર્ગમાં ૧૮૦૩માં મરણ પામ્યો. ડર મેસિયાસ (Der Messias) નામે વીસ સર્ગના કાવ્યમાં પ્રભુ ક્રાઇસ્ટના મૃત્યુ, પુનર્જીવન અને સ્વર્ગારોહણ વિષે એણે ૧૬ સુંદર ગાયું છે

^૩ ઇમાન્યુએલ કાણ્ટ (Immanuel Kant) ક્રાઇનિગ્સબર્ગમાં ૧૭૨૪માં જન્મ અને ત્યાજ ૧૮૦૪માં મરણ પામ્યો. સોળ વર્ષની ઉંમરે ક્રાઇનિગ્સબર્ગના વિદ્યાપીઠમાં દાખલ થયો અને ત્યાં એણે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો. ત્યાં છ વર્ષ રહ્યા પછીનાં દસ વર્ષ ફેટલાક અમીર કુટુંબોમાં શિક્ષક તરીકે ગાળ્યા અને પછી પાછો ૧૭૫૫માં એ વિદ્યાપીઠના તત્ત્વજ્ઞાનનો અધ્યાપક અને ૧૭૭૦માં આચાર્ય થયો. તત્ત્વજ્ઞાનના એના સમ્પ્રદાયનો ત્રણ જુગ પાડી શકાય: (૧) Leibniz-Wolffian સમ્પ્રદાયનું જ્ઞાન અભ્યાસસમયે પામ્યો, (૨) અગ્રેજ સમ્પ્રદાયને સરકારે પોતાના પૂર્વના સમ્પ્રદાયનો ત્યાગ કર્યો અને છેવટે (૩) પોતાનો સ્વતંત્ર સમ્પ્રદાય યોજી કાઢ્યો. પ્રચલિત ધર્મવિચારો વિરુદ્ધ એના વિચારો હોવાથી તેને પોતાના પુસ્તકો છપાવતા પ્રુસિયન સરકારે ફેટલોક વખત અટકાવ્યો હતો, અને ત્યારથી એની શક્તિ શિથિલ થતી ચાલી હતી. એણે લગ્ન તો કર્યું જ નહોતું; પ્રકૃતિના સૌન્દર્યમાં, કાવ્યમાં, સંગીતમાં કે ખીજ કોઇ લલિત

વર્ષના, લૅસિંગ^૪ ત્રીસ વર્ષનો અને ગોષ્ટે^૫ દશ વર્ષનો હતો. વુષ્ટર્ટ-મ્મર્ગ શાન્તિમાં હતો, પણ દેશનો પૂર્વ ભાગ સપ્તવર્ષીય વિદ્રહને અધવચાળે આવ્યો હતો. આ કવિના જન્મનો દેશકાળ.

✽

કલામાં એને રસ નહોતો; પ્રવાસ કરવો પણ એને ગમતો નહિ. ને કાષ્ટ-નિઃસર્ગથી ૪૦ માઇલ દૂર ભાગ્યે જ એ ગયો હશે; માતૃભૂતિ પ્રત્યે પણ એને બહુ માનવૃત્તિ નહોતી; મિત્રો પ્રત્યે પણ શિથિલ હતો; એક દરે, બુદ્ધિ-વાદમાં અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં જ દિનરાત રમ્યોપમ્યો રહેતો હોવાથી એનું જીવન શુષ્ક બની ગયું હતું. એનાં મુખ્ય પુસ્તક આ છે: Kritik der reinen Vernunft (૧૭૮૧), Grundlegung zur Metaphysik der Sitten (૧૭૮૫), Kritik der praktischen Vernunft (૧૭૮૮) અને Kritik der Urteilstkraft (૧૭૯૦).

૪ ગોટ્ટહોલ્ડ ઍફ્રાઇમ લૅસિંગ (Gotthold Ephraim Lessing) કામેન્ત્સમાં ૧૭૨૯માં જન્મ અને વ્રાઉનશ્વાઇગમાં ૧૭૮૧માં મરણ પામ્યો. સાહિત્યના અર્વાચીન જુગનો સર્વોત્તમ વિવેચક અને ડૉહત્ત્ય નાટકનો સંસ્થાપક હતો. કલાના, તત્ત્વજ્ઞાનના અને ધર્મના ઇતિહાસ સંબંધે Briefe die neueste Litteratur betreffend (૧૭૫૯ - '૬૦), Laokoon (૧૭૬૬), Hamburgische Dramaturgie (૧૭૬૭ - '૬૮) વગેરે અનેક લેખો એણે લખ્યા છે. એના મુખ્ય નાટક આ છે: Miss Sara Sampson (૧૭૫૫), Minna von Barnhelm (૧૭૬૭), Emilia Galotti (૧૭૭૨) અને Nathan der Weise (૧૭૭૯).

૫ યોહાન વોલ્ફગાંગ ડ્રૉન ગોષ્ટે (Johann Wolfgang von Goethe) માઇન નદી ઉપરના ફ્રાંકફુર્ટમાં ૧૭૪૯માં જન્મ અને વાઇમરમાં ૧૮૩૨માં મરણ પામ્યો. પોતાના જન્મસ્થાનમાં ગાલ્યાવસ્થા ગમે તેમ ગાળી કિશોરવયે લાઇપ્સીકના અને જ્હાસબુર્ગના વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કર્યો, અને વળી પાછો ઘેર રહ્યો. ૧૭૮૬ - '૮૮માં એ ઇટાલીમાં હતો. પછી એ ઠેક મરતા સુધી - પ્રવાસમાં કદી કદી એ બહાર જતો તે સિવાય - વાઇમરમાં જ રહ્યો. ત્યાંના રાજકારભારમાં પણ એણે ભાગ લીધો છે. એણે અનેક વિષયોમાં લખ્યું છે. Gutz von Berlichingen

શિલરે જ્યારે પોતાનું પ્રથમ નાટક Die Räuber ૧૭૮૧માં પ્રકટ કર્યું, ત્યારે વીલાન્ડ^૬ અને હર્ડર^૭ લેખકોમાં ગહુ ઉચ્ચ પદવી ભોગવતા હતા; તેજ વર્ષમાં ડ્રેસિંગ મરણ પામ્યો અને કાણ્ટનું Critik der

*—

(૧૭૭૩), Iphigenie auf Tauris (૧૭૮૭), Egmont (૧૭૮૮), Torquato Tasso (૧૭૯૦) અને Faust (૧૮૦૮-’૩૨) એ એનાં મુખ્ય નાટકો છે; Reineke Fuchs (૧૭૯૩) અને Hermann und Dorothea (૧૭૯૭) એ એનાં મુખ્ય કાવ્યો છે; Die Leiden des jungen Werthers (૧૭૭૪), Wilhelm Meisters Lehrjahre (૧૭૯૫), Wilhelm Meisters Wanderjahre (૧૮૨૧-’૨૯), Die Wahlverwandtschaften (૧૮૦૯) એ એની મુખ્ય નવલકથાઓ છે; Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit (૧૮૧૧-’૩૨) એ એનું પોતાનું અદ્ભુત આત્મજીવન છે. સાહિત્ય અને કલા ઉપર એણે અનેક સુંદર વિવેચન લખ્યાં છે, તે નવાઈ જોવું તો એ છે કે કવિ હોવા છતાં વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રમાં પણ એણે અદ્ભુત કૃતિ મેળવી છે. શિલરને જાદ કરીએ તો જર્મન સાહિત્યમાં એ સર્વોત્તમ સાહિત્યિક ગણાય.

૬ ક્રીસ્ટોફ માર્ટિન વીલાન્ડ (Christoph Martin Wieland) વુર્ટ્ટમ્બર્ગમાં ગિબેરાખ પાસે ૧૭૩૩માં જન્મ અને વાઇમરમાં ૧૮૧૩માં મરણ પામ્યો. ૧૭૫૨-’૬૦ શ્વીટ્સમાં પ્રવાસે ગયો, ૧૭૬૦-’૬૯ ગિબેરાખમાં અધિકારી થયો અને ૧૭૬૯-’૭૨ ઍગ્નુર્ટના વિદ્યાપીઠમાં આચાર્ય રહ્યો. એના શરૂઆતના લેખો ઉપર કલ્પપટ્ટાકનો અને પ્લેટોનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ છે. પૈસેટકે સુખી હોવાથી વાઇમર રહેવા ગયા પછી એક દશકો ખુબ સત્તા ભોગવી. ત્યાર પછી ગ્રીસ અને ઇટાલીના પ્રાચીન સાહિત્યના અભ્યાસમાં તે અનુવાદમાં ગુથાયો. Agathon (૧૭૬૬), Die Abderiten (૧૭૭૪) અને Peregrinus Proteus (૧૭૯૧) એ એની મુખ્ય નવલકથાઓ છે; Oberon (૧૭૮૦) એ એનું ઉત્તમ કાવ્ય છે. શેક્સ-પીઅરનાં અનેક નાટકોનો અનુવાદ કરીને એ કવિને એણે ડાઇચલાન્ડમાં લોકપ્રિય બનાવ્યો.

૭ યોહાન ગોટફ્રીટ હર્ડર (Johann Gottfried Herder) કાઇનિગ્સબર્ગ પાસે ૧૭૪૪માં જન્મ અને વાઇમરમાં ૧૮૦૩માં મરણ

reinen Vernunft નામે તત્ત્વજ્ઞાનનું પ્રખ્યાત પુસ્તક પ્રકટ થયું. ૧૮૬૧-૬૨માં સાહિત્યજીવન તે સમયે ખરી રીતે તો સમાપ્ત થતું જતું હતું અને જીવન લેખકોએ તેની લોકપ્રિયતાને ઢાંકવા માંડી હતી. ગોષ્ઠીએ પોતાનાં કાવ્યો અને નાટકો પ્રકટ કરવા માંડ્યાં હતા અને તેનામા ચચળતા જમ્મ ગમ્મીરતા આવતી જતી હતી અગ્રેજ લેખકોનો પ્રભાવ ડૉઇચ સાહિત્ય ઉપર પડતો જતો હતો અને તેમા શેકસ્પીઅર, મેકક્સર્સન, ગોલ્ડસ્મીથ અને રિચર્ડસનનો ખાસ. ફ્રેન્ચ લેખકો રૂસો અને દીદેરોનો પ્રભાવ પણ ઓછો ન હતો. આ એના સમયની ડૉઇચ સાહિત્યની સ્થિતિ.

ડૉઇચ નગરોમાં ચાહુદીઓને હજીયે અસ્પૃશ્યોની પેઠે અલગ વાસમા વસવું પડતું, ઘણા અપમાનજનક આચાર આચરવા પડતા તથા કર ભરવા પડતા. ડૉઇચ તાગાના શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં એક સ્ત્રીને ડાકણ માની તેને મોતની સજા કરવામા આવી હતી, પણ એ પ્રકારની સજા ત્યાંના ઇતિહાસમા એ છેલ્લીજ હતી. આ એના સમયમા ડૉઇચલાણ્ડની સમાજસ્થિતિ.

*—

પાશ્વે. ક્રાઇનિગ્સબર્ગમા એણે તત્ત્વજ્ઞાનનો ને ધર્મશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો ને તેમા કાણ્ટ, હામાન, રૂસો અને હેમ્મિંગના વિચારોનો તેના ઉપર પ્રભાવ પડ્યો. ત્યાંથી નિકળી ફેટલોક વખત પ્રવાસમાં એ કર્યો ને ૧૭૭૬મા વાઇમરના કાફારે એને પોતાની ધર્મસંસ્થાનો મુખ્યાધિકારી બનાવ્યો. એના પોતાનાં કાવ્યો તો બહુ પ્રખ્યાત નથી, પણ એના વિવેચનોમાં અને ભાષાન્તરોમાં એની શક્તિ ઠીક ઝળકી નિકળે છે. Fragmente über die neuere deutsche Litteratur (૧૭૬૬), Kritische Wälder (૧૭૬૬) અને ગોષ્ઠીના સહયોગમાં રહી લખેલા Blätter von deutscher Art und Kunst (૧૭૩૩) એ એના વિવેચન-ગ્રંથો છે; Die älteste Urkunde des Menschengeschlechts (૧૭૭૪), Vom Geist der ebraïschen Poesie (૧૭૮૨-'૮૩), Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (૧૭૮૪-'૯૧) અને Briefe zur Beforderung der Humanität (૧૭૯૩-'૯૭) એ એના મુખ્ય ધર્મ- અને તત્ત્વ-ગ્રંથો છે; જગતની અનેક પ્રજાઓના લોકગીતનો અનુવાદ કરીને Stimmen der Völker in Liedern નામે સંગ્રહ ૧૭૭૮-'૭૯માં એણે કરેલો તે તેના મરણ પછી ૧૮૦૫માં પ્રકટ થયો હતો.

કવિ છેક નિર્ધન અવસ્થામાં તો જન્મ્યો ન હતો, પણ ખુબુ ધનવાન અવસ્થામાં ગે નહિ તેનો દાદો લઠિયારો હતો અને તેના પિતા યોહાન કાસ્પારે (Johann Kaspar ૧૭૨૩ - '૯૬) હાનમ-શસ્ત્રવૈદનો ધંધો શરૂ કર્યો હતો. અસ્ત્રાવડે વાળ કાપવા ની ક્રિયામાંથી શરીરના અન્નના ભાગો ઉપર પણ ક્રિયા કરવાનું વિકાસ પામે એ રસાભાવિક છે. આપણા દેશમાં પણ અગ્રેજ પદ્ધતિના શસ્ત્રવૈદોએ આ કામ શરૂ કર્યું, તે પહેલાં એ કામ હાનમો પણ કરતા; અને એમ અનેક દેશોમાં એ રિવાજ હતો તે ડૉઇચલાંડમાં પણ હતો. કવિનો પિતા ત્યાર પછી વુઇર્ટમ્બર્ગના કાકારની સેનામાં ૧૭૫૭માં શસ્ત્રવૈદ નીમાયો, અને ત્યાર પછી છેવટે સેનાપતિ પણ થયો હતો. કવિની માતા એલિઝાબેથ ડોરોથિયા કોડવાન્નમ (Elizabeth Dorothea Kodweis ૧૭૩૨ - ૧૮૦૨) એક વીંશીવાળાની દીકરી હતી. તે ખાંધ ભણી અને સાદી હતી.

નોકરીને અગે કવિના પિતાની અનેક વાર જલ્લી થતી; પણ લુડ્વિગ્સ-બુર્ગમાં લાગે કાળ રહેવાનું થયાથી ત્યાં એને રીતમરનું લાણવાનું મળ્યું. નાનપણમાં એનામાં પ્રભુભક્તિનો ભાવ વધારે દેખાતો અને તેથી એમ માતાવામાં આવતું કે એ ધર્મોપદેશક થશે. પણ વુઇર્ટમ્બર્ગના કાકાર કાર્લ આઇગને (Karl Eugen) તેવામાં નવી ચસ્કરી શાળા સ્થાપી અને ૧૭૭૩માં કાસ્પારને ફરમાવ્યું કે તમારા દીકરાને એ શાળામાં મોકલો. આ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું અશક્ય હતું અને વળી કાકારનો આગ્રહ ઉત્કટ હતો, તેથી આખરે કવિને એ શાળામાં એસવું પડ્યું, એટલું જ નહિ પણ પોતાના પ્રિય વિષય ધર્મશાસ્ત્રને છોડી કાકારની ઇચ્છાથી કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો પડ્યો. '૭૫માં એ શાળાને બુટ્ટગાર્ટ લેઇ જવામાં આવી, તે કવિને શુષ્ક લાગતા કાયદાનો વિષય ફેરવી કઇક રસિક લાગતા વૈદકના વિષયનો અભ્યાસ કરવાની પરવાનગી મળી.

એ શાળાનું નિયમન એવું કડોર હતું કે ગમે તેને પણ એ તોડવાનું મન થઇ જાય, ગમે તેને પણ તોડવાની ફરજ પડે 'તમારામાં બ્રહ્મતમ કાણુ છે?' 'તમારી તથા તમારા રાજ્ય પ્રત્યેના તમારા આચારની સ્થિતિ કેવી છે?' એવા એવા નિયમો લખાવી મંગાવી કાકાર પોતે તપાસતો. કાકારને માહુ લાગે એવું તો કઇ લખાયજ નહિ તે તેથી જોડી ખુશામદ કરવી પડે. આવી સ્થિતિમાં શિક્ષકે એકવાર પોતાના એક મિત્રને લખેલું કે "ઓ કાર્લ, વાસ્તવિક જગત કરતાં કાંઇ બુદ્ધિજી પ્રકારનું

જગત અમારા હૃદયમાં છે.” પણ આવા કઠોર નિયમનથી કવિને એ લાભ થયા : (૧) એને દરગારજીવન ઝીણી દૃષ્ટિએ જોવાનું મળ્યું ને તે પછીનાં નાટકો લખવામાં ઠીક કામે લાગ્યું અને (૨) એના ચંચળ સ્વભાવમાં મસ્તી જાગી આવી સ્થિતિમાં એને હાથે એનું પહેલું નાટક Die Rauber (લુટારા) લખાયું. એનો સાર આ પ્રમાણે છે :

“કાર્લ મૂર પોતાના બ્રજ લાઇ ફ્રાન્સના પ્રપચને લીધે કુટુંબના “વારસામાંથી ગાતલ થઇ જાય છે. તેનું વેર જગત ઉપર લેવાને તે “લુટારાની ટોળીનો સરદાર બને છે. ઘર આગળ ફ્રાન્સ પોતાના પિતાને “ફ્રેન્ચમાના નાખે છે અને કાર્લના ઉપર સ્નેહ રાખતી આમાલિયાને વશ “કરવાને લાલચો અને ધમકીઓ આપે છે, છતાંયે ને વશ થતી નથી. “બરાબર આ સ્થિતિમાં કાર્લ પાછો આવે છે અને પોતાના ધંધામાં “મળેલા અનુભવને બળે પિતાને તથા આમાલિયાને જીલમમાંથી મુક્ત “કરે છે. કાર્લ હવે પોતાની ઉપર વેર લેશે એમ ડરીને ફ્રાન્સ આપઘાત “કરે છે. પણ કાર્લે લુટારામડળમાં પ્રતિજ્ઞા લીધેલી તે પ્રમાણે હવે એ ‘સ્થાયી જીવન ગાળી કે આમાલિયાને પરણી શકે એમ ન હતું, તેથી “આમાલિયાનું ખૂન કરે છે. તેને પકડવાનું ઇનામ નિકળે છે, તે અમુક “ગરીબ બેકુતને એ ઇનામ મળી શકે એ હેતુથી તે બેકુતના હાથમાં જઇ “ત્યાથી પકડાય છે ”

આ નાટક એની કાચી ઉમરમાં લખાએલું, શાળાના કઠોર નિયમને એનામાં જગાવેલા અસન્તોષ અને મસ્તીની પ્રેરણાથી લખાએલું, વળી ગોઇટે, ક્લૉપષ્ટૉક, શેક્સપીયર, ઓસિયન, ‘લુટાર્ક’ અને રૂસોના લેખોએ આપેલે બળે લખાએલું, તેથી બહુ ઉત્કંટ છે અને સમાજમાં સ્થપાએલા મતોને અને સરચાઓને નષ્ટબ્રજ કરી નાખે એવા વિચારનું એમાં એણે પ્રતિપાદન કરેલું છે. ફ્રેન્ચ સભાએ એને એથી નાગરિકપદ આપ્યું, એમાં તો કંઇ આશ્ચર્ય ના હોય, પણ એક જર્મન ઠાકોરે તો એ નાટક વાચીને એવું કહેલું, કે “જો હું બ્રહ્મા હોત ને જાણતો હોત કે શિવર આ નાટક લખશે, તો આ સૃષ્ટિજ ના સૃજત!” જોકે શિવરને પોતાને પણ પાછળથી સમજા-એલું ને એણે કબુલ કરેલું કે માનવસ્વભાવને બરાબર જાણખ્યા પહેલા જ તેના ઉપર બ્રજતા આરોપવાનો મે પ્રયત્ન કરેલો, છતાં ૧૭૮૧માં એણે દેવું કરીને જ્યારે એ છપાવેલું, ત્યારે સારૂ વેચાણ થએલું ને લોકપ્રિય થઇ

પડેલું. એના સાંકડા શાળાજીવનમાં વિશાળ જગતનો એને અનુભવ નહિ, તેથી માનવસ્વભાવનું ભૂલભર્યું ચિત્ર એમાં દોરાયું છે એ વાત સાચી; પણ કવિમા નાટક લખવાની શક્તિ છે, એ તો આ નાટકથી સ્પષ્ટ થયું.

૧૭૮૦માં એણે શાળા છોડી અને હલકે પગારે બુટ્ટગાર્ટમાની લશ્કરી ટુકડીમાં એ વૈદ્ય નિભાયો. ૧૭૮૨માં માનહાઇમની નાટકશાળામાં એનું નાટક લખવાયું ત્યારે બુટ્ટગાર્ટથી વગર રજાએ છાનોમાનો એ નાટકશાળામાં પોતાનું નાટક લખવાનું જોવા ઉપરાછાપરી એ વાર હાજર થઇ ગયો. એ નાટકમાના ઉદ્ધત ભાવને લીધે એના વિરુદ્ધ ઠાકોર પાસે ફરિયાદો તો થઇ જ હતી, વળી ત્યાં પછી લખાએલાં બીજા કાવ્યોથી પણ ઠાકોરની એના ઉપર અવકૃપા થઇ હતી, એવામાં એણે વગર રજાએ ગેરહાજર રહેવાનો આ અપરાધ કર્યો એટલે એ બહાને ઠાકોરે એને ઠપકા આપ્યો અને બે અઠવાડીયા લશ્કરી કેદખાનામાં રાખ્યો. પછી એને ફરમાવ્યું કે તારા ધધા સિવાયના બીજા કશા વિષય ઉપર તારે કશું લખવું નહિ અને વુઇર્ટમ્બર્ગની બહારના કોઇ સાથે કશો પ્રસંગ પાડવો નહિ. શિલ્ડર જેવા જીવનિયાને આ તો અસહ્ય લાગે અને તેથી ત્યાંથી નાશી છટકવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. એ વર્ષના સપ્ટેમ્બર માસમાં કોઇ દરગારી ઉત્સવ હતો, તેનો લાગ સાધીને ત્યાંથી એ પોતાના એક વિશ્વાસપાત્ર મિત્ર બ્રાઇશરની સાથે બુટ્ટગાર્ટથી છટકી નાહો. આ વેળાએ Anthologie auf das Jahr 1782 (૧૭૮૨ની કવિપુષ્પમાળા) નામનો કાવ્યસંગ્રહ એણે પ્રકટ કર્યો અને તેમાં મોટે ભાગે એની પોતાની જ કવિતાઓ હતી વળી ત્યારે Die Vershwörung des Fiesco zu Genua (જોનાઆમાં ફીસ્કોનું કાવતરું) નામનું નાટક લખાવું પણ શરૂ થઇ ગયું હતું.

માનહાઇમમાં પણ રહેવું સલામત ના લાગ્યે ત્યાંથી એ નિકળી આદ્યો અને ઑગરશાઇમ નામે ગામમાં થોડાક મહિના ગાળ્યા. પછી તુરિગિયા પ્રાન્તના બાઉઅરબાખ ગામમાં ગયો. શાળાના એના એક ગોઠીઆની માતા વોલ્ત્સોગન નામની ભણી બાઇએ ત્યાં એને પોતાના ઘરમાં આશરો આપ્યો. ત્યાં એ બાઇની કન્યા શાર્લોટે ઉપર એ મોહ પામ્યો, પણ એ કન્યાનું હૃદય કંઇ જાગ્યું નહિ, એટલે એણે પણ મૌન ધારણ કર્યું.

૧૭૮૩માં ત્યાર પછી માનહાઇમ નાટકશાળાના માલેક રાઇનર્ગે શિલ્ડરને

‘કવિ’ તરીકે રાખ્યો, પણ એ એને પગાર એટલો ટુંકા આપતો કે એમાંથી એનું ખાવાનું ચ પુરૂ ના થાય તે દેવું ચ ના વળાય. ત્યાં Fiesco નાટક પુરૂ થયું અને ૧૮૮૪માં એજ નાટકશાળામાં ભજવાયું. એ નાટકનો સાર નીચે પ્રમાણે છે :

“જીતોઆના કાકોર આણ્ડ્રિયાસ ડોરીઆની વિરુદ્ધ ૧૩ ઉઠાવવાનું “કાવતરૂ ત્યાનો અમીર ‘ફ્રીસ્કો’ કરે છે પણ એ કાવતરૂ કરવાનું કારણ “સગળ લાગતું નથી, કારણકે આણ્ડ્રિયાસ જીવનમાં નો ગુન્નરે છે, પણ “મર્યાદામાં રહીને;” જહાનુ માત્ર એટલું જ કાઠી શકાય કે ગાદીવારસ “ગ્યાનેટીનો નકારો નિવડવાનો સમ્ભવ છે ડોરીઆને સન્દેહ ન જાય “એટલા માટે તેની કન્યા યુલીઆની સાથે ફ્રીસ્કો માયાથી વર્તે છે. પણ “એમા એવો મૂર્ખ થઈ જાય છે કે પોતાની પતિપરાયણ પત્નીને પણ “ખોટું લાગે છે. પણ પોને પત્નીવ્રતથી ભ્રષ્ટ નથી થયો એવી ખાત્રી “કરાવવા યુલીઆને હાંસીપાત્ર બનાવે છે પણ એ ઉઠાવવાને કાવતરાખોર “અંકડા થાય છે અને ગ્યાનેટીનોને રસ્તામાં મારી નાખે છે. ફ્રીસ્કોના “પત્નીવ્રતની પરીક્ષા કરવાને તેની સ્ત્રી ગ્યાનેટીનોના પોશાકમાં તેની પાછળ “જાય છે, તેને નહિ ઓળખ્યાથી તેનો પતિજ તેનું ખૂન કરે છે. ડોરી- “આના પક્ષનો એક નાગરિક નામે વેરીના લાગ આવતા ફ્રીસ્કોને જ “પાણીમાં ઢિથલાવી પાડે છે, કારણકે તે માને છે કે ફ્રીસ્કો વળી ડોરીઆ “કરતા વધારે જીવનગાર નિવડશે. ફ્રીસ્કો ડુબી મરે છે અને વેરીના, “જેની કન્યાનું હરણ ગ્યાનેટીનો કરી ગયો હતો તે, બોલી ઉઠે છે, કે : “‘હું આણ્ડ્રિયાસ ડોરીઆ કને જઈશ,’ એવા ભાવથી કે અમર્યાદિત, “અન્ધ પ્રજ્ઞસત્તા કરતા મર્યાદિત રાજસત્તા સારી છે.”

સોળમાં પ્રેકમાં જીતોઆમાં થએલા વિપ્લવનું કષ્ટક ચિત્ર આ નાટકમાં છે. એ નાટકના સમ્યન્ધમાં ડોરીઆને કહેલું કે અર્વાચીન જીવનમાં માત્ર આ જીતોઆવાળો નાયકજ પ્લુટાર્કને યોગ્ય છે. શિશુનું આ પ્રથમ ઐતિહાસિક નાટક છે, અને હવે શિશુર નાટ્યકળામાં કષ્ટક થાળે પડતો જાય છે એમ આ નાટક ઉપરથી ભાસ થાય છે.

ત્યાર પછી એજ વર્ષમાં Louise Millerin નામે બીજું એક નાટક પુરૂ લખાઈ રહ્યું અને એજ નાટકશાળામાં Kabbale und Liebe (પ્રપંચ અને સ્નેહ) એ નામે ભજવાયું પછીથી એ નાટકનું આજ નામ કાયમ રહ્યું છે. એનો સાર આ પ્રમાણે છે :

“દરબારી વાદ્યરનાં પુત્ર ફર્ડિનાન્ડ ગવૈયાની કન્યા લુઇસેને ગાહે છે,
 “પણ વાદ્યર પોતાના પુત્રને ઠાકારની રાખ સાથે પરણાવવા ઇચ્છે છે.
 “ફર્ડિનાન્ડ લુઇસેને છોડવા ના પાડે છે, ત્યારે તેનો પિતા લુઇસેનાં માથાપને
 “પકડાવી ફેદ કંગાવે છે. પછી તેમના ઉપર ભયંકર જીલ્લમ ગુન્જરીને લુઇસે
 “પાસેથી જળાત્કારે એવો પત્ર લખાવી લે છે કે મારી મરજી ફર્ડિનાન્ડને
 “પરણવાની નથી. આ પત્ર જોઈને ફર્ડિનાન્ડ બાવરો જની જાય છે ને પિતાના
 “જીલ્લમમાથી છુટવાની કશી આશા ના દેખતાં લુઇસેની સાથે ઝેર પીએ છે.
 “લુઇસે પત્ર સમ્યન્ધે ખુલાસો કરીને મરે છે, ફર્ડિનાન્ડ પિતાને શાપ
 “આપતો મરે છે.”

જર્મન ઠાકારોના દરબારમાં આલતા કાવાદાવાનું ને ખટપટનું અચ્છુ ચિત્ર
 એમાં આપેલું છે. વુઇર્ટમ્બર્ગના ઠાકારના દરબારમાં નજરે જે જોએલું,
 એમાંથી એને આ નાટક માટે ઠીક મામત્રી મળી લાગે છે. એણે આપેલા
 ચિત્ર ઉપરથી જણાય છે કે એની અવલોકન શક્તિ તીવ્ર હતી અને ચિત્ર
 ચીતરવાની કૌશલતા ઠીક ખીલતી જતી હતી.

એ સમયે ત્યા માનહાઇમમાં જ એક સેનાધિકારીની અણુમાનીતી સ્ત્રી
 નામે શાર્લોટે ફ્રાન કાલ્બ (Charlotte von Kalb) સાથે એ રનેહ-
 સમ્યન્ધે જોડાયો. એ બાઇ પોતે બહુ બુદ્ધિશાળી હતી અને કવિની શક્તિની
 બહુ સારી કદર કરતી. કવિનાથી બે વર્ષે નાની હતી. સમ્યન્ધ ગાઢો થતો
 ગયો. એ સમ્યન્ધથી બેશક એને લાલ થયો, પણ છેવટે તો તુટ્યો.

શિલ્પરને લાગ્યું કે ભાડે સારૂ લખાતું નથી, તેથી એ જ વર્ષમાં માન-
 હાઇમ નાટકશાળા સાથેના સમ્યન્ધમાથી પોતે છુટો થયો. પછી એણે
 Die Rheinische Thalia નામે સામયિક પત્ર કાઢવાનો ઠરાવ કર્યો
 ને બીજા વર્ષના—૧૭૮૫ના—માર્ચ માસમાં એનો પ્રથમ અંક પ્રકટ કર્યો.
 એ અંકમાં તે વખતે લખાતા નાટક Don Karlosનો શરૂઆતનો ભાગ
 પ્રકટ થયો.

અત્યાર સુધીના એના જીવન ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે કવિ સ્વતંત્ર
 ખવાસનો હતો, એટલું જ નહિ પણ જીવાનીની ગદ્દાપચીશીમાં એ અટકચાળાં
 પણ કરતો, એનાથી સખણા રહેવાતું નહિ. યરાયર હવે એ પચીસ વર્ષનો
 થયો હતો, અને જાણે હવે એના નસીબમાં ગદ્દાપચીશીમાથી નિકળી ગમ્મીર

થવાનું લખ્યું હોય એમ આજ વર્ષમાં એને એવું એક ગોળખાણ થયું કે જેને પરિણામે એના જીવન ઉપર ઘણી ગમ્ભીર અસર થઇ. આ ગોળખાણ તે વાઇમરના (Weimer) ઠાકોર સાથેનું હતું. ૧૭૮૪ના ડિસેમ્બરમાં ડર્મ્સ્ટાટ નગરમાં એ ઠાકોર સાથે શિલરનો મેળાપ થયો અને એની આગળ કવિએ Don Karlos નાટકનો પ્રથમ અંક વાંચી સભળાવ્યો. ઠાકોર ખુશ થયો, એણે કવિનો સારો સત્કાર કર્યો અને Rat્તો (મંત્રીનો) ઇલકાળ આપ્યો.

આમ જો કે કવિની લોકપ્રિયતા તો વધતી જતી હતી, પણ એ દેવાને દુઃખે પીડાતો હતો. આથી એને લાઇપ્ત્સીકના કેટલાક પ્રશસકોને શરણે જવું પડ્યું. આ પ્રશસકોને એની શક્તિ માટે સારી શ્રદ્ધા હતી ને કેટલાક વખતથી એમની સાથે એને પત્રવ્યવહાર શરૂ થઇ ચુક્યો હતો. આ પ્રશસકોમાં કવિ થેઓડોરનો (Theodor) પિતા ફાઇર્નર (Korner) અગ્રેસર હતો. તેણે કવિને ઠેક સુધી સહાયતા આપી ને તેનો કીમતી મિત્ર બની રહ્યો. હવે એણે ફાઇર્નર પાસે જઇ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. આથી, જુટ્ટગાર્ટથી એ નાશી જુટ્ટયો તે દિવસથી આજ સુધી તેનો મિત્ર જટાઇશર એની સાથે જ રખડતો હતો, તેની વફાય લેવી પડી; શાર્લોટે ફ્રાંક કાલ્પની પણ વફાય લેવી પડી. ૧૭૮૫ના એપ્રિલ માસમાં એ લાઇપ્ત્સીક પહોંચ્યો. ઉનાળો ત્યાજ આનન્દમાં ગાળ્યો ને સપ્ટેમ્બરમાં ફાઇર્નરની સાથે ફ્રેસડન ગયો.

ફ્રેસડનમાં કવિ એ વર્ષ રહ્યો. એ એની સાહિત્યશક્તિના વિકાસનો પરિવર્તનકાળ હતો. ફાઇર્નરની પ્રેરણાથી એણે તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો અને એને પરિણામે ૧૭૮૬માં Philosophische Briefe (તત્ત્વજ્ઞાન સમ્યન્ધે પત્રો) પ્રકટ કર્યા. વળી તેજ સમયે એણે Der Verbrecher aus Infamie નામે કથા લખી (પછીથી એનું એ નામ ફેરવીને Der Verbrecher aus verlorener Ehre રાખેલું). હવે એનું ધ્યાન Don Karlos સમાપ્ત કરવામાં રોકાયું. એનો પ્રથમ અંક તો Thaliaમાં પ્રકટ થઇ જ ગયો હતો અને હવે ૧૭૮૭માં એ નાટકને સંપૂર્ણ રચેપમાં પ્રકટ કર્યું. આ નાટકનો સાર આ પ્રમાણે છે :

“સ્પેનનો ગઝકુમાર ડોન કાર્લોસ તેની જીવાન ગોરમાન માતાની સાથે “રંદમાં પડે છે. રાજા શીલીપને એ રંદ સમ્યન્ધે શકા પડે છે રાણીની “રાણી, ઉમરાવનદી એળોલી એ રંદસમ્યન્ધ તોડ્યાનો પત્ર કાર્લોસ

“પાસે લખાવે છે, તે એવી યોજનાથી કે તે પત્ર રાજ પાસે જાય. આ
 “સ કટસમયમા રાજ કોઈ અન્તરનો સલાહકાર — મન્ત્રી શોધે છે. ઉમ-
 “રાવ પોઝા અહુણાજ નીડરલાણ્ડથી પાછો આવ્યો છે ને તેની સલાહ
 “ગ્રે છે. પોઝા તેને સલાહ આપે છે કે અહુણા કાર્લોસનું કંઈ નામ ના દેવું
 “અને તેને નીડરલાણ્ડ મોકલી દેવો. ખીજી જાણુથી પોઝાએ રાણીને મમ-
 “જીવ્યુ કે કાર્લોસ જો નીડરલાણ્ડ જાય તો એના પિતાનું રાજ્ય છીનવી
 “લેવા માટે પ્રપંચ રચવાનું થની આવે અને એથી રાણી હા પાડે છે. આ
 “રીતે નિકાલ થવાની અણી ઉપર વાત આવે છે, ત્યાં પોઝાને શું સુઝયું
 “તે એણે એક પત્ર લખ્યો, તે એવા ધરાદાથી કે તે પત્ર રાજના હાથમાં
 “પડે અને એવું દીસી આવે કે કાર્લોસ નહિ, પણ પોતેજ રાણી સાથે
 “પ્રપંચ કરે છે. કાર્લોસ નીડરલાણ્ડ જવાનો છે તેની આગલી સન્ધ્યાએ
 “પોઝાના હુકમથી એને પકડવામા આવે છે, કારણ કે એને હવે એમ
 “લાગ્યું કે જો કાર્લોસ ત્યાં જશે તો પોતાની રાજ્યવ્યવસ્થા છિન્નભિન્ન કરી
 “નાખશે પણ રાજ્યે પોઝાનો પત્ર વાચ્યો હતો, તેથી તે તરતજ કુમારને
 “છુટો કરે છે. કુમાર કેદખાનામાં છે તે વેળાએ પોઝા ત્યાં એને મળવા જાય છે,
 “ત્યાંથી નિકળતાં ચોકીદાર તેના ઉપર ગોળી છોડે છે ને તેથી તે મરી જાય
 “છે, રાણીની રજા લેવા માટે કાર્લોસ મધ્યરાત્રિએ એની પાસે જાય છે,
 “પણ એના અતઃપુરમા રાજ તથા તેનો મન્ત્રી આવવા હતા, તેથી પક-
 “ડાઈ જાય છે ને તેને ન્યાયાધીશ પાસે મોકલી દે છે.”

31, 193

શિલરે આજ સુધીના નાટકો ગદ્યમાં લખ્યાં હતાં, પણ આ જ નાટક
 પ્રથમ પદ્યમા લખ્યું અને જતાવી આપ્યું કે ત્યારના ખીજા કવિઓની
 સરખામણીમા એ પદ્યમાં પણ ઉતરે એવો ન હતો. પણ રંગભૂમિને
 હિસાબે એના આજ સુધીના નાટકો કરતા આમા કંઈ વિશેષતા હજી આવી
 નથી. વસ્તુ અવ્યવસ્થિત છે અને નાયક ખરેખરી રીતે કોને કહેવો તે પણ
 સમજાય એવું નથી. કવિ પોતે પણ કબુલ કરે છે કે આ નાટક અધુરું
 લખાઈ ગયા પછી એની યોજનામા અનેક ફેરફાર થયા છે, કારણકે એ
 ૧૭૮૨મા યોન્નહ ધીરેધીરે ૧૭૮૭માં સમ્પૂર્ણ થયું

જો કે એ નાટક લખવામાં એણે Abbe St. Realના Nouvel-
 le Historique ઉપર વધારે આધાર રાખેલો, પણ તેથી તે સમયના

ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરવા એ પ્રેરાયો. એ અભ્યાસને પરિણામે વાઇમર ગયા પછી ૧૭૮૮માં એના મુખ્ય ઇતિહાસગ્રન્થ *Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande von der Spanischen Regierung*નો (સ્પેનીશ રાજ્યમાંથી સયુક્ત નેધરલાન્ડના છુટા પડ્યાનો ઇતિહાસ) પ્રથમ ભાગ પ્રકટ થયો. આ ઇતિહાસે શિક્ષરને ૧૮મા સૈકાના પ્રખ્યાત ઇતિહાસિકોની હારમાં એકદમ એસાડી દીધો અને કવિ ગોષ્ઠીની સૂચનાથી ખીજે વર્ષે જેના-વિદ્યાપીઠમાં એ ઇતિહાસનો અધ્યાપક નિમાયો. ડ્રેસડનમાં રહ્યો ત્યાં સુધી એણે કેટલીક વાર્તા અને કવિતા લખી.

પણ હવે આપણે કવિના પોતાના જીવનનાટકના મહત્વના અંકમાં પ્રવેશીએ. આગળ આપણે જોયું છે કે *Don Karlos* નાટકનો પ્રથમ અંક એણે ડાર્મ્સ્ટાટમાં વાઇમરના ઠાકોરની આગળ ૧૭૮૪માં વાચી સંભળાવેલો અને ઠાકોરે ખુશ થઇને એને *Rat*નો ઇલ્કાળ આપેલો ઠાકોરનું ચિત્ત ત્યારથીજ એના ઉપર ચોટેલું. એણે કવિને વાઇમરમાં આવી રહેવા આમન્ત્રણ આપ્યું ને તે સ્વીકારી ૧૭૮૭નાં જુલાઇમાં એ ત્યાં રહેવા ગયો. ત્યાં એ અનેક પણ્ડિતોના સહવાસમાં આવ્યો. પણ ત્યાંની વસ્તુ-સ્થિતિ સારી રીતે સમજાય એટલા માટે વાઇમરના ઠાકોરોની અને ત્યાંની પણ્ડિતમંડળીની સ્થિતિ કંઇક જાણીએ :

વાઇમર ડૉઇચલાન્ડના તુરિગિયા પ્રાન્તમાં આવેલું છે. ત્યાંના ઠાકોરો સદાકાળ પડિતોને આશરો આપવામાં 'ભોજ સમોવડ ભૂપ' હતા. તેરમા સૈકામાં કવિઓ વૉલ્ફ્રામ ઈઝન એશનખાખ (*Wolfram von Eschenbach*) અને વાલ્ટર ઈઝન ડર ફોગલવાઇડે (*Walther von der Vogelweide*) પોતાની મધુર કવિતાઓ ત્યાં ગાઇ રહ્યા હતા. ચૌદમા સૈકામાં એ દરબારમાં લખાએલા નાટકો પ્રખ્યાત છે. સોળમા સૈકામાં લુથરે ખાઇયલનો અનુવાદ કરીને અર્વાચીન ડૉઇચ ભાષાનો પાયો પણ ત્યાંજ નાખ્યો. ડૉઇચ ભાષાને રૂપમતી શ્રીમતી બનાવવાને સત્તરમા સૈકામાં ત્યાંના ઠાકોરોએ પોતે અગ્રેસર ભાગ લીધેલો અને અઠારમા સૈકાની છેલ્લી પચીસીમાં ત્યાંના ઠાકોર કાર્લ આઉગુસ્ટે (*Karl August*) અને તેની માતા આના આમાલિયાએ (*Anna Amalia*) સાહિત્યરસિક પણ્ડિતોને વસાવી વાઇમરનું નામ અમર કર્યું છે. આ ઉદારચરિત ઠાકોરે રાજકીય ભાવનાઓને પણ જાહુ ઉચે આણી.

માતા આમાત્રિયાએ સૌથી પ્રથમ તો ૧૭૭૨મા વીલાણડને પોતાના પુત્રના શિક્ષક તરીકે વાઇમરમા આવી વસવા આમન્ત્રણ આપ્યું. એ પછિંડત ત્યા આવી રહ્યો ન ૧૮૧૩મા પોતાના મૃત્યુ સુધી ત્યાજ રહ્યો એણે પોતાના નાટકોથી ડૉઇચ ભાષાને ભાવનામય બનાવી, ક્રૅય તથા અગ્રેજી દર્શનશાસ્ત્રને લોકપ્રિય બનાવ્યું ને એના પછી આવી વગનાર પછિંડતોનો મિત્ર બની રહ્યો

ત્યાર પછી ૧૭૭૫મા ઠાકોર કાર્લ આઉગુસ્ટે, મૅથ્યુ આર્નોલ્ડને મને ‘અર્વાચીન જુગના સર્વત્રેષ્ઠ, સર્વરૂપે અને અગ્રેસર વિચારક’ અને ‘મર્વો-ત્તમ’ કવિ ગોઠટેને વાઇમરમા આવી જવા આમન્ત્રણ આપ્યું પછી આ કવિને ત્યા ફાવી ગયું ને ૧૮૩૨મા પોતાના મરણપર્યન્ત એ ત્યાજ રહ્યો. એને લીધે થોડાજ કાળમા વાઇમર સાહિત્યના વિષયમા સમસ્ત યુરોપની રાજધાની થઇ પડ્યું.

ગોઠટેનીજ સ્મૃતિનાથી બીજે વર્ષે-૧૭૭૬મા-ઠાકોરે પ્રખર પછિંડત હર્ડરને વાઇમરમા આવી વસવા નોતર્યો ને એ પણ ૧૮૦૩મા પોતાના મરણ પર્વાન્ત ત્યા રહ્યો એની શક્તિ વિષે કાર્લ હિલ્બ્રાન્ડ (Karl Hillebrand) લખે છે કે “કાણ્ટને કદાચ બાદ કરીએ તો હર્ડરના જેટલી સમૃદ્ધિ જર્મન વિચારને કોઇએ નથી આપી, તેમજ જુગ ઉપર કે જાતિ ઉપર કે સંસાર સમસ્ત ઉપર એના જેટલો મોટો અને ચિરંજીવ પ્રભાવ કોઇએ નથી પાડ્યો. કાણ્ટે દર્શનશાસ્ત્રનો નવેસરથી પાયો નાખ્યો; હર્ડરે જ્ઞાન, ઇતિહાસ તથા સાહિત્યનું પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મન્યન કરી નાખ્યું.”

સૌથી છેવટે ૧૭૮૭મા ત્યા આપણો કવિ શિલ્લર પણ આવી પહોંચે છે. ઉન્નયિનીના દરબારમા નવ પછિંડતરત્ન હતા એમ સાલણીએ છીએ, વાઇમરના દરબારમા આ ચાર રત્ન હતા એ ચાર રત્ને મળીને જે ભગી-રથ પ્રયત્ન કર્યો, તેને પરિણામે ડૉઇચ સાહિત્ય એકવારે ઉચે આવી ઉભું, શુદ્ધિમા ન કલામા ડૉઇચ જાતિ એકજાતિ રૂપે ગઠાઇ, ડૉઇચ પ્રજા પોતાની રાજકીય પિતૃભૂમિના (Vaterland) અનુભવ કરવા લાગી અને એ સૌનો ૧૮૭૦મા પુરો વિકાસ પ્રકટ થયો પોતાના એક લેખમા શિલ્લરે લખ્યું છે, કે : “જો આપણે નાટક માટે જાતીય રગભૂમિ બેઠતી હોય, તો આપણે જાતિનું સંગઠન ગાઠવું બેઠએ.” ગયા મહાવિગ્રહને પરિણામે ડૉઇચવાણડનું કલેવર આજે એશક છિન્નભિન્ન થઇ ગયેલું દેખાય છે, કાલે નાશ પામશે

કે પુનર્જીવન પામશે એ આપણે જાણતા નથી; પણ એટલું તો જરૂર જાણીએ છીએ કે લેસિંગને, હર્ડરને, ગોષ્ટેને, શિલ્લરને અને બીજા વિચાર-ક્રાંતોને હાથે દીક્ષા પામેલો ડૉક્ટરવાણકનો આત્મા અમર બની ગયો છે તે તે સદાકાળ અમર રહેશે.

અને ત્યારે એ જ હેતુએ પ્રેરાઈને આપણે આ વિશ્વવિખ્યાત નાટક 'વિલ્હેલ્મ ટૅલ (Wilhelm Tell)' કવિ શિલ્લરે વાંદમરમા બેસીને લખ્યું હતું જાતીય સ્વાધીનતા અને એકતા એ એનો મુખ્ય હેતુ છે. માનવ-સ્વાધીનતા - વ્યક્તિગત અને જાતિગત સ્વાધીનતા - એ એનું મધ્યગિન્દુ છે આ ચાર પાણ્ડિતરત્ને વાંદમર-તીર્થક્ષેત્રમા, એ રાજતપોવનમા વર્ણીને માનવ-કુળની ઉચ્ચ ભાવનાને અન્ધનમુક્ત કરવાને જે પ્રયત્ન તપશ્ચર્યા કરી છે, આ નાટક એ પ્રયત્ન તપશ્ચર્યાનું ચિરસ્મારક છે.

સાહિત્યની સમાન ભાવનાને કારણે ગોષ્ટે અને શિલ્લર વચ્ચે જે સ્નેહ-સમ્બન્ધ બંધાયો, તે એવો તો પ્રગાઢ હતો કે ઇતિહાસમાં એનો જોડો મળવો નથી. અર્વાચીન જગતમા તો એવા બે મહાકવિઓ એક દેશમાં ને એક કાળમાં જન્મ્યા પણ જાણ્યા નથી. આ બે કવિઓ વચ્ચેનો સ્નેહસમ્બન્ધ ઠેઠ શિલ્લરના મનુષ્ય પર્યાન્ત ટકેલો. પણ આ સમ્બન્ધ વાંદમરમા શિલ્લરના જતાની સાથે જ અન્ધાએલો નહિ શિલ્લર ત્યાં ગયો ત્યારે તો ગોષ્ટે ઇટાલિયનમાં પ્રવાસે ગયો હતો. ત્યાંથી ૧૭૮૮માં પાછો આવ્યો, ત્યાર પછી થોડા જ સમયમા - ૧૭૮૯મા - તેની જ સૂચનાથી શિલ્લર ચેના વિદ્યાપીઠમાં ઇતિહાસનો અધ્યાપક નીમાયો એટલે ત્યાં ગયો. એ જ વર્ષના નવેમ્બર માસમા એણે ચેનામા Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte? (ઇતિહાસ એટલું શું અને શા માટે એનો અભ્યાસ થાય છે?) એ વિષય ઉપર એણે ભાષણ આપ્યું. ૧૮૯૧ - '૯૩મા એણે Geschichte des dreissigjährigen Krieges (ત્રીશ વર્ષના વિગ્રહનો ઇતિહાસ) લખ્યો. સ્વાધીનતાનો પક્ષ લીધાથી, નીતિ-નિયમોની જરૂર માન્યાથી ને માનવસ્વભાવને ઉડે અભ્યાસગળે વિવિધ પુરુષોના ગુણદોષનું ગમ્ભીર વિવેચન કર્યાથી આ ઇતિહાસ બહુ સુંદર અને લોકપ્રિય નિવડ્યો છે. બીજા નાના નાના ઐતિહાસિક નિબંધો પણ એ સમયે એણે અનેક લખ્યા છે.

તે સમયે વળી એણે ગ્રીક ભાષાનો ને સાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યો ને એને પરિણામે એણે Die Gotter Grieschenlands (ગ્રીસ દેશના

દેવો) નામે નિગન્ધ ૧૭૮૮મા લખ્યો. પછી વળી તેનું ચિત્ત દર્શનશાસ્ત્રમાં ચોટયું; અને તે વિષે ફેટલાક લેખો લખ્યા.

એક વાર ફોલ્કલાન્ડમાં ગયો હતો ત્યારે ત્યાં વસતા લૅંગ્ફેલ્ડ નામના કુટુંબ સાથે એને ઝોળખાણ થયું હતું. તે કુટુંબની એક કન્યા નામે શાર્લોટે (Charlotte von Langefeld) સાથે ૧૭૯૦ના ફેબ્રુઆરીમા શિલરે લગ્ન કર્યાં. બીજા વર્ષે લગ્ન કરેલો રોગમા એ સપડાયો, તેમાથી કંઈક આરામ તો થયો, પણ મરતા સુધી એ રોગ મૂળ મુકીને ગયો નહિ, અને અંતે એ રોગે જ એનો પ્રાણ લીધેલો. દારિદ્ર્યનું દુઃખ તો હજી માથે હતું જ, પણ સદ્ભાગ્યે તેવામા હોલ્ષ્ટાઇન-આઉગુસ્ટનબુર્ગના ઠાકારે એને વાર્ષિક ૧૦૦૦ ટેલરનું (ટેલર = ૧૫ રૂપિયા) ત્રણ વર્ષ સુધીનું વર્ષાસન ખાંધી આપ્યું, એટલે એ ચિન્તા ટળી અને પોતાના અભ્યાસમા નિશ્ચિન્ત ગન્યો.

પણ હજી એની અને ગોષ્ટેની વચ્ચે કંઈ લાગણી જાગી નહોતી, એકબીજા ઉપર સદ્ભાવ જાગ્યો નહોતો, કંઈક અભાવો હતો એમ કહીએ તોપણ સાહેબને એકબીજાને ઝોળખતા તો હતા. શિલર વિદ્યાર્થી હતો ત્યારથી ગોષ્ટેનાં કાવ્યો રમથી વાંચતો; ૧૭૭૬મા કાર્લની શાળામા શિલર ભણતો હતો ત્યારે એ શાળા જોવાને ઠાકાર આઉગુસ્ટ અને ગોષ્ટે જાત્રે ગયા હતા, ત્યારે શિલરે ગોષ્ટેને જોયો પણ હતો. ઠાકારના આમત્રણથી ૧૭૮૭માં એ વાઇમર રહેવા ગયો, ત્યાં સુધી જે એને ગોષ્ટે ઉપર મોહ હતો. પણ બીજા વર્ષે ગોષ્ટે ઇટાલિયનના પ્રવાસમાથી જ્યારે પાછો આવ્યો તો એ જો જણુ જ્યારે કંઈક નિકટ આવ્યા ત્યારે એનો એ જાણે મોહ ઉડી ગયો. એ વખતે શિલરે લખેલું કે : “ એ કવિ પ્રત્યેની મારી માનવૃત્તિ જરાયે આછો થઈ નથી, પણ અમે જે દૂરજ રહેવાના, કારણકે એના કવિત્વનો વસન્તકાળ હવે વહી ગયો છે. ”

ગોષ્ટે તો વળી એથીયે વધારે દૂર રહેવા ઇચ્છતો. પોતે કલાત્મકતાને કાવ્યની ભવ્યતામા વિહરતો ને માનતો કે શિલર તો ગદ્યપચ્ચીશીમા રખડનારો છે. આજ સુધીનાં નાટકોમા એની શક્તિનો ધીરંધીરે વિકાસ થતો જતો હતો. ડોન કાર્લોસ પ્રકટ થયું ત્યારે તો સૌ જોઈ શકેલા કે કવિની શક્તિ સારી રીતે ખીલી છે ને હાઇનરિક્સના સમર્થ લેખકોની હારમા ઉભો રહેવાનો એ અધિકારી ગન્યો છે એ નાટકનો પહેલો અંક સાલળીને ઠાકાર ખુશ થયેલો ને તેથી તો એણે કવિને વાઇમરમાં આવી વસવા

કે પુનર્જીવન પામશે એ આપણે જાણતા નથી; પણ એટલું તો જરૂર જાણીએ છીએ કે લેસિંગને, હર્ડરને, ગોષ્ટેને, શિલ્લરને અને બીજા વિચાર-ક્રાંતીને હાથે દીક્ષા પામેલો ડૉક્ટરવાણ્ડનો આત્મા અમર બની ગયો છે તે સદાકાળ અમર રહેશે.

અને ત્યારે એ જ હેતુએ પ્રેરાઇને આપણું આ વિશ્વવિખ્યાત નાટક 'વિલ્હેલ્મ ટેલ (Wilhelm Tell)' કવિ શિલ્લરે વાઇમરમાં બેશીને લખ્યું હતું. જાતીય સ્વાધીનતા અને એકતા એ એનો મુખ્ય હેતુ છે. માનવ-સ્વાધીનતા - વ્યક્તિગત અને જાતિગત સ્વાધીનતા - એ એનું મધ્યગિન્દુ છે. આ ચાર પાણ્ડિતરત્ને વાઇમર-ઠીર્થક્ષેત્રમાં, એ રાજ્યતપોવનમાં વશીને માનવ-કુળની ઉચ્ચ ભાવનાને યન્ધનમુક્ત કરવાને જે પ્રયત્ન તપશ્ચર્યા કરી છે, આ નાટક એ પ્રયત્ન તપશ્ચર્યાનું ચિરસ્મારક છે.

સાહિત્યની સમાન ભાવનાને કારણે ગોષ્ટે અને શિલ્લર વચ્ચે જે સ્નેહ-સમ્બન્ધ બંધાયો, તે એવો તો પ્રગાઢ હતો કે ઇતિહાસમાં એનો જોડો મળવો નથી. અર્વાચીન જગતમાં તો એવા બે મહાકવિઓ એક દેશમાં ને એક કાળમાં જન્મ્યા પણ જાણ્યા નથી. આ બે કવિઓ વચ્ચેનો સ્નેહસમ્બન્ધ ઠેક શિલ્લરના મૃત્યુ પર્યન્ત ટકેલો. પણ આ સમ્બન્ધ વાઇમરમાં શિલ્લરના જન્મની સાથે જ યન્ધાએલો નહિ શિલ્લર ત્યાં ગયો ત્યારે તો ગોષ્ટે ઇટાલિયનમાં પ્રવાસે ગયો હતો. ત્યાંથી ૧૭૮૮માં પાછો આવ્યો, ત્યાર પછી થોડા જ સમયમાં - ૧૭૮૯માં - તેની જ સૂચનાથી શિલ્લર ચેના વિદ્યાપીઠમાં ઇતિહાસનો અધ્યાપક નીમાયો એટલે ત્યાં ગયો. એ જ વર્ષના નવેમ્બર માસમાં એણે ચેનામાં Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte? (ઇતિહાસ એટલું શું અને શા માટે એનો અભ્યાસ થાય છે?) એ વિષય ઉપર એણે ભાષણ આપ્યું. ૧૮૯૧ - '૯૩માં એણે Geschichte des dreissigjährigen Krieges (ત્રીસ વર્ષના વિગ્રહનો ઇતિહાસ) લખ્યો. સ્વાધીનતાનો પક્ષ લીધાથી, નીતિ-નિયમોની જરૂર માન્યાથી તે માનવસ્વભાવને ઉડે અભ્યાસગણે વિવિધ પુરુષોના ગુણદોષનું ગમ્ભીર વિવેચન કર્યાંથી આ ઇતિહાસ બહુ સુંદર અને લોકપ્રિય નિવડ્યો છે. બીજા નાના નાના ઐતિહાસિક નિબંધો પણ એ સમયે એણે અનેક લખ્યા છે.

તે સમયે વળી એણે ગ્રીક ભાષાનો ને સાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યો ને એને પરિણામે એણે Die Gotter Grieschenlands (ગ્રીસ દેશના

દેવો) નામે નિગન્ધ ૧૭૮૮માં લખ્યો. પછી વળી તેનું ચિત્ત દર્શનશાસ્ત્રમાં ચોટયું; અને તે વિષે કેટલાક લેખો લખ્યા.

એક વાર રૂડોલ્ફસ્ટાટમાં ગયો હતો ત્યારે ત્યાં વસતા લૅંગેફેલ્ટ નામના કુટુંબ સાથે એને ઝોળખાણ થયું હતું. તે કુટુંબની એક કન્યા નામે શાર્લોટે (Charlotte von Lengefeld) સાથે ૧૭૯૦ના ફેબ્રુઆરીમાં શિલરે લગ્ન કર્યાં. બીજા વર્ષે લગ્ન કરે રોગમાં એ સપડાયો, તેમાંથી કંઈક આરામ તો થયો, પણ મરતા સુધી એ રોગ મૂળ મુકીને ગયો નહિ, અને અંતે એ રોગે જ એનો પ્રાણ લીધેલો. દાગિંદનું દુઃખ તો હજી માથે હતું જ, પણ સદ્ભાગ્યે તેવામાં હોલ્ષ્ટાઇન-આઉગુસ્ટનબુર્ગના ઠાકારે એને વાર્ષિક ૧૦૦૦ ટેલરનું (ટેલર = ૧૫ રૂપિયા) ત્રણ વર્ષ સુધીનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું, એટલે એ ચિન્તા ટળી અને પોતાના અભ્યાસમાં નિશ્ચિન્ત ગળ્યો.

પણ હજી એની અને ગોષ્ટેની વચ્ચે કંઈ લાગણી જાગી નહોતી, એકબીજા ઉપર સદ્ભાવ જાગ્યો નહોતો, કંઈક અભાવો હતો એમ કહીએ તોપણ આલે જન્મે એકબીજાને ઝોળખતા તો હતા. શિલર વિદ્યાર્થી હતો ત્યારથી ગોષ્ટેનાં કાવ્યો ગમથી વાંચતો; ૧૭૭૬માં કાર્લની શાળામાં શિલર ભણતો હતો ત્યારે એ શાળા જોવાને ઠાકાર આઉગુસ્ટ અને ગોષ્ટે જન્મે ગયા હતા, ત્યારે શિલરે ગોષ્ટેને જોયો પણ હતો. ઠાકારના આમ ત્રણથી ૧૭૮૭માં એ વાઇમર રહેવા ગયો, ત્યાં સુધી જે એને ગોષ્ટે ઉપર મોહ હતો. પણ બીજા વર્ષે ગોષ્ટે ઇટાલિયનના પ્રવાસમાંથી જ્યારે પાછો આવ્યો ને એ જો જણ જ્યારે કંઈક નિકટ આવ્યા ત્યારે એનો એ જોયો મોહ ઉડી ગયો. એ વખતે શિલરે લખેલું કે: “એ કવિ પ્રત્યેની મારી માનવૃત્તિ જરાયે આછી થઈ નથી, પણ અમે જે દૂરજ રહેવાના, કારણકે એના કવિત્વનો વસન્તકાળ હવે વહી ગયો છે.”

ગોષ્ટે તો વળી એથીયે વધારે દૂર રહેવા ઇચ્છતો. પોતે કલાની ને કાવ્યની ભવ્યતામાં વિહરતો ને માનતો કે શિલર તો ગદ્યાપચ્ચીશીમાં રખડનારો છે. આજ સુધીનાં નાટકોમાં એની શક્તિનો ધીરેધીરે વિકાસ થતો જતો હતો. ડોન કાર્લોસ પ્રકટ થયું ત્યારે તો સૌ જોઈ શકેલા કે કવિની શક્તિ સારી રીતે ખીલી છે ને ડોમ્યન્લાયડના સમર્થ લેખકોની હારમાં ઉભો રહેવાનો એ અધિકારી ગળ્યો છે એ નાટકનો પહેલો અંક સાંભળીને ઠાકાર ખુશ થઈને તો એણે કવિને વાઇમરમાં આવી વસવા

આમન્ત્રણ આપેલું. આ બધું છતાં એને વિષે ગોઠટેનો અભિપ્રાય બહુ ફેરવાયેલો નહિ. અભિપ્રાયમાં કંઈક ફેરફાર થયેલો, પણ હજી એને એ ઉદ્ધત તો માનતો જ. કવિની ઇતિહાસ મચ્ચન્ધેની પ્રતિભાને કારણે ગોઠટેએ એશક એની શક્તિની કદર કરી ને લલામણુ કરીને એને યેના-વિદ્યાપીઠમાં અધ્યાપક નિમાવ્યો. પણ પાછા આમ એ એ જાણુ દૂર થયાથી એમની વચ્ચે સદ્ભાવ બગવાને પ્રસંગ દૂર ગયો.

આમ શિલ્પર ઇતિહાસના અભ્યાસથી પોતાનું જ્ઞાન વિસ્તારતો જતો હતો અને દર્શનશાસ્ત્રના અભ્યાસથી એ જ્ઞાનને સુન્દર બનાવતો જતો હતો, ગોઠટે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં મચ્ચો હતો. પોતાપોતાના માર્ગે બન્ને એકલા વિહરતા હતા, બન્ને સાહિત્યથી કંઈક વિમુખ પણ થયે જતા હતા પણ બન્ને પાછા એકલા થાય અને વળી પાછા સાહિત્યપ્રદેશને માર્ગે વળે એવો એક શુભ પ્રસંગ બન્યો :

પોતાના સૌ લેખો સ્વતન્ત્ર રીતે પ્રકટ કરી શકાય એટલા માટે શિલ્પરે યેનામાં Die Horen (The Hours—હોર—કલાકો) નામે સામયિક પત્ર ૧૭૬૪માં પ્રકટ કરવા માડ્યું ને તેમાં લેખો લખી મોકલવા ગોઠટેને પ્રાર્થના કરી. ગોઠટેએ એ પ્રાર્થના બહુ ખુશીથી સ્વીકારી પત્રવ્યવહાર શરૂ થયો, ને થોડા જ સમયમાં એકબીજાં વિરુદ્ધનો અભાવો દૂર થયો; અખોલા તુટ્યા ને થોડા જ સમયમાં એ એ જાણુ મિત્ર બની ગયા. એ વર્ષના મે માસમાં ગોઠટે યેના ગયો ને સ્નેહસમ્બન્ધ વધ્યો. આ સમ્બન્ધથી બન્ને હૃદયમાં અનેક સ્ફુરણાઓ સ્ફુરી ઉઠી. ગોઠટેએ એ વિષે પાછળથી લખેલું કે “એ મારો વસન્તકાળ હતો, એમાં બધાં બીજાં કુટ્ટી આવ્યા અને એના સુન્દર ફૂલ મારી પ્રકૃતિમાં ખીલી નિકળ્યા ” ૧૭૬૪થી ૧૮૦૫ સુધીનો જીવ આ સ્નેહસમ્બન્ધને કારણે ડાંઘવ સાહિત્યમાં એવો તો લગ્ય બની ઉઠ્યો કે સમસ્ત સાહિત્યરસિકા વાંઘમર તરફ ઉત્કણ્ડાએ અને ભક્તિભાવે બોલા કરતા. પહેલાના સમસ્ત સાહિત્યનો પ્રકાશ આ કવિયુગ્મે વાંઘમરમાં કેન્દ્રીભૂત કર્યો અને પછીના સાહિત્ય માટે એ કેન્દ્રમાંથી ચારે બાજુ ફિરણો ફેંકવા લાગ્યા. અરેરે, ત્યારે શરૂઆતમાં જે ગેરસમજ થઈ તે ના થઈ હોત, અખોલા વહેલા તુટ્યા હોત અને સ્નેહસમ્બન્ધ વહેલો બગ્યો હોત તો કેવું સાફ ! એ સ્નેહસમ્બન્ધ એટલા વધારે લગ્યાયો હોત તો કેવું સાફ ! પણ થયું તે થયું ; અને પરિણામે તો સાફ જ થયું.

ખરૂં, પણ સમસ્ત ડૉઇચ સાહિત્યને પોતાની તરફ આકર્ષતા એમને બહુ શ્રમ પડેલો. Die Horenની ભાવનાઓ સૂર્યપ્રકાશના જેવી પ્રખર ને તેજસ્વી હતી. ડૉઇચશાણના સામાન્ય પ્રકારના સાહિત્યિકોની આખ એ પ્રકાશને સહી શકી નહિ; તેમને માટે તો ચન્દ્રપ્રકાશજ પુરતો હતો. તેઓ એ પત્રને ઉત્તેજન આપવાને બદલે તેની વિરુદ્ધ પોકાર કરવા લાગ્યા અને તેથી ૧૭૯૭માં એ પત્રને બંધ કરવું પડ્યું. પણ વળી શિલરે ૧૭૯૬થી Musenalmanach નામે વાર્ષિક કાવ્યસંગ્રહ પ્રકટ કરવા માંડ્યો હતો, તેમાં શિલરે અને ગોષ્ટેએ Zenien નામે કાવ્યમાળા લખવા માડી. અંગ્રેજ કવિ પોપે Dunciadમાં અને બાઇરને English Bards and Scotch Reviewersમાં તે સમયના હલકા ને છીછરા લેખકોની ઝાટકણી કાઢી છે, તેજ પ્રકારે આપણા આ બે કવિઓએ પોતાના ટીકાકારોની ઝાટકણી કાઢવા આશરે ચારસો કવિતાઓ લખીને આ વાર્ષિક કાવ્યસંગ્રહમાં પ્રકટ કરી છે. એમાં બેઠી મશ્કરીઓ પણ ખુબ કરી છે. આથી વચ્ચેના કાટા ખસતા ગયા ને તેમની ઉન્નત ભાવનાઓનો માર્ગ ધીરે ધીરે સ્વચ્છ થતો ગયો. દર-ખારી નાટકશાળાનો વહીવટ ગોષ્ટે ૧૭૯૧થી ચલાવતો હતો અને ૧૮૧૭ સુધી ચલાવેલો. તેમાં આ બે કવિના નાટક ભજવાવા લાગ્યાં. આ વહીવટ દરમિયાન ૧૭૯૮થી ૧૮૦૪ સુધી એ નાટકશાળાને એ બેએ એવી ઉચી કક્ષાએ આણી મુકી કે આખા ડૉઇચશાણમાં એ સર્વોત્તમ મનાવા લાગી ને બર્લિનના સૂત્રધારો પણ એ નાટકની ભાવનાને અનુસરવા લાગ્યા.

પરસ્પર મળવાના પ્રસંગો વધવા લાગ્યા, અને એક બીજાની પ્રેરણાથી બન્ને પાછા સાહિત્ય તરફ વળવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે એ પણ સ્પષ્ટ થતું ગયું કે કાવ્યમાં ગોષ્ટે શિલરથી ચઢીયાતો છે અને નાટકમાં શિલર ગોષ્ટેથી ચઢીયાતો છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ હોવા છતાં ગોષ્ટે બહુ સુંદર કલ્પનાઓ કરી શકતો; દર્શનશાસ્ત્રનો નં ઇતિહાસનો અભ્યાસ આવા કાવ્યો લખવામાં શિલરને આડે આવતો, પણ તેથી એ નાટકમાં ઝગકી ઉઠ્યો છે ને વળી તેથીજ એનાં ધણાંખરાં નાટકો ઐતિહાસિક છે. જે કાવ્યો એ લખતો એમાં દર્શનશાસ્ત્રના અભ્યાસની છાયા સ્પષ્ટ દેખાતી. પણ આ પ્રકારનું એક કાવ્ય Das Lied von der Glocke (ઘટનું ગીત) ૧૭૯૯માં લખાએલું તે બહુ સુંદર નિવડેલું. શ્વીટ્સરલાણ્ડની ઉત્તર સીમાએ આવેલા શાફ્હાઉઝન નગરમાં ૧૪૮૬માં ઢાળેલો મોટો ઘંટ છે, એ ઘટથી પ્રેરાઇને એ ગીતે એણે લખેલું.

આના કરતાં બીજી ક્રાઇ ગીત ડૉઇચ ભાષામાં ભાગ્યે જ લોકપ્રિય થયું હશે. ૧૭૯૭ અને ત્યાર પછીનાં ત્રણ ચાર વર્ષમાં એણે અનેક સુંદર ગરબા અને ગીતો લખ્યા છે.

ગોષ્ટેએ ‘ફ્રાઉસ્ટ’ નામે પ્રભાવશાળી નાટક ૧૭૯૭માં લખવા માટેલું, તે પણ શિલ્લરની પ્રેરણાથી જ આમાં ગોષ્ટેએ પણ દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યાનું સ્પષ્ટ તરી આવે છે. શેક્સપીઅરના પછી અર્વાચીન જુગમાં આવું નાટક બીજા ક્રાઇએ લખ્યું નથી. શિલ્લરની પ્રેરણાથી ગોષ્ટેએ બીજી પણ ઘણું લખ્યું.

શિલ્લરે ‘ત્રીસ વર્ષના વિગ્રહનો ઇતિહાસ’ લખ્યો, ત્યારે એને ઇતિહાસ સમ્બન્ધે જે અભ્યાસ કરવો પડેલો, તેને પરિણામે હવે આજ સમયમાં Wallenstein નાટક લખ્યું (૧૭૯૮-’૯૯). એ નાટકની યોજના ધડતા ધડતાં એટલી બધી લાંબી થઇ ગઇ કે તેને પાંચ અકમાં સમાવવી અશક્ય થઇ પડી. આથી આખા નાટકના ત્રણ ભાગ કરી નાખ્યા : એક અકમાં Wallensteins Lager (વાલનષ્ટાઇનની છાવણી) નામે પ્રસ્તાવના, અને પાંચ પાંચ અકમાં Die Piccolomini અને Wallensteins Tod (વાલનષ્ટાઇનનું મૃત્યુ) એમ બે નાટકો. ગ્રીક નાટ્યકળાના અભ્યાસની સ્પષ્ટ છાયા આ નાટકો ઉપર છે, તેમજ કાણ્ટના દર્શનશાસ્ત્રના વિચારોની પણ એમાં ગુથણી છે; ઐતિહાસિક હકીકતોને સૌન્દર્યકલાથી ગોઠવી છે અને ભાવનાઓ સાથે વસ્તુસ્થિતિનો સમ્બન્ધ ગાંઠ્યો છે. ટીક (Tieck) નામના લેખકે ત્રીસ વર્ષ પછી કહેલું, કે એ નાટકે નવો જુગ વર્તીયો છે, એમ સમસ્ત ડૉઇચલાણ્ડને લાગેલું એ નાટકે શિલ્લરને યુરોપના સર્વોત્કૃષ્ટ નાટકકારોની હારમાં એકદમ બેસાડી દીધો. એ બન્ને નાટકોનો સાર આ પ્રમાણે છે :

“ત્રીસ વર્ષના વિગ્રહમાં વાલનષ્ટાઇન નામે એક સેનાપતિ છે. તે ફલિત “જ્યોતિષને માને છે, તેની ઉપર તથા પોતાના હાથ નીચેના અધિકારીઓની “ઉપર-ખાસ કરીને પીકોલોમીનીની ઉપર-વિશ્વાસ રાખીને રાજ્યે તેને “આપેલી સમ્પૂર્ણ સત્તાનો દુરુપયોગ કરે છે, અને દેશશત્રુની સાથે ગૂઢાર્થ “સન્દેશા ચલાવે છે; જોકે એ કરે છે તો માત્ર રમતજ, રાજદ્રોહનો “તેને સકલ્પ પણ નથી. પણ આવો એક સન્દેશો રાજ્યના હાથમાં “અકસ્માત આવી પડે છે ને વાલનષ્ટાઇનને પુછતાં તેનો સન્તોષજનક

“ખુદાસો એ આપી શકો નથી. પરિણામ એવું આવે છે કે રાજપ્રોહ
“તેને સ્વીકારવો પડે છે, અને પોતાના જ રાજ સામે રણક્ષેત્રમાં ઉતરવું
“પડે છે. તેનું લશ્કર અને અમલદારો તેને છોડી ચાલ્યા જાય છે તે એથી
“એની ભુડી દશ થાય છે.”

‘પ્રીસ્કો’ અને ‘ડોન કાર્લોસ’ બેકે ઐતિહાસિક નાટકો છે, બેકે
એ પાત્રો ઐતિહાસિક છે, છતાં એ નાટકોમાં કવિ ઇતિહાસને વળગી રહ્યો
નથી; પણ ‘વાલનષ્ટાઇન’માં એ જાણી જોઇને ઇતિહાસને વળગી રહ્યો છે,
કારણકે એણે કહેલું કે વસ્તુસ્થિતિને જીવનામય જનાવવા કરતાં
જીવનાને વાસ્તવિક જનાવવાનું મને સાફ લાગ્યું. આથી ૧૬૩૪ના
ફેબ્રુઆરી માસમાં વાલનષ્ટાઇનના જીવનના છેલ્લા ચાર દિવસનો ઇતિહાસ
લેઇને એ માણસના સ્વભાવનું અને તેના અંતનું તેમજ ત્રીશ વર્ષના
સમસ્ત વિગ્રહનાં કબ્જોનું અને વિજયનું આખેડું ત્રિવ કવિએ આપણી
સમક્ષ ખડું કર્યું છે.

એ ગિત્રો નિકટમાં રહી શકે તે વાઇમર નાટકશાળાની વ્યવસ્થામાં પોતે
પ્રત્યક્ષ લાગ લેઇ શકે એટલા માટે ૧૭૯૯ના ડિસેમ્બરમાં શિક્ષક વાઇમરમાં
જન્મ રહ્યો તે ૧૯૦૫માં મરતા સુધી પછી પણ ગાંધીને એ ત્યાં જ રહ્યો.

વાઇમરમાં એ આવ્યો ત્યારે Maria Stuart નામે નવા નાટકના
ત્રણ અંક સાથે લેતો આવ્યો. એ નાટક એણે ૧૮૦૦ના આરંભમાં સંપૂર્ણ
કર્યું તે તેજ વર્ષના ઉનાળામાં ભજવાયું. એ કરુણરસ નાટકનો સાર
આમ છે :

“સ્કોટલેન્ડવાળી રાણી મારીઆ (મેરી) બુઝર્ટ પોતાના આન્તર
“શત્રુઓથી હારી છુટી પોતાની છેટેની સગી ઇંગ્લેન્ડવાળી રાણી એલિઝા-
“બેથને શરણે આવે છે. એલિઝાબેથ મારીઆને કેદમાં રાખે છે. મારીઆના
“રખવાળ પાછલેટનો ભત્રિજો મોર્ટિમર રાણીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન રચે છે.
“રાણીના રૂપથી મોહીને તેને પરણવા માટે પણ કાઢ કાઢ એ પ્રયત્નમાં
“લજે છે. આ પ્રયત્નને અનુસરી, ઇતિહાસથી વેગળા જઇ, કવિ રાણી
“એલિઝાબેથને કેદખાનામાં રાણી મારીઆને મળવા મોકલે છે. આ પ્રસંગે
“મારીઆ બે નમ્ર રહી હોત તો તો વખતે છુટવાનો સભવ હતો પણ એલિઝા-
“બેથના ટાણાથી ઉશ્કેરાઇ જઇને મારીઆ એને એવા સખ્ત અને કડવા

“ટાણાથી ઉત્તર વાળે છે કે રાણી એલીઝાબેથ કોધે ભરાઈને ચાલી જાય
 “છે. મારીઆને મારી નાખવાનો હુકમ લખી તે હુકમ એક નવા નિમાએલા
 “મન્ત્રીને આપે છે. એ હુકમનું શું કરવાનું છે એવું મન્ત્રીએ પૂછતાં રાણી
 “ગોળગોળ જવાળ આપે છે. મન્ત્રીને કશું સુઝતું નથી અને છેવટે ગુચ-
 “વાડામાંજ એ હુકમનો અમલ થવા મોકલી દે છે. આથી રાણી મારીઆને
 “ક્રુદ્ધખાનામાં ધાત થાય છે. એલિઝાબેથની દૃષ્ટા તેા એજ હતી,
 “પણ કલ્પકમાંથી જ્યવાને ખાતર મન્ત્રીને ધમકાવી પૂછે છે કે સાચવી
 “રાખવા આપેલા હુકમનો અમલ શા માટે કર્યો? અને પછી એ મન્ત્રીને
 “સજા કરે છે.”

આ નાટક સમ્યન્ધે અગ્રેજ ટીકાકારોનો અભિપ્રાય એવો છે કે ઇતિ-
 હાસપ્રસિદ્ધ વસ્તુને ફેરવી શિલ્પરે મારીઆને હતી તેના કરતા વધારે ઉજળી,
 અને એલિઝાબેથને હતી તે કરતાં વધારે ઝાખી ચિત્રી છે. પણ સાથે એમ
 પણ કહી શકાય કે નાટકની નાયિકાના સ્વભાવમાં ભાવનાઓ આરોપવાનો
 એણે પ્રયત્ન કર્યો છે. નાટ્યશાસ્ત્રને હિસાબે આ નાટક અતિશય
 નિર્ધારિત છે, ભવ્ય ભાવનાઓ અને ઉડી લાગણીઓને કારણે અતિ સુંદર
 બન્યું છે પણ એમાં મુખ્ય દોષ એ છે કે નાટકનો અન્ત-નાયિકાનું
 મૃત્યુ-પ્રથમ પ્રવેશનો પડદો ઉઘડતાની સાથેજ જાણાઈ આવે છે, અને માત્ર
 યુક્તિઓ વડેજ એ અન્તને દૂર રાખ્યા કર્યો છે. આ નાટક પણ ડૉઇચ-
 લાણ્ડમાં બહુ લોકપ્રિય થઈ પડેલું. એક સ્ત્રીલેખકને મતે આ નાટક સમસ્ત
 ડૉઇચ નાટકોમાં સૌથી વધારે હૃદયદ્રાવક ને સુંદર છે.

હવે કવિના પ્રતિભામન્દિરનાં દ્વાર એકદમ ખુલી જાય છે ને ઉપરાછાપરી
 એ આપણને નાટકો આપતો થાય છે. ૧૮૦૧માં એણે Die Jungfrau
 von Orleans (એલ્ફિયન્સની કુમારિકા - જોન ઑફ આર્ક) લખ્યું ક્રાન્સની
 આ સગળ નાયિકાનું સરળ ચિત્ર ચીતરવું શિલ્પરને બહુ સ્વાભાવિક લાગ્યું
 છે અને એનામાં પવિત્ર, ધર્માનુરાગી અને સ્વદેશભક્ત હૃદય બહુ સુંદર
 રીતે એ ચીતરી શક્યો છે. Maria Stuartમાં કવિએ ઇંગ્લેન્ડનો સમ્યન્ધ
 સ્કૉટલેન્ડની રાણી સાથેનો ચીતર્યો છે, ત્યારે આમાં ક્રાન્સ અને તેની એક
 કુમારિકા સાથેનો ચીતર્યો છે. આ નાટકનો સાર આમ છે :

“દેશશત્રુ ઇંગ્લેન્ડની સેનાથી હારીને ક્રાન્સ છેકજ નિરાશ થઈ ગયું
 “છે, તેવે દૂરના એક ગામડાની કુમારિકા જોન એમ જુઓ છે કે બાણે

“પ્રભુના હૂત તેને દેશી વહારે ચઢવા પ્રેરે છે એવી અનેક પ્રેરણાઓ
 “થયાથી એ સ્વદેશની સેનાને મોખરે થઇ ઉત્સાહ આપે છે ને અગ્રેજો
 “સામે યુદ્ધે ચઢે છે. કુમારિકાના ઉત્સાહથી અને તેને દેવી માન્યાથી
 “સેનામાં નવું જોશ આવે છે ને તે વિજય ઉપર વિજય મેળવતી આગળ
 “ચાલે છે. પોતાના રાજ્યને ગોલીઆમાં રાજ્યાભિષેક કરાવે છે. વિજય
 “સંપૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી કાંઈ પણ પુરુષ ઉપર લગ્નસ્નેહની દૃષ્ટિએ જોવું
 “નહિ એવી દેવદૂતની આજ્ઞા હતી, પણ રણક્ષેત્રમાં અગ્રેજ સેનાની લાયો-
 “નલને દેખતા તેના હૃદયમાં સ્નેહ જન્મે છે ને ત્યારથી તેની અજ્ઞેયતા
 “એથી લેવાય છે. લડતા પકડાય છે ને કેદખાને નખાય છે ત્યાં પશ્ચા-
 “તાપ કર્યાથી એને પાછી અલૌકિક શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પોતાની
 “ઘેડીઓ તોડી કેદખાનામાંથી નિકળી આવે છે અને વળી પાછી યુદ્ધે ચઢે
 “છે. અન્તે રણક્ષેત્રમાં લઢતા એ મરાય છે ”

આ પહેલાના નાટકોમાં ઇતિહાસને આધારે જે પ્રમાણમાં કવિ આવેલો, તે પ્રમાણમાં આ નાટકમાં એ નથી ચાલ્યો, અને તેથી નાટકના મુખપૃષ્ઠ ઉપરજ એણે એને ‘કલ્પનામય’ જણાવેલું છે નાટકનો કાળ મધ્યયુગનો હોવાને કારણે દેવદૂતની પ્રેરણાઓ આદિ ચમત્કારો વર્ણવ્યા છે ક્લાન્સની એ કુમારિકા જોન આ નાટકની નાયિકા છે કવિ તેનામાં પવિત્રતા ને સરળતા બહુ સુંદર ને સ્વાભાવિક રીતે આરોપી શક્યો છે. યુદ્ધક્ષેત્રોનાં વર્ણન પણ તેવાંજ ભવ્ય છે. દેશવાત્સલ્ય અને ધર્મભાવના આ નાટકમાં તરી આવે છે.

તેજ વર્ષમાં-૧૮૦૧માં-એણે શેક્સપીયરના Macbethનો અને ૧૮૦૨માં ગોત્સીના (Gozziના) Turnadotનો અનુવાદ કર્યો

૧૮૦૩ના ફેબ્રુઆરી માસમાં શિલ્લરે ત્યાર પછીનું નાટક Die Braut von Messina (મેસિનાની કન્યા) પુરું કર્યું. એનો સાર આ પ્રમાણે છે :

“એ ભાઈઓને યનતુ નથી. એક બીજાને ખચર નહિ તેવી રીતે
 “એક કુમારિકા સાથે તેઓ સ્નેહમાં પડે છે. કુમારિકા પણ બન્નેનો સ્નેહ
 “પોષે છે નાના ભાઈને આ વાતની ખચર પડ્યાથી મોટા ભાઈનું ખૂન
 “કરે છે. પણ જે કુમારિકા સાથે પોને સ્નેહ જોડ્યો છે તે તો તેની બેન
 “નિકળે છે એટલે તે નાનો પણ આપઘાત કરે છે. પોતાને બેન છે એવું
 “એ બે ભાઈમાંથી કાંઈને સ્વપ્ન પણ ન હતું. પોતાના બે દિકરાઓને

“પાછો ખનાવ થતો જાય છે, તે બંને કોઈ કુમારિકાઓ સાથે લગ્ન કરવાના
 “છે અને વળી અનેક દિવસથી ગુપ્ત રહેલી પોતાની કન્યા પાછી છતી
 “થવાની છે એવા શુભ સમાચારથી માતા આનન્દેલી થઈ જાય છે, એવે
 “જ આ છેવટનો પ્રસંગ બને છે.”

આ નાટકને માટે પંદર વર્ષથી એના મનમાં યોજના રમ્યા કરતી હતી.
 પ્રાચીન ગ્રીક નાટકને ઘાટે આ નાટકને ઘડવાનો એણે પ્રયત્ન કર્યો છે,
 વળી આધુનિક વિચારોના આત્માને પ્રાચીન ઘાટના કક્ષેવરમાં મુકવાનો પ્રયત્ન
 કર્યો છે; પણ તેમાં બહુ વિજય એને મળ્યો હોય એમ ગણાતુ નથી છતાં એ
 કાવ્યરચનામાં તો એ ભવ્ય જ થતો ચાલે છે

ત્યાર પછી વાઇમરની રગભૂમિ માટે એ દ્વિતીય નાટકોના અનુવાદ નામે
 Der Parasit (પરોપજીવી) અને Der Neffe als Onkel
 (કાકાને વેશે ભત્રિજો) કરી આપ્યા.

અને ત્યાર પછી ૧૮૦૪માં લખાએલું, અરેરે છેક છેવટનું, નાટક તે
 આપણું આ Wilhelm Tell (વિલ્હેલ્મ ટૅલ) છે એને માટે તો
 આગળ વિસ્તારથી કહેવાનું છેજ; એટલે અહીં તો એટલું જ કહી લેઈશું
 કે આ નાટક આપણા સુવિખ્યાત કવિનું સર્વથી છેલ્લું અને સર્વથી ઉત્તમ
 નાટક છે.

રિચાર્ડ વાગ્નર કહે છે કે “વાલનષ્ટાઇનથી ટૅલ સુધીનાં બધા નાટકો
 એ અજ્ઞાત ભાવનાપ્રદેશમાં વિજયી નિવડ્યા છે.” વિલ્હેલ્મ ટૅલ હોઇય
 નાટકોમાં સૌથી વધારે લોકપ્રિય છે, ગોષ્ટે અને શિક્ષરના સહકારનું
 સ્મરણચિહ્ન છે.

આ એનું છેલ્લું સંપૂર્ણ નાટક છે, કારણકે ત્યારપછી એણે Demet-
 rius નામે નાટક લખવું શરૂ તો કરેલું, પણ એ અક પુરા થયા ના થયા
 ને આદ્યું અધુરૂં રહ્યું — કવિ ચાલતો થયો!

૧૭૯૦માં કવિ માદો પડ્યો હતો, તે વારે તો ખાટલેથી એ ઉઠ્યો
 હતો, પણ ત્યારે એના શરીરમાં જે રોગ ધર કરી બેઠો તે ટકે કરીને
 નિકળ્યો નહિ અને ૧૮૦૫ના મે માસની ૯મી તારીખે એનો અમર આત્મા
 જનસમાજને અમૃતપાન કરાવી ચાલતો થયો. ફૂલ પોતાનો અમર આત્મા
 તેના વિદ્વાસી ભક્તોને સમર્પી પોતાના મર્ત્ય દેહને કરમાવી આદ્યું જાય, -તો

એનું જીવન મદ્ય છે કવિ શિલ્પરત્ન જીવન મદ્ય છે મરણ મમયે એ વાદ્યમરમા હતો; એ પુત્ર ને એ પુત્રી તે સમયે એને હતાં

શિલ્પરત્ન પોતાનું જીવનનાટક પણ એના નાટકાની પેઠે વિચિત્ર રંગે રંગાગોલુ છે અને તેમા અનેક ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અંકો ને પ્રવેશો ભજવાયા છે. પણ અન્ને એ સુખી હતુ એનો ધરસસાર આનન્દપ્રદ નિવડ્યો, અને વિલ્હેલ્મ ફ્રાંક હમખોલ્ડ, શ્રીષ્ટે, હર્ડર, વીલાણ્ડ, ફાઇર્નર અને ગોષ્ટે જેવા મિત્રો અને સહાયકો વચ્ચે સ્નેહસ્થાન મેળવી શક્યો

શિલ્પરની કલાએ, સ્પષ્ટતાએ, શુદ્ધ નીતિસિદ્ધાન્તોએ અને પ્રગળ આશા-વાદે એને તે જુગમા - ખાસ કરીને રાજકીય નિર્ગળતાના જુગમાં - ડાઇચ પ્રજ્ઞમા ખુબ લોકપ્રિય બનાવી મુક્યો, પણ ૧૮૭૧મા ડાઇચ મહારાજ્ય ધડાયુ, ત્યારથી એની એ લોકપ્રિયતા કંઇક ઝાખી થતી ગઇ છે આજના શિક્ષિત ડાઇચ લોક એમ માનતા થયા છે કે પ્રજ્ઞની ભાવનાઓને ગોષ્ટે-એ સાચી રીતે દર્શાવી છે; માનતા થયા છે કે નાટકની, તત્ત્વજ્ઞાનની, ઇતિહાસની, કાવ્યની શિલ્પરની ભાવનાઓ દ્વંચ વિપ્લવ પૂર્વેના જુગને જોટલી અનુકૂળ છે ગંટલી અનુકૂળ આજના જુગને નથી; કારણકે એની દૃષ્ટિ અર્વાચીન જુગની ભૌતિક આકાક્ષાએ તરફ નથી, પ્રાચીન જુગની નીતિ-અને ધર્મ-ભાવનાઓ તરફ છે. અને છતાંયે એને ડાઇચલાણ્ડ પોતાનો સમર્થ મહાકવિ માને છે, ગોષ્ટેની જોડાઓડ એસાડે છે.૯

પ્રખ્યાત ઇતિહાસક શેરર (Scherer) કવિ શિલ્પરની આમ પૂજા કરે છે :
“ આકિલિસનુ (Achilles) મૃત્યુ વર્ણવતાં ગોષ્ટે આથેને (Athene) પાસ આમ બોલાવે છે; ‘ અરેરે, જેણે જનતાને વિશાળ આનન્દ આપ્યો તે આ સુન્દર રૂપ આટલુ વહેલુ કરમાઇ જશે. ’ અને જ્યારે શિલ્પર મરણ પામ્યો ત્યારે ગોષ્ટેએ એનું મરણ ગાયું તેમા એને માટે ‘ અહુ સુન્દર બોલ્યો : ‘ પોતાની પાછળ અરૂપમા એવું રૂપ મૂકી ગયો, કે જે આપણું સર્વેનું - જનતાનું - મસ્તક નમાવે છે અને આપણને મોહનધને બાધે છે ! ’

✽ —————

૯ અને હવે તો આ વર્ષથી એ દેશના પોસ્ટલ સ્ટેમ્પો ઉપર ત્યાંના મહાપુરુષોની છબિઓ મૂકવા માડી છે, તેમા કાણ્ટ, લેસિંગ, ગોષ્ટે વગેરે સાથે શિલ્પરને પણ સ્થાન મળ્યુ છે. વીરપૂજની સુન્દર પ્રણાલી !

(વસંતપંચમી, ૧૯૮૩)

३१

विष्णु देव-वर्मा

નાટક કેમ રચાયું ?

સ્વાધીનતા અને જાતીય એકતા એ આ નાટકનાં મૂળસૂત્ર, એ મૂળ-સૂત્ર અને તેની ઉપર રચાએલી સુંદર રચના; આને લીધેજ આ નાટકની નિરવધિ લોકપ્રિયતા ટકેલી છે. વળી જગતના એ અર્વાચીન મહાન ડૉક્ટર કવિઓનો—ગોષ્ટે તથા શિલરનો—આ નાટકમાં સગમ થયો છે. નાટક લખવાનો પ્રથમ સકલ્પ ગોષ્ટેને થયો, પછી શિલરને થયો શિલર લખે તો સારી વાત છે એમ કહી ગોષ્ટેએ પોતાનો સકલ્પ ખુશીથી છોડી દીધો પણ વળી વિચિત્ર વાત તો એ છે કે શિલરે નાટક લખ્યું, એ નાટક ભજવાયું, પ્રકટ થયું ને વિજયી નિવડ્યું, શિલર ગુજરી પણ ગયો અને ત્યાર પછી પાછું એ નાટક નવેસરથી લખવાનો સકલ્પ ગોષ્ટેએ કર્યો ને વળી પાછો છોડી દીધો.

ગોષ્ટેએ શ્વીટ્સરેશની યાત્રા ત્રણ વાર—૧૭૭૫માં, '૭૬માં અને '૮૭માં કરેલી. છેલ્લી યાત્રાએ એ નિકળ્યો ત્યારે વનપ્રદેશોમાં ગએલો. ત્યાં ટૅલની કથાઓ સાભળીને એને લાગ્યું કે એને કાવ્યમાં ઉતારી શકાય. ઑક્ટોબરની ૧૪મીએ શિલરને લખ્યું કે: “મારી ખાતરી છે કે ટૅલની કથાને કાવ્યમાં ઉતારી શકાય.” શિલરે એ યોજનાને વધાવી લીધી ને લખ્યું કે: “વિલ્હેલ્મ ટૅલ સમ્રાટની તમારી યોજના સુંદર છે. પર્વતો ઉપર ઉભેલો માણસ જેમ દૂર સુધીનું દૃશ્ય જોઈ શકે એમ આ સુંદર કથાથી આપણે જનસ્વભાવના વિશાળ અતર્દર્શન કરીશું ” ૧૭૯૮ના જુલાઈ સુધી ગોષ્ટેના મનમાં આ યોજનાઓ રમતી હોય એમ એના પત્રો ઉપરથી દેખાય છે, પણ પાછળથી એનું ચિત્ત બીજી દિશાએ રોકાયાથી આ કલ્પનાઓ ને યોજનાઓ નબળી પડતી ગઈ; ૧૮૦૦ની સાલ પછી તો વિલ્હેલ્મ ટૅલ સમ્રાટની સર્વ સંકલ્પો ગોષ્ટેએ છોડી દીધા ને શિલરને એ કામ ઉપાડી લેવા પ્રેરણા કરી. ગોષ્ટે પાછળથી લખે છે એમ આ નાટક “સપૂર્ણ” રીતે કવિની (શિલરની) કૃતિ છે, અને એ કામ હાથમાં લેવા તેને મે પ્રેરણા કરી તે સિવાય એમાં બીજું કશું મારું નથી.”

૧૮૦૧માં Maria Stuart રચાઈ રહ્યા પછી શિલર હવે શું લખશે એ વિષે લોકમાં અનેક ચિત્રવિચિત્ર તર્ક થવા લાગ્યા; બોલાવા લાગ્યું કે વિલ્હેલ્મ ટૅલ લખે છે. ખરી રીતે તો એ વેળાએ Jung-frau von Orleans લખવામાં રોકાયો હતો. લોકમાં આ તર્ક

કેમ ઉઠ્યો એ કહી શકાતું નથી. વખતે શિલ્લરે આ કથાને નાટક-માં ઉતારી શકાય એવી વાતો કાઢતે કરી હોય; અને એટલું પણ ખરૂં કે ૧૮૦૦ના ડિસેમ્બરથી ૧૮૦૧ના ડિસેમ્બર સુધી મુખલરે લખેલા શ્વીટ્સ-દેશના ઇતિહાસના પહેલા એ ભાગ શિલ્લરે વાઈમર પુસ્તકાલયમાંથી લેખને પોતાની પાસે રાખ્યા હતા. આ ભાગમાં ટૅલની કથા આવે છે ને તેથી લોકને આ તર્ક કરવાનું કારણ મળ્યું હોય ધીરે ધીરે આવા તર્કો ને વાતો લોકમાં વધવા લાગી. કાલાહલ એવો તો મળ્યો કે ગ્રન્થપ્રકાશકોએ, નાટકસૂત્રધારોએ અને મિત્રોએ તેને પત્રો લખીલખીને આ વિષે પુછપરછ કરવા માંડી. પણ ૧૮૦૨ના માર્ચ સુધી શિલ્લર આ સમ્યન્ધે કશું બોલતો નથી તે વારેજ પ્રથમ એણે જોાઈતે, કાઈર્નરને અને પોતાના ગ્રન્થપ્રકાશકને લખી આ નાટક વિષે ઇસારો કર્યો. પ્રકાશક કાટાને (Cotta) તે માસની ૧૬મી તારીએ એણે આમ લખ્યું: “હું વિલ્હેલ્મ ટૅલ લખુ છું એવા ખોટાં ગપ્પાં મેં એટલાં જ્યાં સાંભળ્યાં છે કે તે વિષય ઉપર ધ્યાન આપવાની ને ચુડીએ લખેલા Chronicon Helveticumનો (શ્વીટ્સરલાણ્ડનો ઇતિહાસ) અભ્યાસ કરવાની મને ફરજ પડી છે આ ઇતિહાસ મને એટલો સારો લાગ્યો છે કે હવે વિલ્હેલ્મ ટૅલ લખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, અને એ નાટક સુંદર જનશે . . . પણ આ વાત કાઈને કહેશે નહિ, કારણકે જે વિષયના સમ્યન્ધમાં હું જહુ સાંભળું છું, તે વિષયનો રસ મને ઉડી જાય છે.” એ પત્રમાં કાટાને કવિ પ્રીરવાલ્ટરેટર સરોવરના પ્રદેશનો વિગતવાર નકશો મોકલવાની સૂચના પણ કરે છે. વળી તેજ વર્ષના સપ્ટેમ્બર માસમાં શિલ્લર કાઈર્નરને લખે છે, કે: “વખતે ગયા વર્ષથી તમે સાંભળતા આવ્યા હશે કે હું વિલ્હેલ્મ ટૅલ લખુ છું, કારણકે રૂસ્કનના મારા પ્રવાસ (૧૮૦૧ના જોગબ્ટ) પહેલા જર્મિનથી અને હામબુર્ગથી આ સંજયે મને પુછાવ્યાં લાગેલું મને તો એનું સ્વપ્ન પણ ન હતું. પણ આ નાટકને માટે માગણી એટલી ચાલુ રહી કે તેથી મને જળવાન પ્રેરણા થઈ. ચુડીએ લખેલા શ્વીટ્સના ઇતિહાસનો અભ્યાસ મેં શરૂ કર્યો. આથી મને નવોજ પ્રકાશ મળ્યો, કારણકે લેખક, હીરોડોટસની વિશુદ્ધિથી, અરેહોમરના જળથી, એવે સુંદર ભાવે લખે છે કે તેનું પુસ્તક મને કાવ્યમય પ્રેરણામાં મુકી દે છે. જોકે ટૅલની કથા નાટકની રચનાને માટે કઠણ છે, કારણકે પ્રસંગો સ્થળકાળે વિખરાયેલા છે ને રાજકીય છે. . . . છતાં એન એવી રીતે કવિતામાં ઉતાર્યા છે કે ઇતિહાસ મટીને એ સૌ કાવ્ય જની ગયું છે. કામ તો નિરાશા ઉપજે એવું કઠણ

છે જ્યાં મકાનના થાંમના મળીને એમાંથી દીધા છે અને ધારૂં છું કે મજબુત મકાન બન્યાશે ”

જતા એ એને આ નાટક હાલ વેગળ મુકવું પડ્યું ને Die Braut von Messina લેવું પડ્યું, કારણકે એને ઝડપથી પૂરૂં કરવું સહેલું હતું આ નાટક ઑગસ્ટ ૧૮૦૨ અને ફેબ્રુઆરી ૧૮૦૩ વચ્ચે લખાયું. પછી વળી માલ્ટાના સરદારોના અને ઇંગ્લેન્ડવાળા પ્રિંસેડર વૉરએકના વિષયો લીધા, અને ત્યાર પછી વાઇમરની રગલૂમિને માટે એ દ્વિતીય નાટકના અનુવાદ કરી આપ્યા. ૧૮૦૩ના મે સુધીનો કાળ તો આમ વહી ગયો. પછી એણે સુડીના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરી આરમ્બ્યો ને નાટક લખવા માટે તે વર્ષના ઑગસ્ટ મામની ૨૫મી તારીખે કવિએ કલમ પકડી, એમ એની રોજનિશિ ઉપરથી જણાય છે.

આજ સુધી જર્મિનની નાટકશાળાનો સૂત્રધાર ઇફિલ્ડ Iffland વારંવાર શિકરને લખ્યા ને પ્રાર્થના કર્યા જતો કે રગલૂમિ ઉપર સફળ થાય એવું અને લોકના હૃદયને સમગળ ઉત્તેજન આપે એવું નાટક લખે. કવિને પણ આ પ્રાર્થનાઓની અસર નહોતી થઇ એમ નહોતું. જુલાઇ માસમાં કવિએ એને લખેલું, કે “આ નાટક (ટૅલ), મને આશા છે કે, તમારી ઇચ્છા પર લાવશે અને લોકની ભાવનાઓને તથા જ્ઞાનને રસપ્રદ થઇ પડશે ” ઑગસ્ટ માસમાં વિલ્હેલ્મ ફ્રાંક હમ્બોલ્ટને લખે છે : “કામ છે તો કઠણ, પણ રમિક એવું છે કે પૂરૂં કર્યે જ છોડીશ.” સપ્ટેમ્બરની ૧૨મીએ કાઇર્નરને લખે છે : “મેં શ્વીટ્સ દેશ જાતે જોયો નથી, માટે તેનું સમ્પૂર્ણ જ્ઞાન મળે એવી પુસ્તકસામગ્રી મોકલી આપો.” વળી એજ પત્રમાં લખે છે કે : “મારા મનમાં ધારેલું આ કામ પૂરૂં કરવામાં દેવો સહાયતા દેશે, તો એ નાટક સમગળ નિવડશે ને ાઇચ્છાવાળાની નાટકશાળાઓને હચમચાવી મુકશે.” નવેમ્બરમાં ઇફિલ્ડને લખે છે, કે : “અત્યારે તો હું ટૅલમાં જ જીવું છું ને રમું છું. સમસ્ત પ્રબળતા માટે સાચા નાટકનું તમને વચન આપું છું.”

આ બધા પત્રોથી આ નાટક લખવામાં કવિનો આનન્દ, મુશ્કેલીઓ, અને ઇચ્છાઓ પ્રકટ થાય છે. શ્વીટ્સમાં તો એ કદી ગયો નથી; તે પ્રદેશનો દેખાવ આખો સામે તરાવવાને માટે પુસ્તકો, નકશા, ચિત્રો ઉધામવા માટે છે ને નોંધો લે છે તેની સ્ત્રી તથા તથા મિત્રકવિ ગોષ્ટે જાહેરે એ દેશમાં પ્રવાસો કરેલા, તેથી તે જાહેર પણ તેને અનેક માહિતીઓ

આખે જાય છે. ઇફલાણ્ડે પુહેલું કે નાટક ક્યારે પૂરું થશે તેના જવાબમાં ડિસેમ્બરની પાંચમીએ કવિ લખે છે કે માર્યામાં પૂરું થઈ જશે. નાટકમાં ખામી ન રહી જાય એટલા માટે વળી પોતે શ્વીટ્સમાં જઈ રગભૂમિ જોઈ આવવા વિચાર કરે છે. ઇફલાણ્ડને તો એટલી ઉતાવળ આવી ગઈ છે કે અંક જેમ જેમ પુરા થતા જાય તેમ તેમ રગભૂમિ ઉપર ભજવવા આપતા જવાની પ્રાર્થના કરે છે; તેના ઉત્તરમાં કવિ લખે છે કે, “અધા અ ક્રો એક સમય સતત સૂત્રે સન્ધાય એટલા માટે અધું નાટક પૂરું કર્યા સિવાય ભજવવા આપી શકાય નહિ.” વળી એ જ પત્રમાં જણાવે છે, કે “જન્યુઆરી-માં પ્રથમના ત્રણ અક્રો પૂરા થશે ને ત્યારે રગભૂમિ ઉપરની વ્યવસ્થાને માટે સૂચનાઓ આપવા માંડીશ.” આ એનું કહેવું સાચું હતું, કારણકે નાટકની તે વખતની યોજના પ્રમાણે તો પ્રકટ થએલા નાટકના બીજા અક્રનો પહેલો પ્રવેશ તે પહેલા અક્રના બીજા પ્રવેશ પછી મુકાયો હતો. પહેલા અંકના ત્રીજા પ્રવેશમાં આવતો વાંસ ઉપરની ટોપીનો પ્રસંગ બીજા અંકનો પહેલો પ્રવેશ થવાનો હતો અને ત્યાર પછીના પ્રવેશમાં એક ગોરડામાં રૂડન્સ તથા બર્ટાની વાતચિત થવાની હતી, તે આજના નાટકમાં ત્રીજા અક્રમાંના બીજા પ્રવેશમાં જગલ વચ્ચે થાય છે એથા અક્રનો પહેલો તથા બીજો પ્રવેશ ઉલટપાલટ કરી નાખવાના હતા, ત્યાર પછીના પ્રવેશમાં જગલપ્રદેશમાં એથા અંકના પહેલા પ્રવેશમાં ટૅલે વર્ણવેલો પ્રસંગ દેખાડવાનો હતો અને એ અક્રના છેલ્લા પ્રવેશમાં મેલ્પટાલ રૉસબર્ગનો કિલ્લો જોઈ રાખતો હોય એવો દેખાવ આણવાનો હતો આ સ્થિતિમાં આખું નાટક પૂરું કર્યા વિના અક્રે અક્રે ભજવવા કવિએ ના આચ્યુ એ દાકજ કર્યું.

કામ અપાટાળધ ચાલતું હતું, તેમાં અડચણો પણ આવતી હતી. સસારકાજ કરવા પડતાં હતા, તેવામાં વળી હર્ડરનું મૃત્યુ થયું. વળી અત્યન્ત અચળ, અત્યન્ત વિતણ્ડાપ્રિય અને અત્યન્ત વાતોડીઅણુ દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનાર એક દ્રેન્ચ ગ્રાઇ વાઇમરમાં આવીને કવિનો સમય લેવા લાગી પણ ઑક્ટોબર માસમાં શેક્સપીઅરનું નાટક જુલિયસ સીઝર ત્યાં ભજવાયુ તેનાથી તેમજ શ્વીટ્સ ઇનિલાસક થોલાનસ ફોન મુઇલર ત્યાં ૧૮-૦૪ના જન્યુઆરીની રરમીએ આવ્યો, તેના સમાગમથી તેને લાલ પાણુ થયો.^{૧૦}

ક - - - - -

^{૧૦} નાટક પૃષ્ઠ ૧૬૩ પકિત ૧૦-૧૧ તથા તેના ઉપરની નોટ ૨૯૧ જોશો.

કામ આગળ ચાલ્યું. ૧૯૦૪ના જન્યુઆરીમાં ઉપર જણાવેલી જુની યોજનાનો પ્રથમ અંક પુરો થયો ને ૧૨મી તારીખે ગોષ્ઠીને જોવા મોકલ્યો. તેણે આનન્દમાં આવી લખી જણાવ્યું, કે : “આ કંઈ પ્રથમ અંક નથી, પણ સમ્પૂર્ણ નાટક છે ને ખડું સુંદર છે.” ગોષ્ઠીએ જે નાની બાબતમાં સૂચનાઓ કરી જે ફિલ્મ પછી કવિએ રૂઢીચળા પ્રવેશ મોકલી દીધો તેનાં ગોષ્ઠીએ વખાણ કર્યા ત્રેવીસમી તારીખે ઇક્ષ્વાણુને પહેલો અંક મોકલી આપતાં કવિ વચન આપે છે કે ફેબ્રુઆરીને અન્તે સમસ્ત નાટક સમાપ્ત થશે તે વાચીને ઇક્ષ્વાણુ ગાંડોધેલો થઈ જાય છે, નાટક પૂરું જોવાને તલપાપડ થઈ જાય છે ને કવિને લખે છે કે : “અરે વધારે, ઘણું જ જલદી વધારે! કેવું નાટક! કેવી સુંદરતા, કેવી પ્રત્યક્ષતા, કેવી સમ્પૂર્ણતા, કેવી સર્વશક્તિમત્તા! ભગવાન તમારું રક્ષણ કરો, તથાસ્તુ!” ફેબ્રુઆરીની ૧૩મી તારીખે એથો અંક તથા પાંચમા અંકનો અમુક ભાગ કવિ મોકલે છે અને રમભૂમિ ઉપરની વ્યવસ્થામાં ફેરફાર કરવાની સૂચના આપે છે. ૧૮મી તારીખે કવિ પોતાની રોજનિશિમા નોંધે છે, કે “ટલ સમાપ્ત થયું ” પૂર્ણાહુતિ વાંચ્યા પછી ગોષ્ઠીએ લખ્યું, કે : “નાટક ખડું સુંદર રચાયું છે અને આજની સંખ્યા મને આનન્દજનક નીવડી છે.”

જો નાટક પ્રથમ વાઈમરની નાટકશાળામાં માર્ચ માસની ૧૭મીએ, ૧૯મીએ અને ૨૪મીએ ભજવાયું. તે માત્ર પાંચ જ કલાક ચાલતું, પણ શિલ્પર પોતે જ જણાવે છે કે મારા કોઈ પણ નાટક કરતા આ નાટક વધારે પ્રભાવશાળી નિવડ્યું. એણે કોઈર્નરને લખેલું કે રમભૂમિ ઉપર સફળતા મેળવી શકાય એવી શક્તિ મારામાં આવતી જાય છે. થોડાજ માસમાં સમસ્ત ડૉઈયલાંડની નાટકશાળાઓમાં આ નાટક ભજવાતું થઈ ગયું. નાટકની રાજકીય ભાવનાને કારણે બર્લિનનો સૂત્રધાર કંઈક અચકાચો ને પછી નાટકને યોગ્ય દૃશ્ય તથા વાદ્ય તૈયાર કરવામાં પણ કંઈક વખત ગયો. આખરે જુલાઈની ૪થી તારીખે ત્યાં ભજવાયું. ત્યાં પણ એ વિજયી નિવડ્યું ને એક અઠવાડિયામાં ત્રણ વાર ભજવાયું. તરતજ ઇક્ષ્વાણુને લખ્યું કે નાટકને લોકો હર્ષથી વધાવી લીધું છે ને લોકની ભીડ ઓછી થતી જ નથી. આ નાટક ભજવવાના હક માટે ત્યાંથી એક હજાર રૂપિયા શિલ્પરને મળ્યા. આટલી મોટી કિંમત ત્યાં સુધી કોઈ લેખકને મળેલી નહિ. ખેરલાઉ, હામબુર્ગ, માનહાઈમ અને વિયેનના સૂત્રધારોએ પણ આ નાટક ભજવવાના હક માટે કવિને ખડું પૈસો આપ્યો.

આ ચક્રવર્તી દિગ્વિજયથી શિશરને મહાનન્દ થાય એમા આશ્ચર્ય શું? ક્રાઇર્નરને એણે લખેલું કે “‘વિલ્હેલ્મ ટૅલ’ મારા કાષ્ઠ પણ નાટક ક્રમતા રગભૂમિ ઉપર વધારે પ્રભાવશાળી નિવડ્યું છે.” ક્રાટાને લખેલું કે “મે મારા સમસ્ત હૃદયથી એ લખ્યું છે, અને હૃદયમાથી જે નિકળે, તેજ હૃદયને સ્પર્શે.” છાપખાનાનાં છેવટનાં પ્રૂફ મોકલતાં ક્રાટાએ શિશરને લખેલું કે “તમારા અમર વિલ્હેલ્મ ટૅલનો આ અન્તભાગ—એના જુગમાં સાચા માનવી હતા ” અને જ્યારે પહેલી આવૃત્તિ પ્રકટ થઇ, ત્યારે લખેલું કે “ટૅલ હવે સમસ્ત સ સારમા વિચરે છે ”

મંમારમાં વિચરતા પણ, લજવાયાના જેવોજ, વિજય પામ્યુ. નવા વર્ષની ભેટ આપવાના સ્વરૂપમા તે વર્ષના ઑક્ટોબર માસમા છપાયું, તેની ૭૦૦૦ પ્રતો નિકળી ને તેમા ફેટલાક રગવાળા ચિત્રો પણ મુકાયા. થોડાજ માસમા તે આવૃત્તિ ખપી ગઇ અને ૩૦૦૦ નકલની ખીજી આવૃત્તિ નિકળી. પછીની આવૃત્તિઓ ગણાવવાનું કારણ નથી, પણ જ્યાં જ્યાં ડૉઇચ લોકો ગયા છે, ત્યાં ત્યાં આ નાટક પણ ગયું છે. આપણા લોકભક્ત સ્વામી અખડાનદજીએ જેવું ‘સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય’ સ્થાપ્યું છે, તેવા જનસમાજને મસ્તી ફીમને પુસ્તકો આપવા માટે રેક્લામે (Reclam) લાઇપ્સીકમાં (Leipzig) સ્થાપેલા Universalbibliothek મડળ તરફથી છ લાખ કરતાં પણ વધારે પ્રતો આ નાટકની પ્રકટ થઇ ગઇ છે.

નેપોલિયને ડૉઇચશાહુડની સ્વાધીનતાનો નાશ કરવા સખગ પ્રયત્ન કર્યા, તેવે પ્રસંગે પ્રકટ થયેલું આ નાટક ડૉઇચ પ્રજાને રામચાણું નિવડ્યું અને જ્યારે જ્યારે એ દેશ પશ્ચિમ સાથે વિગ્રહમા ઉતરે છે, ત્યારે ત્યારે તે પ્રજામા આ નાટક પાછું વળી લોકપ્રિય બને છે.

ચુડીએ^{૧૧} લખેલો ઇતિહાસ

આપણે આગળ વાચી ગયા છીએ કે શિશરે આ નાટકનું વસ્તુ ચુડીએ લખેલા Chronicon Helveticum ઇતિહાસને આધારે ચોંટ્યું છે, તેથી એ ઇતિહાસમાથી જે ભાગનો ઉપયોગ કવિએ આ નાટકમા કર્યો છે તે ભાગ આપણે અહીં જોઇએ:

✽—————

^{૧૧} ચુડી (Tschudi ૧૫૦૫-’૭૨)—ઇતિહાસક, ગ્વારૂસ પ્રાન્તમાં જન્મેલો.

વનપ્રાન્તોમાં માનવીના પગલા થયાં ત્યાંથી નાટકકાળ સુધીનો ઇતિહાસ તો અંક રના પ્રવેશ રમા ઇલેક્ટ્રાપર કહી સમ્ભળાવે છે. પછી નાટક-કાળમાં લોકકથા પ્રમાણે સમ્રાટ આદ્યેષ્ટે એ પ્રાન્તોને દયાવવાને માટે જૉરહરને ને લાલકનગર્ગને સુખ તરીકે ત્યાં મોકલ્યા સુખાઓના જીવન વિરુદ્ધ ત્રણ પ્રાન્તના લોકોએ ૧૩૦૫માં સમ્રાટ આગળ પોકાર ઉઠાવ્યો. તેણે આ વિષયમાં અમાત્યોને મળવા તેમને કહ્યું. તેમણે તેમને જવાબ આપ્યો કે “લુસર્ન, ગ્લાઈસ અને ખીજ પ્રાન્તોની પેઠે તમે ચાલવા ઇચ્છતા નથી, તેથી તમારા એવા આચારને કારણે સમ્રાટ તમારાથી દુભાયા છે, ભવિષ્યમાં જો તમે સુધરશો તો સમ્રાટ અને તેમના પુત્રો તમારા ઉપર અનેક રીતે કૃપા કરશે, હાલ તો તમારે પાછા ઘેર જવું હીક છે, કારણકે સમ્રાટ જહુ કામમાં ગુથાયા છે. વળી કાઠ અનુકૂળ પ્રસંગે તમારે આ જાળત રજી કરવી એજ સાફ છે.” ૧૨

હવે ઇતિહાસક ૧૩૦૭ના પ્રસંગોમાં ઉતરે છે : “સમ્રાટનો ઉતરવાલકનમાંનો રૉસનગર્ગના કિલ્લાવાળો નાયજસુખો એક દિવસ ઘોડે ચઢી ઍંગલનગર્ગના મકમાં ગયો હતો. ખીજે દિવસે પાછા વળતા આદ્યેલન ગામના કેન્ટ્રાટ ફ્રાંક જાઉમ-ગાર્ટન નામના નિર્દોષ ખેડુતની સ્ત્રીને ખીડમાં કામ કરતી તેણે દીડી. કારણકે ઍંગલનગર્ગથી જાન્સ જતા વૉલ્ફનશીશનની આ પાસ ચઢાવ ઉપર આદ્યેલન આવેલું છે. એ સ્ત્રી અતિ સુંદર હતી; તેના સૌન્દર્યથી નાયજસુખાના હૃદયમાં ભ્રષ્ટ વાસના જાગી . . . પ્રવાસને લીધે પોતે થાક્યો છે અને પોતાને જહુ પરસેવો થયો છે એવું જહાનુ કાઢીને પોતાને માટે સ્નાનજળ તૈયાર કરવાની તે સ્ત્રીને તેણે આજ્ઞા કરી તે સ્ત્રી કંઈક લુહુ કળી ગઈ અને પોતાનો સ્વામી સત્તર ઘેર આવે એવું અતરથી ઇચ્છતાં ઇચ્છતા ધીરે ધીરે પાણી તૈયાર કરવા માડ્યું તે ડરી ગઈ, કારણકે નાયજસુખો જળાત્કાર કરશે એમ એને લાગી ગયું અને પાછલે જારણેથી લાગ જોઇને સરકી ગઈ. આ સમયે તેના સ્વામી વનમાંથી પાછો આવતો હતો, તેને જોઇને એ રડી પડી ને એ જીવનગારે તેને શુ શુ કર્યું એ સૌ કહી દીધું; વળી કહ્યું કે હજીયે એ સ્નાન કરે છે તેના સ્વામીએ કહ્યું : ‘પ્રભુનો ઉપકાર, મારી પ્રિય પત્ની, કે એણે તારૂં રક્ષણ કર્યું છે અને તું તારી આજરૂં સાચવી શકી છે! હું એને સ્નાનના આશીર્વાદ આપીશ.’

... ત્યાંથી તે ઉતાવળે ઘરમાં પેઠો અને પોતાની પરશુ વડે નાગચસુયાના માથા ઉપર ઝેંવા નો ઘા કર્યો કે ખીજો ઘા માગ્યો જ ના. એ નાશીને આગળ્યાર ઉરીમાં ગયો અને ત્યાં સન્તાઈ રહ્યો. નાગચસુયાનું કર્મ શરમ-ભર્યું હતું, તેથી એની પુક પકડવાની ખાસ તજવીજ થઈ નહિ. ૧૩

“એજ પ્રાન્તમા કેર્નવાલ્ટની ઉપરની યાજુએ એક પ્રામાણિક ખેડુત રહેતો હતો, એનું નામ લાઈનિશ ફ્રાન્ક મેલ્પટાલ હતું. એ ખીજામા એ ડાહ્યો, મગજદાર, આગરદાર અને સુખી માણસ ગણાતો, ખેડુનોમાં એને માટે સારૂ ખોલાતું, દેશના લોકને કંઈ લાભ ના પહેચે અને રોમન સામ્રાજ્યથી એ છુટો ના પડી જાય એની સલાહ રાખતો. આ કારણે ઉટરવાલ્ડનનો સુખો બેરિંગર ફ્રાન્ક લાઈનનગર્ગ તેના ઉપર દાઝ રાખતો તે કોધે ભરાએલો રહેતો. આ મેલ્પટાલની પામે સારા યજ્ઞ હતો તેના દીકરા આર્નોલ્ડે કંઈક અપરાધ કર્યો અને તેથી તેને દડ દેવો જોઈએ, એવે નજીવે યજ્ઞને સુખાએ તેના સુન્દર યજ્ઞની જોડ જોડી આણવા પોતાના ચાકર રૂડોલ્ફને મોકલ્યો. જો વૃદ્ધ મેલ્પટાલ એ જોડ આપવાની આનાકાની કરે તો એ ચાકર સાથે એમ પણ કહેવરાવી મોકલ્યું કે ખેડુનોએ જાતે હજી ખેતવાં જોઈએ, એવી સુખાની હસ્થા દોવાથી યજ્ઞ લેઈ જવાના છે. હવે જ્યારે એ ચાકર યજ્ઞ જોડવા લાગ્યો ત્યારે ખેડુનો જીવાન દીકરો આર્નોલ્ડ કોધે ભરાયો ને તે ચાકરના હાથ ઉપર એણે ઝેંવા જોરથી લાકડી ફટકાવી કે તેની એક આગળી તુટી ગઈ ત્યાંથી નાશીને એ સીધો ઉરીમાં ગયો અને એક ગચ્ચન્ધીના ઘરમા જઈ ભગ્યો. ચાકરને એ ફટકાથી યજ્ઞ દરદ થયું ને સુખાને ફરિયાદ કરી. કોધે ભરાઈ સુખાએ તે જીવાનને પકડવાનો હુકમ કર્યો. પણ એ નો ગામ મુઝી ચાલ્યો ગયો હતો, તેથી જડતો નહોતો; સુખાએ તેથી તેના વૃદ્ધ પિતાને પકડી મગાવ્યો ને તેના દીકરા આર્નોલ્ડને લાજન કરવાની આજ્ઞા કરી પિતા પોતેજ જાણતો ન હતો કે દીકરો ક્યાં છે; પણ એટલું નો જડર જાણતો હતો કે ને લાજર હોત, નો તેનો જીવ દેશખમમા ચાલી પડત તેણે જવાબ આપ્યો કે ‘એ ક્યા જતો રહ્યો છે ને હું ખંજીવાન જાણતો નથી’, કારણકે એ તુગતજ વાડામાંથી પરભાર્યો જતો રહેત છે.’ આવી ચીટાઈને સુખાએ આ પ્રતિજ્ઞિત અને વૃદ્ધ પુરુષની પામે આજ્ઞા કોડી નખાવી; કારણકે ચાકરે કોધમાં એમ પણ કહી દીધું

હતું કે સુખો તેની મિલકત લેઇ લેવામાં અન્યાય કરે છે એવું એ વૃદ્ધ બોલ્યો હતો. ભલા પિતા ઉપર શી શી વીતી છે એ જ્યારે પુત્ર આતોદિસે સાલખ્યુ, ત્યારે તેણે ઉરીમાંના પોતાના મિત્રોને બધી હકીકત કહી અને પિતા ઉપર વીતેલીનું વૈર લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ૧૪

“તેજ સમયે ઉરી અને શ્વીટ્સનો સુખો ગૅસ્લર તે પ્રાન્તોમાના ખેડૂતો ઉપર, લાણ્ડનગર્ગ ઉટરવાલ્ડનમાં ગુજારતો હતો એવોજ, બુલ્લમ ગુજારતો હતો. ઉરીમાં એણે એવો કિલ્લો બાંધવા ધાર્યો કે જ્યાં તે અને તેના પછીના સુગ્રાઓ, તે પ્રદેશમાં બંડ થાય તોય, નિર્ભયતાએ રહે અને ત્યાંના લોકને ભયમાં અને તાબેદારીમાં રાખી શકે. તે કારણે ત્યાંના મુખ્ય ગામ આલ્ટોર્ફ પાસેની ઓલાટુર્નની ટેકરી ઉપર પથ્થર, ચુનો, રેતી ને લાકડા એકઠાં કર્યા. ચળુતર શરૂ કરી દીધું અને એને પુછવામાં આવ્યું જે એ કિલ્લાનું નામ શું પડશે, ત્યારે એ બોલ્યો કે ‘ઉરી-મદમર્દન’ એવું એનું નામ પડશે.’ ૧૫

‘આલ્ટોર્ફમાં લીંબોઇઓના યોગાનમાં—જ્યાં થઇને સૌને જવું પડતું ત્યાં—એ સુગ્રાએ એક વાસ રોપાવ્યો, તેના ઉપર એક ટોપી મુકાવી અને પ્રાન્તના બધા લોકને આજ્ઞા કરી, જે જાણે સમ્રાટ કે સુખો પોતે હાજર હોય, તેમ એ ટોપીને નમન કરીને તથા પોતાની ટોપી ઉતારીને સૌએ માન આપવું; તેમાં ભૂલ કરનારના જનમાલ જપ્ત થશે. જે કોઇ એ આજ્ઞા પાળે નહિ તેની તપાસ રાખવાને અને બજાર આપવાને તેણે દિવસવેળાએ ત્યાં ચોકીદાર રાખ્યા. ૧૬ આમ કરીને સમ્રાટો, રાજાઓ, ઠાકોરો અને અમીરો આજ સુધી જે પ્રજાનું માન જાળવતા હતા, અને જે પ્રજા આજ સુધી કોઇના બળને ગાઠની નહોતી, તેવી ચચળ, શરી અને અભિમાની પ્રજાને બળ વડે દબાવવાથી પોતાને શાખાશી મળશે એમ એ ધારતો હતો.

“આ દિવસોમાં એવું બન્યું કે એ સુખો ગૅસ્લર ઉરીથી શ્વીટ્સમાં થઇને પોતાને કિલ્લે કુઇસનાખ્ટ જતો હતો, કારણકે બન્ને પ્રાન્તનો એ એકજ સુખો હતો. હવે શ્વીટ્સમાં આવેલા જટાઇનન ગામમાં ઉચા કુળનો એક ડાહ્યો ને પ્રતિષ્ઠિત માણસ, નામે વૅર્નર ફ્રૅન જાઉફફાખર રહેતો હતો. એનો

*—————

૧૪ નાટક પૃષ્ઠ ૩૮—૪૩. ૧૫ નાટક પૃષ્ઠ ૨૮—૨૯. ૧૬ નાટક પૃષ્ઠ ૩૦—૧.

બાપ રૂઝોલ્ડ દ્વાન જાઉક્રફાખર એક વાર શ્વીસમાં મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતો. આ વર્નર નદીના પુલની આ બાજુએ એક સુંદર નવું ઘર બાંધ્યું હતું. જ્યારે સુખો એ ઘર પાસે આવ્યો, ત્યારે જાઉક્રફાખર ત્યાજ ઉભો હતો. તેણે તેને, પોતાનો ઉપરિ હોય એમ, માયાથી આવકાર આપ્યો; સુખાએ એને પુછ્યું કે “આ ઘર કેવું છે?” એ જાણતો તો હતો જ; કારણકે એણે એક વાર એક ત્રીજા માણસને મોંઢે ધમકી આપી હતી કે હું એનું એ ઘર પડાવી લેઈશ. જાઉક્રફાખરે સારી રીતે સમજી લીધું કે તે સારે ધરાદે આ પુછતો નથી; કારણકે પોતે ઝોઈસ્ટરરાઇખના ઠાકોરોને શરણે જવાની સદા વિરુદ્ધ હતો અને રોમન સામ્રાજ્ય તથા તેના પ્રાચીન લેખોને વળગી રહેવા ઇચ્છતો. આથી સુખો તેના ઉપર દાઝ રાખતો; આ કારણથી જાઉક્રફાખરને પક્ષે ધણા હતા અને લોકસમાજમાં તેને માટે માન હતું. તેણે સુખાને દ્વીઅર્થી^{૧૭} ઉત્તર આપ્યો: ‘સુખા સાહેબ, આ આવાસ સમ્રાટનો છે, જે મારો સ્વામી છે અને તમારો પણ; મને પટે મળેલો છે.’ સુખો બોલ્યો: ‘સમ્રાટને સ્થાને હું આ દેશમાં તેનો પ્રતિનિધિ છું; અને હું નથી ઇચ્છતો કે જેકુતો પોતાની ઇચ્છામાં આવે એમ સ્વતંત્રતાએ ધર બાંધે, અને સ્વતંત્રતાએ રહે, જાણે દેશના માલિકો એ જ હોય ને! એમ કરતા તમને અટકાવવાની મારે તજવીજ કરવી જોઈશે.’ આમ કહીને તે ચાલતો થયો. આ શબ્દો જાઉક્રફાખરને બહુ ભારે લાગ્યા ને અંતરમાં ચોંટી ગયા. હવે એ સમજાઈને ને લાગણીનાર માણસ હતો અને તેને ડાહી ને ચતુર સ્ત્રી હતી. એણે જાણ્યું કે પતિ ચિન્તાતુર છે અને એનો જીવ કશાકથી મુંઝાય છે, પણ તે પોતાનું હૃદય બોલતો નથી. તેને શી ચિન્તા છે, તે જાણવાની તે સ્ત્રીએ ઇચ્છા કરી, અને વારંવાર તેને પુછપુછ કર્યું, ત્યારે અંતે તેણે સુખો જે બોલી ગયો હતો તે બધું એને કહ્યું. વળી કહી દીધું કે સુખો કોઈક દિવસ આપણી પાસેથી ઘર, વાડો ને મિલકત સૌ પડાવી લેશે આ સાલગીને એ બોલી: ‘મારા પ્રિય સ્વામી, તમે જાણો છો કે આ પ્રાન્તમાંના અનેક દેશગન્યુઓ સુખાના બુદ્ધિમત્તી દેખી ઉડ્યા છે. અને ઉરી અને ઉટરવાલ્ડનમાં પણ બુદ્ધિમંત્રીની ધુમરીથી અનેક ભલા લોક કચગાય છે, એવી દ્રિયાદો આપણે રોજ માનવીએ જોએ. તેથી નમે ટેટલાક જાણુ એક બીજા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા ના, ને ગુપ્ત રીતે મળીને વિચાર કરે કે આ અભિમાની સત્તા શી રીતે

તોડી શકાય; તમે સૌ તમારા હફે રક્ષવા માટે એક જીજ્ઞાસુ પડો છો. આમ થાય તો જાહેર સાફ. આમા પ્રભુ તમારો ત્યાગ જરૂર નહિ કરે, અને જો તમે તેની અતરથી પ્રાર્થના કરશો તો અન્યાય અટકાવવામા તમને જરૂર સહાય થશે ' પછી એણે પુછ્યું કે 'ઉરી અને ઉટર-વાહન પ્રાન્તોમા વિશ્વાસથી વાત કરી શકો અને તમારા દુઃખ કહી શકો અને આ વાતો ઉપર વિચાર કરી શકો એવો કાંઈ અતરનો મિત્ર તમારો છે?' તેણે ઉત્તર આપ્યો. 'હા, ત્યાના અગ્રેસરોને હું ઓળખું છું, તેમનો મારા ઉપર વિશ્વાસ છે ને મારો તેમના ઉપર છે.' ૧૮

“બટાઉફ્ફાખર પત્નીની સલાહ સાલળી ઉરીમા ગયો અને ત્યા પુષ્ટરટ તથા મેલ્પટાલને મળ્યો. અંમની સાથે વનપ્રાન્તોનું મહાગાળાધવાની યોજના કરી. તેઓએ નક્કી કર્યું કે પોતપોતાના પ્રાન્તોમાં મિત્રો ઉભા કરવા અને ઝેરીસર્પગર્ભની નીચે અને મિટનબટાઇનની પાસે આવેલા રૂઢીની મેદાનમા મળવું.” ૧૯

પછી અમીર યોહાનસના સમ્યન્ધમાં એ ઇતિહાસક લખે છે કે “જ્યારે એ પોતાના કાકા સમ્રાટ સાથે વગડામા થઇને જતો હતો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'મારા જાપના ને માના વારસાની મિલકત, કંઈ નહિ તો તેમાથી થોડા ભાગની મિલકત, વહીવટ કરવાને મને આપો ' પણ જવાબ મળ્યો કે: 'ભાઇ, વહીવટને માટે આટલો અધીરો શાને થાય છે? હજી તું જાહેર નાનો છે.' ત્યાર પછી સમ્રાટ એક ઝાડ પાસે ગયો, તેમાથી એક ડાળળી તોડી લીધી, તેનો એક નાનો મુકુટ બનાવ્યો ને તે પોતાના ભત્રિજાને માથે મુક્યો, પછી બોલ્યો: 'લોક અને ભૂમિનો વહીવટ કરવા કરતા આથી તને વધારે આનન્દ થશે ' આ શબ્દો જીવાન અમીરના હૃદયમા સોંસરા પેશી ગયા તેનં લાગી ગયું કે સમ્રાટ પોતાના પુત્રોને તો વહીવટ કરવા દે છે ને તે પણ મારી મિલકત ઉપર. રડતા રડતા પોતાના મિત્રોને આ વાત કરી અને રાજાએ આપેલા આ અપમાનનું વૈર લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરવા સૂચવ્યું. આ રાજા આદ્યેષ્ટ કઠણ દિલનો કપટાચારી માણસ હતો અને ઘણાક માનતા હતા કે તે જીવાન અમીરની મિલકત સમૂળગી પચાવી પાડી, પોતાના

* —————

પુત્રોને આપી દેવા ઇચ્છે છે, કારણકે તેને અનેક પુત્રો હતા; તથા ભત્રિજાને મહાધિકારી બનાવી દેવા ઇચ્છે છે.”૨૧

રૂઢ્ઠલીની ઇ. સ ૧૩૦૭ના નવેમ્બરની તા. ૧૦મીને રોજ મળેલી સભાનું અને એસતા વર્ષને દહાડે કિલ્લા તોડી નાખી સુગાઓને હાકી કાઢવાના ત્યાં થયેલા ઠરાવનું વર્ણન આપી ચુકી ટૅલને વિષે લખે છે : “૧૮મી ડિસેમ્બરને રવિવારને દિને ઉરીનો ભત્રો ને પ્રામાણિક માણસ, નામે વિલ્હેલ્મ ટૅલ, જે એ મણ્ડળમાં શુભ રીતે જોડાયો હતો તે, પેલી ટોર્પ પાસે થઇને સુગાની આજ્ઞા પ્રમાણે તેને માન આપ્યા વિના ચાલ્યો ગયો. આ બાબતની બજાર સુગાને આપવામાં આવી. બીજે દિને સોમવારે, તે ટૅલને બોલાવી મગાવે છે અને ઉપડતે સાદે કહે છે કે ‘ટોર્પીને માન આપવાનું તું ના પાડે છે અને એમ કરીને તારા સમ્રાટનું અને તેને સ્થાને અહીં નિમાયેલો જે હું, તેનું તું અપમાન કરે છે, કેમ?’ ટૅલે ઉત્તર આપ્યો : ‘પ્રિય પ્રભુ, તમારી અવગણના કરવાને ઇરાદો નહિ, પણ માત્ર અણધાર્યું જ આમ થઇ ગયું છે. જો મારામાં એટલી અકલ હોત તો લોક મને ટૅલરર કહેતજ શાને? દયા કરીને માફ કરો, ફરી વાર એવું નહિ થાય’ હવે ટૅલ સારો ધનુર્ધર હતો અને એના જોટા મળવો મુશ્કેલ હતો; વળી એને સુન્દર બાળકો હતા અને તેમને એ ચાહતો. એ બાળકોને સુગાએ બોલાવી મગાવ્યા અને કહ્યું : ‘ટૅલ, કયો બાળક તને સૌથી વહાલો છે?’ ટૅલે ઉત્તર દીધો : ‘પ્રભુ, મને તો સૌ સરખા વહાલા છે.’ પછી સુગા બોલ્યો : ‘ઠીક, ત્યારે, ટૅલ! તું નિપુણ અને પ્રખ્યાત બાણવળી છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે; આજે તારી ચતુરાઇ મારી સામે દેખાડવી પડશે અને તારા એક બાળકના માથા ઉપર લીધું મુકીને તાકવું જોઇશે. પણ સમ્ભાળથી લીધું તાકજો, કારણકે પહેલે તીરે તું તાકી નહિ શકે, તો તારો જીવ લેઇશ.’ ટૅલ ભયભીત થઇ ગયો અને એવા તીરપ્રયોગમાંથી પ્રભુને ખાતર પોતાને મુક્ત કરવાની તેણે તેને પ્રાર્થના કરી, કારણકે પોતાના બાળકના માથા ઉપર તીર તાકવું એ કંઇ સ્વાભાવિક ન હતું; અને તેથી પોતે મરવાનું પસંદ કર્યું. સુગાએ કહ્યું : “તારે તાકવું જ પડશે, નહિ તો તું અને બાળક બન્ને મરશો!” ટૅલે બાણ્યુ કે હવે છુટકો નથી; પોતાને અને પોતાના પ્રિય બાળકને બચાવવાની

તેણે પ્રભુની આતુરતાએ પ્રાર્થના કરી. પોતાનું ધનુષ હાથમાં લીધું, તેના ઉપર તીર ચઢાવ્યું ને તાડ્યું, પણ જીભ એક તીર ફેડમા ખોર્યું. જાળકના માથા ઉપર સુગાએ પોતાને હાથે લીધું મુક્યું. જાળક છ વર્ષથી મોટા ન હતો, અને ટેલે તેને ઇચ્છા કર્યા વિના જ તેના માથા ઉપરનું લીધું ઉડાવી દીધું. હવે જ્યારે લીધું તકાડ્યું, ત્યારે સુગો એથી આશ્ચર્ય પામ્યો અને ટેલની ચતુરાઈના વખાણ કર્યા પછી, એણે ફેડમા જીભ જાણ ખોર્યું હતું એનું કારણ પૂછ્યું. ટેલ ગભરાયો ને ચેતી ગયો કે એ પ્રશ્ન ભણા ઇરાદાનો નથી, છતાંયે વિના જોખમે નિકાલ લાવી દેવાને હેતુએ એણે કહ્યું કે ‘એ તો અમારો શિકારીઓના એવો સમ્પ્રદાય છે.’ સુગો સમજ્યો કે ટેલ ઉડાઉ જવાળ દે છે, તેથી બોલ્યો. ‘ટેલ, હવે મને ચોકળે ફિલે કહી દે અને ભય પામતો ના, તારી જીભ સલામત છે. તારો આપેલો ઉત્તર હું ખરો માનતો નથી, એમા કંઈક જીભ જ છે.’ ત્યારે વિલ્હેલ્મ ટેલ બોલ્યો. ‘કીક પ્રભુ, જ્યારે તમે જીવનદાન આપ્યું જ છે, ત્યારે સમૂળી સાચી વાત કહી નાખીશ મારો અતિમ હેતુ એ હતો કે મારા જાળકને તીર વાગ્યું હોત, તો જીભ જાણ તમારા ઉપર તાકત, ને જરૂર એમાં હું નિષ્ફળ જાત નહિ.’ જ્યારે સુગાએ આ સાંભળ્યું ત્યારે એ બોલ્યો : ‘ધણુ સાહે, ટેલ, મે તને જીવનદાનનું વચન આપ્યું છે ને તે હું પાળીશજ પણ મારા વિરુદ્ધની તારી ભુંડી ધારણા હું સમજી ગયો છું, તેથી મારી સલામતીને ખાતર હું તને એવે ઠેકાણે લેઈ જઈ કંઈક રાખીશ, કે જ્યાંથી તું ફરી અદ્રસ્ય જોઈ શકશે નહિ.’ એમ કહીને તેણે તેને ફેડ કરવાની ને ખાંધીને ખારોગાર ફલુછલન લેઈ ચાલવાની પોતાના સેવકોને આજ્ઞા કરી ૨૨ એમની સાથે એ પણ ચાલ્યો ને ટેલના હથિયાર-ધનુષ તથા ભાથુ-પણ સાથે લેઈ લીધા, એવા ઇગદાથી કે તે પોતાને માટે રાખવા. ત્યાર પછી તે પોતાના સેવકો સાથે ટેલને ખાંધી લેઈ વહાણમાં બેઠો. એની ધારણા પૂનનથી ઉતરી, શ્વીટ્સમા થઈને પોતાને કિલ્લે કુછસનાપટ ટેલને લેઈ જવાની અને ત્યાં અધારા ફેદખાનામાં એનો અન્ત આણવાની હતી. ટેલનું ધનુષ ને ભાથુ વહાણના પાછલા ભાગમાં સુકાનની પાસે પડ્યું હતું. હવે, જ્યારે તેઓ સરોવરમાં જતા હતા અને આકસનગર્ગ સુધી ગયા હતા, એવે પ્રભુનું કરવું તે એવું તો ભય કર ને પ્રચડ વાવાઝોડું આવ્યું કે હવે તો ભુંડે મોતે મરવાના એમ સૌને નક્કી થઈ ગયું. ટેલ ચતુર પુરુષ હતો ને પાણીનો જાણીતો હતો.

*—

૨૨ નાટક અક ૩ : પ્રવેશ ૩.

તેથી એક સેવકે સુગાને કહ્યું : ‘પ્રભુ, તમે જુઓ છો કે તમે અમે યધા સકટમાં છીએ, આપણે યધા મોતના જડગામાં લટકીએ છીએ ગિચારા ખલાસીઓય જાણના નથી કે આ મહાસકટમાં શું કરવું, ને શક ફેણી ગમના ફેરવવા, પણ અહીં ટૅલ છે, એ કાડાગળીઓ છે અને વહાણને સારી રીતે હકારી જાણે છે આ સકટના પ્રસંગમાં એનો ઉપયોગ કરી લેખએ તો શું?’ હુગી જવાના ભયથી સુગો કમ્પી ગયો હતો, તેણે ટૅલને કહ્યું : ‘ટૅલ, આ તોફાનમાંથી અમને યથાવી લેવાની તું હિમ્મત કરતો હોય, તો તારા યન્ધ છોડાવી દેઉ.’ ટૅલે ઉત્તર આપ્યો : ‘હા પ્રભુ, મને વિશ્વાસ છે કે ભગવાનની કૃપાએ આપણને અહીંથી કાઢી જઈશ’ આથી તેના યન્ધ છોડી નાખવામાં આવ્યા, ને સુકાન પાસે જઈ ઉભો ને વહાણ ધરાયર ચલાવવા લાગ્યો, પણ તેની પાસે પડેલા ધનુષ તરફ તે વારંવાર જોયા કરતો ને કુદી પડવાતો લાગ શોધ્યા કરતો. એવે અડ અડક આવ્યો, જેને તે ફિવસ-થી ટેલ્સપ્લાટે કહે છે અને જેની પાસે તેનું સ્મરણમન્દિર યધાવેલું છે; ત્યાં આગળ આવ્યા ત્યારે એને લાગ્યું કે અહીંથી કુદી પડાશે ને નાશી જવાશે. તેથી એણે વહાણના ખલાસીઓને જોરથી હલેસા મારવા ટોક્યા કર્યું ને એમને સમજાવ્યું કે યધી મુશ્કેલીઓ ત્યાં ટળી જશે. અને જ્યારે એ આ ખડક પાસે આવ્યો, ત્યારે એ યજમાન હોવાથી સુકાનવાળો છેડો એ ખડકની પાસે આવ્યો, પોતાના હથિયાર ઉચકી લીધા ને ખડક ઉપર કુદકા માર્યો; જોરથી વહાણને પાછું ધકેલી દીધું અને મોજા ઉપર ઉછળતું અથડાતું કરી દીધું^{૨૩} હજી પર્વતો ઉપર યરફ પડ્યું ન હતું, તેથી તેના ઉપર થઈને નાઠો. શ્વીટ્સમાં થઈને આર્ટ અને કુઇસનાખટ વચ્ચેની ટેકરી ઉપર જઈ પહોંચ્યો, ત્યાં ‘એક નળી છે અને તે ઝાડોની ઘટાથી ઢકાઈ ગયેલી છે. ત્યાં જઈને સતાઈ રહ્યો; કારણકે એ જાણતો હતો કે સુગો ત્યાં થઈને પોતાને કિલ્લે કુઇસનાખટ જવાનો છે. સુગો’ અને તેના નોકરો મહામુશી-યતે છુનનને કાઢે ઉતર્યા. ત્યાંથી શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં થઈને તેઓ ચાલ્યા અને જ્યારે ઉપર જણાવેલી નળી પાસે આવ્યા, ત્યારે ટૅલે સુગાની પોતાની વિરુદ્ધની યધી’યુક્તિઓ સાબળી, પણ તેની પાસે ધનુષ ચઢાવેલું તૈયાર હતું અને તીરથી સુગાને એવો તો વીધી નાખ્યો કે ને ઘોડા ઉપરથી પડ્યો અને ત્યાંજ મુગો.^{૨૪} ત્યાંથી ટૅલ પાછો ઉતાવળો ચાલ્યો, કારણકે રાત પડી જવા-

*—————

ની તૈયારી હતી. રસ્તે જતા ઇાઈનનમા જાઉંકાખરને યધી વાત કરી અને પછી રાત્રે જુનન પહોંચ્યો, ત્યાંથી જે એક માણસ તેની સાથે આ પ્રપચમા લખ્યો હતો, તેણે વહાણ આણીને ઉતાવળે તેને ઉરીપ્રાન્તમા ઉતારી દીધો ત્યા પહોંચ્યો તોય રાત હતી, કારણકે આ ઋતુમાં રાતો યહુ લાગી હોય છે તે છુપાઈ રહ્યો, પણ વાલ્ટર પ્રુધર્સ્ટ અને ગીન્ન મિત્રોને એણે જણાવી દીધું કે મેં સુખાને માર્યો છે. તેમણે આ વાતના સમાચાર ઉતરવાહનના મિત્રોને ગુપ્ત રીતે પહોંચાડ્યા નળીને પાસેને સ્થાને જ્યા ટૂંકે સુખાને મારેલો ત્યા એક સ્મરણમન્દિર પછીથી ગન્ધાવેલુ તે હજી સુધી છે. રાજ્યે આ ગાળતમા કંઈ કર્યું નહિ, કારણકે રાજ્ય તે વખતે દક્ષિણ ગોધસ્ટરરાષ્ટ્રમા હતો, અને બીજો સુખો પોતે નીમે ત્યા સુધી થોભ્યો હતો.”

કિલ્લો લીધાનુ અને સમ્રાટનુ ખૂન થયાનુ વર્ણન ચુડી આ પ્રમાણે આપે છે: “કેર્નવાલ્ટની પાસેના ઉચા પર્વત ઉપર આવેલા રૉસગર્ગના કિલ્લામા એક દાસી હતી, તે ઇાન્સના એક પુરુષ સાથે સ્નેહમા હતી. તે પુરુષ મિત્રમણ્ડળમાનો હતો. યોજના એવી થઈ કે બેસતા વર્ષની ગત્રે તે એને મળવા જાય, અને તે સ્ત્રી તેને અમુક પારીએથી દોરડા વતી ઉપર બેસી લે. આ પ્રમાણે તે માણસ કિલ્લામા ચઢી ગયો, અને ત્યાર પછી તેના મિત્રોને એકેએક ઉપર બેસી લીધા ને એમ યધા કિલ્લામા પેઠા ૨૫ .. હવે સુખો લાણ્ડનગર્ગ, જે ઝાર્નનના કિલ્લામા રહેતો હતો, તેણે લોફાને માથે એવી ફરજ નાખી હતી કે બેસતા વર્ષને પર્વ તેને માટે કંઈક ભેટ લેઈને કિલ્લામા આવવું તેથી, મિત્રમણ્ડળમા બેડાએલા પચામ માણસોએ દરાવ કર્યો કે તેમનામાથી ત્રીશ જણે હથિયારથી સજ્જ થઈને સવાર પહેા કિલ્લાની નીચેના વનમા સન્તાઈ રહેવું. પાકીનાએ હાથમા દણ્ડા લેવા ને તેને બેસતા આવે એવા ભાલાના ફળ પાસે રાખવા. દરેક જણે આ લોહાના ફળ પોતાના કપડામા સન્તાડેલા રાખવા, અને એમ બેસતા વર્ષની ભેટ લેઈને કિલ્લામા જવું, કારણકે કિલ્લામા હથિયાર લેઈ જવાની છુટી નહોતી. પણ જ્યારે યધા એમ અન્દર જાય, ત્યારે એક જણે ટેકરી ઉપરથી રણ-શીગુ પ્રુકવું, તે વારે પેલા ત્રીશ જણાએ પોતાના દણ્ડામા ભાલાના ફળ ખોશી દેવા અને યળ વડે દરવાજાના કિલ્લા ઉઘાડા રાખવા. વનમા ભરાએલા માણસો એ રણશીગુ સાલળીને એકદમ તે લોફાની મન્દે દોડી જાય આ પ્રમાણે ગન્ધુ અને એમણે એ કિલ્લો ઉખાડી નાખી મેદાન કરી મુક્યુ ૨૬

*

સાસનગર્ગ પણ એ જ પ્રમાણે સર થયાની વાત સુખ્યાએ અને તેના સેવકોએ મન્દિરમાં સાબળી, ત્યારે તેઓએ પર્વતો ઉપર થઇને નાશી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ ઘરફથી રસ્તો અન્ધાધ ગયો હતો; તેથી પર્વતોની પડખે આદપનાખને રસ્તે લુપ્તર્ તરફ નાઠા તેમને દીધા તો ખરા, પણ ઠપા પ્રમાણે વગર હરકતે જવા દીધા. ૨૭

“તેજ વેળાએ ઉરીના લોકોએ પણ પોતાના પ્રાન્તને સ્વતન્ત્ર કરી દીધો. અત્યાચારી ગેસ્લરે ‘ઉરી-મદમદન’ એવું નામ આપવાને ધરાડે બાધવા માડેલો ને અર્ધો ચણાએલો કિલ્લો તોડી નાખી તેનો પણ નાશ કર્યો તથા અમીરોએ અને પ્રજાજનોએ એકઠા મળી એક બીજાને પડખે ઉભા રહેવા માટે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી ૨૮ આ બધું આગળથી નક્કી કરી રાખ્યા પ્રમાણે ૧૩૦૮ના બેસના વર્ષને પર્વદિને અન્યુ ત્યાર પછીને રવિવારે દરેક પ્રાન્તે બીજા પ્રાન્તોમા દૂતો મોકલ્યા અને પરસ્પર સહાયતા અને રક્ષણ દેવાને એક મણ્ડળ બાધી પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી તેમાં અનેક કલમે નખાઇ અને શરૂઆતમા ઉરીવાળા વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટે, શ્વીસવાળા વૅર્નર પ્લાઉક્રાખરે અને મેલ્પટાલવાળા આર્નોલ્ડે શપથ લીધા.”

પછી બાકન જતા અમીરના ઘોડો, તેને ભમરા કરડ્યાથી, મરી ગયો ૨૯ એ કથા લખીને ચુડી અમીર ચોહાનસની કથા ચલાવે છે: “મે માસની સન્ધ્યાકાળે તેણે રાજાને ફરી પ્રાર્થના કરી: ‘મારા પિતાનો તથા માતાનો ભૂમિગત તથા લોકગત વારસો મને નહિ સોપો? કારણકે એ મારો છે અને એનો વહીવટ મારી જાતે કરવો છે’ રાજાએ ઉત્તર આપ્યો: ‘એ વખત ઘણું કરીને આવશે,’ અને એથી વધારે કાંઈ સન્તોષ આપ્યો નહિ. આ શબ્દો અને અભિમાની ઉત્તરથી અમીર ચોહાનસને દુઃખ લાગ્યું, અને આસુ લાવી પોતાના મિત્રને એ વાત કરી બીજે દિને, મે-પર્વને દિને, રાજા પોતાની રાણી એલ્સબેથ, જેને રા’ઇનફેલ્ટમા મુકીને આવ્યો હતો, તેને મળવા જવા બાકનથી નિકળ્યો ત્યારે તે વિણિડશને આરે નાવમા બેસવા આવ્યો, ત્યારે અમીર ચોહાનસ અને આગળ જણાવેલા ચાર જણ: વાર્ટ, એશનબાખ, પાલ્મ અને ટેગરફેલ્ડન એ સૌ એકઠા જ રહ્યા વ્યવસ્થા એવી કરી કે ઝાઇસ નદી પાર નેઓજ સૌથી પ્રથમ ઉતરી ગયા, બાકીનો

✽ —————

૨૭ નાટક પૃષ્ઠ ૧૬૦-’૧ ૨૮ નાટક પૃષ્ઠ ૧૬૧-’૨ ૨૯ નાટક પૃષ્ઠ ૧૪૭.

અનુચરવર્ગ ધીરે ધીરે પાછળ આવ્યો. અને રાજા જ્યારે વિહિડશ અને ધુક વચ્ચેના ધાનના ખેતરોમાં ઘોડે બેસીને જતો હતો, કશા અમગળની શંકા આણ્યા વિના કાસ્ટેલનવાળા વાલ્ટરની સાથે વાત કરતો જતો હતો, તે વેળાએ અમીર ચોહાનસે અને તેના સાથીઓએ તેના ઉપર હુમલો કર્યો. અમીર ચોહાનસે ગળા ઉપર ઘા કરીને કહ્યું. ‘કુતરા, તે મને આપેલા અપમાનનો જલ્લો હવે લેખશ અને જોખશ કે મારો વારસો મને મળે છે કે નહિ.’ એશનખાખવાળા વાલ્ટરે રાજાનું માથું ચીરી નાખ્યું, અને પાલ્મવાળા ફોર્સે તેને ઉથલાવી પાડ્યો. આમ રાજાએ પોતાના લોભને અને ધૃષ્ટતાને કારણે, પોતાનાને જ હાથે, પોતાના કુટુંબની અને પોતાને નામે જ ઝોળખાતી હાલ્સબુર્ગની પોતાની અમીરાતની જ ભૂમિ ઉપર, પોતાનો પ્રાણ ખોયો. આ કાર્ય જન્યુ તે વેળાએ અકસ્માત પાસે એક ગરીબ છોકરી હતી, જેવો તે ઘોડેથી પડ્યો કે તરત જ એ છોકરીએ તેને હાથમાં લીધો ને તેના ખોળામાં તેણે દેહ મુક્યો. ૩૦ અને જ્યારે અમીર ચોહાનસે અને એના સાથીઓએ આ કામ પુરૂ કર્યું, ત્યારે એ જાણ પોતાને ફાવ્યું તે દિશામાં નાકા, અમીર ચોહાનસ ઘોડે ચઢી ગુપ્ત માર્ગે રાત લેખ ત્સુગ પ્રાન્તમાં થઇને નાકો અને આઇનઝીડેલનના મઠમાં જઇ પહોંચ્યો. ત્યાં એને કાંઈ ઝોળખતું નહોતું ને તેથી એ ત્યાં થોડા દિવસ રહ્યો. ૩૧ જ્યારે રાજા આદેશ મરાયો ત્યારે જાણ ઉચુનીચું થઇ ગયું; જાણ દેશ ભયભીત બની ગયો, તોફાનો થશે એવી જાણને ખીક લાગી, અને છતાંયે દેશમાં ધાર્યા કરતાં—પ્રથમના કરતાં પણ—વધારે શાન્તિ પ્રસરી ગઇ. રાજાના ખૂનના સમાચાર દેશમાં ફરી વળ્યા, કે તરત જ જાણ પ્રાન્તોમાં નગરોને કિલ્લેજા કરી દેવામાં આવ્યા, રાત્રે કિલ્લાના દરવાજા બંધ થવા ને તેના ઉપર પહેરા મુકાવા લાગ્યા. ઝુધરિષ કિલ્લાના દરવાજા ત્રીશ વર્ષથી ઉઘાડા રહેતા, રાત્રે કે દિવસે કદી બંધ થતા નહિ; જોકે ત્યારે પણ તેને શત્રુઓ તો હતા જ. પણ હવે તે પણ બંધ થવા લાગ્યા, એ માટે કે ખૂનીઓમાંનો કાંઈ તેમાં ખેલી જઇ નગરમાં આશ્રય લે નહિ. ૩૨ ખૂનીઓને સજા કરવામાં સહાયતા આપવા રાણીએ વનપ્રાન્તોના પ્રતિનિધિઓને પ્રાર્થના કરી, તેના ઉત્તરમાં તેમણે એમ તો કબુલ કર્યું કે ‘અમારા ઉપર થયેલા અન્યાયનું વૈર લેવા આ સકડામણના પ્રસંગનો લાભ લેખશું નહિ.’

✽

૩૦ નાટક પૃષ્ઠ ૧૬૩—૫.

૩૧ નાટક પૃષ્ઠ ૧૬૬—૭.

૩૨ નાટક પૃષ્ઠ ૧૬૫.

પણ એમ પણ કહ્યું કે 'જે રાજ્યએ અમારૂં કશુંય ભલું નથી કર્યું તેના ખૂનના વૈરમાં સહાયતા દેવી અને જે લોકોએ અમારૂં કશુંય યગાડ્યું નથી, તેની પાછળ પડવું એ પણ અમને શોભતું નથી.' ૩૩ અમીર યોહાનસે તથા તેના કર્મના ભાગીદારોએ વનપ્રદેશના લોકોને સહાયતા અને રક્ષણ માટે પ્રાર્થના કરી, પણ લોકો આ મામલામાં વળાવા ઇચ્છતા જ ન હતા, તેથી તે પણ ના પાડી."

અને છેવટે વનપ્રાન્તો આમ સ્વતન્ત્ર બન્યા :

પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસ

ચુડીએ પ્રાચીન લોકકથાઓનો સંગ્રહ કરીને શ્વીટ્સનો ઇતિહાસ લખેલો તે આપણે જોયો. હવે અર્વાચીન લેખકોએ શોધખોળ કરીને જે ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે તે પણ જોઈએ :

શ્વીટ્સમાં અથવા હેલ્વેશિયામાં (Helvetia) પ્રાચીન કાળે શિકારી-જો, ગુફાવાસીઓ તે સગેવરવાસીઓ રહેતા ; આનાં પ્રમાણુ આજે ઘણાં મળી આવે છે પછી ત્યાં કેલ્ટીક (Celtic) લોક આવી વસ્યા, તેમને રોમનોએ તાબે કર્યા. ખ્રિસ્ત પછીનાં શરૂઆતનાં સૈકામાં આ મિશ્ર વસતિ રોમનોનાં તાબે રહી કંઈક સસ્કાર પામી. પણ ઐતિહાસિક શ્વીટ્સમાં તે આમાંની ટોચ વસતિએ નહિ, પણ કેર્માનિક (Germanic) પૂર્વજોમાંથી ઉતરી આવેલી આલેમાનિક (Alemannic) તથા બુર્ગન્ડિયન (Burgundian) જાતિઓએ કંઈક ઉપયોગી ભાગ ભજવ્યો છે. એથા ને સાતમા સૈકા સુધીમાં આ કેર્માનિક વસતિનાં ટોળા ઉત્તર તરફથી ઉતરી આવ્યાં, તેથી મૂળ વસતિ દક્ષિણ તરફ ધકેલાતી ચાલી, જેમ આપણા ભારતમાં ઉત્તર તરફથી આર્ય વસતિના ટોળાં આવ્યાથી મૂળની દ્રવિડ વસતિ દક્ષિણ તરફ ધકેલાઈ તેમ. આલેમાનિક લોક ઇશાન કાણુગા વસ્યા ને બુર્ગન્ડિયનો નૈર્ઋત્ય કાણુમાં વસ્યા.

આલેમાનિકો પોતાના આચાર, પોતાની ભાષા, પોતાની રાજ્યવ્યવસ્થા અને થોડો વખત પોતાનો ધર્મ પણ સાચવી રહ્યા. તેમના જીવનમાં જનને તથા મહાજનને પુરી સ્વતન્ત્રતા હતી અને અમીર કે રાજાના રાજ્યથી તેઓ દેવાએલા નહોતા. તેમની રાજ્યપ્રણાલિકામાં આ તત્ત્વ આજ સુધી

સત્યવાદ રચુ છે. પણ તેમનામાં નિર્જળના એ હતી કે અનેક મહાજનોને એક ગાઠે ગાંડી એક પ્રજા યનાવવાની તેમનામાં શક્તિ નહોતી આથી બહારના બળવાન શત્રુ સામે એવી અવસ્થામાં આત્મરક્ષણ કરી શકે એ સ્થિતિમાં એ ન હતા. આ કારણે છઠ્ઠા સૈકામાં તેઓને તેમજ બુર્ગુન્ડિયનોને ફ્રાન્કિશ (Frankish) અથવા મેરોવિગિયન (Merovingian) રાજ્યને તાબે થવું પડ્યું મેરોવિગિયન અમલમાં તેઓ ખ્રિસ્તી થયા, તે વિનાની તેમની બધી સ્થિતિ કાયમ રહી. પણ કારોલિગિયન (Carolingian) રાજાઓએ બધા ફ્રાન્કિશ પ્રાન્તોમાં, તેમજ આ પ્રાન્તોમાં પણ, પોતાના કાયદા દાખલ કર્યા તે તેથી બીજા પ્રાન્તો કરતાં તેમને વધારે સ્વતન્ત્રતા રહી નહિ. પાછળથી વહેચણી થઇ તે પ્રમાણે ૪ સ. ૮૪૩માં આલેમાનિક પ્રાન્ત અને ૧૦૩૨માં બુર્ગુન્ડિયન પ્રાન્ત કેર્મન (German) સામ્રાજ્યમાં ગયા.

પણ આપણા નાટકની રગભૂમિવાળા વનપ્રાન્તોમાં સાતમા સૈકાના અન્ત સુધી કાયમની વસતિ થઇ હોય એવા કંઇ પ્રમાણ મળતા નથી. એ પ્રાન્તો બહુ અન્દર આવેલા હતા, તેમજ ત્યાંની જમીન બહુ ફળદ્રુપ ન હતી, તેથી ત્યાં વસતિ છેક મોડે થઇ પણ તે પછીના સૈકામાં ચારે બાજુના લોકો ત્યાં ઝપાટાબન્ધ આવી વસ્યા તે કાયમની વસતિ થઇ ઉરીની (Uri) વસતિ સામ્રાજ્યની વસાવટની હતી, તેથી ત્યાંના લોકોને રાજ્ય પાસેથી જમીન મળી, તે તેથી બળવાન હોવા છતાં કંઇક જ સ્વતન્ત્રતાએ તેઓ રહ્યા. શ્વીટ્સમાં (Schwyz) પોતાની ઇચ્છાથી લોક આવી વસ્યા, પણ તેય સામ્રાજ્યના તાબેદાર થઇ રહ્યા. ઉટરવાલ્ડનમાં (Unterwalden) ધર્મમઠોએ વસતિ વસાવી.

આથી આ પ્રદેશોમાં વસેલા લોકો કેવળ સ્વતન્ત્ર ન હતા. તેમની સામાજિક અને રાજકીય સ્થિતિ આજુબાજુના પ્રદેશોના જેવી જ હતી. તેરમા સૈકા સુધી તેમનામાં એકસમીપીનુ બન્ધન જેવામાં આવતું નથી. ત્યાં સુધી તો તેઓ પોતપોતાના પ્રાન્તોમાં પોતપોતાના મહાજનો બાંધી કંઇક કંઇક સંસ્કૃતિ કરતા રહ્યા. સમ્રાટ વિના બીજા કોઇને તાબે ન હતા. કેર્મનિક સામ્રાજ્યનો આ ભાગનો આલેમાનિયાની અથવા શ્વાબનની (Schwaben - અ. Swabia) અમીરાતમાં સમાવેશ થતો, અને ટ્સેરિંગનના (Zähringen) અમીરો તેના ઉપર વહીવટ ચલાવતા હતા. જે આ અમીરવંશ લાખો વખત ચાલ્યો હોત, તો સંભવ છે કે શ્વીટ્સદેશમાં લોકોનું નહિ પણ રાજાનું રાજ્ય વિકસ્યું હોત; પણ એ વંશ ૧૨૧૮માં નિર્વંશ થયો. આ વંશની સત્તાને બદલે પશ્ચિમમાં સાવોયના (Savoy) અને પૂર્વમાં ફ્રિયુર્ગના

(Kiburg) તથા હાબ્સબુર્ગના (Habsburg) સત્તા જમાવી. ધીરેધીરે કિબુર્ગની બધી સત્તા હાબ્સબુર્ગે બળે અને કપટકુશળતાએ હરણ કરી લીધી અને કેમાર્નિક સમ્રાટ સુટાયો, ત્યારે એણે તો વળી બળ પાળુ સત્તા તોડી પાડી ને આ વનપ્રદેશોમાં પોતાની સ

ધીરેધીરે આ પ્રાન્તો પોતાની મૂળ સ્વતન્ત્રતા મેં લાગ્યા, તેમતેમ તેમને હાબ્સબુર્ગની સત્તા સામે કલહ મા ઉરી સૌથી પ્રથમ ઇતિહાસની રગભૂમિ ઉપર અદેશનો ઇતિહાસ નાને સ્વરૂપે આરમ્ભે છે. ૮૫૩માં બુઇરિષમાં નવા સ્થાપેલા આપણી દેવીના મઠને હુ સરકારી જમીન, ત્યાની વસતિ સમેત, દાન કરી દીધી. તે ઉરીનો પણ સમાવેશ થતો હતો. દાનપત્રમાં લુડ્વિગે જ જમીનના કબજેદારો મઠના વહીવટ તથા રાજ્યના અધિમાની વસતિનો મોટો ભાગ આમ મઠની વસતિ બની, પણ તેમને કેટલોક સીધો સમ્બન્ધ રહ્યો પણ મઠની વલગલગ સ્વતન્ત્રજ. વળી, ઉરીની વસતિ જોકે અનેક હતી, તોપણ એમનામા એક મોટું મહાજન બધાયું. સુધી બળવાન થઇ પડ્યું હતું કે પ્રાચીન કેમાર્નિક રિવાજ જમીન પોતાની માલેકીની ગણતુ. આ જમીનનો વહીવટ મહાજન મળતું અને તેમાથી ધીરેધીરે રાજકીય તથા વિકાસ થયો. આમ ઉરીની સ્વતન્ત્રતા અને એકતાનાં

તેરમી સદીના આરમ્ભમા ઉરીએ પોતાના જ વિપરીત જાણે પોતે સ્વરાજ્ય-મહાજન હોય એમ, શરૂ કર્યો. અકચરી નાબવાનો ઠરાવ ત્સેરિગનને છેલ્લે અમીરે કર્યો : મહાગજનનો સુખો હતો. પણ એ ૧૨૧૮માં મરણ પહોંચ્યો. તુરંતજ સમ્રાટ ફ્રીડ્રીકે ઉરીમાની મઠની જગત માટે પોતાના હાથમા લીધો, અને એમ જો લાગુ હોત, તો વહેલીમોડી સમ્પૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા મળી જાત પાડાબ્સબુર્ગવાળા ઠાકોર રૂઝોલ્ફના હાથમાં ઉરીનો વહીવટ ઠાકોરે સમ્રાટને સહાયતા આપવાનું વચન આપ્યાથી તે

કરવામાં આવી હતી. આથી એવો ભય ઉભો થયો કે ઉરી સામ્રાજ્યની પ્રત્યક્ષ સત્તામાંથી ખશીને વળતે હાબ્સબુર્ગની સત્તા નીચે આવી પડે

તે સમયે રોમન સમ્રાટો વશપરમ્પરાથી નહોતા યતના, પણ સામ્રાજ્યના અમીરોમાંથી ચુટાતા. સામ્રાજ્ય સાથે વનપ્રાન્તોનો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સમ્બન્ધ હોવાનું આ નાટકમાં ઘણી વાર આવે છે, તેનો આજ ભેદ છે. કેર્મન દુટ્ટમ્બોમાનો ક્રાઇ પણ અમીર ચુટાઇને રોમન સમ્રાટ થયો. આથી સામ્રાજ્યની પ્રત્યક્ષ સત્તા નીચે જો ઉરી હોય, તો ક્રાઇ પણ એક કુળને તાળે હોય નહિ, અને તેથી તેની વશપરમ્પરાની વશતા એને સ્વીકારવી પડે નહિ. પણ જો જો સામ્રાજ્યના ક્રાઇ અમીરકુળને તાળે હોય તો સામ્રાજ્ય સાથે તેનો સમ્બન્ધ માત્ર પરોક્ષ—તે અમીર દ્વારા જ—રહે અને તે અમીરની વશાનુગત વશતા સ્વીકારવી પડે સ્વાભાવિક રીતે જ એ અમીરકુળ પોતાની સત્તાના મૂળ ઉડાં નાખવાને હેતુએ પ્રજાને દયાએલી રાખે અને તેથી પ્રજાને સ્વતન્ત્રતાની કંઈ આશા રહે નહિ. ઝોઇસ્ટગરાઇપના હાબ્સબુર્ગવાળા અમીરો સમ્રાટપદે ચુટાતા શ્વીટ્સના આ વનપ્રાન્તોને સામ્રાજ્ય તળેથી કાઢી લેઇને પોતાના ધરના કરી લેવા મથતા હતા, પણ ક્રાઇ અમીરની સત્તા નીચે નહિ, પણ સામ્રાજ્યની સત્તા નીચે રહેવાને હેતુએ પ્રાન્તોની વસતિ એ પ્રયત્નો નિષ્ફળ કરવા મથતી હતી અને તેમાં સફળ થઇ હતી, એ આપણા નાટકનો મુખ્ય હેતુ છે.

અને એ વસતિને એમ સામે થવાનો વ્યાજબી હક હતો; સમ્રાટ ફ્રીડ્રીખના પુત્ર સમ્રાટ હાઇન્રીચે હાબ્સબુર્ગના અમીર રૂડોલ્ફના હાથમાંથી ઉરીને ખસેડીને એવો દસ્તાવેજ લખી આપ્યો કે તે પ્રાન્ત સામ્રાજ્યની સીધી સત્તા નીચે રહે અને પટે આપીને કે ગીરો મુકીને તેને સામ્રાજ્યથી અલગ કરી શકાય નહિ. ૧૨૩૧નો ઉરીનો આ દસ્તાવેજ શ્વીટ્સદેશની સ્વતન્ત્રતાનો પાયો છે. થોડા જ સમયમાં એ પ્રાન્તે પોતાના ન્યાયાધીશ પોતે જ પોતાની વસતિમાંથી ચુટી નીમવા માડ્યા, ને ૧૨૪૩માં પોતાની સ્વતન્ત્ર રાજ્ય-મહોર વાપરવા માડી. હાબ્સબુર્ગવાળો રૂડોલ્ફ ૧૨૭૪માં સમ્રાટ ચુટાયો તેણે ૧૨૩૧માં ઉરીને કરી આપેલા સ્વતન્ત્રતાના દસ્તાવેજને પોતાનો સહીશિક્ષો મારી આપી મજબૂર કરી આપ્યો અને ૧૨૯૧માં એ સમ્રાટ મરણ પામ્યો, ત્યાં સુધી એ પ્રાન્તની સ્વતન્ત્રતામાં એણે હાથ નાખ્યો નહિ

શ્વીટ્સ પ્રાન્તના લોકો પાડોશના જ ઉરી પ્રાન્તમાં સ્વતન્ત્રતાનો વિકાસ થયો જુએ ને પોતે છાનામાના બેસી રહે એ તો જાને નહિ. ત્યાંના લોકોનો

(Kiburg) તથા હાબ્સબુર્ગના (Habsburg) અમીરોએ પોતાની સત્તા જમાવી. ધીરેધીરે કિબુર્ગની બધી સત્તા હાબ્સબુર્ગે વારસાહકે, લગ્નહકે, બળે અને કપટકુશળતાએ હરણ કરી લીધી અને ઠાકોર રૂઝોટ્ટ જ્યારે કેમાર્નિક સમ્રાટ ચુટાયો, ત્યારે એણે તો વળી બળવાન બની સાવોયની પણ સત્તા તોડી પાડી ને આ વનપ્રદેશોમાં પોતાની સમ્પૂર્ણ સત્તા જમાવી.

ધીરેધીરે આ પ્રાન્તો પોતાની મૂળ સ્વતન્ત્રતા મેળવવા પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા, તેમનેમ તેમને હાબ્સબુર્ગની સત્તા સામે કલહ થતો ગયો. એ કલહ-મા ઉરી સૌથી પ્રથમ ઇતિહાસની રગભૂમિ ઉપર આવે છે અને શ્વીટ્સ-દેશનો ઇતિહાસ નાને સ્વરૂપે આરમ્ભે છે. ૮૫૩માં કેર્માન રાજા લુડ્વિગે ઝુધરિપમાં નવા સ્થાપેલા આપણી દેવીના મઠને ટુર્ગાઉ પ્રાન્તની બધી સરકારી જમીન, ત્યાની વસતિ સમેત, દાન કરી દીધી. તે કાળે ટુર્ગાઉ પ્રાન્તમા ઉરીનો પણ સમાવેશ થતો હતો. દાનપત્રમાં લુડ્વિગે જણાવ્યું હતું કે ત્યાની જમીનના કબજેદારો મઠના વહીવટ તથા રાજ્યના અધિકાર નીચે રહે. ઉરી-માની વસતિનો મોટો ભાગ આમ મઠની વસતિ બની, તેમજ રાજ્યની સાથે પણ તેમને કેટલોક સીધો સમ્બન્ધ રહ્યો. પણ મઠની વસતિ એટલે તો જાણે લગભગ સ્વતન્ત્રજ વળી, ઉરીની વસતિ જોકે અનેક જાતિવિભાગની બની હતી, તોપણ એમનામા એક મોટું મહાજન બધાયું હતું, અને તે એટલે સુધી બળવાન થઇ પડ્યું હતું કે પ્રાચીન કેર્માનિક રિવાજ પ્રમાણે બધી પડતર જમીન પોતાની માલિકીની ગણતુ. આ જમીનનો વહીવટ કરવાને વારવાર મહાજન મળતું અને તેમાંથી ધીરેધીરે રાજકીય તથા આર્થિક એકતાનો વિકાસ થયો. આમ ઉરીની સ્વતન્ત્રતા અને એકતાનાં મૂળ નાખ્યા.

તેરમી સદીના આરમ્ભમા ઉરીએ પોતાનાજ વિષયોનો વહીવટ કરવો, બંને પોતે સ્વરાજ્ય-મહાજન હોય એમ, શરૂ કર્યો. આ ધ્રુટી સ્વતન્ત્રતાને કચડી નાખવાનો કરાવ ત્સેન્ગિનને છેલ્લે અમીરે કર્યો એ ત્યાં મઠનો તેમજ મહાગત્યનો સુખો હતો. પણ એ ૧૨૧૮મા મરણ પામ્યો તેથી એ ભય દૂર થયો. તુરનજ સમ્રાટ ફ્રીડ્રિખે ઉરીમાની મઠની જમીનનો વહીવટ થોડા વખત માટે પોતાના હાથમા લીધો, અને એમ જો લાગ્યા વખત સુધી રહ્યું હોત, તો વરેલીમોડી સમ્પૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા મળી જત. પણ થોડાજ વખતમાં હાબ્સબુર્ગવાળા ઠાકોર રૂઝોટ્ટના હાથમા ઉરીનો વહીવટ ચાલ્યો ગયો, કારણકે ઠાકોરે સમ્રાટને સહાયતા આપવાનું વચન આપ્યાથી તેના ઉપર આ કૃપા

કરવામાં આવી હતી. આથી એવો ભય ઉભો થયો કે ઉરી સામ્રાજ્યની પ્રત્યક્ષ સત્તામાથી ખશીને વળતે હાબ્સબુર્ગની સત્તા નીચે આવી પડે

તે સમયે રોમન સમ્રાટો વશપરમ્પરાથી નહોતા ગનતા, પણ સામ્રાજ્યના અમીરોમાંથી ચુટાતા સામ્રાજ્ય સાથે વનપ્રાન્તોનો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ સમ્બન્ધ હોવાનું આ નાટકમાં ધણી વાર આવે છે, તેનો આજ ભેદ છે. કેર્મન કુટુંબોમાનો કાઇ પણ અમીર ચુટાઇને રોમન સમ્રાટ થતો. આથી સામ્રાજ્યની પ્રત્યક્ષ સત્તા નીચે જો ઉરી હોય, તો કાઇ પણ એક કુળને તાળે હોય નહિ, અને તેથી નેની વશપરમ્પરાની વશતા એને સ્વીકારવી પડે નહિ પણ એ જો સામ્રાજ્યના કાઇ અમીરકુળને તાળે હોય તો સામ્રાજ્ય સાથે તેનો સમ્બન્ધ માત્ર પરોક્ષ—તે અમીર દ્વારાજ—રહે અને તે અમીરની વશાનુગત વશતા સ્વીકારવી પડે સ્વાભાવિક રીતેજ એ અમીરકુળ પોતાની સત્તાના મૂળ ઉડાં નાખવાને હેતુએ પ્રજાને દગ્ગાએલી રાખે અને તેથી પ્રજાને સ્વતન્ત્રતાની કદ આશા રહે નહિ. ઓષ્ટર-રાઇપના હાબ્સબુર્ગવાળા અમીરો સમ્રાટપદે ચુટાતા શ્વીટ્સના આ વનપ્રાન્તોને સામ્રાજ્ય તળેથી કાઢી લેઇને પોતાના ઘરના કરી લેવા મથતા હતા; પણ કાઇ અમીરની સત્તા નીચે નહિ, પણ સામ્રાજ્યની સત્તા નીચે ગહેવાને હેતુએ પ્રાન્તોની વસતિ એ પ્રયત્નો નિષ્ફળ કરવા મથતી હતી અને નેમા સફળ થઇ હતી, એ આપણા નાટકનો મુખ્ય હેતુ છે.

અને એ વસતિને એમ સામે થવાનો વ્યાજળી હક હતો; સમ્રાટ ફ્રીડ્રીખના પુત્ર સમ્રાટ હાઇન્રીખે હાબ્સબુર્ગના અમીર રૂડોલ્ફના હાથમાથી ઉરીને ખસેડીને એવો દસ્તાવેજ લખી આપ્યો કે તે પ્રાન્ત સામ્રાજ્યની સીધી સત્તા નીચે રહે અને પટે આપીને કે ગીરો મુકીને તેને સામ્રાજ્યથી અલગ કરી શકાય નહિ. ૧૨૩૧નો ઉરીનો આ દસ્તાવેજ શ્વીટ્સદેશની સ્વતન્ત્રતાનો પાયો છે. થોડાજ સમયમા એ પ્રાન્તે પોતાના ન્યાયાધીશ પોતેજ પોતાની વસતિમાથી ચુટી નીમવા માડ્યા, ને ૧૨૪૩મા પોતાની સ્વતન્ત્ર રાજ્ય-મહાર વાપરવા માડી. હાબ્સબુર્ગવાળો રૂડોલ્ફ ૧૨૭૪મા સમ્રાટ ચુટાયો તેણે ૧૨૩૧માં ઉરીને કરી આપેલા સ્વતન્ત્રતાના દસ્તાવેજને પોતાનો સહીશિક્કો મારી આપી મજબૂર કરી આપ્યો અને ૧૨૯૧મા એ સમ્રાટ મરણ પામ્યો, ત્યાં સુધી એ પ્રાન્તની સ્વતન્ત્રતામા એણે હાથ નાખ્યો નહિ

શ્વીટ્સ પ્રાન્તના લોકો પાડોશનાજ ઉરી પ્રાન્તમા સ્વતન્ત્રતાનો વિકાસ થતો જુએ ને પોતે છાનામાના ખેશી રહે એ તો જાને નહિ. ત્યાંના લોકોનો

મોટા ભાગ અમીરાત ભોગવતો હતો, અને તેથી સ્વતંત્ર સ્વભાવનો હતો હાબ્સબુર્ગની વધતી સત્તા તેઓ સહજે સાળી શકે નહિ. એવામાં એમને એક સારો લાગ આવ્યો : ૧૨૪૦માં સમ્રાટ ફ્રીડ્રીખ બીજાએ ઇટાલિયનમાં આવેલા ફ્રાન્સને ઘેરો ઘાલ્યો, તેને મફત કરવાને શ્વીટ્સમાંથી એણે સૈનિકો માગ્યા ને બદલામાં, ૧૨૩૧માં ઉરીન જેવો સ્વતંત્રતાનો દસ્તાવેજ કરી આપ્યો હતો તેવોજ, દસ્તાવેજ એણે શ્વીટ્સને કરી આપ્યો. હાબ્સબુર્ગવાળાએ આ દસ્તાવેજ સ્વીકાર્યો નહિ, પણ તે કુળનો રૂડોલ્ફ ૧૨૭૪માં સમ્રાટ થયો ત્યારે તેણે શ્વીટ્સને નવો દસ્તાવેજ કરી લખી આપ્યું કે શ્વીટ્સના મહાજનનો સામ્રાજ્ય સ્વીકાર કરે છે ને તે માત્ર સામ્રાજ્યને તાબે રહે પણ તેને સદા બીક રહેતી કે હાબ્સબુર્ગવાળા તેને પોતાની સત્તા તળે લેઇ જાય. એવામાં રૂડોલ્ફનું મરણ ૧૨૯૧માં થયું.

ઉત્તરવાહનમાં અમીરો પ્રમાણમાં થોડા હતા, જમીન મોટે ભાગે નાના નાના જમીનદારોના હાથમાં હતી, તેથી વહીવટની વ્યવસ્થા અનેકવિધ હતી ને તેથી હાબ્સબુર્ગની સત્તા વધારે સ્પષ્ટ હતી. આથી સત્તાધારી મહાજનને વિકસતા વાર થઇ. છતાં તેમના લાભમાં એક વસ્તુ હતી. તેઓ મઠની પ્રજા હતી અને તેરમી સદીમાં મઠના મુખ્ય ગુરુ પાપ્સ્ટ (પોપ) સાથે હાબ્સબુર્ગને કલ્લહ થતા તેઓ મઠને પક્ષે રહી હાબ્સબુર્ગની સામે થયા હતા. શ્વીટ્સ તથા લુસર્નની વસતિ સાથે ૧૨૪૬માં તેઓએ પરસ્પર રક્ષણ કરવાની સન્ધિ કરી. લાગે છે કે જુનામાં જુનું સન્ધિપત્ર આ હતું અને ૧૨૯૧ના સન્ધિપત્રમાં આનો ઉલ્લેખ છે. એટલું તો નક્કી છે કે સમ્રાટ રૂડોલ્ફ ૧૨૯૧માં મૃત્યુ પામ્યો ત્યાં સુધી, ઉરી તથા શ્વીટ્સ પાસે સમ્રાટ તરફના સ્વતંત્રતાના જેવા દસ્તાવેજ હતા, તેવા દસ્તાવેજ ઉત્તરવાહન પાસે ન હતા અને તેથી ઉરી કે શ્વીટ્સ કરતાં હાબ્સબુર્ગની અમીરાતથી ડરવાનું કારણ ઉત્તરવાહનને વધારે હતું, કારણકે એ અમીરાતની સત્તા સદા વધતી જતી હતી.

આ સામાન્ય ભયને કારણે ત્રણે વનપ્રાન્તો એક બીજા ઉપર નજર કરતા થયા ને સમ્રાટ રૂડોલ્ફના ૧૨૯૧માં મરણ પામ્યા કેડે સત્તરજ દિવસ પછી, ૧૨૯૧ના ઑગસ્ટ માસની પહેલી તારીએ તેઓએ ત્રણેએ મળીને એક સન્ધિપત્ર બનાવ્યું. આજ સુધી ત્રણે પ્રાન્તો પોતપોતાને મળેલા હકોનું રક્ષણ કરવાને જુદા જુદા મથતા હતા, તે આ સન્ધિથી ત્રણે એકઠા થઇ સરખા હકને માટે લડવા બંધાયા. આ સન્ધિપત્ર શ્વીટ્સ દેશની સ્વાધીનતાનો

પહેલો અને મુખ્ય દસ્તાવેજ.૩૪

આ દસ્તાવેજમાં જડગણના ઉદ્ધારવાની કશી વાત નથી હાજમભુર્ગની સત્તા અને શક્તિની સામે થવું એ એનો હેતુ છે, સ્વતન્ત્રતા સાચવી એ એની ભાવના છે : પણ શબ્દરૂપે એમાં કંઈ પ્રત્યક્ષતા ન હતી. તે સમયની પોતાની રિથિતિ સાચવી રાખવી અને પોતપોતાના કાયદેસર ઉપરિઓની યોગ્ય આધીનતા સ્વીકારવી એ એમાં સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કર્યું છે હાજમ-ભુર્ગના માલકીદોકા તથા ઉપરિપણાના હોકા સામે ઉઘાડો વાઘો ઉઠાવ્યો નથી. સન્ધિવિગ્રહમાં સાથે ઉભા રહેવું એ મુખ્ય સરત છે. અને મહત્તાની યાગનોમા ન્યાયપદ્ધતિ ફેવી રાખવી એનો નિર્ણય એમાં આપ્યો છે, તે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે પ્રાન્તની વસનિનો નહિ એવો કોઈ ન્યાયાધીશ સ્વીકારવો નહિ તથા અપગધીનો ન્યાય પ્રાન્તે પોતે જ કરવો એશક દરેક વિષયમાં ઉપરિ અમીરોના અમુક અમુક હોકા સ્વીકાર્યા હતા, પણ તેની માથે સાથે જ અમીરોની સામે થવાય એવી કક્ષમો હતી આથી તેઓ અમીરોની સત્તા સામે ધીરેધીરે માથું ઉચકતા સ્વતન્ત્રતાની ઉચ્ચ ભૂમિકા ઉપર પગથીએ પગથીએ ચઢ્યા.

સમ્રાટ રૂડોલ્ફ ૧૨૯૧માં મરણ પામ્યો, ત્યારે ન તો તેનો પુત્ર આદ્યેષ્ટ કે ન તો તે ધરનો બીજો કોઈ અમીર એ પદે ચુટાયો, પણ નાસાઉ (Nassau) વાળો આર્ડોલ્ફ (૧૨૯૨-૧૨૯૮) ચુટાયો તે સમ્રાટ બન્યો. છતાંયે આદ્યેષ્ટે એ પદ માટે આર્ડોલ્ફ સાથે કલહ કર્યો શ્વીટ્સ લોકે આર્ડોલ્ફનો પક્ષ કર્યો, તેથી ૧૨૪૦માં સમ્રાટ ફ્રીડ્રીખે શ્વીટ્સ પ્રાન્તને જેવો મુક્તિલેખ લખી આપ્યો હતો તેવાજ લેખ ૧૨૯૭માં એણે શ્વીટ્સને અને ઉરીને લખી આપીને દસ્તાવેજ પાકા કરી આપ્યા પણ આર્ડોલ્ફમાં પોતાનું પદ જાળવવાની શક્તિ નહોતી, તેને ચુટણીદારોએ પદબ્રષ્ટ કર્યો અને આદ્યેષ્ટ સામેના યુદ્ધમાં માર્યો ગયો અન્તે આદ્યેષ્ટ સમ્રાટપદે આવ્યો.

✽—————

૩૪આ અસલ દસ્તાવેજ શ્વીટ્સનગરમાં સાચવી રાખેલો છે ચુડી તથા બીજા પુરાણા લેખકોને આ દસ્તાવેજની ખબર નહોતી. પ્રથમ એ ૧૭૬૦માં પ્રસિદ્ધ થયો, પણ કોપે (Kopp) ૧૮૩૫માં શ્રમ લેખને એને મહત્ત્વ આપ્યું ત્યાં મુલ્લી મ્યુલ્લરે (Müller) કે બીજા કોઈએ એની પરવા કરી નહોતી. ૧૮૯૧માં આ દસ્તાવેજના સ્મરણાર્થે છઠ્ઠી શતસવત્સરી શ્વીટ્સદેશમાં અતિ ગમ્ભીરતાએ ઉજવાઈ હતી.

હાબ્સબુર્ગના ધરતો આલ્ફ્રેડ ફરી સમ્રાટને પદે આવ્યો અને તેથી વનપ્રાન્તોના લોકોની સ્થિતિ ફરી પાછી, રૂઝાલ્ફના વખતમાં હતી એવી, આવી પડી. રૂઝાલ્ફે કંઈ જળાત્કાર કર્યા વિના ધીરે ધીરે પોતાની સત્તા આ વનપ્રાન્તોમાં જમાવવા પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યા હતા, અને હવે ભય લાગ્યો કે આલ્ફ્રેડ એ પ્રયત્નો ચાલુ રાખી, જેવી તેવી મળેલી સ્વતન્ત્રતાનો પણ અન્ત લાવશે તેણે ૧૨૯૮થી ૧૩૦૮ સુધી રાજ્ય કર્યું, પણ ઇતિહાસકો એમ નથી કહેતા કે તેનો અમલ આકરો ને ફૂર હતો. સામ્રાજ્યના અને પોતાના ધરના હિતને સારૂ તે ચોક્કસ રહેતો, પણ અન્યાય કે જળાત્કાર કરતો નહોતો. કાયદો અને વ્યવસ્થા એને વહાલાં હતાં. શ્વીટ્સનાં જુદા જુદાં નગરોની સ્વતન્ત્રતા જહાલ રાખી, પણ શ્વીટ્સને તથા ઉરીને આર્ડાલ્ફે આપેલી સ્વતન્ત્રતા મજબૂત રાખી નહિ. છતાં એણે પ્રાન્તોની વસતિ ઉપર જીવનમ ગુજાર્યો હોય, વહીવટમાં કંઈ ખાસ ફેરફાર કર્યો હોય એવું ઇતિહાસથી જણાતું નથી. ઉલટું ઉતરવાલ્ડન સ્વાધીનતામાં ઉરી તથા શ્વીટ્સની સપાટીએ આવી પહોંચ્યું. કોઈ પ્રાન્તમાં વિદેશી સુબો મોકલાયો ન હતો, ન્યાયાધીશ પ્રાન્તની વસતિમાંથી જ ચુટાતા હતા. આલ્ફ્રેડે દેખાઈ આવે એવો જીવનમ કર્યો હોય કે પ્રાન્તોની વસતિએ તેની સામે જડ ઉઠાવ્યાં હોય એવું ઇતિહાસથી કશું દેખાઈ આવતું નથી. ઉલટું આલ્ફ્રેડની તથા તેના મરણ પછી તરતમાં તેના પુત્રોની રીતભાત આ વસતિ સાથે માયાળુ અને મિત્રતાભરી હતી, અને તેના મરણ પછી ત્યાના લોકોએ થોડે વખતે પોતાને ‘ઝોઈસ્ટરરાઈષના અમીરોના ભક્ત મિત્રો’ માન્યા છે. ત્યારે આ નાટકવાળી હકીકત કલ્પિત લાગે છે.

પણ, આલ્ફ્રેડની સળંગ સત્તાએ કરીને પ્રાન્તોની સ્વતન્ત્રતાની આકાક્ષા દબાયા જતી હતી અને ૧૩૦૮માં એનું ખુન થયું ત્યારેજ એ અમુઝણથી એ પ્રાન્તો છુટ્યા. એનું ખુન આ પ્રાન્તના કોઈ માણસે નહિ, પણ તેના ભત્રિજા ચોહાનસે તથા તેના દરબારના અમીરોએ^{૩૫} કર્યું હતું. જેમ રૂઝાલ્ફના મૃત્યુપ્રસંગે તેમજ આ પ્રસંગે પણ આમ હાબ્સબુર્ગના અમલથી વનપ્રાન્તો જચી છુટ્યા. કારણકે, આલ્ફ્રેડની પછી આવેલો સમ્રાટ લુક્સમબુર્ગવાળો હાઈન્રીચ સાતમો હાબ્સબુર્ગની વધતી જતી સત્તાનો ઈર્ષાળુ હતો, તેણે ૧૩૦૯ના ઉનાળામાં કોન્સ્ટન્સ નગરમાં ઉરી અને શ્વીટ્સ પ્રાન્તોને

*—

ક્રીષ્ટીય યીજીએ તથા રૂઝોદ્દે લખી આપેલા દસ્તાવેજો તાબા કરી આપ્યા અને ઉતરવાલનના હકો પણ વધારી આપ્યા તેજ પ્રસંગે તેણે એ ત્રણે પ્રાન્તોને એક સુગા નીચે મુક્યા અને સામ્રાજ્યની મુખ્ય ન્યાયાધીશી સિવાયની, તેમની સીમા બહારની બધી ન્યાયાધીશીઓની હકુમત બંધ કરી. આમ ૧૨૯૧મા એ ત્રણે પ્રાન્તોએ સન્ધિ કરીને જે એકતા અને સ્વતંત્રતા સ્થાપી હતી તેને સામ્રાજ્ય તરફથી મજબૂરી મળી. બેશક ઓઈસ્ટરરાઈપના અમીરોએ તો આ મજબૂરી સ્વીકારી નહિ ને પોતાના હકો માટે એ મમત કરતાજ રહ્યા. હાઈન્રીચ સાતમો ૧૩૧૩માં ઇટાલિયનમાં મરણ પામ્યો. ૧૩૧૪-માં સમ્રાટ તરીકે બહુમતે બાયર્ન (બાવેરીઆ) વાળો લુડ્વિક અને ઓઈ મતે ઓઈસ્ટરરાઈપવાળો ક્રીષ્ટીય ચુટાયા. ઓઈસ્ટરરાઈપ વિરૂદ્ધના પોતાના સહયર લુડ્વિકને વનપ્રાન્તોએ તુરત સ્વીકાર્યો અને તેણે પણ આમની સાથે મિત્રભાવ દર્શાવ્યો. ૧૩૧૫મા કાહેલા ફરમાનમા લુડ્વિકે આ ત્રણ વનપ્રાન્તોના મહાજનને અને તેના રાજકીય ઐક્યને પ્રથમજ વાર સ્વીકાર્યું. પણ લુડ્વિકની સત્તા બમ્બેલી નહિ, તેથી ક્રીડ્પે ફરમાન કાઢી જણાવ્યું કે એ વનપ્રાન્તો હાઈસબુર્ગના કુળની મિલકત છે. આ ફરમાનનો અમલ કરવાને ક્રીડ્પનો ભાઈ લેઓપોલ્ટ બીજો રણસગ્રામે ચઢ્યો. ૧૩૧૫ના ઓક્ટોબરમાં આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં આવેલા બાડન નગરમા અમીરોની તથા નાગરિકોની સેના એકઠી કરીને અભિમાને ગાજતો શ્વીટ્સ ઉપર ચઢ્યો. પણ પ્રતાપસિંહે હલદી-ધાટમાં સલીમની જે દશા કરી હતી, તેથી ચે લુંડી દશા મોર્ગાર્ટનના સાકડા ધાટમાં નવેમ્બરની ૧૫મી તારીખે શક્ત શ્વીટ્સ સેનાએ આ સેનાની કરી, અને પોતાની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કર્યું. એજ વર્ષના ડિસેમ્બર માસની ૯મી તારીખે એ ત્રણ વનપ્રાન્તોના પ્રતિનિધિઓ બ્રુનનમાં એકઠા થયા અને ફરેલી સ્થિતિ પ્રમાણે કલમો નાખી એકતાનું નવું સન્ધિપત્ર લખ્યું. આ વિજય તથા આ સન્ધિપત્ર એ શ્વીટ્સદેશની આજની એકતા તથા સ્વતંત્રતાનો પાયો છે

આમ નાટકકાળ સુધીનો ઇતિહાસ જોયો, ત્યારે અર્વાચીન કાળ સુધીના ઇતિહાસનું રેખાદર્શન કરી જઈશું, તો અયોગ્ય નહિ થાય.

૧૩૧૫માં એકતામણ્ડળ બંધાયું અને તેમા ૧૩૩૨મા લુસર્ન (Lucern), ૧૩૫૧માં ઝુરિચ (Zurich), ૧૩૫૨મા ત્સુગ (Zug) તથા ગ્લારુસ (Glarus) અને ૧૩૫૩માં બર્ન (Bern) પ્રાન્તો લખ્યાથી વધારે બળવાન બન્યું. વનપ્રદેશના ત્રણ પ્રાન્તોમાં આ પાંચ પ્રાન્તો

મળ્યાથી 'Die Acht Alten Orte - આઠ પ્રાચીન પ્રાન્તોનું' મણ્ડળ -
અન્યું. ૧૩૩૯માં લાઉપનના (Laupen), ૧૩૮૬માં સેમ્પાખના (Sem-
pach), ૧૩૮૮માં નેફલના (Näfel), અને ૧૪૪૪માં સંત યાકોબના
(St. Jacob) યુદ્ધમાં ઓઇસ્ટરરાઇખ સામે વિજય મેળવ્યાથી એ મણ્ડળ
વિશેષ સગળ થયું, અને ક્રાન્સ તથા બીજા દેશો જોડે મિત્રતાનો સમ્બંધ
જોડ્યો. આથી એને યુરોપના કારભારમાં મહત્ત્વ મળ્યું.

બુર્ગુન્ડીનો હેલ્થો ઠાકાર ચાર્લ્સ ધ બોલ્ડ (વીર) આ શ્વીટ્સમણ્ડળને
ધિક્કારતો હતો, તેણે તેની સાથે કલહ કર્યો. તેણે એ દેશ ઉપર ચઢાઇ
કરી; તે જગલી જુગમાં પણ સૌ ત્રાસી જાય એવા જીલ્લમ એણે ગુજારવા
માડ્યા, પણ મોર્ગાર્ટનના યુદ્ધમાં જેવી ઓઇસ્ટરરાઇખની સેનાની દશા થઇ
હતી તેવીજ એની સેનાની દશા શ્વીટ્સ સેનાને હાથે ૧૪૭૬માં ગ્રાન્સનના
(Granson) તથા મુર્ટનના (Murton) યુદ્ધમાં થઇ. બીજે વર્ષે
ઠાકારનો પોતાનો ઘાત થયો.

પછી ૧૪૮૧માં ફ્રાઇબુર્ગ (Freiburg) તથા સોલોથુર્ન (Solo-
thurn) પ્રાન્તો, ૧૫૦૧માં બાઝલ (Basel) તથા શાફ્ફાઉઝન (Schaff-
hausen) નગરો અને ૧૫૧૩માં આપન્સેલ (Appenzell) પ્રાન્ત શ્વીટ્સ
એકતામાં ભળ્યા. એમ હવે એકતામણ્ડળમાં ૧૧ પ્રાન્તો તથા ૨ નગરો
મળી ૧૩ મહાજન થયાં અને એ મણ્ડળ 'Die Dreizehn Alten
Orte - તેર પ્રાચીન પ્રાન્તો'ને નામે ઓળખાતું ચાલ્યું. એ બધા પ્રાન્તોની
વમતિ ડૉઇચ (જર્મન) ભાષા બોલનારી હતી. ૧૪૯૯માં સમ્રાટ મેક્સી-
મિલિયને શ્વીટ્સમણ્ડળ પાસે સેનાની મદદ માગી તે શ્વીટ્સમણ્ડળે ના
આપી, તેથી તેણે ક્રોધે ભરાઇ શ્વીટ્સ ઉપર ચઢાઇ કરી, પણ તેમાં એ
હાર્યો ને એને બહુ વેઠવું પડ્યું. આને પરિણામે શ્વીટ્સમહાજન સામ્રા-
જ્યથી પણ સ્વતન્ત્ર થયું. પણ ૧૬૪૮માં વેસ્ટફાલીયાનાં (West-
phalia) સન્ધિપત્ર લખાયા, ત્યારેજ એની સ્વતન્ત્રતા સાચી રીતે
સ્વીકારાઇ. ૧૭૯૮ સુધી આ સ્થિતિ ચાલી. અભ્યાસને લીધે શ્વીટ્સ-
ગોદો એવો ચંચળ થયો કે ઘણા રાજાઓ અને ઠાકારો તેને પગાર
આપી પોતાની સેનામાં બોલાવતા. આથી શ્વીટ્સના લોકો આમ લાડુતી
મૈનિક બનવા લાગ્યા, અને 'શ્વીટ્સ'નો અર્થ 'લાડુતી મૈનિક' બની ગયો!

સોળમી સદીમાં ખ્રિસ્ત ધર્મના મહાન સુધારક લુથરે (Luther)

સમસ્ત ડૉઇચલાંડને એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી હયમયાવી મુક્યું. એની અસર આબુગાબુના દેશોમા થઇ. શ્વીટ્સમાં પણ કેલ્વીન (Kelvin) અને સ્વિગ્લી (Zwingli) લુથરના મતમાં થોડો ફેરફાર કરી રોમન કેથોલિક ધર્મની વિરુદ્ધ ઉભા થયા. સ્વિગ્લી રોમન કેથોલિકની સામે લડતાં કાપલના (Kappel) યુદ્ધમાં ૧૫૩૧માં મરાયો. વખત જતા શ્વીટ્સમણ્ડળમાના ઘણા ખરા પ્રાન્તોની પ્રજા પ્રોટેસ્ટન્ટ મતમાં દાખલ થઇ.

ફ્રાન્સના ૧૭૯૨ના વિપ્લવમાં શ્વીટ્સની સ્વતન્ત્રતા જોખમમા આવી પડી ને થોડો વખત તો આથી પણ ગઇ વિપ્લવસેનાએ દેશ ઉપર હુમલો કર્યો ને બાઝલનો કબ્જો લીધો. વળી ૧૭૯૬-૯૭માં ફ્રેંચોએ લોમ્બાર્ડી તથા રાઇન પ્રદેશને પોતાને સત્તા નીચે મુકી દીધા, ત્યારે ઠરાવ કર્યો કે શ્વીટ્સને પણ ફ્રેંચ રિપબ્લિકમા ભેળી દેવો. ૧૭૯૮મા એ ઠરાવ અમલમા મુકાયો અને ફ્રેંચ રિપબ્લિકના રક્ષણ નીચે 'હેલ્વેટિક' રિપબ્લિકને વહીવટ ચલાવવાના અધિકાર મળ્યા. પણ ૧૮૦૨ના આમીઆના (Amiens) સન્ધિપત્રમાં ઠર્યું કે શ્વીટ્સને પોતાની અસલ સ્વાધીનતા પાછી આપવી. પણ સ્થિતિ એવી થઇ પડી કે તુરંતજ એ રાજ્યને નેપોલિયનની સહાયતા શોધવી પડી, ને તેણે ૧૮૦૩માં અસલ તેરમાં આર્ગાઉ (Argau), ટુર્ગાઉ (Thurgau), ટેસિન (Tessin), વાઉડ (Vaud), ગ્રાઉબુન્ડન (Graubunden), તથા ગાલ (Gall), એ છ મેળવી ઝોગણીશ પ્રાન્તોનુ એક મણ્ડળ બનાવ્યું. અને ત્યારેજ પ્રથમ વાર એ દેશનું નામ શ્વીટ્સરલાંડ કહેવાયું. ૧૮૧૪માં પ્રથમ ફ્રેંચ મહારાજ્યનો ભગ થતા તેની વિરુદ્ધના રાજ્યમણ્ડળની સેના શ્વીટ્સમાં દાખલ થઇ, અને ૧૮૧૫ની વિયેનાની (Wien) સધિમાં એ દેશની સ્વાધીનતા સ્વીકારવામાં આવી તે વખતે વળી વાલે (Valais), જિનિવા (Geneva) તથા નૉઇષાટલ (Neuchatel) મળી બાવીશ પ્રાન્તોનું મણ્ડળ બન્યું.

એ મણ્ડળના કાયદા પ્રમાણે સૌ પ્રાન્તો પોતપોતાનો પ્રતિનિધિ રાજ્યસભામા મોકલતા. પોતપોતાના પ્રાન્ત સમ્યન્ધેના વિષયોની એ સભામાં ચર્ચા કરવાનો તેમને અધિકાર હતો, પણ નિર્ણય કરવાનો અધિકાર ન હતો. આથી કામ કરવામાં જહુ અડચણ પડતી તેથી કરીને ૧૮૩૦ના ફ્રેંચ વિપ્લવ પછી આ કાયદામા સુધારા કરવા માટે અનેક પ્રાન્તોમા હીલચાલ થવા લાગી. વળી ધર્મમંડોની તથા જોસ્થુટોની સત્તા તોડવા માટે પણ

હીલથાલ થવા લાગી. આથી કલહ થયો ને રોમન ફેથોલિક પ્રાન્તોની સામે પ્રોટેસ્ટન્ટ પ્રાન્તો ઉઠ્યા. વિદ્વાસસ્થાઓ જેસ્યુટોના હાથમાં હતી, તે પ્રોટેસ્ટન્ટોને ગમતું નહોતું ; તેથી તેમણે એ વ્યવસ્થા સામે કાલાહલ કર્યો. આથી ઇ. સ. ૧૮૪૩માં લુસર્ન, ઉરી, શ્વીટ્સ, ઉટરવાલ્ડન, ક્રાઇબુર્ગ, ત્સુગ તથા વાલે એ ફેથોલિક પ્રાન્તોએ જુદા પડીને પોતાનું Sonderbund એટલે કે અલગમણી સ્થાપ્યું. પણ રાજ્યસભાને એ વાત ગમતી આવી નહિ ને તેથી ઇ. સ. ૧૮૪૭ના મે માસમાં અન્તર્વિગ્રહ જાગ્યો ઇ. સ. ૧૮૪૭ના નવેમ્બર માસની ૨૩મી તારીખે ગીસ્લીકાન આગળ સેનાપતિ કુરુરને (Dufour) હાથે અલગમણીની સેના હારી ને ત્યારે એ અલગમણી રદ થયું. જેસ્યુટોની સત્તા તુટી ને તેમના મઠોની મિલકત રાજ્યમાં જપ્ત થઇ.

અને ઇ. સ. ૧૮૪૮માં છેવટનું મણીનું તથા કાયદા બંધાયા ; તેમાં ૧૮૭૪માં થોડો ફેરફાર થયો. આજ સુધી એજ મણી ચાલુ છે. સૌ પ્રાન્તો પોતપોતાના પ્રાન્તનો વહીવટ કરે છે અને દેશની સામાન્ય બાબતોનો વહીવટ સર્વના પ્રતિનિધિઓની બનેલી રાજ્યસભા કરે છે.

અને પછી શ્વીટ્સરલાણ્ડનું છેવટનું રાજ્યબંધારણ ૧૨મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૮ને રોજ રચાયું. સૌ પ્રાન્તોએ મળીને એ બંધારણ રચ્યું ને તેમાં અમેરિકાનાં સંયુક્ત સંસ્થાનોનું કંઈક અનુકરણ કર્યું. એ બંધારણમાં ફેડરલ કાઉન્સિલ, લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ અને ફેડરલ ડ્રીબ્યુનલ એવા ત્રણ મંડળોની યોજના થઇ. પ્રજામાત્રનો મત લેઇ શકાય એટલા માટે ૧૮૮૩માં સૂચના (Initiative) અને અનુમોદના (Referendum) એમ બે નવી યોજનાઓ બંધારણમાં દાખલ કરવામાં આવી. આથી દેશના કાયદામાં ખામી જણાતા તેમાં સુધારો કરવાની સૂચના કરવાનો હક પ્રજાને મળ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ ધારાસભાએ કરેલા કાયદા પ્રજાની અનુમોદના વિના મંજૂર થઇ શકે નહિ એવો અનુપમ હક પણ પ્રજાને મળ્યો છે. ઇંગ્લેન્ડની પાર્લામેન્ટ સૌથી પ્રાચીન છે, સસારભરની પાર્લામેન્ટોની જનેતા ગણાય છે, તેણે પણ પ્રજાને આવા હક નથી આપ્યા, પ્રજામતની પરવા કર્યા વિના પ્રજાને માટે એ કાયદા ઘડે છે. ત્યારે જોઇ શકીશું કે શ્વીટ્સ પ્રજા અંગ્રેજ પ્રજા કરતાં પણ વધારે સ્વાધીન છે, પ્રજાસત્તાક રાજ્યપ્રણાલીમાં જગતની સૌ પ્રજાઓ કરતાં આગળ છે, સ્વાધીનતાપ્રિય છે.

અને એ એટલે સુધી સ્વાધીનતાપ્રિય છે કે રાજભયથી પીડાતા પરદેશી-ને-રાજદ્રોહના અપરાધની સજાને ભોગે નાશી છુટેલા પરદેશીને-પોતાને ઘેર આશ્રય આપે છે એ દેશ એવા અનેક પીડિતોની ધર્મશાળા છે, આજે ત્યાં એવા અનેક નિર્ભયતા અનુભવે છે.

અને વળી શાન્તિપ્રિય પણ છે, વિગ્રહ એને ગમતો નથી. છેલ્લા વિગ્રહ-ના મહાવિકરાળ યજ્ઞમા જગતના ધણાખરાં રાજ્યો હોમાઈ પડ્યા હતા, તેવે સમયે પણ દાવાનળની વચ્ચેાવચ્ચ આવેલી યુરોપની એ અગાશી આ વિગ્રહથી ફેવળ જ તટસ્થ રહી શકી હતી ડૉઇચલાંડ, ઑસ્ટરિયા, ઇટાલિયન અને ફ્રાન્કગાઈપ એ યજ્ઞમા મુખ્ય આહુતિ આપનાર, પોતે હોમાનાર ને જગતને હોમાનાર એ ચાર દેશોની વચ્ચે આવેલો આ દેશ અને વળી એ ચાર પરસ્પર વિરોધી પ્રજાઓની જનેલી આ પ્રજા; અને છતાંયે એ મહાયજ્ઞથી તટસ્થ! ચારે દિશામાં હિસક પશુપક્ષીથી ભરેલા વનપ્રદેશની વચ્ચેાવચ્ચ અહિં સાધર્મીને સેવનાર આ તપોવન! અને એની તટસ્થતા એટલે સુધી પ્રખ્યાત છે કે લીગ ઑફ નેશન્સ વગેરે પ્રજાઓના અનેક મહામણ્ડળ પણ એ તપોવનમા જ ભરાય છે.

ત્યાની ખાસ વિલક્ષણતા તો એ છે કે ફળવણી ત્યાના જેટલી સસ્તી ને સર્વવ્યાપક બીજા કોઈ પણ દેશમા નથી. ત્યાની પ્રજા માની રહી છે કે ફળવણી જ સાચી સ્વતંત્રતા આપે છે ને ટકાવી રાખે છે. ગામડાને ખુણેખુણે ને ગરીબને ઝુપડેઝુપડે ફળવણી પહોંચી શકે એવી વ્યવસ્થા ને પ્રજાહી એ પ્રજાએ પાધી છે.

દેશ હુ ગરાજો હોવાથી પ્રજા મોટે ભાગે ખેતી ઉપર જીવે છે. ગાયો પાળવામા ત્યાના લોક ગહુ પ્રવીણ અને કુશળ છે. ત્યાના પુતળીછાપના દૂધના ડગ્ગા તો સારા જગતમા પ્રખ્યાત છે વળી લોક ઉદ્યોગી પણ છે. દૂધના જેટલા જ એના ઘડીઆળ પણ પ્રખ્યાત છે. ભોજનશાળાઓની વ્યવસ્થા રાખવાની કળા પણ શિષ્ટસોના પાપની જ છે.

આમ આ દેશ જમીને નાનો છે, પ્રજા સખ્યાએ નાની છે; છતાં સરળ જીવન જીવે છે ને ઉન્નત વિચાર વિચારે છે

લોકકથાની તથા ઇતિહાસની ઉત્પત્તિ

લોકકથાને આધારે સુડીએ, લખેલો નૅમજ પછીથી શોધખોળને આધારે, સિદ્ધ થયેલો, એ અને ઇતિહાસ આપણે જોયા. હવે એ અનેની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ તે જોઈએ :

શ્વીડનના જુના ખનાવેની નોંધ કાંઈએ લીધેલી નહિ. ખર્નના કોન્રાટ, યુસ્ટિંગરે (Conrad Justinger) ૧૪૨૦માં લોકકથાને, આધારે જે ઇતિહાસ, લખ્યો તેમાં વનપ્રાન્તોની વસાયત્વ, રાજ્યસ્થિતિ તથા સ્વાધીનતાના પ્રયત્નો વિષે લખ્યું છે; પરદેશી સુખાઓનો જીલ્લમ હતો, અને એ વનપ્રાન્તોનો મૈત્રિજોગ બહુ પુગણો છે એમ પણ એમાં લખ્યું છે. તેજ સમયના બીજા લેખકાએ ઇતિહાસની સાલો ગોઠવવાનો અને આજુબાજુના પ્રાન્તોની મૂળ વસતિથી એ જીલ્લા જ કુળની પ્રજા છે એમ દેખાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ઉરીવાળા યોહાન પુન્ટિનરે (Johann Puntiner) આ લોકને, ગાંધ કુળના વશજે જણાવ્યા અને ૧૪૪૩ના એક મગકારી દસ્તાવેજે આ વાતને ટેકા આપ્યો. પોને સામાન્ય ખેડુનો નથી, પણ સ્કાન્ડિનાવિયનથી (Scandinavian) દુષ્કાળને કારણે અહીં આવી વસેલા, એવું સાગિન કરવાનો પ્રયત્ન પ્રયત્ન નો શ્વીડસવાળા યોહાનસ ફ્રુન્ડે (Johannes Frund) કર્યો અને તેનો આધાર સુડીએ તથા મુધલરે લીધો. ફ્રુન્ડેનો લેખ બહુ સુંદર છે અને તેમાં એણે દેશના લોકને બહુ ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું છે, પણ પરિણામે પાસેના પ્રાન્તોના લોકની ધર્મ્યા વહેારી લીધી છે; કારણકે ૧૪૫૦માં ઝુધરિષવાળા ફેલિક્સ હેમર્લિને (Felix Hemmerlin) લખ્યું કે શ્વીડ્સેના લોકો તો લઢાઈના કેદીઓના વશજે છે.

પણ હજી આ કાંઈ લેખકો આલેક્સેન્ડર તથા તેના સુખાઓના જીલ્લમ સમજાવે કશું બોલતા નથી. પણ ૧૪૭૦ના અરસામાં લુસર્નમાં રચાયેલા Tellenlied નામે ગરગામા ટૅલની કથા અને શ્વીડ્મનીસ્વાધીનતામાં ઉરીએ મુખ્ય ભાગ લીધેલો એનું વર્ણન આવે છે ૧૪૮૨-૮૮ સુધીમાં લુસર્નવાળા મેલ્ચિયર રૂસે (Melchior Russ) જે રાસો લખ્યો તેમાં યુસ્ટિંગરનો લખેલો હેવાલ લીધો, અને ગરગામા લખેલી ટૅલની કથા ઘણીક રીતે વિસ્તારીને લખી. ૧૪૭૦ને આશરે ઉટરવાલ્ડનમાં આવેલા ઝાર્નન ગામમાં હાન્સ શ્રીબરે (Hans Schriber) Das weisse Buch (શ્વેત ગ્રન્થ) નામે રાસો લખ્યો. આ લેખકને સાચી હકી-

કૌતુક જ્ઞાન તો હતું ના, પણ તોડબોડની અને જનાવી કાઢવાની શક્તિ હોય છે. 'સુખાનો જીલમોનું' પ્રાચીન વર્ણન એણે કર્યું છે તે એ જીલમને ત્રણે પ્રાન્તોમાં વહેંચ્યો છે. ટૅલની કથા પણ સુંદર રીતે વર્ણવી છે, છતાં શ્રીફતને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. નામો યંહુ થોડા આપ્યા છે તે સાલ તો આપી જ નથી. છતાંયે ક્રાઇડનબર્ગે ૧૭૬૦માં પોતાનો ઇતિહાસ લખ્યો ત્યાં સુધી આ રાસો પ્રમાણભૂત મનાતો રહ્યો.

ટૅલની કથા આમ મનાતી ચાલી, જુદે જુદે સ્થળે લખાએલા રાસાના ભેદો ધીરે ધીરે ટાળી એકરૂપ ધરતી ચાલી. ૧૫૧૨માં તેનું એક નાટક 'પણ રચાયું'. ૧૫૪૮માં ઝુહરિષ વાળા યોહાન ષ્ટુમ્પ્ફે (Johann Stumpff) ઇતિહાસ લખ્યો ન ટૅલની સાલ '૧૩૧૪ની નક્કી કરી એટલેટીને (Etterlin) રાસો લખ્યો તેમાં આજ સુધી ચાલતા આવેલાં નામોમાં ફેરફાર કરી ગૅસ્લરને જદલે ગ્રીસલર (Graisler), ટાલને (Tall) જદલે વિલ્હેલ્મ ટૅલ, રૂઇલ્લીને જદલે બેટલિન (Bethlin) અને મેલ્ચીને (Melchi) જદલે મેલ્ચટાલ એવા મેવા નામ લખ્યા.

પણ આજ સુધીના જધા રાસાને તારવી કાઢી, સ્વચ્છશુદ્ધ કરી, એકરસ કરી, ઇતિહાસ લખનાર એક સળ 'પુરુષ નિકળ્યો' ગ્લોરિસમાં એનો જન્મ (૧૫૦૫માં) થયો તે એનું નામ એગિડિયુમ [ગિલ્ક] યુડી (Ægidius [Gilg] Tschudi) હતું. એ વિદ્વાન હતો ને રાજ્યાધિકારી હતો. એણે પોતાના જીવનનો (મૃત્યુ ૧૫૭૨) ઘણો કાળ ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરવામાં અને ઇતિહાસ લખવામાં ગાળ્યો હતો. એણે લખેલા ઇતિહાસોમાં Chronicon Helveticum સૌથી ઉત્તમ છે. આને જ આધારે આપણા કવિએ આ 'નાટક' લખ્યું છે ને તેથી આ ઇતિહાસનો નાટકને લગતા ઉતારો આગળ આપ્યા છે ૩૬ એ ઇતિહાસ છપાએલો તો ૧૭૩૪માં, પણ એની હસ્તલિખિત પ્રતો ઘણી થએલી ને તે દરેકદરેક સારા લેખકે જોએલી. રિલિયેટ (Rilliet) એને સમજાવ્યું લખે છે કે યુડીએ આ ઇતિહાસ એવો તો સુંદર લખ્યો છે ને કથામાં એવો તો રસ મુક્યો છે કે "વાચકને કશી શકા થાય નહિ અને જેવું લખાયું છે તેવું જ માની લેવાનું મન થાય. હકીકતોને એવી સુંદરતાથી, એવી સરળતાથી વર્ણવી છે કે જરૂર

✽

ટૅલની લોકકથામાં વણી કઢાઇ છે ૧૬૦૭માં ગુઇલીમાને (Guilliman) ટૅલની કથા ઉપર શકા ગતાવેલી, પણ એટલા માટે લોકોએ એની સખ્ત ઝાટકણી કાઢી નાખી ૧૭૨૫માં ઇઝેલીને (Iselin) ગતાવી આપ્યું કે ડેનીશ લોકકથાઓમાં પણ ટૅલના જેવી લીધુ તાક્યાની કથા છે. વૉલ્ટરે (Voltaire) સૂચના કરી છે કે શ્વીસ લોકોએ પોતાના સ્વાધીનતાના ઇતિહાસને શણગારવા આ કથા બહારથી આણી છે પણ આ શકાઓને મહત્ત્વ નહિ મળ્યાથી વખત જતા દબાઇ જતી ૧૭૬૦માં ફ્રાઇડનબર્ગરે (Freudenberger) પોતાના લખેલા ઇતિહાસમાં આ કથાની જરા ગમ્મીગતાથી ખચર લીધી. પરિણામે દેશમાં કંઇક કાલાહલ મચ્યો, પણ ચર્ચાનું પરિણામ ટૅલની કથાના લાભમાં ગયું. ૧૭૮૭માં યોહાનસ મુઇલરે ઇતિહાસ લખ્યો, એ તો સ્પષ્ટ રીતે ટૅલકથાને પુષ્ટિ આપે છે, અને આ મુઇલરના સમાગમથી શિલ્લરને તો ‘ભાવતું’તું ને વૈદે કહ્યું.’

પણ ત્યાર પછી ગઇ મનીના અનેક ઇતિહાસકોએ શાસ્ત્રીય પ્રમાણોથી સિદ્ધ કર્યું છે કે ટૅલકથા માત્ર કાલ્પનિક લોકકથા છે. વાચક પોતાના સ્વતન્ત્ર અભિપ્રાય ઉપર આવી શકે, એટલા માટે આ ઇતિહાસકોનાં થોડા પ્રમાણો આપવા ઘટે પ્રથમ તો ૧૩૦૭ પછીના સો વર્ષમાં પણ વનપ્રદેશોના કોઇ ગામના ચોપડામાં ટૅલ જેવું નામ જ નથી, એકે પાછળથી આ નામ ખોશી દેવાના પ્રયત્નો થયા છે નાટકમાં આવે છે તે પ્રમાણે સરોવરમાં ટૅલ જે ખડક ઉપર કુદકો મારીને નાંકેલો, ત્યાં આગળ ટૅલસપ્લાટે નામે સ્મરણમન્દિર ૧૩૮૮માં બંધાયું છે. તે બાંધતી વેળાએ ટૅલને ઝોળખનારા એકસો ચૌદ જણે ત્યાં હાજર રહી ટૅલ થઇ ગયા બાબત સહીઓ કર્યાં તો એક ફસ્તાવેજ રજુ કરવામાં આવે છે ઇતિહાસકો પુકે છે કે ટૅલ હતો, એવી જ્યારે ખાત્રી જ હતી, ત્યારે તો આવો ફસ્તાવેજ કરવાની જ જરૂર શી હતી? ૧૭૫૮માં બીન્ને એક ફસ્તાવેજ રજુ કરવામાં આવ્યો હતો, પણ એમાં સાલોતો એવો તો ગોટાળો કર્યો હતો, કે તે તો સ્પષ્ટ બનાવટી છે એમ ઇતિહાસકોએ નિર્ણય આપ્યો. ટૅલે જ્યાં જન્મ ગ્રહણ કર્યો તે ગામ બુઇર્ડાનમાં, જ્યાં ગેસ્લરને માર્યો ત્યાં કુઇસનાખટ વાળી નળી પાસે, અને સરોવરમાં જ્યાં કુદકો માર્યો તે ખડક ઉપર, એમ એ ત્રણે સ્થાને ટૅલના નામના સ્મરણમન્દિરો તો પુનઃ રુદ્ધાર સોળમાં સૈકાના પાછલા ભાગમાં થયેલો તેના સમ્યન્ધમાં ઇતિહાસકો કહે છે કે એ મન્દિરો પ્રથમ તો બીજા કોઇને માટે બંધાવેલા, પણ ટૅલની કથા લોકપ્રિય થયા પછી એ ત્રણેને ટૅલને નામે ચઢાવી દીધેલા. વન-

પ્રાન્તોનું મિત્રમડળ ૧૨૪૭માં બન્યાના અંતે ૧૨૯૧માં તાજ થયાના ઇતિહાસમાં પુરાવા છે; પણ ૧૩૦૭માં રૂઢી કેળીજે કયાય મડળ મળ્યાના પુરાવા નથી. એ સમયે ગેસ્ટર જેવો કાંઈ સુખો એ પ્રાન્તોમાં હોય અંતે કાંઈ પણ સુખાનું ખુન થયું હોય એવા પુરાવા ઓઈસ્ટરરાઇખના ઇતિહાસમાંથી મળી આવતા નથી.

ટૅલ બાણાવળી હતો અને તેણે પોતાના દીકરાના માથા ઉપરનું લીંબુ તાક્યું એમ શ્વીટ્સના લોક માને છે. તેના ઉત્તરમાં ઇતિહાસકા કહે છે કે આવી લોકકથાઓ તો એકેએક દેશમાં - ડૅનમાર્કમાં, ઇંગ્લેન્ડમાં, સ્કોટ્લેન્ડના વિયનમાં, ઇસલાન્ડમાં, ઇટાલિયનમાં, ગ્રીશનલાન્ડમાં, ઇરાનમાં અને ભારતવર્ષમાં પણ - કદાપિ છે. ડેન્માર્કની કથા તો શ્વીટ્સની કથાને ૩૮ આબે-

*—

૩૮ ૧૨૦૩માં થઈ ગયેલો કથાકાર સાક્સો ગ્રામાટિકસ (Saxo Grammaticus) કથા કહે છે, કે “ડેનિશ રાજા હારાલ્ડ બ્લાટાન્ડની (Harald Blaaland) આકરીમાં-ટોકો (Tokko) નામે યોદ્ધો હતો. તે પોતાના પરાક્રમથી મોખરે આવ્યો ને તેના સાથીઓ પણ તેની ઇર્ષ્યા કરવા લાગ્યા. ગમ્મતમાં એક વાર સૌ બેઠા હતા, ત્યાં ટોકો અભિમાન કરી બોલ્યો કે ‘છેટે લાકડા ઉપર મુકેલા નાનામાં નાના લીંબુને પણ તાકી શકું, એવો હું હસ્તસિદ્ધ છું.’ આ લોકોએ રાજાને આ વાત કરી. હવે એ રાજા નિર્દય હતો. તેણે આ સાંભળીને ટોકોને હુકમ કર્યો કે ‘તારા દીકરાને છેટે ઉભો રાખી તેના માથા ઉપર લીંબુ મુકીને પહેલે તીરે તાકી જતાવ, નહિ તો તારા અભિમાની શબ્દોને કારણે તારો જીવ લેઈશ.’ હવે ટોકોએ પોતાના દીકરાને આણીને દૂર ઉભો રાખ્યો ને તેને કહ્યું કે ‘તીરના શબ્દથી હાલીશ નહિ, કારણકે જરા પણ હાલીશ તો પરિણામ વિપરીત આવશે.’ પછી એણે ભાથામાંથી ત્રણ તીર કાઢ્યાં. એક તીર ચઢાવ્યું ને લીંબુ તાક્યું. હવે રાજાએ પુછ્યું કે ‘જ્યારે એક જ તીર તાકવાનું હતું, ત્યારે તે ત્રણ તીર કેમ ભાથામાંથી કાઢ્યાં?’ ટોકોએ ઉત્તર વાળ્યો, કે ‘પહેલું તીર નિર્ઠક કે અનર્થક થતા બીજા તીરથી તારા ઉપર વેર લેત, કારણકે નિર્દોષને સજા થાય ને નિર્દય વિનાસજાએ આલ્યો જાય એ દીક નહિ.’ આ ભય કર માણસને એમ ને એમ જવા દેવો તે રાજાને પાલવ્યું નહિ. આપણી કથામાં ટૅલ જેમ કુશળ નાવિક છે, એમ આ ટોકો જરૂર ઉપર લપસવામાં કુશળ છે. રાજા એને જરૂરવાળા પર્વત ઉપરથી ખસી ઉતરવાનો

હુય મળતી આવે છે અને નામ પણ મળતું આવે છે. ૧૪૩૦માં આ કથા એક ડૉઇચ સાધુએ ડૉઇચ ભાષામાં ઉતારી ગમે તો પંદરમા સૈકાના શ્વીટ્સ કથાકારોએ આ કથા લેઈ પોતાના સ્વાધીનતાના ઇતિહાસને શણગાર્યો, કે ગમે તો શ્વીટ્સ લોકોના પૂર્વજો અનેક વર્ષ ઉપર ઉત્તરમાંથી અહીં આવેલા ત્યારે આ કથા પોતાની સાથે લેતા આવેલા તે ત્યાં વંશપરમ્પરા ઉતરી આવી. અને આવી કથા સર્વે દેશોમાં અતિપ્રાચીન કાળથી ચાલી આવે છે. ત્યારે એ સૌ કથાઓનું મૂળ પામરને (Palmer) મતે એથી યે પ્રાચીન આ કલ્પનામાં હોય કે “સૂર્યદેવનો પ્રતિનિધિ વોટાન (Wotan), ૪૦ વોડન

✱

હુકમ કરે છે, ટોકો કુશળતાથી ખશી પડી નીચે આવેલા દરિયામાં પડે છે ને એક મછવો એને ખચાવી લે છે. એ મરી ગયો જાણી રાજા નિશ્ચિન્ત થાય છે. રાજા તો લોક ઉપર જીલ્લમ કર્યો જાય છે, તે એટલે સુધી કે હજે માણસને જોડે છે. રાજાનો છોકરો રવેનો ખડ ઉઠાવે છે. ટોકો એની સાથે મળી જાય છે ને જગલમાં સંતાઈ રહી ત્યાં થઇને જતા રાજાને તીર તાકી મારી નાખે છે.”

૩૯ વિલ્હેલ્મ દલ નામ વિષે ઘણા તર્ક થયા છે. એક શ્વીટ્સ ઇતિહાસકર્તા કહે છે કે વનપ્રાન્તોના કોઇ પણ ચોપડામાં કદી વિલ્હેલ્મ નામ આવ્યું જ નથી. ત્યારે સભવ છે કે પ્રાચીન અંગ્રેજી ભાષામાં લખાએલા ક્લૉડ્ક્લૉડીવાળા વિલિયમના (William of Cloudesly) આજ પ્રકારના ગરખામાંથી આ નામ શ્વીટ્સ ગરખામાં આવ્યું હોય. ખીજું નામ ડેનિશ કથામાંના ‘ટોકો’ નામ ઉપરથી આવ્યું હોય અને શ્વીટ્સ રાસાઓમાં આ વીરને ટૅલ, ટેલ, થેલ, થાલ, ટાલ વગેરે અનેક નામો આપ્યાં હોય. એનો અર્થ ‘લોળો-મૂરખો’ પણ થાય (ભૂમિકા પૃષ્ઠ ૩૬, નાટક પૃષ્ઠ ૧૦૬). આ અર્થમાં આ શબ્દનો ડાલન (dalen) અથવા ટાલન (talen) એટલે મૂર્ખાની પેઠે બોલવું કે વર્તવું અને ટોલ (Toll, અંગ્રેજી dull) એટલે મૂર્ખ, એ ડૉઇચ શબ્દો સાથે જોગ થઇ શકે. પણ યાકોબ ગ્રીમ (Jacob Grimm) એ શબ્દનો સમ્યન્ધ લાટીન શબ્દ ટેલમ (Telum) એટલે તીર સાથે જોડે છે. આપણી ભાષામાં પણ તીર શબ્દ એ અર્થે છે, એ પણ આશ્ચર્ય છે!

૪૦ વોટાન ઉપરથી પ્રાચીન ડૉઇચ ભાષામાં વોટાન્સટાક (એટલે વોટાનનો દિવસ) શબ્દ અને વોડન ઉપરથી પ્રાચીન અંગ્રેજી ભાષામાં વોડનસ-

(Woden) કે ઓડિન (Odin) માનવજાતિના શત્રુ અંધકારને છેદવા કે તોફાની વાદળોને ને શીતવાયુને ભેદવા વિદ્યુત્ અને કિરણ રૂપે પોતાનું તીર છોડે છે ”

ઇતિહાસકોના આ યથા રદિયાતે સ્વદેશવત્સલ શ્વીટ્સજનો નથી માનતા. એ તો કહે છે કે તે વખતના ચોપડામાં આ યધી હકીકતો ના નોંધાઈ હોય એ યનવાન્નેગ છે, કારણકે ત્યારે નોંધવાનો રિવાજજ આછો હતો; ગેસ્લગ્ના જુલમની ને તેને માર્યા વગેરેની હકીકત ઓછરટરરાખના ચોપડામાં ના પણ હોય, કારણકે પોતાને નીચું જોવાવનારી હકીકતો ના પણ નોંધે, તીર તાક્યાના પ્રસંગો અનેક દેશમાં અનેક કાળે-તે કાળે શ્વીટ્સમા પણ- યનવાનો સભવ છે; અને ઇતિહાસના યધાં પ્રમાણો કરતા દેશવીર ઉપરની જનસમાજની પ્રજાળ શ્રદ્ધા એ સૌથી વધારે સખળ પ્રમાણ છે.

અને આ કથા વાંચીને-આ નાટક વાંચીને-આપણે પણ શ્વીટ્સજનને પક્ષે હિલુ રહેવાનું મન થાય છે અને જાણે એમ થાય છે કે કથા સાચી પડે તો કેવું સાડું! આજ સુધી શોધાએલા ઇતિહાસ ખોટા પડીને પાછી એ કથાજ સાચી ઠરે તો કેવું સાડું! પણ હા! ઇતિહાસ એ ઇતિહાસજ છે, જડ છે, કઠોર છે, કોઈની લાગણીની એને પરવા નથી ને એના પખ-માથી છુટવું તો અશક્યજ છે. પણ ત્યારે બેકનની સૂચનાને અનુસરીને “(Read, not to believe and take for granted, but to weigh and consider) માની અને સ્વીકારી લેવાને નહિ, પણ તોલ અને વિચાર કરવાને વાગવું” તો ઘટે જ.

નાટકવસ્તુસાર

હવે આપણે ખુદ નાટક તરફ વળીએ, તેનો તોલ અને વિચાર કરીએ. પણ એમ કરતા પૂર્વે એનું સગઠન તપાસવાની અને સગઠન તપાસતા પૂર્વે તેનો વસ્તુસાર જાણવાની જરૂર છે. ત્યારે આ રહ્યો નાટકનો વસ્તુસાર:

✽

ડાગ અને અર્વાચીન અગ્રેજી ભાષામા વેડનસડે (એટલે વોડનનો દિવસ) એ શબ્દો યન્યા છે. આપણી ભાષામા પણ તેજ દિવસનું નામ યુધવાર છે! એને જોડનારી તીરની કથા આપણા પ્રાચીન સાહિત્યમાં છે કે કેમ ને હું જાણતો નથી.

અંક ૧

પ્રવેશ ૧ : સતે ૧૩૦૭ના ઑક્ટોબરની ૨૮મી તારીખને પાછલે પહોર સરોવરને કાઠે, મિટનજાઇન સામે માછીનો ચાકર, ગોવાળ અને શિકારી, એ ત્રણ જણ ગીત ગાય છે, પવનનું તોફાન શરૂ થાય છે ને તે ત્રણ જણ વાતોએ વળગે છે. સુગાના પ્રતિનિધિએ ઉટરવાહનવાળા બાઉમ-ગાર્ટનની સ્ત્રીની લાજ લુટવાનો પ્રયત્ન કરેલો, તેથી એણે એનું ખુન કર્યું છે ને નાહો છે. સુગાએ એટલા જ માટે તેની પાછળ અશ્વારો દોડાવ્યા છે. બાઉમ-ગાર્ટન દોડતો ને હાંફતો આવે છે ને સરોવર પાર ઉતારી દેવાને માછીને વિનવે છે. તોફાનને લીધે સરોવરમા હોડી ઉતારવાની માછીની હિમ્મત ચાલતી નથી ને ના પાડે છે. એવામા ટલ ત્યા આવી પહોંચે છે; ટલ બાઉમગાર્ટનને શૌર્યથી સામે પાર ઉતારી દેવા સરોવરમા ઝોકાવે છે. ટુરત જ અશ્વારો આવી પહોંચે છે, પણ બાઉમગાર્ટનને છટકી ગયેલો જોઇને તેઓ ગુસ્સે થાય છે, માછી વગેરે ઉપર તેને નસાડવાનો આરોપ મુકી તેમના ઝુપડા બાળે છે ને ઢોર લુટે છે. આ પ્રવેશમા ઝોઇસ્ટરરાઇષના સુગાના ઉટરવાહનમા થતા જીલમનું વર્ણન છે.

પ્રવેશ ૨ : આ પ્રવેશમા તેજ સમયે આપણે શ્વીટ્સ પ્રાન્તના જાઇનન ગામમા જાઉક્ષાખરના સુન્દર અને તરતના પુરા થયેલા ઘર આગળ આવી ઉભા છીએ. તેની વીરનારી પોતાના સ્વામીની તથા દેશની ચિન્તાને અને ભયને સમયે તેને આશ્વાસન આપે છે, સલાહ આપે છે; ઝોઇસ્ટર-રાઇષના જીલમને ઉખેડી નાખવા માટે દેશમા સર્વસામાન્ય આન્દોલન કરવા સૂચવે છે. ઉરીમા પોતાના જેવા અભિપ્રાય વાળા મિત્રોની સાથે વાતચિત કરવા જવા જાઉક્ષાખર નિકળે છે, એવામા ઉગારી લીધેલા બાઉમગાર્ટનને લેઇને ટલ ત્યાં આવે છે. આ પ્રવેશમા શ્વીટ્સમાં થતા જીલમનું વર્ણન છે.

પ્રવેશ ૩ : તેજ દિવસે સાંજનો અથવા, જાઉક્ષાખર સાંજના ઘેરથી નિકળે ને ત્યાંથી આલ્ટોર્ફ ૭-૮ ગાઉ જતાં રાત પડી જાય તો, બીજે દિવસે સવારનો સમય છે. ઉરીમા આલ્ટોર્ફ આગળ એક કિલ્લો બંધાય છે. પોતાના રક્ષણને માટે તેમજ લોકોને કેદમા નાખી દાખવા માટે નિર્દય સુખો ગેસ્ટર આ કિલ્લો બંધાવે છે. ત્યાં થઇને જાઉક્ષાખર અને ટલ વાતો કરતા કરતા જાય છે, તેવે દોલ વગાડતો વગાડતો એક દાડી પીટનાર આવે છે ને તે જાહેર કરે છે કે 'ગામમાં અમુક સ્થળે એક વાંસ રોપવામા આવશે અને તેના ઉપર ટોપી મુકવામા આવશે, સૌ જતા આવતાએ એ ટોપીને નમન

કરી સુગ્માની જાત જોટલું એને માન આપવું ; હુકમનો ભગ કરનાર સમજને પાત્ર થશે ' પછી સ્ટાઉફફાખર ટૅલને સમજાવે છે કે આપણે આ જીવનમાંથી છુટવા કંઈક કરીએ, ટૅલ માત્ર વાતોમાં અશ્રદ્ધા દાખવે છે. આ પ્રવેશમાં ઉરીમાં થતા જીવનનું વર્ણન છે.

પ્રવેશ ૪ : તેજ ગામમાં - આલ્ડોર્ફમા - વાલ્ટર પુષ્ટર્ટ નામના વૃદ્ધ ગૃહસ્થના ઘરમાં ઉતરવાહનના સુગ્માના જીવનમથી નાઠેલો આર્નોલ્ડ ફ્રાન મૅલ્પટાલ આવી ભરાયો છે. ઉપરનો પ્રવેશ પુરો થયા પછી થોડેજ વખતે એ જાત્રે જણા આ જીવનની વાતો કરે છે, પોતાના અપરાધને કારણે પોતાના વૃદ્ધ પિતાની શી સ્થિતિ સુખો કરશે એની મૅલ્પટાલ ચિન્તા કરે છે, એવે સમયે સ્ટાઉફફાખર ત્યાં આવી પહોંચે છે ; મૅલ્પટાલ ખશી જઇ પાછો ઘરમાં છુપાય છે મૅલ્પટાલ ઉપર અને તેના વૃદ્ધ પિતા ઉપર શી શી વીતી છે, તે વિષે સ્ટાઉફફાખર પુષ્ટર્ટને વાત કરે છે. મૅલ્પટાલ અન્દર રહીને આ બધી કથાવાર્તા સાંભળે છે. પોતાના પિતાને આધળો કર્યો છે ને તેનું સર્વસ્વ લુટી લીધું છે, એવું સાંભળીને એનો જીવ ઉકળી ઉઠે છે, બે જણ વાત કરે છે ત્યાં એ દોડી આવે છે ; પોતાની નિરાશા વર્ણવે છે અને અન્તે વેર લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. સ્થિતિ એવી વિષમ થતી જતી હતી કે ત્રણે જણ અન્તે ઠરાવ ઉપર આવે છે કે રૂઝ્દક્લીમાં અમુક રાત્રે ગુપ્તમણ્ડળ બોલાવવું, દરેક પોતાના પ્રાન્તના દશ દશ માણસો લાવવા ને પછી શું કરવું એનો નિર્ણય છેવટે ત્યાં કરવો. પછી ત્રણે છુટા પડે છે. આમ ઓછસ્ટરરાઇપના જીવનમથી પીડાતા ત્રણે વનપ્રાન્તો એ જીવનમથી છુટવાના પ્રયત્નોની યોજના રચે છે.

અંક ૨

પ્રવેશ ૧ : ઑક્ટોબરની ૨૮મી (ગયા અકનો દિવસ) અને નવેમ્બરની ૧૯મી (સુગ્મા ગૅસલરનો વિલ્હૅલ્મ ટૅલે વધ કર્યો તે દિવસ) વચ્ચેને કાંઈ-ચુડીને મતે નવેમ્બરની ૧૦મીને - દિવસે સવારે વૃદ્ધ, સ્વદેશભક્ત અમીર આટિગહાઉઝન પોતાના ડહેલામા બેઠો છે પોતાનું મરણ સમીપ આવ્યું છે તે એ સમજે છે ને પોતાના ભાવિ વારસ રૂડન્સને ઓછસ્ટરરાઇપના મિથ્યા ભલકાના મોહમાં પડી દેશદ્રોહી થવા માટે ઠપકા આપે છે. ઓછસ્ટરરાઇપની અમીરશ્રન્ધા બર્ટાના સ્નેહથી અન્ધ બની એ ઓછસ્ટરરાઇપનો પક્ષ કરે છે, પણ બર્ટાની મનોદશા એ જરાજર બાણુતો નથી ; વળી એમ પણ માને છે કે ઓછસ્ટરરાઇપના પક્ષમાં જવાથી જ સત્તા મળશે,

પદવી મળશે. રૂડન્સ વૃદ્ધ કાકાની કશી વાત સાલળતો નથી, ને આલ્ટૉર્ફમાં આવેલા સુખાના દરવારગઢ તરફ ચાલ્યો જાય છે, કાકાનો વાળ્યો વળતો નથી; વૃદ્ધ અમીર ગિચારો પાછળ એકલો સન્તાપ કરે છે.

પ્રવેશ ૨ : નેજ દિવસે મધરાતે રૂઘ્વીમા ત્રણે પ્રાન્તોના પ્રતિનિધિઓનું ગુપ્તમણ્ડળ—અક ૧, પ્રવેશ જતે અન્તભાગે ઠર્યા પ્રમાણે—મળવાનું છે. ત્રણે પ્રાન્તના પ્રતિનિધિઓ આવી ગયા પછી મણ્ડળ રીતસર ગોઠવાય છે; શ્વીટ્સની પ્રથમ વસવાટનો અને સ્વતન્ત્રતાનો ઇતિહાસ ષ્ટાઉક્ષાખર કહી સંભળાવે છે, સમ્રાટ તેમની એ સ્વતન્ત્રતા કબુલવા હવે ના પાડે છે એ વાત કોંત્રાટ હુન કહી સંભળાવે છે. અન્ને સર્વ મણ્ડળ ઠરાવ કરે છે કે એવી સ્થિતિમા હથિયાર ઉપાડ્યા વિના ખીજો માર્ગ જ નથી; માટે નાતાલને દિવસે ઝુડો ઉઠાવવો, કિલ્લાઓ તાળે કરવા અને ગ્રોઇસ્ટગરાઇપના સુખાઓને હાકી મુકવા. આમ કરવાને બધા ય, ઇશ્વરમા વિશ્વાસ રાખીને, કોઇ પણ માણસનો ભય રાખ્યા વિના એકસૂત્રે બધાએલા રહેવાની અને સ્વતન્ત્ર થવાની ગમ્ભીર પ્રતિજ્ઞા લે છે ને પછી વિખેરાય છે.

અંક ૩

પ્રવેશ ૧ : ૧૮મી નવેમ્બરે બપોર પછી બુદ્ધગર્જન ગામમા વિલ્હેલ્મ ટૅલના ઘર આગળ તેના બે નાના પુત્રો તીરકામઠે રમે છે ને શિકારીનું ગીત ગાય છે. પુત્રવત્સલ માતા આથી ચિન્તાતુર થઇ બહાર આવે છે, કારણ કે શિકારીના જોખમ એ જાણતી હતી. બહાર આવીને જુએ છે તો એથી બે મોટું જોખમ છે. ટૅલ આલ્ટૉર્ફમા પોતાના સસરા વાલ્ટર કુઇસ્ટને ઘેર જવા તૈયાર થઇ રહ્યો છે; અને એ ગામમા તો તેના શત્રુ સુખા ગેસલરનો મુકામ છે પત્ની પતિને ત્યા જતો વારવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ બ્યર્થ. પતિ પત્નીને આશ્વાસન આપવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ બ્યર્થ. મોટો પુત્ર વાલ્ટર પણ પિતા સાથે જવા તૈયાર થાય છે. વાર્યા છતાં અન્તે તે બન્ને જાય છે.

પ્રવેશ ૨ : લગભગ પહેલા પ્રવેશનેજ સમયે રૂડન્સ અને બર્ટા વનમા શિકારે ગએલાં, તે એકાન્તમાં એકઠાં થઇ જાય છે. ત્યાં વાતમાં ને વાતમાં બર્ટા પોતાના અભિપ્રાય જણાવે છે ને કહી દે છે કે દેશદ્રોહીને તો ના પરણુ. રૂડન્સની આખો ઉધડી જાય છે ને અન્તે સ્વદેશભક્ત બની રહે છે.

પ્રવેશ ૩ : તેજ દિવસે, પહેલા તેમજ બીજા પ્રવેશના સમય પછી થોડીજ વારે, પાછળે પહોરે આલ્ટૉર્ફ પાસે વાસ રોપા-

એલો ને તેના ઉપર ટોપી મુકાએલી છે, ત્યાં બે સિપાઈઓ તેની ચોકી કરે છે. ટૅલ પોતાના પુત્ર સાથે ત્યાં આવે છે ને ટોપીને નમન કર્યા વગર જ ચાલતો થાય છે. સિપાઈઓ એને પકડે છે, લોકતું ટોળું ભરાઈ જાય છે ને ઢાલાહલ મચી રહે છે; એવામા સુખો ગૅસ્લર ત્યાં આવી પહોંચે છે. ટૅલના સ્વતંત્ર મિજાજને લીધે સુખો તેને ધિક્કારતો તો હતો જ, આજે એ ટૅલને નમાવવાનો લાગ આવ્યો છે એમ જાણી એને હુકમ કરે છે કે તુ તારા પુત્રના માથા ઉપર લીજી મુકી તેને દૂરથી બાણવડે વીધ. લોકો આ હુકમ ફેરવવા બહુ આજીજી કરે છે, રૂડ-સ પણ વિનતી કરે છે; પણ સુખો ક્રોધનું માનતો નથી, અને વળી હુકમ કરે છે કે જો તે હુકમ ટૅલ પાળશે નહિ તો બાપદીકરો બન્ને મરશે વેદનાથી બળતો ટૅલ પછી કંઈક શાન્ત થાય છે, ને તે લીજી આગાદ વીધે છે. સુખો ચક્રિત થઈ જાય છે. જો સફળ ન થવાય, તો બીજીજ પળે સુખાને તાકવા એક બીજી તીર પણ ટૅલે તૈયાર જ રાખ્યું હતું. છેતરીને સુખો આ વાત ટૅલ પાસેથી કઢાવી લે છે; અને પછી એ અપરાધ માટે તેને પકડે છે ને પોતાની સાથે વહાણમાં લે છે. આ નિર્દય જીલમથી ને ટૅલને પકડી ગયાથી લોક ગુસ્સે થઈ જાય છે; માત્ર ટૅલને ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા છે ને આશા છે.

અક ૪

પ્રવેશ ૧ : ગયા પ્રવેશના સમયને બીજે દિવસે—તા ૧૯મી નવેમ્બરને દિવસે—સરોવરને પૂર્વે કિનારે તોફાન થાય છે. કુન્સ ડૉન ગેસાઉ આવે છે ને રૂઢી તથા તેના આકરને, આલ્ટોઈમાં શું બન્યું તે કહી સંભળાવે છે; વળી જણાવે છે કે અમીર આટિગહાઉઝન મરણ પથારીએ પડ્યો છે; એ જાય છે. પછી સરોવરના તોફાનમાં ગૅસ્લરનું વહાણ કેમ સપડાયું છે તે માછીને તેનો આકર વર્ણવે છે. એવામા ટૅલ આવે છે સરોવરના તોફાનથી ગૅસ્લર ગભરાયો, વહાણ સારી રીતે ચલાવવા માટે ટૅલના બધ છોડી નાખ્યા, ટૅલ વહાણ ચલાવવા લાગ્યો, પણ લાગ જોઈને એક ખડક પાસે વહાણને લાવી બહાદુરીથી તે ખડક ઉપર કુદી પડ્યો ને પગને ઠેલે વહાણને પાછું પાણીમાં ધક્કેલી દીધું : આ બધી વાત ટૅલ માછીને કહી સંભળાવે છે. પછી આ સમાચાર પોતાની સ્ત્રીને આપવા માટે રૂઢીને મોકલે છે. તેનો આકર ચેની ગૅસ્લરની રાજધાની કુષસનાખ્ટને ટુંકે રસ્તે ટૅલને એની ઇચ્છાથી લેઈ ચાલે છે.

પ્રવેશ ૨ : ઘણું કરીને તેજ દિવસે આટિગહાઉઝન પોતાના દર-બારગટમાં મરણપથારીએ સુતો છે. ટૅલની સ્ત્રી પોતાના પિતાને તથા

પુત્રને મળવા ત્યાં આવે છે. ગદ્ય કાલના બનાવ માટે તેના ગેરહાજર પતિને તથા તેના હાજર મિત્રોને ઠપકાના વેણ કહે છે. ભત્રિજો રૂડન્સ અન્તકાળે પાસે નથી, દેશદ્રોહી બની આવ્યો ગયો છે, તેથી અમીરને બહુ શોક થાય છે; પણ બટાઉક્કાખર અને કુમ્હર્સ્ટ તેને આશ્વાસન આપે છે કે રૂડન્સનું દિલ ઠેકાણે આવ્યું છે તેમજ દેશબંધુઓએ પણ એકસમ્પી કરી છે. અમીર ટૅલના પુત્ર વાલ્ટરને આશીર્વાદ દે છે, શ્વીટ્સની સ્વાધીનતાની અને કીર્તિની ભવિષ્યવાણી ભાખે છે, એકતા સાધવાનો સૌને ઉપદેશ દે છે, પછી દેહ મુકે છે. તુરતજ રૂડન્સ આવે છે તે જરાક મોડો થયા માટે પસ્તાવો કરે છે; બટાઉક્કાખરને, કુમ્હર્સ્ટને અને મેલ્પટાલને ખાતરી આપે છે કે પ્રજાજનની સાથે અમીરવર્ગ પણ દેશની સ્વાધીનતા માટે એક થશે. ઢીલ ન કરતાં તુરતજ કામ કરવા મડવું એમ એ સૌ નક્કી કરે છે.

પ્રવેશ ૩ : પ્રથમ પ્રવેશનેજ દિવસે પાછલે પહોર સરોવરમાંથી નિકળ્યા પછી સુખો ગેસલર કુમ્હસનાખટ તરફ જાય છે. જે ગલીમાં થઇને એને જવાનું છે, તે ગલીની એક બાજુએ સુખાને મારી નાખવાને સંકલ્પે ટૅલ ભરાઇ રહે છે. લગ્નનો વરઘોડો એ રસ્તે જાય છે, ત્યારે ટૅલ એક લુંટારાની સાથે વાતો કરે છે. રૂડોલ્ફ ડર હારાસની સાથે વાત કરતો ગેસલર આવે છે, પણ વરઘોડાને લીધે પોતાના માણસોથી વખુટો પડી જાય છે. એક બાઇ આવીને સુખાને અરજ ગુજારે છે કે મારા પતિને અમલદારોના બુલમથી બચાવો. તે ન્યાય લેવાની હઠ કરે છે, તેથી સુખો એના ઉપર ક્રોધે ભરાય છે ને કહે છે કે હું થોડાજ વખતમાં શ્વીટ્સ લોકોનો મિળન ઠેકાણે લાવી દેઇશ; આમ બોલે છે એટલામાં ટૅલનું કારમું તીર આવીને તેની છાતીમાં ચોટે છે. આ ટૅલનું તીર છે, એમ ગેસલર સમજે છે ને પછી દેહ મુકે છે. સ્વાધીનતાના આ પ્રથમ પગથિયાને લોક જયઘોષણાએ વધાવી લે છે. સાધુઓ આવે છે ને ગેસલરના શયને ઉઠાવી જાય છે.

અંક ૫

પ્રવેશ ૧ : ગયા પ્રવેશના સમય પછી વહેલામાં વહેલે ત્રીજે દિવસે, પણ રાજ આલ્બ્રેખ્ટના ખુનનો હિસાબ લેતાં તો બીજા વર્ષના (૧૩૦૮ના) મે માસની તા. ૧ પછીને કાંઇ દિવસે (કવિએ આ બે બનાવ એકઠા કરી નાખ્યા છે), ગેસલરનો વધ થતા લોકો ઉછળે છે. આલ્ટોર્ફમાં બંધાતા 'ઉરી-મદમર્દન'નો નાશ કરે છે. પર્વતો ઉપર જયચિહ્ન દેખાડવા દેવતાના ભડકા કરે છે. મેલ્પટાલ આવીને કહે છે કે રૂડન્સે ઝાર્નન લીધું છે ને

રૉસગર્ગ સર કરી બટાંને બચાવી છે. આમ આનન્દ વર્તી રહ્યો છે, તેવે સમે રોઇઝલમાન આવીને બગર આપે છે કે રાજા આલ્બ્રેક્ટનુ એના ભત્રિ-જાએ ખુન કર્યું છે રાણી દૂત મોકલી શ્વીટ્સ લોકાને કહે છે કે ખુનીને સજા કરવામા મદદ કરો તો સારું લોક એકમતે કહે છે કે એ બાબતમા અમારે કંઈ લેવાદેવા નથી. ટૅલને દેશનો ત્રાતા માની તેને અભિનંદન આપવા બટાઉક્રાખર સૌને લેઇ ટૅલને ઘેર બાય છે.

પ્રવેશ ૨ : તેજ સમયે ટૅલ હવે થોડાજ સમયમાં ઘેર આવશે એવી આશાએ તેની સ્ત્રી હેડવિક અને તેના બે બાળકો આનન્દે ધરમાં હરે છે ફરે છે. એવામાં સાધુવેશે એક પુરુષ ત્યાં આવે છે; તેનો ભય કર દેખાવ જોઇ હેડવિક, કંઈક અમગળ થશે એવી શકાએ, ગભરાય છે; એવામા ટૅલ આવી પહોંચે છે. ટૅલને જોળખ્યા પછી એ પુરુષે તેને કહ્યું કે હું શ્વાબનનો ઉમરાવ ચોહાનસ છું. કાકાનું ખુન કર્યાને કારણે ટૅલને પ્રથમ તો એના ઉપર કાળ ચઢે છે, પણ પછી દયા આવે છે; રોમમાં જઈને પાપ્સ્ટની ક્ષમા પામવાની તેને સલાહ આપે છે; કયે રસ્તે રોમ જઈ શકાશે એનું વર્ણન કરે છે, ને પછી એને વદાય કરે છે.

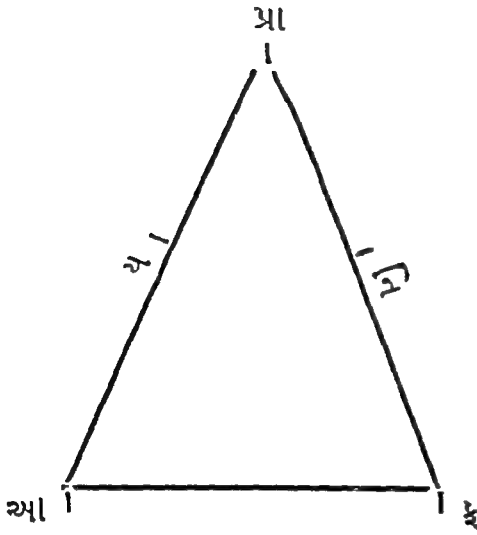
પ્રવેશ ૩ : તરતજ ટૅલના ધર આગળ શ્વીટ્સ લોક તેને ત્રાતા અને રક્ષક તરીકે અભિનંદન આપવા માટે એકઠા થાય છે. રૂડન્સ અને બટાં પણ આવે છે, બટાં પોતાને પચાયતમાં દાખલ કરવા માટે પ્રાર્થના કરે છે અને વચન આપે છે કે રૂડન્સને હું પરણીશ. રૂડન્સ પણ પોતાના બેડુતોને સ્વતંત્રતા બક્ષે છે અને સાથેજ પ્રવેશ, અંક ને નાટક સમાપ્ત થાય છે.

નાટકનું સંગઠન

આરમ્ભથી માંડીને ઠેક પૂર્ણાહુતિ સુધી માણસોનાં (પાત્રોના) કાર્યને (વસ્તુને) દશ્ય રૂપે કરવા એનું નામ દશ્ય નાટક. દશ્ય નાટકની આ સાદામાં સાદી વ્યાખ્યા. કાર્યની એકતા એ નાટકમાત્રનું સામાન્ય લક્ષણ છે. આ કાર્ય એકસૂત્રે ગઠાએલું હોવું જોઈએ. આ નાટક આ પ્રકારનું છે. પણ વસ્તુસાર આપણે અહુણાજ જોઈ ગયા, તે ઉપરથી જણાશે કે તેમા આ તત્ત્વ બરાબર સચવાએલું દેખાતું નથી; અને કેટલાક ટીકાકારોએ એજ પ્રકારની ટીકા પણ કરી છે. માટેજ એ સમ્યક્ષે કંઈક વધારે પરિષ્કેપ કરવાની જરૂર લાગે છે

આપણા નાટ્યશાસ્ત્રને મતે નાટકની અવસ્થામાં પાંચ મુખ્ય બિન્દુ છે : (૧) આરમ્ભ : ત્યાં મુખ્ય પાત્રોનું તથા સ્થળોનું જોળખાણ અને

નાટકની ભૂમિકા થાય છે, (૨) યત્ન : ત્યાં નાટકના હેતુનું સ્પષ્ટીકરણ થાય

ઉપરની આકૃતિમા પાંચ દશાના પાંચ ગિન્દુઓ તેના આદિ વર્ણ મુકીને નિર્દિષ્ટ કર્યા છે.

છે; (૩) પ્રાત્યાશા : ત્યાં કાર્યની પ્રગળતા અનુભવાય છે અને નાટકનો અન્ત કેવે પ્રકારે આવશે એનું અનુમાન થઈ શકે છે; (૪) નિયતાસિ : ત્યાં પરિણામ લાવનાર કોઈ પ્રસંગ અને છે અને (૫) ફલાગમ : ત્યાં કવિનું ધાર્યું પરિણામ આવે છે. ૪૧ બીજા પણ અનેક ભેદો છે, અને એની ચર્ચા આપણાં નાટ્યશાસ્ત્રમા બહુ ઝીણવટથી કરી છે; પણ એમાં ઉડા ઉતર્યે પાલવે એમ નથી. ઉપર બતાવેલાં પાંચ ગિન્દુઓ વાળી અવસ્થા નાટકમાત્રને

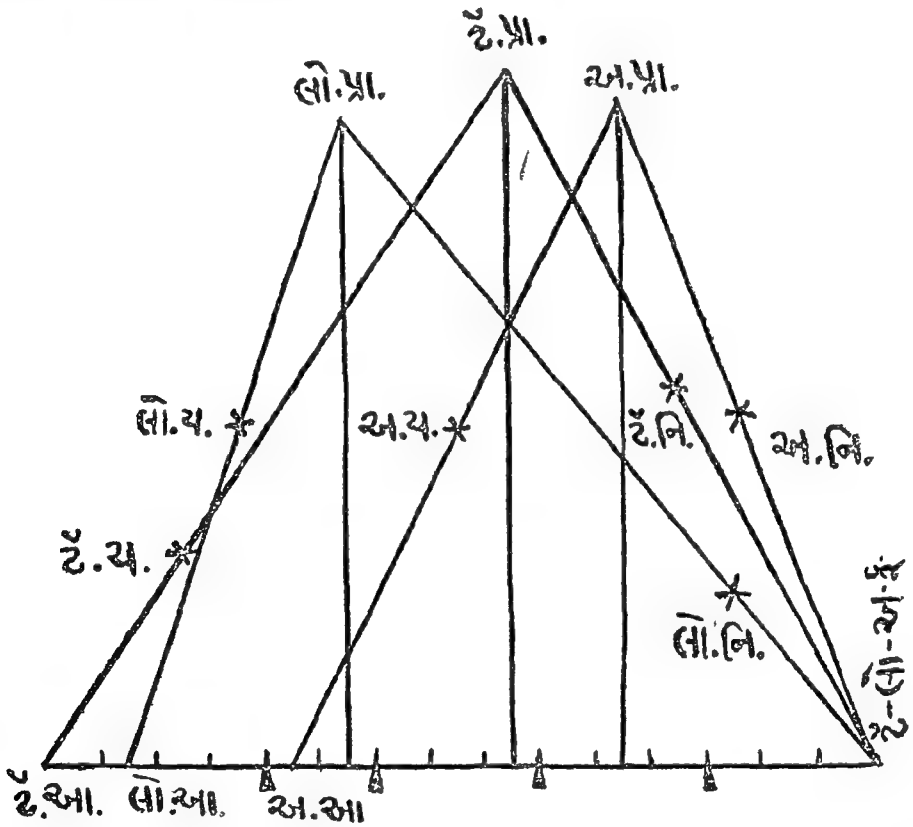
સર્વસામાન્ય છે ઉપરની આકૃતિ બોવાથી તેની સમજ સારી રીતે પડી શકશે.

હવે આપણા નાટકનું નામ છે તો વિલ્હેલ્મ ટૅલ, પણ સાચી રીતે એજ માત્ર નાયક નથી, વનપ્રાન્તોની સમસ્ત પ્રજા છે; કારણકે ઓછાસ્ટર-રાઇષની ગુલામગિરિમાંથી છુટી સ્વાધીનતા સાધવી, એકતા સ્થાપવી એ સૂત્ર ઉપર સમસ્ત પ્રજા કાર્ય કરવાને પ્રેરાય છે. દેશનો અમીરવર્ગ તેમજ પ્રજાવર્ગ બુલ્લમથી કટાબ્યો છે, તે બન્ને સ્વાધીનતાને માટે પ્રયાસ કરે છે અને ટૅલ જેવાં છુટાં છુટાં પાત્રોની વીરતા પણ આશ્ચર્યજનક છે.

* —————

૪૧ યુરોપનું નાટ્યશાસ્ત્ર પણ આનેજ મળતી પાંચ દશા આ પ્રમાણે સ્વીકારે છે : (૧) Exposition, (૨) Ascending Action, (૩) Climax, (૪) Descending Action અને (૫) Catastrophe. ફ્રાઇટાગ (G. Freytag) પોતાના Technik des Dramas નામે ગ્રન્થમા આ વિષય બહુ સુંદર રીતે ચર્ચ્યો છે. એ ગ્રન્થનો મેક્ એવાને (E. J. Mac Ewan) Technique of the Drama નામે અગ્રેજી અનુવાદ કર્યો છે.

ત્યારે આ નાટક આમ નીચેનાં ત્રિવિધ સૂત્રથી એકરૂપે ગંઠાયુ છે : (૧) વ્યક્તિઓના પ્રતિનિધિ રૂપે ટૅલ, (૨) સામાન્ય લોકવર્ગ, જેના પ્રતિનિધિઓ રૂપદ્લીમાં મળ્યા હતા તે અને (૩) અમીરવર્ગ, તેના પ્રતિનિધિ આટિ ગહાઉઝન તથા રૂડન્સ. આમ આ નાટકમાં ત્રણ પ્રકારનાં વસ્તુ છે : (૧) ટૅલ-વસ્તુ, (૨) લોક-વસ્તુ તથા (૩) અમીર-વસ્તુ. આ ત્રણ વસ્તુને એક સૂત્રે ગાઠવાનું કઠણુ કાર્ય કરવામાં કવિ સફળ નિવડ્યો છે કે કેમ એ આપણે નીચેની આકૃતિથી પૃથક્કરણ કરીને જોઈશું.

આપણા નાટકમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ ત્રણ વસ્તુ છે, દરેક વસ્તુની અવસ્થામાં પાછલે પાને જણાવેલા પાંચ ગિન્દુ હોવાં જોઈએ, અને તેથી એકંદરે પંદર ગિન્દુ થાય. આખા નાટકના જુદાજુદા અંકોમાં અને તેમના જુદાજુદા પ્રવેશોમાં એ ગિન્દુ વેગજોલા પડ્યા છે. ઉપરની આકૃતિના પાયાની રેખામાં જાડા ચિહ્નથી અંકોના અને પાતળા ચિહ્નથી પ્રવેશોના ભાગવિભાગ પાડ્યા છે. ત્રણ વસ્તુ-ત્રિકોણોની ઉપરની રેખાઓમાં જે પાંચ પાંચ ગિન્દુ મુકાયાં છે, તે ગિન્દુવાળા ઘટના તેની નીચે આવેલા અંક-પ્રવેશમાં જાય છે. એ સૌ વાત સામેના ડોળકથી સ્પષ્ટ થશે.

સામેની આકૃતિનું વિવરણ

ચિન્હ	દેશ-વસ્તુ	લોક-વસ્તુ	અમીર-વસ્તુ
આરમ્ભ	અક ૧ : પ્રવેશ ૧ આભિમર્શનનું તારણ	અક ૧ : પ્ર. ૨ ષ્ટાઙ્ગપ્રણામ સાથે વાર્તાધાપ.	અક ૨ : પ્ર. ૧ અમીર કાકાભત્રિજનો ત્રિવાદ.
યત્ન	અક ૧ : પ્રવેશ ૩ રાપી મગ્ગન્ધે દેશનો ષ્ટાઙ્ગ- ક્રાપ્ર સાથે વાર્તાધાપ.	અક ૧ : પ્ર. ૪ વાલ્ટર પુલ્કર્ટ, ષ્ટાઙ્ગપ્રાપ્ત તથા મેલ્ષટાલનું મિલન તથા રૂઢિલીમાં મલા ભરવાનો સ પ્રેત	અક ૩ : પ્ર. ૨ બર્ટોના મહેલોથી લોકમગે હિસા રહેવાનો રૂઢિસનો નિર્ણય
પ્રાત્યાશા	અક ૩ : પ્રવેશ ૩ દેશ પુત્રના માથા ઉપરનું લીંચ તોફ છે	અક ૨ : પ્ર. ૨ ત્રણ પ્રાન્તોના પ્રતિનિધિઓની રૂઢિલીમાં રૂપ સભા.	અક ૪ : પ્ર. ૨ આટિ ગહાહિતના મૃત્યુસમયના આશીર્વાદ તથા ભવિષ્યવાદ.
નિયતાન્તિ	અક ૪ : પ્રવેશ ૩ દેશ ગેસ્તરને વીધી નાખે છે.	અક ૫ : પ્ર. ૧ લોક કિલ્લાઓ તોડી નાખે છે.	અક ૫ : પ્ર. ૧ રૂઢિસ ઝાનનનો કિલ્લો તોડે છે.
લાગમ	અક ૫ : પ્ર. છેલ્લો દેશને લોક વધાવે છે ને તે કુટુમ્બ સાથે જોડાય છે.	અક ૫ : પ્ર. છેલ્લો લોક દેશને વધાવી હિતસવ કરે છે ને અમીર રૂઢિસ સાથે જોગ દે છે	અક ૫ : પ્ર. છેલ્લો રૂઢિસ-બર્ટોના હાગન થાય છે ને લોક સાથે જોગ ગો પામે છે

આ વિવરણથી જણાશે કે ત્રણ વસ્તુને એકસૂત્રે ગાઠવામા કવિ પ્રેરો સફળ થયો છે.

તોલ અને વિચાર

આપણામા કહેવત છે કે કપાળે કપાળે જીવી મતિ. સામાન્ય લોકો તો નાટક જોઈને કે વાંચીને ખુશ થાય કે નિરાશ થાય, પણ તારકબુદ્ધિ તેમાંથી ગુણદોષ તારવી કાઢે. આપણા આ નાટકના ગુણદોષ વિષે શી શી તારવણી થઈ શકે તે પણ જોઈએ.

જ્યારે જ્યારે આ નાટક ભજવાતુ, ત્યારે ત્યારે લોકની બીડ માતી ન હતી, અને પ્રેક્ષકવર્ગનો હિસાહ આ નાટક જોતાં કદી થાકતો નહિ; વાઇમરમા આ નાટક પ્રથમ ભજવાયું ત્યારે નાટકશાળામાં લોક માતા ન હતા, નાટક જોઈને આનન્દે ઘેલા થઈ ગયા હતા. પણ પ્રેક્ષકવર્ગમા એક ચક્રોર સ્ત્રી હતી. આ સ્ત્રી તે વાઇમરની રાજકન્યા કારોલીનેની ગૃહવ્યવસ્થાપિકા હાનિયેટે ઈન કનેપલ હતી તેણે પ્રથમ જ વાર નાટક જોઈને અભિપ્રાય આપ્યો, કે: “ટૅલની વાર્તા જતેજ રસિક છે એમ મને લાગે છે અને રંગભૂમિ ઉપર દ્રશ્યની એવી યોજના કરી હતી કે જાણે આપણે શ્વીટ્સમાં જ હોઈએ. સવાદોના સમ્બન્ધમા તમે મને પુછો, તો મારે કહેવું જોઈએ કે ‘જહુ લાંગા, જહુ લાંગા!’ ટૅલની ખરેખરી કથા તો ત્રીજા અક સુધી નિકળતી નથી. રાજકન્યા કહે છે, કે ‘નાટક આખુ એક નથી, પણ અનેક મળીને એક થયું છે,’ ને એ વાત સાચી છે. મણ્ડગની સલાવાળો પ્રવેશ જહુ લાંગો છે અને તેમા ત્રીજા ભાગના શબ્દો પણ કામના નથી. ટૅલની કથા વચ્ચે ટાયલુ કરતો શ્વીટ્સ ભવિષ્યવેત્તા (આટિગહાઉઝન) આવે છે, એણે તો પડદા પાછળ જ મરવું જોઈતું હતું, કારણકે મરવાનો તો હતોજ. વળી વધારામાં, ચાગ્ગા મારીને પિતૃભૂમિને પક્ષે લાવનાર એક અમીરજાદી અને એક બ્રષ્ટ જીવાન શ્વીટ્સ અમીરની સ્નેહગોષ્ઠી આણી છે. પછી સમ્રાટનું ખુન કરનાર અમીર યોહાનસને આણ્યો છે, અને અન્તે જધાને કારે મુકે એવું દ્રશ્ય તો એ છે કે થોડા-ઘોલા ને જહુકરા ટૅલની પાસે લાખી લાખી સ્વગત કથાઓ બોલાવી છે; અને તે પણ ટૅલ બોલતો નથી, પણ ટૅલમાં પેશીને કવિ પોતે બોલે છે.”

નવાઇ જેવું તો એ છે કે પછીના વિવેચકોએ જે વિવેચનો કર્યાં છે, તેમાંનાં અનેક તો આ પ્રથમ વિવેચનમાં જ આવી જાય છે Die Zeitung für die elegante Welt નામે પત્ર, આ નાટક છપાણેલુ વાચ્યા પછી, ઑક્ટોબર ૧૩ના પોતાના અકમાં લખે છે કે આ નાટક “આ

મહાપુરુષની બીજી કૃતિઓ કરતાં ઘણું જ નિકૃષ્ટ છે. એ આખું એક નથી, પણ સુંદર વિભાગોના ઢગલો છે. ટૅલની સ્વગત કથા ધર્મોપદેશ જેવી છે તે હાસ્યપાત્ર લાગે છે નાટકનો સાર આપવાને મુકેલો પાંચમો અંક પ્રયોજન વગરનો છે.” શેક્સપીયર પણ પોતાના હેમ્લેટ પાસે આવી સ્વગત કથાઓ તો બોલાવે છે

Der Freimutige પત્ર પોતાના ૧૮૦૪ના માર્ચ ૨૯ના અંકમાં જણાવે છે કે “ પાંચમો અંક કશી પણ જરૂર વગર મુકેલો છે તે ભૂતનો ભાષ છે!” વળી રૂઝ્લીવાળા પ્રવેશના જ્યારે ગોષ્ટે બહુ વખાણ કરે છે, ત્યારે આ પત્ર એ પ્રવેશને શિલ્પરના આવેશનું જ માત્ર પરિણામ માને છે. Der Freitag કહે છે કે “આ પ્રવેશની નકલ કોઈ નવા નાટકકારે કરવા જેવી નથી, પણ એના ઉચ્ચ સૌન્દર્યનો કાળજીથી અભ્યાસ કરવો.”

Borne શિલ્પરને એકદરે તો વખાણે છે, પણ સામે મોઢે ગૅસ્લરને ના મારતા જળામાં ભરાઈ રહી ટૅલ તીર તાકે છે તે સાડ માનતો નથી; ત્યારે ગોષ્ટે પોતાના Wahrheit und Dichtung (સત્ય અને કવિતા) નામે પુસ્તકમાં જણાવે છે કે આવા પ્રકારનું “ ખુન સમસ્ત દુનિયા વખાણે છે અને તેને વીરયોગ્ય તથા સ્વદેશભક્ત સહજ માને છે.” વાલ્ફિમ્કિ રામચન્દ્ર પાસે વાલ્ફિને પણ આમ જ મરાવે છે; છતાંયે ગોષ્ટેનું કથન રચતું તો નથીજ. પણ શિલ્પરને ન્યાય આપવા એટલું પણ કહેવું જોઈએ કે લોકકથામાં આજ મહત્ત્વનો પ્રસંગ છે અને એ પ્રસંગ ઉઠાવી લેતા આખું નાટક ઉડી જાય છે.

Die Berliner Leitung પત્ર જુલાઈ ૧૦ના પોતાના અંકમાં લખે છે, કે “શિલ્પરના બીજા નાટકોની પેઠે વિલ્હેલ્મ ટૅલ પણ આખું એક નાટક નથી, તેના ભાગો ગણી એકરસ થતા નથી, પણ પાસે પાસે છુટા ઉભા રહે છે. પાંચમો અંક નિષ્પ્રયોજન છે સામાન્ય પ્રબળનોથી રૂઝ-સ અને બર્ટા બ્રુદા પડી જાય છે. રોષઝલમાન નિષ્પ્રયોજન છે, એટલું જ નહિ પણ રસનો ભગ કરનાર નિવડે છે. માત્ર બેજ પ્રવેશ પ્રગળ છે: જાઉફ્રાખર, ડ્રુઇસ્ટ અને મેલ્થટાલનાં મિલનવાળો અને લીધુ તાકવા વાળો. આંખોની જે કીમત આકી છે, તે તિરસ્કારપાત્ર છે; તે સિવાયનો ઉપલો પ્રવેશ સર્વાંગસુંદર છે. ટૅલના આચારમાં એકતા નથી, રૂઝ-સનું પાત્ર ટીકાપાત્ર છે, અને બર્ટાનું બેવકુફ છે.”

વળી બેલરમાન (Bellerma) કહે છે કે, “ શિલ્પરનાં બધાં નાટકોમાં ટૅલ સૌથી શિથિલ છે, અમીર યોહાનસ વિનાકારણે આવી નાટકના હેતુનો ભંગ કરી નાખે છે. રૂડન્સ નિર્માણ છે અને જે જે પ્રવેશમાં એ આવે છે, તે તે પ્રવેશને એ નિર્માણ કરી નાખે છે.”

વળી એક શ્વીટ્સ વિવેચક લખે છે કે “ શ્વીટ્સ લોક આ નાટકને વખાણે છે, પણ બહુ ઉત્સાહથી નહિ. ભૂગોળનું તથા લોકાચારનું કવિને સાફ જ્ઞાન નથી.” પણ ત્યારે શ્લેગલ (Schlegel) કહે છે કે “ કવિએ દેશ જોએલો નહિ એ વાતને મજરે લેતાં એકદરે એણે કરેલું વર્ણન યથાર્થ કહી શકાય.” અને એક શ્વીટ્સ વિવેચક તો કહે છે, કે “ સોગન ખાધને કહી શકાય કે શ્વીટ્સમાં કે ઉરીમાં આ સાદા, સરળ, વીર લોકોની ભેગા શિલ્પરે પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ ગાળેલો હોવો જોઈએ. કબૂતના પ્રસંગોમાં આ પર્વતવાસીઓ આવાજ હોય છે; આમજ એ વિચારે છે, આમજ એ આચરે છે. . . . જે માણસે કદીયે શ્વીટ્સ જોયું નથી, કે બહુ ટુંકા સમય જોયું છે, તે આ લોકના એકેએક માણસની લાગણીઓ અને વિચારો પોતાની શક્તિથી કેવી રીતે ખડી કરી શક્યો, એ નહિ સમજી શકાય એવી વાત છે.”

હાન્નિચેટ ફ્રાંક કનેગલે જે આટિગહાઝનને ‘ટાયલું’ કરતો શ્વીટ્સ ભવિષ્યવેત્તા’ માન્યો તેને માટે બુલ્લહાઉપ્ટ માને છે, કે : “ કદી પણ કોઈ કવિએ પોતાનાં પાત્રો દ્વારા સ્વાધીનતા અને પિતૃભૂમિ વિષે ઉચ્ચતમ અને પવિત્રતમ પ્રકટીકરણ કરાવ્યું હોય તો તે આ યોગ્યતમ ભવિષ્યવેત્તા દ્વારાજ.” બેશક એ માને છે કે “ આવા પ્રવેશોમાં જ્યારે જ્યારે રસભંગ થાય છે ત્યારે કવિ પોતાની શક્તિએ તે પુરી દે છે. રૂડન્સ શેખીખોર છે અને ખર્ટા લોહીમાસ વિનાની છે; અને છેલ્લા અકમાં યોહાનસને આણ્યો છે એ છે તો યોગ્ય, પણ એને રોમનો રસ્તો દેખાડવામાં ટૅલ દોઢડાલો પન્તુજી બને છે. નાટકમાં જોકે કાર્યનું એકસૂત્ર નથી, પણ ભાવનાનું તો છેજ.”

પણ નાટકના સર્વ દોષો એ “ કવિના ગુણો” છે એમ બોર્ને (Borne) કહે છે. વળી આ નાટક ઐતિહાસિક છે, તેને કારણે પણ અમુક દોષો સ્વાભાવિક છેજ. શિલ્પરનાં સર્વ નાટકોમાં માત્ર આ નાટકજ હર્ષાન્ત છે અને તેને શોકાન્ત નાટકોની કસોટીએ નહિજ ચઢાવવું જોઈએ. વળી ભાવનાને વાસ્તવિક બનાવવી એ કવિનો હેતુ છે અને તેથી તેણે કટલીક

વસ્તુસ્થિતિને કંઈક અવગણી છે, લોકકથાના અને ઇતિહાસના સ્થળકાળનો ભેદ તોડી ખત્તેને એકાકાર કરી નાખ્યાં છે. આવા દોષો શેક્સપીઅરમાં પણ આવે છે. પણ કાવ્યની દૃષ્ટિએ આ દોષો તે દોષો નથી, બોધને કહે છે એમ એ ‘ગુણો’ છે. Der Freitag કહે છે એમ આ નાટક ત્યાર પછીનાં પચાશ વર્ષ સુધી ડૉખચ રગભૂમિનો આદર્શ રહેલું.

વસ્તુસ્થિતિને અવગણી શક્યો નથી, ત્યાં પણ પોતાની ભાવનાને ઉચી રાખવાનો કવિએ પ્રયત્ન કર્યો છે. કવિને વૈરભુદ્ધિમાં ને હિંસાવૃત્તિમાં શ્રદ્ધા નથી. એનું Maria Stuart નાટક જ્યારે મે વાંચ્યું, ત્યારે કવિની એ દૃષ્ટિ પ્રથમ મને દેખાઈ કેદખાનામાં એલિઝાબેથના અન્યાયથી કટાણી મારીઆ જ્યારે એની વિરુદ્ધ વૈરભુદ્ધિના શબ્દો ઉચ્ચારે છે, ત્યારે શ્રુઙ્ગરી પાસે કવિ બોલાવે છે: “Es bringt nicht gute Frucht, wenn Hass dem Hass begegnet (દ્વેષ સામે દ્વેષ ધરવાથી સારા ફળ નિપજતાં નથી).” ત્યારપછી આ નાટકમાં પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે અક ૫: પ્રવેશ ૧ના અંતમાં વાલ્ટર પુછર્સ્ટ પાસે કવિ બોલાવે છે કે ગ્રોમ્સ્ટરરાઇષની “પડતીથી આપણે રાજી નથી થવું, તેમજ ગયા ગુજ્યાં વેર આપણે તાજ પણ નથી કરવા.” ૪૨ “વેરથી કંઈ જ ફળ મળતું નથી! એ પોતાનો જ ભય-કર આહાર થઈ પડે છે, ખુન એનો આનંદ છે અને ભયંકરતા એ એનો સન્તોષ છે.” ૪૩ મેલ્ષટાલ પોતાના પિતાની આખો ફ્રાંચાનું વૈર લેવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે અને રૂઘ્લીવાળા પ્રવેશના આરભમાં એ એવી વાતો કરે છે, ત્યારે જટાઉફફાઅર પાસે કવિ એને કહેવરાવે છે, કે: “વેરની વાતો બોલો ના! ગંધગુજરીનું વેર લેવા નહિ, પણ આવી પડનાર ભયને નિવારવા આપણે અહીં એકઠા થયા છીએ” ૪૪ વળી આંખો ફ્રાંચનાર લાઇડનબર્ગ પકડાય છે ને એના પિતાની ક્ષમા માગે છે; પિતા એ ક્ષમા આપે છે, ત્યારે મેલ્ષટાલ વેર ભુલી એને જતો કરે છે. રૂઘ્લીની સભામાં હથિયાર ઉપાડવાની વાતો થાય છે, ત્યારે સભાપતિ સમજાવે છે, કે “હિંસાગળ સર્વદા, સાચી બાળ્યતમાં પણ, ભય કરે છે.” ૪૫

અને છતાંયે વૈરને કારણે ત્રણ ખુનોને કવિ નિવારી શક્યો નથી. ગ્રોમ્સ્ટરરાઇષના સમ્રાટને એના ભત્રિજાએ રસ્તા વચ્ચે માર્યો; ઇતિહાસમાં એ

*—

૪૨ નાટક પૃષ્ઠ ૧૭૦.

૪૩ નાટક પૃષ્ઠ ૧૬૭.

૪૪ નાટક પૃષ્ઠ ૬૧.

૪૫ નાટક પૃષ્ઠ ૭૮.

ખુન ઝોટલું પ્રસિદ્ધ છે કે ઝોને નિવારવું અશક્ય છે, છતાંયે આ પ્રકારના વૈરનો અ. પ: પ્ર. રમાં કવિ ટ્લ પાસે તિરસ્કાર કરાવે છે ને ટ્લનુ વૈર તેવા પ્રકારનુ નથી ઝોમ સ્પષ્ટ કરાવે છે; વળી ઝો પ્રસંગને શ્વીટ્સો સાથે કંઈ લેવાદેવા નથી. પોતાની સ્ત્રીનું અપમાન કરવાને કારણે ગાઉમગાર્ટને વોલ્ફનશીસનને માર્યો; વોલ્ફનશીસનનો આ અપરાધ ઝોવા પ્રકારનો હતો કે તે પ્રસંગે ગાઉમગાર્ટન ઝોવું જ કરે અને કવિએ અહીં ભાવનાને દાખી પ્રકૃતિને આગળ કરી છે. ટ્લે ગેસ્લરનું ખુન કર્યું ઝોમા સ્વગત વૈર કરતા જાતીય વૈર વધારે મનાયું છે. અને આટલા આ ખુનથી અને ખીજ સહજ પશુખળથી શ્વીટ્સ સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરે છે એ અલૌકિક પ્રસંગ છે.

ભ્રષ્ટતાની સાથે સહકાર ન હોય શકે એની ઝાંખી કવિ આપણને ખીજ અંકના પહેલા પ્રવેશમાં અમીર કાકાભત્રિજની વાતોમા કરાવે છે, તેમજ પાંચમા અંકના પહેલા પ્રવેશમાં ઝોઇસ્ટરરાઇની રાણી સમ્રાટનું ખુન કરનાર ઉપર વૈર લેવામા સહાયતા દેવા શ્વીટ્સના લોકને નોતરે છે, ત્યારે એ લોકો ઝોમાં જોગ દેવા ના પાડે છે, એથી પણ એ ભાવનાની કંઈક ઝાંખી થાય છે.

ન્યાય મેળવવા માટે યોથા અંકના ત્રીજા પ્રવેશમાં ગાઇ આર્મગાર્ટ સુખા ગેસ્લરનો રસ્તો રોકી ઉભી રહે છે અને ન્યાય મળવાની આશા ન રહેતા ઘોડાના પગ આગળ પોતાનાં ગાળક નાખી પોતે પણ પડવાની તૈયારી કરે છે, એ પરહિસા વિરૂદ્ધ આત્મસહનનું દૃષ્ટાન્ત છે. આ દૃષ્ટાન્ત જોઈ જહુ સુન્દર નથી, ગાળકાને નાખે છે તથા સુખાના ઘોડાની લગામ પકડે છે એ પશુખળનો પ્રયોગ છે; છતાંયે એથી આત્મસહનની સહજ ઝાંખી થાય છે. આમ કવિ પશુખળ ઉપર આત્મખળને મહત્ત્વ આપે છે.

અને આ આખા નાટકનુ મૂળસૂત્ર જ સ્વાધીનતા છે. વાઇસરમાં જઈ વસતી વખતે લખેલા એના શબ્દો ફરી યાદ કરીએ: “જો આપણે નાટક માટે જાતીય રગભૂમિ જોઈતી હોય, તો આપણે જાતિનુ સગઠન ગાંઠવું જોઈએ.”^{૪૬} જે વિવેચકો ઝોમ માને છે કે નાટક આખુ એક નથી, પણ ત્રણ ભાગે છે, તેઓ સંગઠનમાં આપેલી આકૃતિ અને તેના વિવરણનું ક્રાંટક જોશે તો હકીકત સ્પષ્ટ થશે જેશક (૧) ટ્લ-વસ્તુ, (૨) લોક-વસ્તુ અને (૩) અમીર-વસ્તુ ઝોમ ત્રણ વસ્તુ દેખાય છે અને ઇચ્છા હોય તો એ આકૃતિમા આપેલી યોજના

* —————

પ્રમાણે પ્રવેશો છુટા પાડી વાચક ત્રણ નાટક વાચી પણ શકે. આમ પ્રસંગોનું વૈચિત્ર્ય છે ખરું, પણ એટલું જાણવું જોઈએ કે આ નાટક સ્વાધીનતાનું નાટક છે અને એ ત્રણને એકસૂત્રે એકઠાં ગાંઠ્યા વગર એક સમસ્ત નાટક બની શકે એમ નથી; કારણકે ન તો ટૅલ જેવો એકલો વીરવર્ગ, ન તો એકલો લોકવર્ગ કે ન તો એકલો અમીરવર્ગ શ્વીટ્સની સ્વાધીનતા સાધી શકે એમ હતો; અને એટલા જ માટે બહુ નિદાએલો પાંચમો અંક કવિએ મુક્યો છે તે સ્વાધીનતા સ્પષ્ટ કરી છે. આ અંક મુકાયા વિના એવી સ્પષ્ટતા થઈ શકત નહિ એમ મને લાગે છે. અને ત્યારે એને માટે એટલું તો કહી જ શકીએ કે ચોથો અંક જો લકાકાણ્ડ છે, તો પાંચમો અંક ઉત્તરકાણ્ડ છે. માર્ચની રટમી તારીખે એ અંકને ‘ભૂતનો ભાષ’ લખનાર Der Freimutige પત્રને પણ, જરા વધારે ને ઠંડો અભ્યાસ કર્યા પછી, જુલાઈની ૧૦મી તારીખના અંકમાં પોતાનો અભિપ્રાય મોજો પાડી કહેવું પડ્યું છે કે “પાંચમો અંક પરિશિષ્ટ રૂપે છે તે તે ખામી છે.” અને વળી કહેવું પડ્યું છે કે “શિલરના બધાં નાટકોમાં આ નાટક કલાની દૃષ્ટિએ સમ્પૂર્ણ છે સૌ સૌને સ્થાને સરળ હારગન્ધ, ન તો કોઈ જગાએ ખાડો કે ન તો કોઈ જગાએ ટેકરો — સાચી, ઉચી ને લગ્ય હૃદયભાવનાનો મમાજ — ટૅલના પરાક્રમનું નહિ પણ શ્વીટ્સની સ્વાધીનતાનું નાટક છે.”

એશક આ નાટકમાં સ્ત્રીપાત્રો બહુ જ ઓછાં છે અને કાળિદાસના શાકું-તલમાંનું સ્વર્ગીય સ્નેહનું દર્શન કરાવનાર તો એકેય પાત્ર નથી. પણ એક વાત એ ધ્યાનમાં લેવાની છે કે શાકુંતલની રગભૂમિ ઋષિનું તપોવન છે અને વિલ્હેલ્મ ટૅલની રગભૂમિ કઠોર પર્વતમય શ્વીટ્સભૂમિ છે; તેથી તપો-વનનો શુદ્ધ સ્નેહ નહિ, પણ કઠણ પર્વતનો પ્રગળ વીરભાવ છે. ષ્ટાઉક્ષાખર જેવા પતિને યોગ્ય જ ગેર્ડુટ વીરપત્ની છે અને પતિને નિરાશામાથી ઢઢોળી ઉઠાડી દેશને સ્વાધીન કરવા એ પ્રેરે છે. મરણનો એને લય નથી અને “અમે પુરૂષો તો શૌર્યથી લઢતાં મરી જાણીએ છીએ — પણ તારૂ શુ થાય?” એવો પતિ તરફથી પ્રશ્ન પુછાતાં એ શ્વીટ્સનારીને — વીર-નારીને — એક જ ઉત્તર આવડે છે: “નિર્જાળમાં નિર્જાળ પણ છેવટનો ઉપાય તો શોધી જાણે, પેલા પુલ ઉપરથી માત્ર એક ભુસકો, ને બસ પત્યું — હું છુટી!” ૪૭ બટા છે તો ઓછસ્ટરરાઇખની, પણ એને શ્વીટ્સમાં ગરાસ છે

* —————

ઝેટલા જ ઉપરથી જાણે એની નાડીમાં શ્વીટ્સ લોહી વહેતુ હોય એમ બ્રજ થઇ પડેલા અમીરપુત્ર રૂઝ્સને જગાડે છે ને પોતાના લોક તથા પોતાની ભૂમિ ભેગો કરી દે છે; ત્યાં બર્ટાનો પીડિતો પ્રત્યેનો દયાભાવ પ્રકટ થાય છે. બેશક હેડવિક એ ટૅલ જેવા વીર પતિને યોગ્ય દેખાતી નથી, પણ પુત્રવત્સલ એવી છે કે તે વીરાંગના નથી એને માટે આપણને કશું ઝોણું આવતુ નથી. ગેર્ડુટ શૌર્યની, બર્ટા કરુણાની અને હેડવિક વાત્સલ્યની મૂર્તિ છે ત્રીજા અંકના ત્રીજા પ્રવેશમાં ત્રણ નારીઓ આવે છે તે પણ વાસ ઉપર ચઢાવેલી ટોપીની અવગણના કરે છે, પશુસત્તાની સ્પષ્ટ અવગણના કરે છે. અને ચોથા અંકના ત્રીજા પ્રવેશમાં આવતી આર્મગાર્ટ પણ, આપણે અહુણા જ જોઇ ગયા તેમ, સુખાની સત્તાને ન ગણકારતા આત્મસહનને માટે તૈયાર થઇ જાય છે. આ બધાં સ્ત્રીપાત્રો માત્ર વીરભૂમિને જ ઘટે છે.

કવિ બેશક આવી સુન્દર પ્રકૃતિમય શ્વીટ્સભૂમિને રગભૂમિ બનાવે છે, જોકે એ સૌન્દર્યનું ક્યાંય સ્પષ્ટ વર્ણન નથી એ વાત સાચી છે, પણ ઘણા પ્રવેશોની ગોઠવણ એવી કરી છે કે નાટકશાળાની રગભૂમિ ઉપર જ શ્વીટ્સને દેખાડીને પોતે બંધી જાય છે; મેઘદૂતના કવિને અનુસરતો હોય એમ શિલર ટૅલ દ્વારા ચોહાનસને રોમનો માર્ગ દેખાડે છે, ને તેમાં પ્રકૃતિના સૌન્દર્યનો ધસારો કરીને પોતે બંધી જાય છે અને પ્રેક્ષકને પોતે જ એ સૌન્દર્ય જોવાવિચારવાનું સોંપી દે છે. કલાનું એ એક મુખ્ય અંગ છે કે સૌન્દર્યને આંગળી કરી ન દેખાડવું, પણ પ્રકૃતિની સાથે એવું શુંથી દેવું કે એનો ભક્ત એને જાતે જ શોધી લે. કલાની દૃષ્ટિએ આ પણ સુન્દર છે.

ટૅલ સ્વભાવે સરળ છે; કુટુંબવત્સલ છે: ‘ મને તમારો વિચાર આવ્યો જ હતો અને તેથી તો મેં બાળકોના એ પિતાને ઉગાર્યો. ’”૪૮ એમ એ પોતાની પત્નીને કહે છે; થોડાબોલો છે, ઝેટલા માટે કવિએ એને રૂઝ્સલીના મણ્ડળમાં આણ્યો નથી. એને તો કામ સાથે કામ અને તે પણ એવું કે એક તીર તાકીને માર્યું તે ગેસ્લરે બીજી માગ્યું જ ના! રામનું જેવું એકબાણું, ટૅલનું એવું જ એકબાણું! આ મુખ્ય પાત્ર અતિ સુન્દર છે.

ગેસ્લરના અત્યાચારથી નાટકમાં ટૅલને મુખ્ય ભાગ લેવાનો આવ્યો છે અને તેથી નાટકનું નામ ‘વિલ્હૅલ્મ ટૅલ’ પડ્યું છે; બાકી સાચી રીતે તો

*—

‘શ્વીટ્સની સ્વાધીનતા’નું આ નાટક છે, કારણકે સમસ્ત પ્રજાજને સાથે મળીને દેશને સ્વતન્ત્ર ગનાવ્યો છે. છુટી છુટી વ્યક્તિઓની વીરતાના પ્રતિનિધિ રૂપે જેમ ટૅલ છે, તેમજ પ્રજાગણની વૃદ્ધાવસ્થાના—ઠરેલપણના—પ્રતિનિધિ રૂપે વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટ, પુખ્ત વયના—ઉત્સાહના—પ્રતિનિધિ રૂપે બટાઉક્ષાખર અને જુવાનીના—ઉન્માદના—પ્રતિનિધિ રૂપે મૅલ્થટાલ છે. માછી ને શિકારી પણ પ્રજાવર્ગમાં લગ્યા છે જેમ રૂઝ્દલીની સલામાં જોઇએ છીએ. અમીર-વર્ગ તેમાં પ્રથમ તો લગ્યો નથી અને વૅલ્ફનશીસન જેવા દેશદ્રોહી અને ગએલા તથા રૂઝ્દા જેવા અનેકની અણી ઉપર ગએલા અમીરો ઉપર પ્રજાનો વિશ્વાસ પણ નથી, પણ અન્તે રૂઝ્દા પાછો દેશમુખ થાય છે ને દેશની સ્વતન્ત્રતામાં અમીરવર્ગ પણ પોતાનો ફાજો આપે છે.

નાટકમાં વીરરસ પ્રધાન છે, કરુણરસ ગૌણ છે. પ્રજા ઓઇસ્ટરરાઇષની પરાધીનતાની ધારૂમાં પીડાય છે, એટલે એને આનન્દ નથી, વિશ્વાસ નથી, શૃંગારને એ જાણતી નથી; ક્રેદખાનામાં તો પશુપખીઓ પણ, એ સ્થિતિમાં દેવાઇ જતા સુધી, સન્નિ જણી શકતા નથી. આનન્દ, વિશ્વાસ, શૃંગાર, કળા એ તો સૌ સ્વાધીનતા અને શાન્તિની સમૃદ્ધિ છે. પરાધીનતાથી પીડાતા શ્વીટ્સજનમાં ક્યાંથી હોય! ત્યારે નાટકમાં એ સમૃદ્ધિને અનુકૂળ શૃંગાર, હાસ્ય આદિ રસ નથી, એ વીરરસ પ્રધાન છે તથા કરુણરસ ગૌણ છે એ સ્વાભાવિક ને ઉચિતજ છે.

સુન્દર વનપ્રદેશમાં—પૃથ્વી ઉપરના તપોવનમાં—કાન્નિદાસના શાકુન્તલનો સમારમ્ભ થાય છે, સુન્દર પણ કંઠણ પરાધીન પર્વતપ્રદેશમાં આપણા આ નાટકનો સમારમ્ભ થાય છે. પ્રાચીન આર્યભાવનાઓથી ભ્રષ્ટ થએલા, દેહલગ્નમાં વિશ્વાસપ્રિય રાજાઓ પત્નીધર્મની અવગણના કરે છે તેમને જગાડવાનો અને શુદ્ધ સ્નેહલગ્ન દૃષ્ટિગોચર કરાવવાનો કાન્નિદાસનો હેતુ છે; સ્વાર્થે કંઠોર થઇ ગએલા રાજાઓ પ્રજાધર્મની અવગણના કરે છે તેમને જગાડવાનો અને શુદ્ધ પ્રજાધર્મનો માર્ગ દેખાડવાનો શિક્ષરનો હેતુ છે. મુદ્રાનાં દર્શન થતાં દુષ્યન્ત શકુન્તલાનું પત્નીપદ આનન્દે સ્વીકારે છે અને ત્યારે રાજારાણી બનેનો મોક્ષ થાય છે; તીરથી સુખો વીધાઇ પડતાં ઓઇસ્ટરરાઇષને વનપ્રાન્તોની સ્વતન્ત્રતા ના-છૂટકે સ્વીકારવી પડે છે અને ત્યારે રાજાપ્રજા બન્નેની સાચી મુક્તિ છે, કારણકે ત્યાં સુધી પીડક અને પીડિત—પરાધીન રાજાનાર અને પરાધીન રહેનાર—બન્ને ભ્રષ્ટ અન્ધનમાં છે. શાકુન્તલની પૂર્ણાહુતિ સ્વર્ગના તપોવનમાં થાય છે, આપણા આ નાટકની

પૂર્ણાહુતિ એ જ કંઠે પશુ સુન્દર સ્વાધીન પર્વતપ્રદેશમાં થાય છે. કાલિદાસનાં રાગરાણી ત્યાર પછી પોતાનાં ધર્મકાર્ય આચરવા સંસારમાં જાય છે; વનપ્રાન્તોની પ્રજા પોતાનો ધર્મભાગ ભજવવા જગતની પ્રજાઓનો સહકાર કરવા જાય છે. આપણને હર્ષાન્ત (Comedy) નાટક અનુકૂળ છે, આર્યસ્વભાવમાં શોકાન્ત (Tragedy) નાટકને સ્થાન નથી; યુરોપના સ્વભાવને શોકાન્ત નાટક વધારે અનુકૂળ છે અને છતાંયે શિવરત્નું આ-અને માત્ર આ-નાટક હર્ષાન્ત છે! જાને કવિઓ પોતાનાં પૌરાણિક નાટકમાં માનવ-સ્વભાવનું જાહુ ગમ્ભીર અને સુન્દર ચિત્ર ચિતરે છે. જાને મહાકવિ છે.

ઝાંખ્યલાણડમાં પશુ પ્રાચીન અને અર્વાચીન સૌ કવિઓમાં સરખાવવા કાયક એ મહાકવિઓ તે ગોષ્ટે અને શિવર. કોષ્ટ કહે કે ગોષ્ટે મોટા ને કોષ્ટ કહે કે શિવર. આવા સમર્થ કવિનું આ સુન્દર અને અલૌકિક નાટક છે. તે પ્રથમ ભજવાયાને આજે સો વર્ષ ઉપર થઇ ગયાં છે, અને શર્યાતનો આવેશ શાન્ત પડ્યા પછી વિવેચકોએ ગમ્ભીરતાથી વિવેચન કરી માની લીધું છે કે શિવરનાં સૌ નાટકોમાં આ એનું છેલ્લું નાટક સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ઝાંખ્ય પ્રજામાં લોકપ્રિય છે અને શ્વીટ્સ પ્રજામાં પશુ એટલું જ લોકપ્રિય થઇ પડ્યું છે—શ્વીટ્સ લોક, શિવરને પોતાનો જ કવિ હોય એમ, એની શ્રદ્ધાએ પૂજા કરે છે. અને કવિની જન્મશતસંવત્સરી—૧૮૫૯—પછી તુરનજ, ઇઝૂલી પાસે સરોવરમાંથી નીકળી આવેલા ને શિવાલય જેવા દેખાતા મિટનષ્ટાઇન નામે ખડક ઉપર નીચેનો લેખ કાતરી કાઢી, એમણે એને ચિરંજીવ કર્યો છે :

Dem
Singer Tells
F. SCHILLER
Die
Urkantone
1859

ટૅલના ગાયક
એફ. શિવરને
મૂળપ્રાન્તો
૧૮૫૯

આ ઉત્તમ નાટક લખનાર કવિ શિવરનો આપણે પશુ એ જ પ્રમાણે સત્કાર કરી હવે નાટકમાં પ્રવેશીએ. ભૂમિકા ખેશક કંઈક જાંખી થઇ છે, પશુ ઝાંખ્ય સાહિત્યનો આપણી ભાષામાં આજે પ્રથમ જ પ્રવેશ થાય છે અને એટલા માટે પરિચય કંઈક જાંખો થાય તો ક્ષમ્ય નહિ ?

મહાકવિ શિવસ્તુ

વિગિહિમ દેવ

(જર્મન ભાષામાંથી અનુવાદ)

પાત્રો

હૈરમાન ગૅસ્લર: શ્વીટ્સ અને હરી પ્રાન્તોમાં સમ્રાટનો મુકેલો સુખો. લોક-કથા પ્રમાણે ગૅસ્લર્સ ફ્રાંક પુનકના અમીર વંશમાં એ જન્મ્યો હતો. પુનક કિલ્લાનાં ખંડેર આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં, પુકની દક્ષિણે, લેન્સબુર્ગ અને મેલિંગનની વચમાં, આજે પણ છે. ઇતિહાસ પ્રમાણે તો ચૌદમી સદીના અંત પહેલાં એ કિલ્લો ગૅસ્લર-કુળના તાબામાં આવ્યો ન હતો, અને હરીમા ગૅસ્લર નામનો કોઈ સુખો થયોજ ન હતો. અત્યાચાર, દયાહીનતા, કપટાચાર, દુરાગ્રહ, પોતાના બાદશાહના કે પોતાના લાલને માટે એકેએકને હોમવાની વૃત્તિ; એ સૌ ભ્રષ્ટતાઓના અવતારસ્વરૂપ પુરુષ ચીતરવાને શિલ્પરે ગૅસ્લરને લીધો છે.

વૅનર, આટિંગહાઉઝનનો અમીર, દ્વળધારી: આ ઐતિહાસિક પુરુષ અમીર વંશમાં ઉતરી આવેલો હતો; નોંધ ૩૮મી જોશો. ૧૨૯૪થી ૧૩૧૭ સુધી હરી પ્રાન્તનો એ મુખ્ય ન્યાયાધીશ હતો. ઇતિહાસથી દૂર જઈ શિલ્પર એને હતો તે કરતાં વધારે વૃદ્ધ દેખાડે છે, તેના વશમાં તેને છેલ્લો પુરુષ દેખાડે છે અને શ્વીટ્સે સ્વતંત્રતા મેળવી તે પૂર્વે તેને મૃત્યુ પમાડે છે. દેશમાંથી વહી જતા અમીર-રાજ્યના અને નવા ઉગતા દેશસ્વાતંત્ર્યના સમયનો એ પ્રતિનિધિ છે (નોંધ ૮૯ જોશો).

ઉલ્રીષ ફ્રાંક રૂડન્સ: આટિંગહાઉઝનનો ભત્રિજો, કલ્પિત વ્યક્તિ. ફ્રાંક રૂડન્સ નામે એક ભત્રિજો જાહેરકાગ્જરને હતો અને એ નામનો કિલ્લો આટિંગહાઉઝના કુટુંબના કબજામાં હતો એમ ચુડી કહે છે. અમીર ઉલ્રીષ યુવાન છે, વીર છે; પણ ઉતાવળો તે નબળા મનનો છે. બટા ઉપરના સ્તેહને કારણે પ્રથમ તો વિપથે ચાલ્યો જાય છે,

પણ એ જ સ્નેહને કારણે પાછો દેશભક્ત બની જાય છે. તે સમયે અમીરોની માનસિક દશા શી હતી, તે ઉત્તરીષ અને તેનો કાકા સાચી રીતે પ્રકટ કરે છે, અને એ અમીરોની સહાયતાથી વિદેશી રાજ્યનો તિરસ્કૃત અમલ ઉખેડી નાંખાયો હતો.

શ્વીટ્સના સાત જણુ :

વૅનર પ્રાઉકેન્ડાખર : ઇતિહાસ પ્રમાણે એ નામના પ્રાચીન કુટુંબમાં ઉતરી આવેલો પુરુષ. ૧૩૧૩-૧૪માં એ હતો અને ઠેક ૧૩૪૧ સુધી જીવતો હતો. જટાધનનમાં ઇ. સ. ૧૪૦૦માં એક સ્મારકમંદિર બાંધ્યું હતું, તે કહેવાય છે કે એના ધર ઉપરજ બાંધ્યું હતું. નાટકમાનો પ્રાઉકેન્ડાખર સત્તાની ઉન્નતિએ છે; ધનવાન, સંતતિહીન, સમયસૂચક, વિચારવંત છે; સલાહલેવા જોગ છે; દેશનો સમસ્ત ઇતિહાસ જાણે છે, સારો વક્તા પણ છે, ભવિષ્યની એકસંપીનો સ્થાપનાર છે ને શ્વીટ્સનો પ્રતિનિધિ છે.

કૅન્ટ્રાટ હુન : ઐતિહાસિક પુરુષ કાઠ કાઠ વાર ન્યાયાધીશ થયેલો. ઠેક ૧૨૫૧થી એનું નામ સરકારી દફતરમાં દેખાત છે.

ઇટલ રેડિંગ : શ્વીટ્સ ઇતિહાસમા આ કુટુંબ પ્રખ્યાત છે. રૂડોલ્ફ રેડિંગ નામના પુરુષે ૧૩૧૫માં મૅર્ગાર્ટીનના યુદ્ધમાં વિજય અપાવવાની યોજના કરેલી. ૧૫મી સદીના આરભમા ઇટલ રેડિંગ મુખ્ય ન્યાયાધીશ બનેલો, એમ ફ્રાંક મુઇલર કહે છે. શિલરના પોતાના સમયમાં પણ આલોય્સ ફ્રાંક રેડિંગે કે એ સામેના ઝઘડામા શ્વીટ્સ તરફથી અગ્રે-સર ભાગ લીધેલો અને ૧૮૦૩થી મુખ્ય ન્યાયાધીશ બનેલો.

હાન્સ આઉફ ડર માઉઅર :	{	૧૨૮૨ના વર્ષના, કૅન્ટ્રાટ હુનને લગતા
યોહાન્ન ઇમ હોફ :		એક દસ્તાવેજમા આવતાં આ આર
ઉત્તરીષ ડર શિમટ :		નામ સહેજસાજ ફેરફાર સાથે શિલરે
યૅસ્ટ ફ્રાંક વાઇલર :		લીધેલાં છે.

ઉરીના સાત જણુ :

વાલ્ટર કુઇસ્ટ : લોકકથા પ્રમાણે વિલ્હેલ્મ ટૅલનો સસરો. ઐતિહાસિક પુરુષ છે અને ચુડી કહે છે તે પ્રમાણે પ્રખ્યાત, ડાહ્યો, આબરૂદાર અને ધનવાન હતો તથા આટિંગહાઉઝનમાં રહેતો હતો. નાટકમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે તે ઉરીનો પ્રતિનિધિ છે; વૃદ્ધ, સમયસૂચક ને લોકમાન્ય છે.

વિદ્વદ્ભટ્ટ ટીક : એને વિષે પૂર્વકથનમાં સવિસ્તર વર્ણન છે.

રોઝબલમાન : પુરોહિત, } આ જે નામો અસલ શ્વીટ્સ છે, પણ ઇતિહાસ-
પેટરમાન : મંદિરનો લડારી, } માંથી લીધેલા નથી. સંખ્યાબના યુદ્ધમાં જે
પડેલા, તેમાં પેટરમાનનું નામ છે. પ્રભાવ-
શાળી જાતિઓના આ પ્રતિનિધિ છે

કુંધની : ગોવાળ, } ત્રણ જાતિના જાતિસ્વભાવ આ ત્રણ પાત્રોમાં કવિએ
વેર્ની : શિકારી, } પ્રકટ કર્યા છે.
રૂઢી : માછી, }

ઉંટરવાલ્ડનના સાત જણ :

આર્નોલ્ડ ફ્રાન્ક મેલ્પટાલ : ઐતિહાસિક પુરુષ. ચુડી એને આર્નોલ્ડ ફ્રાન્ક મેલ્પટાલ કહે છે, મુખ્યત્વે એને એર્ની (=આર્નોલ્ડ) આન ડર હાલ્ડન (પર્વતનો ઢોળાવ - મેલ્પટાલ ઉપરથી) કહે છે. તેના બાપને નાટકમાં આ નામથી જાળખાવ્યો છે, લોકમાં એ 'હાલ્ડન હાઇન્રિક' એ નામે જાળખાતો. છેક અર્વાચીન કાળ સુધી આ કુટુંબ ચઢતીમા હતું. નાટકમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે મેલ્પટાલ ઉંટરવાલ્ડનનો પ્રતિનિધિ છે. વીર પણ અધીરો યુવક છે.

ફ્રાન્ક્રા બાઉમગાર્ટન : ચુડી કહે છે તે પ્રમાણે ઐતિહાસિક પુરુષ, આલ્બેક્કનનો રહીશ.

માઇયર ફ્રાન્ક ઝાર્ન : આ નામ કવિએ ચુડીમાંથી લીધેલું છે. માઇયર એ અહીં કુળનું નામ છે; એનો શબ્દાર્થ 'વ્યવસ્થાપક, પેશ્વા.' કેટલીક જગીરોમાં આ સ્થાન મહત્ત્વનું હોવાથી વશાનુગત થઈ ગયું તે તેથી કુટુંબનું નામજ પડી ગયું. લાટિન majorમાંથી એ શબ્દ ઉતરી આવ્યો છે અને અગ્રેજ મેયર શબ્દ પણ એ ઉપરથીજ આવ્યો છે.

બ્રુટ ફ્રાન્ક વિંકલરીડ : ચુડી જણાવે છે કે કોઈએક વિંકલરીડ રૂઢીની સભામાં હતો. બ્રુટાન ફ્રાન્ક વિંકલરીડે ૧૨૪૦માં ફ્રા(ય)ન્સના યુદ્ધમાં નામ કાઢ્યું હતું. પછી ખૂન કર્યાને કારણે તેને દેશવટો મળ્યો હતો. પણ લોકકથા પ્રમાણે વાઇલર ગામ પાસેના ડ્રેગોન(પાખવાળા સિંહાસુર નામના પ્રાણી)ને મારી નાખવાની સરતે તેને પાછો આવવા દીધો હતો. તેણે પાછા દેશમાં આવીને એ પ્રાણીનો વધ તો કર્યો, પણ

એનાજ લોહીના ઝેરથી તે મરણ પામ્યો. ૧૩૮૬ના સંમ્પાપના યુદ્ધમાં આર્નોલ્ડ ફ્રાંક વીંકલરીડ વીરભાવે લડેલો.

કલાઉસ ફ્રાંક ડર ફેલ્ડમે : પદરમી સદીમાં થઈ ગયેલો પ્રખ્યાત માધુ તે સધિસ યોજક.

યુર્કહાર્ટ આમ યુધયલ : કોત્રાટ હુનને લગતા, ૧૨૮૨ના વર્ષના દસ્તાવેજમાં શિલરે ઉલ્રીષ આમ બેર્ગે અને યુર્કહાર્ટ ફ્રાંક ધખાપના નામ પણ જોયા. લુડવીક આમ યુધયલ નામે એક લેખક ૧૭૬૨માં 'વિલ્હેલ્મ ટૅલ' નામે એક નાટક લખ્યું છે, તેનું પણ નામ રાખવા શિલરે યુર્કહાર્ટ આમ યુધયલ નામ યોજ્યું છે.

આર્નોલ્ડ ફ્રાંક એવા : એ જ દસ્તાવેજમાંથી આ નામ પણ લીધું છે ખરેખર એવા તો ઉત્તરવાહનમાં નહિ, પણ શ્વીટ્સમાં આવેલું છે.

ફ્રાઈર ફ્રાંક લુસર્ન : કલ્પિત. લુસર્નમાંના એક પ્રાચીન ને પ્રખ્યાત કુટુંબનું આ નામ છે, અને શિલરના વખતમાં પણ આ કુટુંબનો મુખી જાણીતો માણસ હતો.

કુન્સ ફ્રાંક ગેર્સાઉ : કલ્પિત. કુન્સ એ કોત્રાટનું લઘુરૂપ છે સરોવરને ઉત્તર કાઠે મધ્ય ભાગે ગેર્સાઉ નામે ગામ છે.

થેની : માછીનો ચાકર, યોહાન(અ. જોન)નું લઘુરૂપ.

ઝેપી : ગોવાળનો ચાકર, યોસફ(અ. જોસફ)નું લઘુરૂપ.

ગેટ્ટુટ : જાઉફ્રાખરની પત્ની લોકકથા પ્રમાણે તો એની પત્નીનું નામ માર્ગારેટ હેલ્ડોઈખીક છે, પણ મુદ્દલરે લખ્યું છે કે શ્વીટ્સમાં ૧૩૧૧માં મુખ્ય ન્યાયાધીશ થયેલા કોત્રાટ આખ ધખર્ગની એ કન્યા હતી. શિલરને આ સારૂ લાગ્યું ને તેથી એ લીધું.

હેડવિક : ટેલની પત્ની, વાલ્ટર ક્રુષ્ટર્ટની દીકરી.

બર્ટા ફ્રાંક બુનક : ઓષ્ટરરાઇપની (ઑસ્ટ્રિયાની) ધનવાન અમીરકન્યા.

આર્મગાર્ટ :	}	એકુંત સ્ત્રીઓ.
સેબિલિટ :		
એલસબેટ :		
હિલ્ડગાર્ટ :		

વાલ્ટર: } વિલ્હેલ્મ ટૅલના પુત્રો. ક્વિલગન્બર્ગના પ્રાચીન લેખને આધારે
વિલ્હેલ્મ: } મુઘલરે ટૅલના પુત્રોના નામ વિલ્હેલ્મ અને વાલ્ટર એ
અનુક્રમે આપ્યાં છે.

ક્રીસહાર્ટ: } આલ્ટૉર્ફમાં રોપેલા વાંસ ઉપરની ટોપી આગળ ચોક્કી
લૉઇટહોલ્ટ } કરનાર ગૅસ્લરના સિપાઇઓ. ક્રીસહાર્ટ એટલે ‘ભયંકર’ અને
લૉઇટહોલ્ટ } મૂળે તો એનો અર્થ ‘લોકોને કળજો રાખનારો.’ બન્ને
પાત્ર કલ્પિત છે. સંમ્પાળના યુદ્ધનું વર્ણન મુઘલરે કરેલું
છે, તેમાં ક્રીસહાર્ટનું અને આ પછીના પાત્ર રૂડોલ્ફ ફ્રાન્ક
હારાસનું નામ આવે છે.

રૂડોલ્ફ ડર હારાસ: ગૅસ્લરનો અશ્વપાળ, કલ્પિત. હારાસનો અર્થ જ અશ્વ-
પાળ છે તે લાટિન શબ્દ હારાસીઉમ(=અશ્વશાળા)માંથી ઉતરી
આવેલો છે.

યોહાનસ પારીસીડા: યોહાનસ ફ્રાન્ક શ્યામન-શ્યામનનો ઉમરાવ. ૧૨૯૦-
માં જન્મેલો અને શ્યામનના રૂડોલ્ફ બીજાનો પુત્ર, તથા હાબ્સ-
બુર્ગવાળા સમ્રાટ રૂડોલ્ફનો પૌત્ર. નાનપણમાં જ એનાં માળાપ મરી
ગયેલાં તે માતામહના-બોહિમિયાના ઓટોકારના-દરબારમાં એ ઉછરેલો.
નાટકમાં વર્ણવેલી એની કથા મોટે ભાગે ઐતિહાસિક છે.

પૂઠસી: લૂટારો, કલ્પિત. મુઘલરમાં આ નામ મળી આવે છે. યુરુ-
સનું લઘુરૂપ.

ઉરીનો રણશિંગાવાળો:

રાજદૂત:

દરોગો: વેઠીઆ પાસે વેઠ લેનાર.

મીસ્ત્રી, કઠીઆ ને વેઠીઆ:

દાંડી પીટનાર:

દયાબંધુઓ: (અંગ્રેજી Brothers of Mercy)

ગૅસ્લરના તમા લાણુનબર્ગના અધ્યારો:

વનપ્રદેશોના અનેક ખેડૂતો, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ:

વિલ્હલમ ટલ

અંક ૧

પ્રવેશ ૧

સ્થળ:-શ્વીટ્સર્લેન્ડમાં આવેલા ફીરવાલ્ડજેટર સરોવરને ખડકવાળે ઉંચે કિનારે, શ્વીટ્સ પ્રદેશને સામે પાર.

(સરોવર ભૂમિપ્રદેશમાં પેઠાથી ત્યાં અખાત બને છે. કિનારેથી થોડે જ દૂર એક ઝુંપડી છે. માછીનો ચાકર મછવો હંકારે છે, સરોવરને સામે કિનારે શ્વીટ્સનાં લીલાં ગાયર, ગામડાં અને મેદાન સૂર્યપ્રકાશમાં પડેલાં દેખાય છે. ડાબી બાજુએ વાદળાંથી ઘેરાયેલાં હાકનગિરિનાં શિખર દેખાય છે. જમણી બાજુએ દૂર દૂર આવેલો હિમગિરિ^૧ દેખાય છે. પડદો ઉપડ્યા પહેલેથી શીંગડાં^૨ પુંકાતાં અને ગાયોને ગળે બાંધેલા ઘંટ વાગતા સંભળાયે બળ છે. પડદો ઉપડ્યા પછી પણ થોડા વખત સુધી સંભળાયા કરે છે.^૩)

માછીનો ચાકર : (હોડીમાં ગાય છે, શીંગડાને મધુર સુરે)

સરોવર હસે છે, સ્નાન કરવા લોભાવે છે;
લીલા કિનારા ઉપર બાળક ઉંઘતો પડ્યો છે;

*—

^૧ હિમે ઢંકાયેલા ગ્લેર્નિશ પર્વતો, ગ્લારુસ પ્રદેશમાં આવેલા છે; અને તે દૂર હોવાથી અહીંથી દેખી શકાય નહિ, પણ કવિકલ્પનાએ દેખાડ્યા છે.

^૨ ગાયોને સૂચનાઓ આપવાને ગોવાળીઆ વારવાર શીંગડાં વગાડે છે. પર્વતોમાં ચરવાને માટે વિખેરાય ગયેલી ગાયોને દોહવા ટાણે આ શીંગડાં વગાડીને એકઠી કરે છે. શ્વીટ્સમાં બધે કંઈ સરખે પ્રકારે શીંગડાં વાગતાં નથી, જુદા જુદા પ્રાંતોમાં જુદી જુદી ઢળે વાગે છે. એવું કહેવાય છે કે દેશની પૂર્વમાંના આપન્સેલ પ્રાંતમાં હજીયે શુદ્ધ અને સુંદર ઢળે ગોવાળો શીંગડાં વગાડી બજાવે છે.

^૩ આ બધાથી બણી શકાય છે કે આ પ્રવેશ ઉર્નર સરોવરના દક્ષિણ ભાગમાં મિટનજ્ટાઇનને બરાબર સામે કંઈ ઉધડે છે.

વાંસળીના સુર સમાન મધુર,
 સ્વર્ગમાં વસતા
 હૃતના સુર સમાન
 મધુર નાદ એ સાંભળે છે.
 અને પ્રપુલ્લચિત્તે એ જ્યારે જાગે છે,
 ત્યારે જળ એની છાતી ઉપર જેલે છે
 અને ઉંડાણમાંથી જોલે છે :
 ‘બહાલા બાળ, આરો થા !
 હું ઉંઘનારને લોભાવું છું
 ને મારી અંદર આકર્ષું છું.’^૪

ગોવાળ : (પર્વત ઉપરથી અન્ય સુરે)

સૂર્યે પ્રકાશતાં તમે બીડ, ગોચર,
 તમને સર્વેને રામ રામ !
 અમે ગોવાળ તો હવે જઈશું,^૫
 (કેમકે) ઉનાળો વીતી ગયો છે.
 કાચલો પાછી ટહુકશે, સંગીત પાછાં ઉઠશે,
 ધરતી નવાં ફુલવસ્ત્ર ધારણ કરશે,

*—————

૪ શૌંષ્ઠસ્તસરે વર્ણવેલી લોકકથા ઉપરથી આ ગીત શિલ્પરે લીધેલું છે. લોકવાયકા એવી છે કે શામ્સ પ્રાન્તમાં ખુર પાસે આવેલા કાલાણડરી નામના (હાલ ચેલ્લીને નામે ઓળખાતા) સરોવરમાં એવી અદ્ભુત શક્તિ હતી કે જે કોઈ એને કિનારે ઉઘી જાય તેને તે પોતાની અંદર ખેંચી જાય. એનું પાણી એવું તો સુદર છે કે અતિ પ્રાચીન કાળથી લોકોએ મોહ-મુગ્ધ થઈને એની કથાઓ બોલી છે ને કવિઓએ ગીત ગાયા છે. ગોષ્ઠેએ પણ Der Fischer નામે એક કાવ્ય લખ્યું છે. આપણા દેશમાં પણ ગંગા આદિ નદીઓનાં સ્તોત્ર એમ ગવાયાં છે.

૫ શ્રાવણ માસમાં ગોવાળો આદ્યન પર્વત ઉપરથી ઉતરી જાય છે.

સુંદર વસન્તમાં^૬ ઝરણાં નાચતાં દોડશે,
ત્યારે આવીશું, પર્વતોમાં પાછા આવીશું .
સૂર્યે પ્રકાશતાં તમે બીડ, ગોચર,
તમને સર્વેને રામ રામ !
અમે ગોવાળ તો હવે જઈશું,
(કેમકે) ઉનાળો વીતી ગયો છે.

આદ્ય પર્વત ઉપરનો શિકારી : (પર્વતના શિખર ઉપર દેખાય છે,
તે વળી અન્ય સુરે)

પર્વતોમાં ગર્જના^૭ થાય છે અને પુલો કમ્પે છે,
તોય તમર ચઢે એવે માર્ગે જતાં શિકારી ડરે ના;

જ્યાં વસન્ત કદી પ્રવેશતી નથી,
જ્યાં લીલું પાન કદી ફુટતું નથી,
એવાં હિમે ઢંકાએલાં મેદાનો ઉપર
નિર્ભયતાએ પગલાં સુકતો એ ચાલે છે ;
નીચે દૂર દૂર સુધી વરાળનાં વાદળ છે,
અને માનવલોકનાં ધામઠામ દેખાતાં નથી ;
માત્ર વાદળમાંની ફાટોમાં થઈ,
વરાળની નીચે ઉંડે ઉંડે
લીલાં ખેતરોને ને ગોચરોને
ને ધરતીને એ જોઈ શકે છે.

[દૃશ્ય ગદ્ગાદ જાય છે, પર્વતોમાંથી ગડગડાટ શબ્દ સભળાય છે
વાદળાની છાયાઓ રંગભૂમિ ઉપર દોડતી દેખાય છે, માછી રૂંધડી ઝુપડી-
માંથી નિસરે છે, શિકારી વેની^૮ ખડક ઉપર ચઢે છે, ગોવાળ કુદની ખભે
દૂધની તાગડી લેઈ આવે છે, તેનો આકર ઝેપી તેની પાછળ આવે છે]

✽—————

૬ શિયાળામા તો ઝરણાં સુકાય છે, પણ ઉનાળામા અગ્નિ ઝોગળવાથી
પાછા દોડે છે

૭ અરૂના કુગરો ધશી પડવાથી ગર્જના થાય છે.

રૂઢી: યેની, ઉતાવળ કર! નાવડું જેંચી બાંધ! ખીણુમાંથી ઘેરો વાયુરાજ^૮ આવે છે, હિમદલ^૯ ગર્જના કરે છે, મિટન-પ્ટાઇન^{૧૦} વાદળાંની ટોપી જેંચી પહેરે છે^{૧૧} અને ગુફાઓ-માંથી ઠંડો વાયુ નિકળી વાય છે;^{૧૨} લાગે છે કે જોતજોતામાં તોફાન આવી લાગશે.

કુધની: માછી, વરસાદ દોડતો આવે છે. મારાં ઘેટાં ઉતાવળે ઘાસ ચરવા મંડી પડ્યાં છે,^{૧૩} ને ચોકીઆત કુતરો ધરતી ઉઝરડે છે.^{૧૪}

વેની: માછલાં કુદે છે,^{૧૪} ને બતકો કુબકી મારે છે.^{૧૪} તોફાન જરૂર આવે છે.

* —————

^૮ વાયુરાજ: પવનના તોફાનને સજીવરોપણ કર્યું છે. એ ઘેરો વાદળાંને આગળ હાંકતું આવે છે. ખીણોમાંથી નીકળતું મનાય છે. શાંધસ્ત્રસરે Thalvogt (=વાયુરાજ) શબ્દ એંગલિશમાં મઠમા સાંભળેલો તે એણે પાછળથી પોતાના લેખમાં વાપરેલો.

^૯ જરફના કુગર ધસી પડે છે તેની ગર્જના થાય છે.

^{૧૦} શિવરે જોઇએ તો અહીં હાકનગિરિ લીધો છે કે જોઇએ તો મિટનપ્ટાઇનની ઉચાઇની ખોટી ગણતરી કરી છે, કારણકે મિટનપ્ટાઇન તો સરોવરની સપાટીથી માત્ર ચાળીસેક ગજ ઉંડો ખડકજ છે અને પ્લુનની દક્ષિણે આવેલો છે.

^{૧૧} પર્વતની શિખરની આસપાસ વાદળાં વિટાઇ વળે એ તોફાનનું ચિહ્ન છે.

^{૧૨} પર્વતની ગુફાઓમાં ને જખોલોમાં શિયાળામાં ઠંડો વાયુ ભરાઇ રહેલો તે ઉનાળામાં નિકળી વાય છે અને તેને જદલે ગરમ વાયુ ભરાય તે શિયાળામાં નીકળીને વાય છે શિકારીને અનુભવે એ જ્યાં તોફાનના ચિહ્ન છે.

^{૧૩} ઘેટા ચરી લેવાની ઉતાવળ કરે ને કુતરો ધરતી ઉઝરડે એ ગોવાળને અનુભવે તોફાનના ચિહ્ન છે.

^{૧૪} માછલાં કુદે ને બતકો કુબકીઓ ખાય એ માછીને અનુભવે તોફાનનાં ચિહ્ન છે.

કુઇની : (ચાકરને) જોજો ઝેપી, ઢાર આડાંઅવળાં જતાં ના રહે.
ઝેપી : ભુરી લીઝલ^{૧૫} તો પેલી જાય, એના ગળાનો ઘંટ સંભાળાય છે.

કુઇની : ત્યારે તો એકે જોવાવાની નથી, કારણકે લીઝલ હમેશાં ઘેણુને મોખરે ચાલે છે.

રૂઇડી : લાઇ જોવાળ, તારી ઘંટડીઓ^{૧૬} ખડું સુંદર છે.

વેની^{૧૭} : અને ગાયો પણ ; લાઇ, આ બધી તારી છે ?

કુઇની : મારે તો લાઇ એટલી બધી ક્યાંથી હોય ? એ તો બધી મારા દયાળુ શેઠની—આટિંગહાઉઝનની—છે,^{૧૭} ને એમણે મને ચારવા સોંપી છે.

રૂઇડી : ગાયને ગળે બંધ કેવો સુંદર છે !

કુઇની : એ બંધનું એને લાન છે, ને તેથી એ જાણે છે કે હું ઘેણુમાં નાયક છું. એ બંધ ઉતારી લેઉં તો એ ચરતી પણ બધ થઇ જાય!^{૧૮}

રૂઇડી : લલા આદમી લાગો છો ! મૂરખ પશુમાં—

વેની^{૧૯} : એ તો કહેવાય એમ. બાકી પશુમાંયે બુદ્ધિ તો છે, એ તો અમને—હરણના શિકારીને—સારી રીતે માલમ છે. બીડમાં હરણાં ચરવા જાય ત્યારે અકલ વાપરીને એક

*—

31, 193

૧૫ એ એલિઝાબેથનું લઘુરૂપ છે ને ગાયનુ નામ છે. આપણામાં જમના, ભુરી એવાં નામ ગાયલેસને અપાય છે તેમ શ્રીટૂસલોક પણ ગાયોને સ્ત્રીઓનાં નામ આપે છે, ને કાઇ વાર તેના બહારના સ્વરૂપને અનુસરીને નામ આપે છે : ઉદરના રંગનીને *Musa* કહી બોલાવે છે.

૧૬ દરેક જોવાળ એ કે ત્રણ ઘંટડીઓ રાખે છે તે શી ગડાના તાલમાં એકબીજા સાથે જોગ દેઇ વાગે છે.

૧૭ આટિંગહાઉઝનના અમીરની. અહીં આ અમીરનો ઉલ્લેખ તે નાટકના અમીર-વસ્ત્રની શરૂઆતનું સૂચન છે.

હરણને તાડખું રાખે. કોઇ શિકારી પાસે આવી પહોંચે
કે તરતજ કાન ઉઘાડીને તીણી સીસોટી વગાડે ને સૌને
ચેતવી દે.^{૧૮}

રૂઠડી : (ગોવાળને) તમે અહુણા ઘર તરફ જાઓ છો ?

કુધની : હા, આજે ઉપરતું ઘાસ ચરાઈ ગયું છે.

વેની : ભાઈ, ઘેર સાબસમા પહોંચો !

કુધની : અને તમે પણ ; કારણકે શિકારીઓ તો બધા પાછા
ઘેર જઈ શકતા નથી.

રૂઠડી : પણે કોઈ માણસ ખૂબ ઉતાવળે દોડતો આવે છે.

વેની : એને તો હું ઓળખું છું, એ તો આદ્યેલનવાળો
ખાઉમગાટન.

[ડૉન્ટ્રાટ ખાઉમગાટન હાંફતો હાંફતો દોડી આવે છે]

ખાઉમગાટન : પ્રભુને નામે, હોડીવાળા, તારી હોડી !

રૂઠડી : હેં, હેં ! આટલી બધી શી ઉતાવળ ?

ખાઉમગાટન : છોડ, છોડ, ખાપુ ! મને મોતથી બચાવ, ભાઈ !
પાર ઉતારી દે !

કુધની : ભાઈ, છે શું પણ ?

વેની : કોઈ પાછળ પડ્યું છે ?

ખાઉમગાટન : ઉતાવળ, ઉતાવળ કર. ચાંપતે પગલે એ આ
છેક પાસે આવી પહોંચ્યા ! સુખાના^{૧૯} અશ્વારો મારી

✽-----

^{૧૮} શિકાર કહે છે કે ગાયની અને હરણની ચતુરાઈની આ વાતો અનુ-
ભવસિદ્ધ છે

^{૧૯} આદ્યેલે નીમેલો હાફેમ. અહીં ઉટરવાલ્ડન પ્રાન્તનો સુખો
ગેરિગર ડૉન લાણ્ડનબર્ગ. એ ટુર્ગાઉના અમીરકુળમાં જન્મેલો ને એમ
શ્વીસર હતો તોય પોતાના દેશમાં જીવન કર્યાને કારણે એ લોકઅગ્રીસીએ

પાછળ પડ્યા છે; હું પકડાયો તો મોતના મહોમાં પડ્યો જાણજો!

રૂઢી : અશ્વારોએ કેમ તમારી પુઠ પકડી છે?

બાઉમગાર્ટન : પહેલો મને બચાવો, પછી બીજી બધી વાત.

વેર્ની : તમને લોહીના ડાઘ લાગ્યા છે, બન્યું છે શું?

બાઉમગાર્ટન : બાદશાહના રૉસબર્ગવાળા સુબાના લોહીના -

કુઈની : વૉલ્ફનશીસન ! એણે અશ્વારો દોડાવ્યા છે?

બાઉમગાર્ટન : એનાથી તો હવે શું થઈ શકે એમ હતું ! એને તો મેં પૂરો કરી નાખ્યો છે.

સર્વે : (ચમકી પાછા હડી) ભગવાન તમારું ભલું કરો ! પણ થયું છે શું એ તો કહો?

બાઉમગાર્ટન : મારા જેવી દશામાં આવી પડેલાને હાથે થાય તે ! મારી અને મારી સ્ત્રીની આગર ઉપર હાથ નાખનાર સામે મેં મારો અધિકાર^{૨૦} વાપર્યો છે.

કુઈની : ત્યારે શું સુબાએ તમારી આગર ઉપર હાથ નાખ્યો?

બાઉમગાર્ટન : પ્રભુએ અને મારી ધારવાળી પરશુએ એને પોતાની પાપવાસના સાધતાં અટકાવ્યો.

વેર્ની : ત્યારે પરશુ વડે તમે એનું માથું ઉડાવી દીધું કે શું?

કુઈની : કિનારા ઉપરથી હોડી છોડાતાં હજી વાર છે, તમે બધી વાત અમને માંડીને સંભળાવો.

*—————

ચહેલો ઇ. સ. ૧૩૧૫મા મૉર્ગાર્ટનના જીલ્લા પડેલો — અહીં અને ત્યાર પછીના કેટલા ભાગમાં રૂઢી જણાતો નથી અને તેથી સહજે અનુમાન થઈ શકે કે એ હોડી છોડવા ગયો છે. થોડી વાર પછી વળી ફરી પાછો આવશે.

૨૦ સ્ત્રીની આગર લેનારનું અથવા તેના જરનું ખૂન કરવાનો અધિકાર તેના સ્વામીને, રોમન અને પ્રાચીન જર્મન પ્રજાઓના કાયદામાં, હતો.

ખાઉમગાર્ટન : વનમાં હું ઝાડ કાપતો હતો, ત્યાં મારી વહુ દોડતી આવી. જમ પુઠે પડ્યો હોય, એમ એ ભયે કમ્પતી હતી. એણે મને બધી વાત કહી : સુખાએ આવીને મારા ઘરમાં ઉતારે કર્યો. એણે નાહવાને માટે સામગ્રી તૈયાર કરવા મારી સ્ત્રીને આજ્ઞા કરી ; ત્યાર પછી એની પાસે નીચ માગણી કરી. એ ત્યાંથી છટકી છુટી ને મને ખોળતી દોડી આવી. હતો એમ ને એમ હું તો ઘેર દોડ્યો અને સુખાને પરશુ વડે સ્નાનના આશીર્વાદ^{૨૧} દીધા.^{૨૨}

વેની : ઠીકજ કર્યું બાપુ, કોઈથી તમારો વાંક કઢાય નહિ.

કુધની : બુલમગાર ! એને એના કર્મનો ઠીકજ બદલો મળ્યો. ઉંટર-વાહનના લોકો ઉપરનું બહુ દિવસનું ઋણ આજ વળ્યું !

ખાઉમગાર્ટન : માફ કરામ બહેર થઇ ગયું છે ; મારી પાછળ અધારો દોડાવ્યા છે. બોલબોલતામાં - અરે પ્રભુ - વખત વહ્યો જાય છે !

[મેઘગર્જના થવા લાગે છે]

કુધની : અરે ભાઈ મછવાવાળા, આ દેશબ ધુને પાર ઉતારી દે.

રૂઠડી : બને એમ નથી. ભારે વાવાઝોડું ભેતભેતામાં આવી લાગશે. થોડીક વાટ ભેવી પડશે.

ખાઉમગાર્ટન : ભલા ભગવાન ! વાટ ભેધ શકાય એમ નથી. પળે-પળે મોત પાસે આવતું જાય છે !

કુધની : (મછવાવાળાને) પ્રભુ ઉપર શ્રદ્ધા રાખ ! પાડોશીને હાથ દેવોજ ઘટે. આજે એની વારી તો કાલે આપણી.

[ગેઘની ગર્જના અને પવનના સુસવાટા સંભળાય છે.]

* —————

^{૨૧} પ્રાચીન કાળે ત્યાં એવો ગિવાજ હતો કે સ્નાનસમયે સેવક સ્વામીનું ભણુ વાચે. આ ઉપરથી ખાઉમગાર્ટન અત્યારે આ વ્યંગવાણી બોલે છે.

^{૨૨} પૂર્વકથનમાં ચુડીના ઇતિહાસની શરૂઆતમાં આ વિષે સવિસ્તર હકીકત છે.

રૂઢી : દક્ષિણવાયુ^{૨૩} છુટ્યો છે; જુઓ, સરોવર કેવું ઉછળે છે !

તોફાન અને મોળમાં હકારવું મારાથી તો નહિ બને.

ખાઉમગાઈન : (એનો પગ પકડીને) તમે મારા ઉપર દયા કરો છો એમ પ્રભુ તમને સહાયતા કરો.

વેર્ની : જીવનમરણની આ આંટી છે; ભાઈ મછવાવાળા, દયા કર.

કુઇની : એ ઘરવાળો છે; એને ઝેરી છે, છોકરાં છે !

[કાટકો સંભળાય છે.]

રૂઢી : શું ? મારેય જીવ તો છે, એની પેઠે મારેય ઝેરી છે, છોકરું છે—આમ તો જુઓ, મોળાં કેવાં ઉછળે છે અને ફાટે છે, ભમરા કેવા ઉઠે છે ! બધું પાણી તળીએથી ઉછળી આવે છે ! એ ભાઈને હું તો ઘણોય બચાવું, પણ તમે પોતેજ જુઓ છો બની શકે એમ છે નહિ તે.

*—————

૨૩ આ વાયુ આગ્નેય દિશાથી દક્ષિણ દિશા સુધીમાંથી છુટે છે. સુકો ને ગરમ વાય છે અને વારવાર શ્વીસના મધ્ય પ્રદેશમાં વહે છે, કદી કદી થોડીક ધડી સુધી, તો કદી કદી અઠવાડિયા સુધી કે તેથી પણ લાંબા વખત સુધી ટકે છે. પ્રાચીન મન એવો હતો કે એ વાયુ આફ્રિકા-માંથી ઉઠે છે, પણ હાલ વાયુશાસ્ત્રને આધારે એ મન ખોટો ઠર્યો છે. આ વાયુથી શ્વીસને લાલ અને હાનિ બને છે : ખરફતે ઝોગળાવી દે છે, વમતને વહેલી આણે છે, દ્રાક્ષને વહેલી પકવે છે ને પછી ઘાસને જલ્દી સુકવી નાખે છે; પણ છોડવાને ચીમળાવી નાખે છે, પ્રાણીઓને હેરાન કરે છે, માણસને કામ કરવા દેતો નથી અને જમીન તથા પાણી ઉપર પુષ્કળ નાશ કરે છે. મુઠલર પોતાના શ્વીસના ઇતિહાસમાં લખે છે કે : “આ દક્ષિણવાયુ (Fohn) વાય છે, ત્યારે સરોવરમાં હકારવું અતિ ભયંકર થઈ પડે છે. એનું બેર એટલું બધું હોય છે કે એ વાય ત્યાં સુધી ઘરમાં દીવોદેવતા રાખવો નહિ અને રાત્રે બેવડા ચોક્કીઆત મુકવા એવો સરકારી કાયદો છે. છાપરાં ઉડી જાય નહિ એટલા માટે તે ઉપર લોક મોટા ભારે પત્થર મુકે છે.” કુઇન જણાવે છે કે એવી સાવચેતી ના રાખ્યાને કારણે ઇ. સ. ૧૮૭૬માં ભયંકર આગ થયેલી અને તેથી હાસીલટાલમાં આવેલા માઈરિગન નગરનો મોટો ભાગ જળીને ભસ્મ થઈ ગયો.

બાઉમગાર્ટન : (પગે પડી) સામે કાંઠે જવાય તો બચાય ! છેક પાસે જ છે ; ૨૪ ને અરેરે, છતાંય મારે શત્રુના હાથમાં પડવાનું ! પેલો એ કિનારો દેખાય ! મારી નજર ત્યાં પહોંચે છે, અહીંનો સાદ પણ ત્યાં સાંભળી શકાય ; મને લઈ જવા માટે આ હોડી પણ અહીં તૈયાર છે અને છતાંયે નિરાધાર અને નિરાશ અવસ્થામાં મારે અહીં રહી મરવાનું !

કુઇની : જુઓ, પેલું કોણ આવે છે ?

વેર્ની : એ તો બુઇગ્લનવાળો ટલ.

[ધનુષ લઇને ટલ પ્રવેશે છે.]

ટલ : મદદને માટે કોણ આ કાલાવાલા કરે છે ?

કુઇની : એ માણસ આદરેલનનો છે, એણે પોતાની આખરૂં રક્ષણ કયું છે અને રાજના રાક્ષણગર્વાળા હાકેમ વાદકન-શીસનનો ઘાત કર્યો છે. સુખાના અશ્વારો એની પાછળ પડ્યા છે. એ આ મછવાવાળાને સામે પાર ઉતારવાનું કહે છે, પણ એ તો આ તોફાનથી ડરે છે ને જવાની ના પાડે છે

રૂઇડી : ટલ પોતે પણ હંકારી જાણે છે ; ભલા એને જ કહેવા દો કે આવામાં તે કોઈ હંકારવાની હામ ભીડી શકે ?

ટલ : ભાઈ મછવાવાળા, જરૂર પડે ત્યારે તો ગમે તેની પણ હામ ભીડવી ઘટે.

[કાટકા ઉપર કાટકા થાય છે, સરોવરના પાણી જોસથી ઉછળે છે.]

રૂઇડી : મારે તે કંઈ જમના હાથમાં જઈ પડવું છે ? જેનામાં અકલ હોય એ તો કોઈ એવું ના કરે.

ટલ : વીરનર તો પોતાનો વિચાર છેલ્લે જ કરે ; પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખ ને આ દુનિયાની વહોરે જા.

રૂઠડી : એમ નિરાંતે બેશીને તો બધા ય ડાહી ડાહી વાતો કરી જાણે! બાકી આ રહ્યો મછવો ને આ રહ્યું સરોવર; પોતે જ જરા અજમાવી બુઝો ને!

ટૅલ : સરોવર દયા કરશે, સુબો નહિ કરે! ભાઈ મછવાવાળા, હિંમત કર.

કુઈની તથા વેની^૧ : ભાઈ એને બચાવ, બચાવ!

રૂઠડી : અને મારો ભાઈ હોય કે સગો દીકરો હોય તો ય એમાંનું કંઈ બનવાનું નથી. આજે સંત સાધમનનું અને સંત યુડાસનું પર્વ^{૨૫} છે, સરોવર અત્યારે ઉછળે છે ને જરૂર કો'કનો એ ભોગ લેવાનું.

ટૅલ : થુંકે પુડા અમથા શું કરવા કરે છે, બાપા? વખત વહ્યો જાય છે, એને મદદ તો કરવી જ લેઈએ; બોલ, ભાઈ મછવાવાળા, જાય છે કે ના?

રૂઠડી : હું તો જતો નથી.

ટૅલ : જે લગવાન! ચાલ, ત્યારે મને મછવો આપ! મારા નબળા જેવા હાથ અજમાવી જોઈ તો ખરો!

કુઈની : અહા, બહાદુર ટૅલ!

વેની^૧ : શિકારીને તો આવી જ બહાદુરી શોભે!

બાઉમગાર્ટન : ટૅલ, તમે મારા ત્રાતા છો, મારા દેવ છો!

※

^{૨૫} સત સાધમનનો અને સત યુડાસનો પર્વદિન : ૨૮મી ઓક્ટોબર આજ દિવસે સરોવર માણસનો ભોગ લે છે એવો ત્યાના લોકમાં વહેમ છે. કાનાનવાળા સાધમનનો (નહિ કે સાધમન પિટરનો) અને જેમ્સના પુત્ર યુડાસનો (નહિ કે યુડાસ ઇસ્કારીઅટનો) એ સવત્સરદિન છે નામોના ગોટાળાથી સંત જોનના દિવસનો વહેમ શિકારે આ દિવસ ઉપર ચઢાવી દીધો લાગે છે. રૂઠડી આ વહેમને પકડી લેઈ ના જવાનું બહાનું કાઢે છે. નાટકના આરંભનો સમય આ પર્વથી આપણે સ્પષ્ટ સમજી શકીએ છીએ.

ટલ: સુખાના પંજમાંથી તમને હું જાણું છું, તોફાનના પંજ-
માંથી જાણનાર કોઈ બીજો જ છે. છતાંયે માણસના
હાથમાં તમે પડો તેના કરતાં ભગવાનના હાથમાં પડો એ
જ સાફ. (ગોવાળને) જો મને કંઈ અનિષ્ટ થાય તો મારી
સ્ત્રીને આશ્વાસન આપજો, જે કર્યા વિના ચાલે જ નહિ તે
મેં કર્યું છે એમ એને કહો.

કુધની: (મહાવાળાને) તું તો નાનપણથી જ હંકારતાં શીખ્યો
છે, ટલના જેટલીયે હામ ભીડી શક્યો નહિ ?

ફડી: મારાથી હોશીઆર હોય તોય પણ એના જેવી હામ તો
ના ભીડી શકે. આ પહાડી મુલકમાં એના જેવો તો બીજો
કોઈ માનો જણ્યો પેદા જ નથી થયો.

વેની: (ખડક ઉપર ચઢીને જુઓ છે.) એ જોરથી હંકારે છે. બહા-
દુર તારા, ભગવાન તને સહાય હો ! જુઓ, મોજાં ઉપર
મહવો કેવો નાચે છે !

કુધની: (કાઠા ઉપરથી) મોજાં મહવા ઉપર ફરી વળ્યું —હવે
એ દેખાતો નથી. પણ હા, એ પાછો ઉપર આવ્યો ! એ
વીર પુરુષ મોજાંની સામે ખુબ જોરથી મંડ્યો છે.

ઝેપી: સુખાના અશ્વારો ઘોડા કુદાવતા આવે. છે.

કુધની: હા પ્રભુ, આ આવ્યા એ તો ! અણીને વખતે એને ઠીક
મદદ આવી મળી !

[લાણનગર્ગના^{૨૬} અશ્વારોની ટુકડી આવે છે.]

પહેલો અશ્વાર : ખુનીને તમે સંતાડ્યો છે, સોંપી દો.

બીજો અશ્વાર : આ જ માર્ગે એ આવ્યો છે, ફેકટ સંતાડો છો.

કુધની તથા ફડી : અશ્વાર, તમે કોની વાત કરો છો ?

પહેલો અશ્વાર : (મહવો ઉધાડી જુઓ છે) હા, આ શું, એ
સેતાન ! ગયો ક્યાં ?

*

^{૨૬} લાણનગર્ગ તે ઉટરવાહનનો સુખો.

વેની^૧ : (ઉપરથી) તમે જેને શોધો છો, તે એ મધવામાં છે ?
અરે, ઘોડા દોડાવો ! ઉતાવળે જશો તો હજી એ એને
પકડી પાડશો.

ખીજો અશ્વાર : એનું સત્યાનાશ જાય, સાલો છટકી ગયો !

પહેલો અશ્વાર : (ગોવાળને અને માછીને) તમે એને નસાડી
મુક્યો છે. એની સજા તમારે ખમવી પડશે—પડો એમની
ગાયો ને ઘેટાં ઉપર ! તોડી પાડો ઝુંપડાં એમનાં, ખાળી
નાખો, રાખ કરી નાંખો !

[ઉતાવળે દોડે છે.]

ઝેપી : (કુદીને પાછળ દોડે છે) અરે મારાં ઘેટાં !

કુઇની : (એ પણ પાછળ દોડે છે.) હા, ભગવાન, મારી ઘેન !

વેની^૧ : ઓ જીલમગાર !

રૂઇડી : (હાથ ચોળે છે.) પ્રભુનો ન્યાય ક્યારે ઉતરશે ! આ
ધરતીને તારનાર ક્યારે પ્રકટ થશે ?

[એ પણ એમની પાછળ જાય છે]

પ્રવેશ ૨

સ્થળ :—શ્વીટ્સમાં આવેલા જાઇનન ગામમાં, શ્રાઉફ્ફાખરના ઘર
આગળ, રાજમાર્ગની ખાબુએ, પૂલની પાસે લીંખોઇતુ ઝાડ.

[વૈર્નર શ્રાઉફ્ફાખર અને ફાઇફર ફ્રાનલુસર્ન વાતો કરતા પ્રવેશે છે]

ફાઇફર : હા, હા, લાઇ પ્લાઉફ્ફાખર, મેં તમને કહ્યું એમ જો
તમારાથી ખની શકે તો ઓઇન્ટરરાઇપની^{૨૮} રાજભક્તિના
શપથ લેતા ના.^{૨૭} હમેશની પેઠે સામ્રાજ્યને^{૨૮} શૌર્યથી

* —————

^{૨૭} આથી લાગે છે કે લુસર્નના લોક પણ ઓઇન્ટરરાઇપના જીલમથી
છેડાયેલા છે.

^{૨૮} ઓઇન્ટરરાઇપ અને સામ્રાજ્ય વચ્ચેનો ભેદ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો
છે. સામ્રાજ્ય ઉપર સમ્રાટ ચુટણીથી ચુટાતો. આ સમયે ચુટણીથી ચુટાઇને
ઓઇન્ટરરાઇપનો હાખસખુર્ગવશનો રાજ સમ્રાટને પહે આવ્યો હતો, એટલે

વળગી રહેજો. પ્રભુ તમારી પ્રાચીન સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરો.

[તેનો હાથ સ્નેહથી દબાવે છે અને જવા માંડે છે.]

ખટાઉફફાખર : થોભો થોભો, મારી સ્ત્રી આવે ત્યાં સુધી - અહીં શ્વીટ્સમાં તમે મારા અતિથિ છો, લુસર્નમાં હું તમારો.

ફાઈફર : ઉપકાર તમારો, પણ આજે જ મારે ગેસાઉ જવું જોઈએ. તમારા સુખાના ગર્વને અને લોભને કારણે જે જે કષ્ટો તમારે સહન કરવાં પડે તે ધૈર્ય રાખી સહન કરજો. કાલે બધું ફરી જશે, સામ્રાજ્ય ઉપર ખીજો કોઈ સમ્રાટ આવશે. પણ જો એક વાર ઓછાપરરાઈખને બંધાયા તો માનજો કે સદાના તેના થઈ ગયા.

[જાય છે ખટાઉફફાખર શોકાતુર હૃદયે લીખોઈ નીચે પાટ ઉપર બેસે છે. એવે તેની સ્ત્રી ગેટ્ટુટ ત્યાં આવી સ્વામી પાસે ઉભી રહે છે અને થોડી વાર તેના તરફ મૌનભાવે જોઈ રહે છે.]

ગેટ્ટુટ : કાન્ત,^{૨૯} કેમ આટલા ચિન્તાતુર? કેટલાય દિવસથી હું તમારું હૃદય સમજી શકતી નથી. કેટલાય દિવસથી હું ગુપચુપ જોતી આવી છું, તમારા કપાળ ઉપર ચિન્તાની કેવી રેખાઓ પડી રહી છે તે. તમારું હૃદય કોઈ ઉંડા શોકથી ઘેરાઈ રહ્યું દિસે છે. મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો; હું તમારી વિશ્વાસપાત્ર અર્ધાંગના છું, અને તમારા શોકના

* —————

એ ઓછાપરરાઈખનો રાજા તે રોમન સામ્રાજ્યનો સમ્રાટ હતો, જેમ પ્રુસિયાનો (અ. પ્રશિયાનો) રાજા તે જર્મન કાઇઝર, અને ગ્રેટબ્રિટન તે આયર્લેન્ડનો રાજા તે અંગ્રેજ સામ્રાજ્યનો સમ્રાટ છે એમ; પણ ફેર એ કે તે વેળાએ રોમન સમ્રાટ ચુટણીથી ચુટાતો, ત્યારે આ સમ્રાટો વશપરપરાના. શ્વીટ્સ દેશ ઉપર અધિકાર સામ્રાજ્યનો હતો, તેને આ સમ્રાટ ખોતાનો કરી લેવા — ઓછાપરરાઈખના અધિકાર નીચે લાવવા — મથતો.

^{૨૯} ખટાઉફફાખર અને ગેટ્ટુટનો આ વાર્તાલાપ ચુડીના વર્ણનને આધારે શિલ્પરે રચેલો છે. ભાવમાં શેક્સપિયરના ‘જુલિયસ સીઝર’ નાટકના અક ૨ પ્રવેશ ૧મા આલેલા બ્યુટસ અને પોર્શિયાના વાર્તાલાપને મળતો છે.

અર્ધ ભાગની ભાગિયણ છું. (ષ્ઠાઉક્કશાખર તેના હાથમાં હાથ મૂકે છે, પણ કંઈ બોલતો નથી) કહો મને કહો, તમારું હૃદય શાથી પીડાય છે? તમારી મહેનતનાં સારાં ફળ આપ્યાં છે, તમારી ભાગ્યદેવી પ્રસન્ન છે; અન્નભંડાર ભર્યા રહ્યા છે; ઠોરનાં જીથેજીથ છે, રાતામાતા ચકચકિત ઘોડા શિયાળો ગાળવાને પર્વત ઉપરથી ખેમકુશળ ઘેર તબેલામાં આવી ઉભા છે; હવેલી જેવું આ ઘર છે, સુંદર સાગથી અહુણા નવુંજ ખાંધી તૈયાર કર્યું છે, શિલ્પશાસ્ત્રના^{૩૦} નિયમને અનુસરી ખાંધ્યું છે, અનેક ખારીઓબળીઓથી અજવાળું આવે છે અને તેથી આનંદ ઉપજે છે; ભીંતો ઉપર પુરાણાં જીદ્દોનાં ચિત્રો ચીતર્યા છે અને શાસ્ત્રપુરાણમાંનાં સુભાષિતો લખ્યાં છે.^{૩૧} પ્રવાસીઓ ધીરે ધીરે એ વાંચતા ચાલે છે અને એનો અર્થ વિચારતાં અગ્રાંજો પામે છે.

ષ્ઠાઉક્કશાખર: ઘર તો મજબુત ખંધાયું છે, વ્યવસ્થા પણ સુંદર છે. પરંતુ અરેરે, જે ધરતી ઉપર એ ખાંધ્યું છે, તે ધરતી જ કમ્પે છે.

જેદુટ: એટલે? હું કંઈ સમજી શકી નહિ, પ્રિય વર્ત્તર.

ષ્ઠાઉક્કશાખર: આજે જેમ બેઠો છું તેમ થોડાજ વખત ઉપર આ ભીંબોઈ નીચે એકવાર હું બેઠો હતો. ઘર પુરું ખંધાઈ

*

૩૦ આ વાક્ય લખવાની કંઈ ખાસ જરૂર નહોતી, પણ કહેવાય છે કે શિશ્વર અને ગોષ્ઠે બન્ને હોમર ઉપર દષ્ટિ રાખી એનું અનુસરણ કરતા. સરખાવશે જોડેસી, પ ૨૪૫ અને ૨૩ ૪૪.

૩૧ પ્રાચીનકાળે યુરોપમાં આવી રીતે ઘર શણગારવાનો ધણો રિવાજ હતો, અને આજે પણ ફેટલાંક ડોઈય અને શ્વીટ્સ ગામોમાં એવો રિવાજ છે. કવિતામાં એવાં સુભાષિત લખાતાં; ઘણુકરીને ધર્મવચન લખાતાં, પણ કાંઈ વાર ગમ્મતનાં વાક્ય પણ લખાતાં; ઘરઘણીનું નામ તથા બાળ્યાનું વર્ષ પણ લખાતું. ખારીખારણાં ઉપર, આસપાસની ભીંતો ઉપર અને ખારીઓના ગગીન કાચ ઉપર પણ એવો શણગાર સજાતો.

રહ્યું એના આનંદવિચારોમાં લીન થઈ ગયો હતો, તેવે સમયે કુઈસનાખટને પોતાને કિલ્લેથી અશ્વારો સાથે સુખો^{૩૨} ઘોડે ચઢીને આવ્યો, આશ્ચર્ય પામી આ ઘર આગળ એ ઉભો રહ્યો; તરત હું ઉભો થયો, અને નીચા વળી એને છાજતી સલામ કરીને એની સામે ગયો, કારણકે આપણા પ્રાન્તમાં સમ્રાટની ન્યાયસત્તાનો એ પ્રતિનિધિ છે. ‘આ ઘર કેનું છે?’ એમ એણે ભુંડી દાનતે પુછ્યું, કારણકે એ જાણતો તો સારી રીતે હતો. તુર્તજ સાવધાન થઈ રહે એને ઉત્તર આપ્યો: ‘સુખા સાહેબ, આ આવાસ^{૩૩} સમ્રાટનો છે, જે મારો સ્વામી છે અને તમારો પણ; મને પટે મળેલો છે.’ એણે ઉત્તર આપ્યો: ‘સમ્રાટને સ્થાને હું આ દેશમાં તેનો પ્રતિનિધિ છું; અને હું નથી ઇચ્છતો કે જેકુતો પોતાની ઇચ્છામાં આવે એમ સ્વતંત્રતાએ ઘર બાંધે અને સ્વતંત્રતાએ રહે, જાણે દેશના એ માલેકજ હોય ને! એમ કરતાં તમને અટકાવવાની મારે તજવીજ કરવી પડશે.’ આમ બોલીને તિરસ્કાર કરતો હોય એમ એ અહીંથી ચાલ્યો ગયો; હું તો, એ ભ્રષ્ટાત્મા બોલી ગયો એ શબ્દોનો વિચાર કરતો, શોકાતુર હૃદયે અહીં ને અહીં બેસી રહ્યો.

*

૩૨ આ સુખો તે હૈરમાન ગેસ્તર.

૩૩ આ વાક્યના બે અર્થ થાય: (૧) આ ઘર સમ્રાટનું છે, જે મારો તેમજ તમારો સ્વામી છે, અને (૨) આ ઘર સમ્રાટનું તેમજ તમારું છે, કારણકે તમે એના પ્રતિનિધિ છો. સરળ ઘર શબ્દ છોડીને આવાસ વાપરવાનું કારણ એજ થયું કે વાક્યને દ્વીઅર્થી બનાવવા સમ્રાટ અને ઘર એ બે શબ્દને એકજ જાતિમાં લાવવા પડે. મૂળ જર્મન ભાષામાં શિલરે પણ એવું દ્વીઅર્થી વાક્ય મુકેલું છે. શિલરે ચુડીને આધારે આ વાર્તાલાપ લખ્યો છે એમ ટીપ રદમાં જણાવ્યું જ છે. ચુડીએ પણ આવા દ્વીઅર્થી વાક્યનો ઉપયોગ કર્યો છે ને તે એજ ઉદ્દેશથી હોય એમ લાગે છે.

ગેટુટ : મારા પ્રિય નાથ, મારા કાન્ત, તમારી સ્ત્રીની સાચી વાણી સાંભળશો? અતિઅનુભવી લોકમાન્ય પુરુષ ઇબકંની હું કન્યા છું. શિયાળાની લાંબી રાત્રીઓએ પિતાની પાંસે લોકનાયકો બેસવા આવતા, સમ્રાટના પ્રાચીન દસ્તાવેજો વાંચતા અને બહુ ડહાપણુલરી રીતે દેશના હિતની વાતો ચર્ચતા. તે વખતે અમે બેનો ઉન કાંતતી બેસતી. એ બુદ્ધિ-શાળી પુરુષો વિચારતા, એ શાણા પુરુષો ઇચ્છતા, તેમની ચર્ચાના અનેક ડહાપણુલર્યા શબ્દો હું ધ્યાનથી સાંભળતી; અને હજી એ શબ્દો મારા હૃદયમાં સચવાઈ રહ્યા છે. ત્યારે મારી વાત સાંભળો ને એ ઉપર વિચાર કરો. કારણકે જે ચિન્તાઓથી તમારું હૃદય વલોવાય છે, એ હું બહુ દિવસથી કળી ગઈ છું. સુખાને તમારા ઉપર બળતરા છે. એ તમને હિરાન કરવા ઇચ્છે છે, કારણકે શ્વીટ્સ પ્રજા આ નવા રાજવંશને વશ થાય એમાં તમે આડખીલી નાખો છો અને લોકમાન્ય પૂર્વજો જેમ સામ્રાજ્યને વળગી રહ્યા હતા તેમજ એને વળગી રહેવા લોકને શીખવો છો — કેમ નહિ, પ્રિય વર્નર, બોલો હું બોલું કહું છું?

પ્રાઉક્રફ્ટખર : ખરું છે, ગર્સલર^{૩૪} એટલા જ માટે મારા ઉપર ક્રોધે બળે છે.

ગેટુટ : એ તમારા ઉપર ઇર્ષ્યા રાખે છે, કારણકે તમે તમારી બાપીકી મિલકત ઉપર સ્વાધીન પુરુષની પેઠે સુખે રહો છો — અને એને તો કંઈ નથી. ખુદ સમ્રાટ અને સામ્રાજ્ય તરફથી આ ઘર તમને પટે મળેલું છે. આ જમીન મારી છે એવું રાજપુત્ર કહી શકે, તમે પણ એમ જ છાતી ઠોકીને બતાવી શકો છો કે આ ઘર મારું છે. સામ્રાજ્યમાં સમ્રાટ સિવાય બીજો કોઈ તમારો ઉપરિ નથી. સુખો તો

* —————
 ૩૪ શ્વીટ્સનો તથા ઉરીનો સુખો. શ્વીટ્સમાં આવેલા કુદસનાખટમાં એની રાજધાની હતી.

માત્ર એના કુટુંબનો નાનો^{૩૫} છોકરો છે, અને સરદારીનો જે ઝખ્લો એ પહેરે છે તે સિવાય એને બીજી કશી મિલકત છે નહિ; અને તેથી દરેક ગૃહસ્થનું સુખ બેઠ ઝેરથી અને અદેખાઈથી બળે છે. તમને પછાડવાના એણે અનેક દિવસથી સોગંદ ખાધા છે, અને છતાંયે હજી તમને કશું કરી શક્યો નથી. એની લુડી ધારણા તમારા ઉપર પુરી કરે ત્યાં સુધી તમે શું ત્યારે વાટ જોશો? ડાહ્યા માણસો તો પાણી પહેલી પાળ ખાંધે.

પ્રાઉફ્ફશખર : ત્યારે કરવું શું?

ગેડ્ડુટ (પાસે આવીને) : મારી વાત સાંભળો. તમે જાણો છો કે અહીં શ્વીટ્સમાં બધા લલા લોક આ સુખાના લોભથી અને જુલમથી કકળી ઉઠ્યા છે. ઉંટરવાલડનના અને ઉરીના લોક પણ જુલમથી, અને આકરી ધુંસરોથી કંટાળી ગયા છે એમાં કંઈ શંકા નથી; કારણકે અહીં ગૅસ્લરની પેઠે ત્યાં સરેવરને સામે પાર પણ લાણડનબર્ગ જુલમ ગુજારી રહ્યા છે. એક પણ મછવો એવો અહીં આવતો નથી કે જે સુખાના તોફાન અને જુલમના સમાચાર લાવતો ન હોય. ત્યારે તમારામાંના કેટલાક સાચા હૃદયના પુરુષો શુભ રીતે એકઠા થઈને, આ જુલમને કેમ ઉખેડી નાખવો એ બાબત મસલત કરે^{૩૬} તો બહુ સારું. હું નહીં માનું છું કે પ્રભુ

*

^{૩૫} મોટા દીકરો જ સૌ જગીરનો માલેક છે, બીજા છોકરાઓને તો માત્ર ઇલ્કાળજ ઉતરે છે. ન તો ગૅસ્લર કે ન તો લાણડનબર્ગ જગીરનો માલેક હતો.

^{૩૬} ઓષ્ટરરાઇખના જુલમને તોડવાને સર્વ પ્રાન્તોએ ઐક્ય યોજી સામે થવું બેઠ્યો એ લાવ છે. આ શુભકાર્યમાં નારીહૃદય પહેલું પગલું દે છે : “She thinks as a statesman, she feels as a woman, she wills as a heroine (રાજ્યતત્રી જેવું એ વિચારે છે, નારી-સહજ લાવ અનુભવે છે, વીરાગનાસુલલ કામના સેવે છે).”

તમને છોડી નહિ દે, આ ન્યાયી કાર્યમાં જરૂર એ કૃપા કરશે. હૃદય સારી રીતે જોલી શકાય એવો કોઈ અન્તરનો મિત્ર તમારે ઉરી પ્રાન્તમાં નથી ?

પ્રાઉફફાખર : ત્યાં ઘણા વીર, યોગ્ય અને મહાન પુરુષોને હું જોળખું છું. એમના ઉપર હું ઉડો વિશ્વાસ રાખી પણ શકું છું. (ઉભા થઈને) નારી, મારા શન્ત હૃદયમાં ભય કર વિચારોનું કેવું આ તોફાન તેં જગાવી મુક્યું છે ! મારા ઉંડા અંધારા અંતરને તેં દિવસના પ્રકાશમાં ખેંચી આણ્યું છે. જે વાતો વિચારવાને પણ હું કમ્પતો હતો તે તેં મીઠી વાણીએ શૌર્યથી કહી નાખી છે. પણ તું શી સલાહ આપે છે તે સમ્બન્ધે તેં ગમ્ભીરતાથી વિચાર કર્યો છે ? આ શાન્તિભરી ખીણમાં તું ભયંકર વિરોધને અને હથીઆરોના અવાજને નોતરે છે — આપણે તો નિર્જાળ ભરવાડની જાત, સમર્થ પૃથ્વીપતિ સામે વિગ્રહ જગાવવાની તે હિંમત કરી શકીએ ? આ હરિદ્ર પ્રદેશ ઉપર સેનિકોનાં જંગલી ટોળાં છોડી મુકવાનું, અહીં વિજયને હકે રાજ્ય કરવાનું તથા યોગ્ય સજ્જને મિષે આપણી સ્વાધીનતાના પ્રાચીન દસ્તાવેજો ફાડી નાખવાનું ખડાનું મળવાની વાટ તો એ જોઈ જ રહ્યા છે.

ગેડુટ : તમે પણ પુરુષ છો, બુદ્ધની પરશુ ચલાવી જાણો છો ; અને વીરને પ્રભુ સહાય છે.

પ્રાઉફફાખર : એ સી, વિગ્રહ તો ભયંકર અને નાશજનક છે — એ તો ભરવાડ અને ઘેટાં સૈનો નાશ કરે.^{૩૭}

ગેડુટ : પ્રભુ જે એકલે તે મનુષ્યે સહન કરવું ઘટે. ન્યાયી હૃદય અન્યાય કદાપિ સહિ નહિ.

* —————

૩૭ બાઈબલ : ભરવાડને મારીશ તે ઘેટાં વિખેરાશે — ઝકરીઆ ૧૩ : ૭, માત્થી ૨૬ : ૩૧, માર્ક ૧૪ : ૨૭, જૉન ૧૬ : ૩૨

પ્રાઉફ્ફાખર : આપણે અહુણા જ ખાંધેલું ઘર તને ખડું વડાલું છે — સંહારક વિગ્રહ તો એને ખાળી ખાખ કરી નાખશે.

ગેર્ટ : અનિત્ય પદાર્થમાં મારું મન વળગી રહ્યું છે એમ મને લાગે તો મારે જ હાથે તેમાં આગ મૂકી ખાખ કરી નાખું.

પ્રાઉફ્ફાખર : માનવજાતિ ઉપર તને રોષ છે — જુદામાં તો પારણામાં ઝુલતાં ખાળક સુદ્ધાં બચવા નહિ પામે.

ગેર્ટ : નિર્દોષને આકાશમાં મિત્ર છે ! વૈર્નર, આગળ જુઓ, પાછું જોવાનો સમો નથી.

પ્રાઉફ્ફાખર : અમે પુરુષો તો શૌર્યથી લડતાં મરી જાણીએ છીએ — પણ તારું શું થાય ?

ગેર્ટ : નિર્જાળમાં નિર્જાળ પણ છેવટનો ઉપાય તો શોધી જાણે. પેલા પુલ ઉપરથી માત્ર એક જુસકો, ને બસ પત્યુ — હું છુટી !

પ્રાઉફ્ફાખર : (ગેર્ટને ભેટી પડીને) આવા હૃદયને જે પોતાના હૃદય સાથે ચાંપી શકે છે, તે પોતાનાં ઘરખારને માટે આનંદથી લડી શકે છે ; કેમ સમ્રાટના સેનાબળથી એ હારતો નથી. અત્યારે આ ઉભે પગે જ હું ઉરી ચાલ્યો. ત્યાં મારો સાચો મિત્ર વાલ્ટર કુઇસ્ટ^{૩૮} છે, તે પણ મારી પેઠે આ સમ્બન્ધે વિચાર કરી રહ્યો છે. વળી ત્યાં ઉદાર-હૃદય આટિંગહાઉસવાળો ધ્વજધારી^{૩૯} રહે છે. છે તો એ અમીર કુળનો, પણ છતાંય પ્રજાજનોને ચહાય છે અને પ્રાચીન આચારોને માન આપે છે. દેશના શત્રુઓ સામે શૌર્યથી કેમ રક્ષણ કરવું એ વિષે એ બંનેની સાથે મસલત કરીશ. કુશળ રહેજે અને મારી ગેરહાજરીમાં ઘરસંસારનો વહીવટ

૩૮ —————

૩૮ શત્રુ સામે કૃત્ય કરતી વેળાએ દેશી સેનાનો મુખ્ય વાવટો લેઇ આગળ આગતારે જોડો. કુલીન અને ઉદારચરિત પુરુષને જ આ સ્થાન મળતુ.

હડાપણથી ચલાવજે. પ્રભુમંદિરે^{૩૯} જતા જત્રાણને અને વિહારને માટે માગતા પવિત્ર લિલ્હુને પુષ્કળ દેજે, સાડું આતિથ્ય કર્યા વિના એમને જવા દેતી ના. પ્તાઉક્કશાખરનું ઘર છાનું નથી, માર્ગે જતા પ્રવાસીને માટે આ સત્કારશીલ ઘર રાજમાર્ગની ધારે સદા ખુલ્લું જ ઉભું છે.

[તેઓ બન્ને રગભૂમિ ઉપરથી ચાલ્યા જાય છે કે તરત જ બાહ્યમગાર્તનન લેખને વિદ્વદ્વમ દેશ ત્યા આવે છે]

ટલ : (બાહ્યમગાર્તનને) તમારે હવે મારી કંઈ જરૂર નથી, આ ઘરમાં જાઓ; દુઃખીઓના પિતા પ્તાઉક્કશાખરનું એ ઘર છે. પણ જુઓ, એ પોતે જ પેલો રહ્યો. આવો, મારી પાછળ આવો.

[બન્ને જાય છે, પડદો પડે છે.]

પ્રવેશ ૩

સ્થળ : આલ્ફોર્ડની પાસેનું મેદાન

(પાછળના ભાગમાં ઉચ્ચાણ ઉપર એક કિલ્લો ચણાતો દેખાય છે. એ એટલે સુધી ચણાઈ આવ્યો છે કે તેની રૂપરેખા સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ આવે છે. એનો પાછળનો ભાગ તો તૈયાર થઈ પણ ગયો છે. આગળનો ભાગ હજી ચણાય છે. પાલખો ગાંધેલી દેખાય છે અને તેના ઉપર કારીગરો ને મજૂરો ચડ-ઉતર કરે છે. સૌથી ઉચ્ચે છાપરે પાલખ લટકે છે ને તેના ઉપર કડીઓ ખેંઠો છે. કામ તડામાર ચાલી રહ્યું છે)

પાત્રો : દરોગો,^{૪૦} મિસ્ત્રી ને બીજા કડિયામજૂરો

*—————

૩૯ આ પ્રભુમંદિર ને ઘણુકરીને જ્ઞાનનની ઉત્તરે નવ માઈલ દૂર આવેલા આદ્યત્રીકેત્રન (નકશો તથા ભૂગોળકોષ જોશો) વાળો મઠ હોવો જોઈએ. તોષ પપ જોશો

૪૦ ગ્રાંધાટરરાષ્ટ્ર એ સમયે શ્વીટ્સના લોક પાસે વેડે કામ કરાવતું, અને એ વેડ લેવાને દરોગા પણ પોતાને ત્યાંથી જ મોકલતું.

દરોગો : (લાકડી લઈને મજૂરોને હાકે છે) અરે, જલદી કરો, કેટ-
લોક થાકે ખાશો! લાવો; પથર, ચુનો, કેલ જલદી લાવો.
સુખા સાહેબ આવે ત્યારે કામ બહુ ધપેલું બુઝો-અંહ!
પેલા તો કીડીને વેગે હીડે છે (બે મજૂરા ભાર વહી લાવે
છે તેમને) આ તે ભાર કહેવાય? બરાબર બમણો લો!
બુઝો તો બરા, ઘોળા દહાડાના આ ચોરલોક કામ ચોરે છે!

મજૂર : અમારા કેદખાના માટે અમારે પોતે પથરા વહી લાવવા
એ તો બહુ કઠણ!

દરોગો : અરે, એ શું બળડે છે? આવી નઠારી જાત કદી જોઈ
નહિ, કંઈ જ કામના નહિ, માત્ર ગાયો દોહી ખાય ને
ડુંગરામાં રખડ્યા કરે!

વૃદ્ધ મજૂર : (થાકે ખાવા જેવે છે.) હવે તો મારાથી નથી થતું.

દરોગો : (તેને હલાવી નાખે છે.) જલદી, બુઝો, કામે જા!

પહેલો કીડીઓ : એટલી યે દયા આવતી નથી? બિચારામાં ઉઠ-
વાની યે શક્તિ નથી. એવા ડોસાનીયે પાસે સખત વેઠ
કરાવો છો?

મિસ્ત્રી અને બીજા કીડીઓ : દેવનેય દયા આવે એવી બિચારાની
દશા છે!

દરોગો : તમે તમારું કામ કરો. મારે કરવાનું હું કરું છું.

બીજો કીડીઓ : આ અમે બાંધીએ છીએ એ કિલ્લાનું* નામ શું
પડશે?

*—————

૪૧ આલ્ટોર્ફથી દશેક માઇલ દૂર આમ્સ્ટેકની પાસે એક નાની ટેકરી
ઉપર એક કિલ્લાના ખડેર છે. ચુડી, જેનો આધાર શિલરે લીધો છે, તે
આ કિલ્લાને આલ્ટોર્ફની પાસે મુકે છે અને કહે છે કે સુખા ગૅસ્લરને એ
કિલ્લાનું નામ પાડવા પુછેલું ત્યારે જોણે ઉત્તર આપેલો કે એનું નામ
Zwing Uri unter die Stagen, એટલે ધ્રુસરી નીચે ઉરીનું
દયાણુ (ભૂમિકા જોશો).

દરોગો : ઉરી-મદમદન, કારણકે એના વડે તમારો મદ ઉતારાશે.

કડીઆ : ઉરી મદમદન ! (હમે છે.)

દરોગો : અરે, હસવું શેનું આવે છે ?

પહેલો કડીઓ : ભલા, આવાશા તુચ્છ ચણતરથી ઉરીને દબાવશો ?

બીજો કડીઓ : ઉરીની નાની શીકડી એક^{૪૨} ટેકરી જેટલું ય ઉંચું ચણવાને માટે આવાં આવાં કેટલાંક કીડીઆરાં તમે એક ઉપર એક ગોઠવો છો એ તો જોઈએ !

[દરોગો રગભૂમિ ઉપરથી ચાલ્યો જાય છે]

મિસ્ત્રી : આ પાપભયું ચણતર ચણવામાં કામ આવતી આ હથોડી ઉંડા સરોવરમાં ફેંકી દેઉં !

[ટેલ અને ષાઉક્રશાખર પ્રવેશે. છે.]

ષ્ટાઉક્રશાખર : અરે, આ જોવા હું જીવતો ન રહ્યો હોત તો સાડું !

ટેલ : અહીં ઉભા રહેવું ઠીક નથી, ચાલો ચાલતા થઈએ.

ષ્ટાઉક્રશાખર : શું હું સ્વતંત્રતાની ભૂમિમાં^{૪૩} - ઉરીમાં - નથી ?

મિસ્ત્રી : અરે ભાઈ, જુરજ નીચેનાં ભોંયરાં તમે એક વાર જોયાં હોય તો ! ખરે, એમાં જે રાત રહે તે કુકડો બોલતો ફરી સાંભળે નહિ.

ષ્ટાઉક્રશાખર : અરે પ્રભુ ! કિલ્લાની આ બીંતો અને તેની હાથણીઓ તો જુઓ ! અનંતકાળ સુધી ટકાવવાને બાંધી હોય એવી દેખાય છે.

ટેલ : હાથ વડે બાંધેલું હાથ વડે તોડી શકાય. (પર્વત તરફ આંગળી કરીને) પ્રભુએ આપણે માટે સ્વતંત્રતાનો પેલો કિલ્લો બાંધ્યો છે.

* —————

૪૨ ઉરીના અમારા આ પર્વતોજ અમારે તો કિલ્લા છે, એવો ભાવ જણાય છે.

૪૩ ઉરી સ્વતંત્રતાની ભૂમિ એટલા માટે ગણાય છે કે સામ્રાજ્યમાં એણેજ પ્રથમ સ્વરાજ્ય સપાદન કરેલું.

[ઢોલ વાગતુ સંભળાય છે. વાંસડા ઉપર ટોપી ચઢાવીને લોક પ્રવેશ છે. તેની પાછળ દાડી પીટનાર આવે છે. તેમની પાછળ ઝૈરા-છાકરાં ધક્કામુકી કરતાં ધસે છે.]

પહેલે કડીઆ : ઢોલ શેનું વાગે છે ? સાંભળો !

મિસ્ત્રી : આ તે કેવી જાતનું ફાસ્ટનાઈટનું^{૪૪} સરઘસ ! અને પેલી ટોપી શેની ?

દાંડી પીટનાર : બાદશાહને નામે ! એ સાંભળો !

કડીઆ : અરે, સાંભળો, સાંભળો !

દાંડી પીટનાર : ઉરીના લોકો, સાંભળો ! આ ટોપી તમે જુઓ છો. આલ્ટોઈની મધ્યે^{૪૫} - ઉચામાં ઉંચે સ્થાને ઉંચા વાંસ ઉપર એને ચઢાવવામાં આવશે. અને મહેરબાન સુળા સાહેબનું ફરમાન છે કે તેમને પોતાને જે પ્રમાણે માન આપો છો તે પ્રમાણે આ ટોપીને પણ તમારે માન આપવું જોઈશે. ઘુંટણીએ પડીને અને ટોપી ઉતારીને તમારે તેને માન આપવું જોઈશે. એ ઉપરથી બાદશાહ જાણશે કે અહીં તેના નિમક-હલાલ કોણ કોણ છે. આ હુકમ જે તોડશે તેનાં જાનમાલ જમ થશે.

[લોક હસી પડે છે. ઢોલ વાગે છે ને સરઘસ આગળ ચાલે છે.]

*—————

૪૪ Fastnachtsaufzug. Fast=ઉપવાસ, Nacht=રાત્રી, Aufzug=સરઘસ. મહાત્મા જેસસ ક્રાઈસ્ટના પુનરુત્થાનના પર્વ પૂર્વે ચાળીસ દિવસ સુધી ઉપવાસ પાળવાનો સ પ્રદાય રોમન કેથોલિક પંથમાં છે, ને તેમાં અમુક રાત્રીએ અનેક વિચિત્ર ચેષ્ટાઓનાં સરઘસ નિકળે છે. આને અંગ્રેજીમાં Carnival Procession કહે છે

૪૫ ચુડીને આધારે શિલ્પર અહીં ‘આલ્ટોઈની મધ્યે’ ટોપી ચઢાવ્યાનું જણાવે છે, પણ અંક ત્રીજાના પ્રવેશ ત્રીજામાં ‘આલ્ટોઈ’ પાસેના મેદાનમાં’ રગભૂમિ આણે છે.

પહેલો કડીઓ : કેવી અલૌકિક જીવિત સુખાએ શોધી કાઢી છે !
આપણે ટોપીને માન આપવું ! બોલો, આવું કદી કોઈએ
સ્વપ્નામાંય જોયેલું ?

મિત્રી : આપણે ટોપીને પગે પડવું ! ભણા લોકની આ તે
મશ્કરી કરે છે કે શું ?

પહેલો કડીઓ : સમ્રાટનો મુગટ હોત તો તો હજીયે ઠીક
હતું, પણ આ તો ઓછાંટરરાઇષની^{૪૬} ટોપી ! જાગીરો
બક્ષવામાં આવે છે, એ સુખાની હવેલીમાં સિંહાસન^{૪૭} ઉપર
લટકતી મેં એને જોયેલી.

મિત્રી : ઓછાંટરરાઇષની ટોપી ! સાવધાન ! આપણને ઓછાંટર-
રાઇષને^{૪૮} ચરણે નમાવવાનો આ તો પ્રપંચ છે.

કડીઓ : કોઈ પણ નાગરિક આવું અપમાન તો સહન કરે નહિ.

મિત્રી : ચાલો, આપણે બીજા લોકની સલાહ લેઈએ.

[તેઓ પડદા પાછળ જાય છે.]

ટૅલ : (જાઉંદ્રશાખરને) ^{૪૯}તમે બધું જાણો છો. આવજો, ભાઈ
વંનર !

*
^{૪૬} સોનાનાં ધાર લોલક અને વચ્ચે એક વર્તુળથી શણગારેલો
ઓછાંટરરાઇષના અમીરનો તાજ. અહીં પણ રોમન સમ્રાટ અને ઓછાંટર-
રાઇષના રાજા વચ્ચેનો ભેદ સ્પષ્ટ સમજવાનો છે.

^{૪૭} હાન્સબુર્ગ વંશના નેતા તરીકે, સમ્રાટ આલ્બ્રેક્ટ શ્વીટ્સમાં આવતો,
ત્યારે આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં લિમાટ નદીને કાઠે આવેલા જાહન ત્સુ બાડના
કિલ્લામાં રહેતો. ત્યાં ઓછાંટરરાઇષના નામનું સિંહાસન રાખેલું હતું.
શ્વીટ્સ અમીરોને અહીંથી હાન્સબુર્ગ તરફથી જાગીરો બક્ષવામાં આવતી.
શ્વીટ્સ લોકોએ આ કિલ્લાને ૧૪૧૫માં તોડી પાડેલો.

^{૪૮} ટોપીને નમવાનું કહેવું એ મહારાજ્યને બદલે ઓછાંટરરાઇષને
ચરણે નમાવવાનો પ્રપંચ.

^{૪૯} પૃ. ૨૯ ઉપરની ટૅલ અને જાઉંદ્રશાખરની વાતચિત કેવે પ્રકારે આગળ
વધે છે તે આપણે જાણતા નથી, તેથી ઉરીની સ્થિતિ સંબંધે કે ટૅલના

ખટાઉક્કશાખર : ક્યાં જાઓ છો? અરે, આટલા ઉતાવળે ચાલ્યા જતા ના.

ટૅલ : ઘેર ભારી વાટ જીએ છે, આવજો ભાઈ.

ખટાઉક્કશાખર : તમારી સાથે વાતો કરીને હૈયું ખાલી કરવું છે.

ટૅલ : ભારે હૈયું વાતોથી ખાલી થાય ના.

ખટાઉક્કશાખર : છતાંયે વાતોથી કામ કરવું સુઝે.

ટૅલ : ધીરજ રાખી છાનામાના બેશી રહેવું એજ અત્યારે કરવાનું છે.

ખટાઉક્કશાખર : અસહ્ય હોય તે માણસથી કેમ સહન થાય?

ટૅલ : ઉતાવળીઓ ને જીલમી રાજ પોતાનું રાજ્ય પોતાનેજ હાથે ટુંકું કરી નાખે છે. જ્યારે પ્રચંડ દક્ષિણવાયુ ખીણોમાંથી નિકળે છે, ત્યારે લોકો ઘરનો દેવતા હોલવી નાખે છે, વહાણો ઉતાવળે બહારોમાં પેશી જાય છે; આથી એ ભય કરવાયુ આવ્યો એમ ચાલ્યો જાય છે, પાછળ કંઈ નિશાની મુકી જતો નથી, કંઈ હાનિ કરી શકતો નથી. સૌ પોતપોતાના ઘરમાં શાન્ત બેસો. શાન્તિપ્રિયની શાન્તિ કોઈ હુટી લે નહિ.^{૫૦}

ખટાઉક્કશાખર : એટલે?

ટૅલ : વગર છ'છેડયે સાય કરડે નહિ. દેશને શાન્ત રહેલો જોઈને એ પોતાની મેળેજ કંટાળશે.

* —————

અભિપ્રાય સગલે કે નવા બધાતા કિલ્લા સગલે આ શબ્દો બોલાય છે એ વિશે સ્પષ્ટ નિર્ણય આપી શકાતો નથી આવા એકએક પક્તિના સવાદને ગ્રીક નાટ્યશાસ્ત્રમાં stichomythy કહે છે ને તેમાં અલૌકિક ગળ મુકી શકાય છે.

^{૫૦} અંક ૪ પ્ર. ૩માં : 'પોતાના દુષ્ટ પાડોશી સાથેય જે જ પીતે રહે નહિ, તે અતિ પવિત્ર હોય, તોય શાન્તિમા રહી શકે નહિ', એમ ખૂંધસી હુંટારાને ટૅલ કહે છે, તેમાંનો ભાવ આ કથનના ભાવથી સ્પષ્ટ રીતે વિરુદ્ધ છે.

બટાઉફફાખર : આપણે સંપે જોડાઈએ તો ઘણું થઈ શકે

ટલ : વહાણ ભાગ્યે પોતેજ પોતાને સાચી મદદ કરી શકે.

બટાઉફફાખર : ત્યારે આવા સાર્વજનિક કામને તમે ત્યજી જશો ?

ટલ : સાચી રીતે સૌ પોતપોતાનાજ ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકે.

બટાઉફફાખર : પણ સંપે બધાએ નિર્જળ પણ બળવાન બને છે.

ટલ : બળવાન એકલો હોય ત્યારેજ સૌથી વધારે બળવાન બને છે.

બટાઉફફાખર : ત્યારે તો, પિતૃભૂમિ નિરાશ થઈને આત્મરક્ષણને માટે હથિયાર ઉપાડે, તેવે સમયે તમારા ઉપર તો આધાર રાખી શકે નહિજ ને ?

ટલ : ટલ કોતરમાં જોવાએલા ઘેટાને પણ બચાવી લાવે; અને ત્યારે શું એ પોતાના મિત્રોને ત્યજી દેશે ? પણ તમારે જે કરવું હોય તેની સલાહમાથી મને ખાતલ રાખો—વિચારો અને ઠરાવો કરતાં મને આવડતા નથી ; ઠરાવ થયે ટલની તમને જરૂર પડે ત્યારે એને બોલાવજો, અને ત્યારે એ પાછી પાની નહિ કરે.

[જુદી જુદી દિશામાં ચાલ્યા જાય છે, એવામાં પાલખો ઉપર એમિનો બેસાડત મચી રહે છે]

મિસ્ત્રી (ઉતાવળો આવી) : છે શું ?

પહેલો કડીઓ (જુમ પાડતો આવી) : કડીઓ છાપરેથી પડી ગયો !

[બર્ટો અનુચરો સાથે આવી પહોંચે છે.]

બર્ટો : એ છુંદાઈ ગયો ? દોડો, બચાવો, મદદ કરો—બને તો બચાવો, આ સોનું લો—

[લોખની અદર પોતાના દાગીના ફેંકે છે.]

મિસ્ત્રી : બળ્યું તમારૂં સોનું—તમારે^{૫૧} હિસાબે તો સોને જ બધું

*

^{૫૧} તમારે એટલે માત્ર બર્ટોને નહિ પણ સમસ્ત બ્રાહ્મણરાષ્ટ્રપતે. બર્ટો સુગા ગેરલરની સગી ને બ્રાહ્મણરાષ્ટ્રપતી કન્યા હતી, તેથી ભુલ

ખરીદી શકાય; બાપને બાગકોથી અને પુરુષને પત્નીથી તમે લોકોએ વિખુટાં પાડ્યાં છે, અને સારા દેશને શોકથી છાઇ નાખ્યો છે. તેનો બદલો સોનાથી વાળવા ધારો છો? જાઓ, જાઓ! તમારા આવ્યા પહેલાં અમે સુખી હતા, તમારી સાથે જ અહીં નિરાશા આવી છે.

બટાં (ફરોગો પાછો આવે છે તેને): એ જીવતો છે? (ફરોગો નિશાની કરી ના પાડે છે) અહા શાપિત કિટ્ટા, શાપ થકી તું ચણાયો ને શાપ જ તારામાં વાસ કરશે.

[જાય છે.]

પ્રવેશ ૪

સ્થળ: વાલ્ટર કુઇસ્ટર્ટનું ઘર

(વાલ્ટર કુઇસ્ટર્ટ અને આર્નોલ્ડ ફ્રૅમ મેલ્થટાલ જુની જુની દિશાએથી સાથેજ પ્રવેશે છે)

મેલ્થટાલ: બાપુ વાલ્ટર કુઇસ્ટર્ટ —

વાલ્ટર કુઇસ્ટર્ટ: વખતે તેઓ ઓચિંતા આવી પડશે તો! છો ત્યાં જ રહો. ચારે દિશામાં ગુમચરો ફરે છે.

મેલ્થટાલ: ઉંટરવાલ્ડનમાંથી કશા સમાચાર મળ્યા નથી? મારા પિતા તરફના કશા સમાચાર મળ્યા નથી? કેદીની પેઠે આમ નિર્થક મારાથી હવે બહુ બેસી રહેવાતું નથી. જુનીની પેઠે આમ સંતાઈ રહેવા જેવો તે મેં શો અપરાધ કર્યો છે? મારા બળદ-હજે બેડવાની સુંદર બેડ-મારી આંખો સામે સુખાના^{૫૨} હુકમથી છોડી જતો હતો, તેની આંખળી મેં મારી લાકડીથી ભાંગી નાખી, એ જ.

*—

ખાદને મિત્રી તેને પણ ભુડી માને છે; એને લોક સાચી રીતે ઓળખતા નથી, કે અંદરથી એ સ્વીટ્સ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખે છે અક ૩ પ્રવેશ ૨ મા એ વાન સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ થાય છે

^{૫૨} ઉંટરવાલ્ડનનો સુખો બેરિંગર ફ્રાંક લાઇડનબર્ગ. ટીપ ૧૯ બેશો.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : તમે બહુ જ ઉદ્ધત છો. એ સુખાનો નોકર હતો. તમારા ઉપરિ અધિકારીએ એને મોકલ્યો હતો. તમે અપરાધ કર્યો છે અને તમારે સજાને માટે તૈયાર થવું ઘટે. પછી એ સજા ગમે તેટલી ભારે હોય.

મેલ્ષટાલ : ત્યારે શુ ‘ જેડુતને રોટલો ખાવો હોય તો એણે પોતે હળ ખેતવું જોઈએ ’ એવા એ નિર્લજ્જના શબ્દો મારે સહન કરવા ? બળદોને—એ સુંદર પ્રાણીઓને—એ નોકરે હજેથી છોડી નાખ્યા ત્યારે મારો શુવ કપાઈ ગયો ; બળદો પણ જાણે અન્યાયની લાગણી સમજતા હોય એમ મોટેથી બરાડ્યા ને એમણે એને શીંગડેથી ઉથલાવી પાડ્યો. સ્વાભાવિક રીતે જ ક્રોધવશ થઈને, જાત ઉપર કાબુ નહિ રહ્યાથી મેં એને ફટકાવ્યો.^{૫૩}

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : અરે, અમે અમારા પોતાના ક્રોધને સમાવી શકતા નથી, તો પછી આ ચંચળ જુવાનીઆ કેમ કરી ખામોશ પકડે ?

મેલ્ષટાલ : મારા પિતાને કારણે મને સન્તાપ થાય છે—એમની ચાકરી કરવાની જરૂર છે, ત્યારે એમનો પુત્ર આજ દૂર સંતાતો ફરે છે. સુખો એમના ઉપર બળે છે, કારણકે હંક અને સ્વતંત્રતાને માટે એ સદા લડતા આવ્યા છે. એ લોકો હવે એ વૃદ્ધ પુરુષ ઉપર જીલમ કરશે અને એ જીલમમાંથી બચાવનાર અત્યારે એમની પાસે કોઈ નથી. માફ ગમે તે થાઓ, પણ હું તો ત્યાં જવાનો જ.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : જરા થોભો, વનપ્રાંતમાંથી કંઈક સમાચાર આપણને મળે ત્યાં સુધી હિંમત ધરી શાન્તિ પકડો. કોઈ બારણું ઠોકતું સંભળાય છે, અંદર જાઓ—વખતે સુખાનો સિપાઈ—અંદર જાઓ. તમે ઉરીમાં પણ લાણડનબર્ગના

*—

^{૫૩} ભૂમિકામાં યુડીએ આપેલા દતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશો.

હાથથી ખચી શકેા એમ નથી, કારણકે જીવનમગારેા એક બીજાને સહાયતા આપે છે.

મૈલ્ષટાલ : આપણે શું કરવું તે એ જ લોક આપણને શીખવે છે.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : જાઓ, અહીં સલામત જણાશે ત્યારે તમને પાછા બોલાવીશ. (મૈલ્ષટાલ અદર જાય છે) અરે બિચારે! અભાગીઓ! મને એનું જે માહું ભવિષ્ય દેખાય છે તે હું એને શી રીતે કહી શકું? જેટલી વાર ખારણાં ખખડે છે, તેટલી વાર મને અમંગળ શંકાઓ થાય છે. એકેએક ખુણે વિશ્વાસઘાત અને શંકા દેખાયા કરે છે. ઘરના છેક અંદરના ભાગ સુધી ગુપ્તચરો ઘુસે છે. હવે તો જલદી જ ખારણાંને આગળા ને તાળાં દેવાં^{૫૪} જોઈશે. (ખારણુ ઉઘાડે છે ને વૈર્નર જાઉંદ્રાખરતં અદર આવતો જોઈ થમકીત પાછો પડે છે.) અરે આ શું? તમે ભાઈ વૈર્નર! અહા પ્રભુ! આવા વહાલા મોંઘા મેમાન—આ ઉમરા ઉપર કદી આવા સારા અતિથિએ હજી પગ મુક્યો નથી. આવો ભાઈ આવો, માફ ધર પાવન થયું! અહીં કેમ આવવું થયું, ભાઈ? ઉરીમાં તમને શાની જરૂર પડી?

જાઉંદ્રાખર : પ્રાચીન જીગની અને પ્રાચીન શ્વીત્સની.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : એ તો તમે જ તમારી સાથે લેતા આવ્યા છો —જુઓ મને કેટલો આનંદ થાય છે. માફ હૃદય તમારાં દર્શનથી જ ધડકે છે. એસો ભાઈ વૈર્નર; શાણા ઇબર્ગનાં બુદ્ધિમાન પુત્રી, તમારાં ભલાં પત્ની જેટુંટને મુકીને કેમ આવવું થયું? ડાઇચલાણ્ડમાંથી નીકળેલા અને માઇત્રાટને^{૫૫}

*
^{૫૪} નોર્વેની પેઠે શ્વીત્સના આછી વસ્તીવાળા પર્વતપ્રદેશોમાં આજે પણ આગળા ને તાળા ગહુ દેવાતાં નથી; શુદ્ધ જીવન અને પરસ્પર વિશ્વાસ એટલો બધો ત્યાં વ્યાપક છે.

^{૫૫} ડાઇચલાણ્ડથી (જર્મનિથી) નિકળી માઇત્રાટનો મઠ (આઇન-ઝીડેલન), (નોંધ ૩૯ જોશો) ત્યાંથી જાઇનન—જાઉંદ્રાખરનું ઘર, ત્યાંથી

મઠે થઈને ઇટાલી જતા એકેએક જાત્રાળુ તમારા સત્કારશીલ ઘરની પ્રશંસા કરે છે. પણ ભાઈ કહો, તમે ફલુઈલન થઈને અહુણા જ ગયા આવો છો; તમે આ ઉમરે પણ મુક્યો તે પહેલાં રસ્તામાં કશું અવનવું જોયું નહિ ?

પ્ટાઉફફાખર : (બેશીને) રસ્તે આવતાં એક નવું મકાન બંધાતું જોઈને હું ચકિત થયો અને નારાજ પણ થયો.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : એક પલકારામાં તમે એ સમજી ગયા છો, મિત્ર.

પ્ટાઉફફાખર : ઉરીમાં તો આવું કદી જોયું નહિ, માણસની સાંભરમાં તો આવું કેદખાતું અહીં કદી જોયાં નહિ; અને કબર સિવાય કોઈ મકાન આવું બંધીઆર હતું પણ નહિ.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : અને એ સ્વતંત્રતાની કબર જ છે. તમે ઠીક નામ આપ્યું.

પ્ટાઉફફાખર : ભાઈ વાલ્ટર કુઈસ્ટ, હું તમને સાફ સાફ કહી દઈશ. હું કંઈ માત્ર જિજ્ઞાસાને ખાતર અહીં આવ્યો નથી, ભારે ચિંતાથી હું ઘેરાઈ ગયો છું. જુલમથી ઘર છોડીને આવ્યો, તો અહીં પણ જુલમ જ દેખું છું. આપણે જે સહું છે, તે હવે સહેવાય એમ નથી; અને પ્રભુ જાણે આ જુલમની હદ ક્યાં આવશે ! અતિ પ્રાચીન કાળથી શ્રીટ્સજન સ્વતંત્ર હતો. આપણને સૌમ્યરાજ્યનો અભ્યાસ પડ્યો છે. આ પર્વત ઉપર સૌથી પ્રથમ જ્યારે ગોવાળ દોર ચારવા ચઢ્યો હશે, ત્યારથી કદી આવું આ દેશમાં જાન્યું જાણ્યું નથી.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : આવી સ્થિતિ કદી જોયેલી નહિ ! આપણા આટિંગંહાઉઝનના ઉદાર અમીર પણ એમ જ કહે છે કે

* —————
ફલુઈલન, ત્યાંથી આદર્ફ — વાલ્ટર કુઈસ્ટનું ઘર અને ત્યાંથી ઇટાલિ; એ જાત્રાળુનો જાત્રામાર્ગ નકશામાં જોશો.

આવું તો હવે સહન થઈ શકે ના. એમણે તો પ્રાચીન સમય જોયો છે.

પટાઉક્ષ્કાખર : પેલી પાર વનપ્રદેશમાં પણ આવો જુલમ ચાલી રહ્યો છે અને એનો બદલો લોહીથી લેવાયો છે—સમ્રાટનો રોસખર્ગવાળો હાકેમ પરનારી ઉપર મોહમાં પડ્યો. આદેશનવાળા બાઉમગાર્ટનની સ્ત્રીનો અતિ બ્રૂટ ઉપયોગ કરવા એણે ઇચ્છ્યું અને તેથી તેના પતિએ તેને પરશુ વડે ઠાર કર્યો.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : અહા, પ્રભુનો ન્યાય યોગ્ય જ છે !—બાઉમગાર્ટન ! શું કહો છો ? એ તો ભલો માણસ છે ! માર્યા છતાંય તે ઉગરી ગયો ને સંતાઈ શક્યો ?

પટાઉક્ષ્કાખર : તમારા જમાઈએ તેને સરોવર પાર ઉતારી દીધો ; મેં મારે ત્યાં પટાઈનનમાં એને સંતાડ્યો છે. ઝાનનમાં જે કેર વર્તે છે તે એણે જ મને કહી સંભળાવ્યો ; એ સંભળીને એકેએક સહૃદય માનવીના હૃદયમાંથી લોહી ઝરે.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : (આતુરતાથી) મને કહી તો સંભળાવો, હું સંભળું તો ખરો કે કેવોક જુલમ વર્તે છે !

પટાઉક્ષ્કાખર : કુંસ^{૫૬} ગામે થઈને આગળ જતાં મેંલ્ષટાલ કરીને ગામ આવે છે, ત્યાં એક ન્યાયપરાયણ માણસ રહે છે. બધા એને હાલ્ડનવાળો હાઈન્રિક^{૫૭} કહીને બોલાવે છે અને એનો બોલ પંચાયતમાં વજનદાર ગણાય છે.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : એ તો કેાણ નથી બાણતુ ? એનું શું થયું ? કહો કહો, વાત પૂરી કરો.

પટાઉક્ષ્કાખર : એના દીકરાએ કંઈ નજીવો અપરાધ કર્યો હશે, તેની સજામાં લાણુનગર્જે એને હળેથી ઉત્તમ બળદની

*—

^{૫૬} લૂમિકામાં ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશો.

^{૫૭} હાઈન્રિકને અગ્રેજીમાં હેન્રી કહે છે, હાલ્ડન એટલે પર્વતનો ઢોળાવ.

જોડ છોડી લાવવાનો હુકમ કર્યો; લાણુડનખર્ગનો જે ચાકર એ બળદ છોડવા ગયો તેને એણે માર્યો ને પછી નાશી ગયો. વાલ્ટર કુઈસ્ટ : (અતિ આતુરતાથી) પણ એના પિતાનું - બોલો, એનું શું થયું ?

બટાઉફફાખર : લાણુડનખર્ગે તેના પિતાને બોલાવી મંગાવ્યો અને તેના પુત્રને હાજર કરવા ફરમાવ્યું. અને તે વૃદ્ધ પુરુષે સોગન ખાધને સાચેસાચું કહી દીધું કે એ નાઠેલાના કશા સમાચાર મને મળ્યા નથી. ત્યારે તેના ઉપર બળાત્કાર કરવાને પોતાના ચાંકરોને બોલાવ્યા —

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : (ચમકે છે ને તેને બીજી બાજુએ લઇ જાય છે.) અરે, બસ ચુપ કરો !

બટાઉફફાખર : ‘તારો છોકરો તો છટકી ગયો છે, પણ તું તો મારે હાથ આવ્યો છે ને ?’ એમ કહી એ વૃદ્ધ પુરુષને જમીન ઉપર પટક્યો ને તેની આંખોમાં લોઢાના ધિકધિકતા સળીઆ ખોરી ઘાલ્યા —

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : અરે ભગવાન !

મૅલ્ષટાલ : (બહાર ધસી આવીને) આંખોમાં ? ખરું કહો છો ?

બટાઉફફાખર : (ચકિત થઇને વાલ્ટર કુઈસ્ટને) આ જુવાન કોણ છે ?

મૅલ્ષટાલ : (તણાઇ જતો હોય એમ તેને પકડીને) આંખોમાં ? બોલો !

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : અરેરે, બહુ ભુંડું થયું !

બટાઉફફાખર : આ છે કોણ ? (તેવે વાલ્ટર કુઈસ્ટ એને નિશાની કરે છે.)

આ જ એમનો પુત્ર ? ભલા ભગવાન !

મૅલ્ષટાલ : અને મારે આમ દૂર ભાગવું ? એમની બન્ને આંખોમાં ?

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : શાન્ત થાઓ ! વીરની પેઠે સહન કરો !

મૅલ્ષટાલ : મારી ભૂલને માટે, મારા અપરાધને માટે ! - અંધ થયા ?

ખરેખર અંધ ! ને કેવળ અંધ !

પટાઉક્ષ્ણખરઃ હા; દષ્ટિનું ઝરણું સુકાઈ ગયું છે, હવે સૂર્યપ્રકાશ ફરી કદી જોઈ શકશે નહિ.

વાદટર પુઈસ્ટઃ એમનો સંતાપ દૂર થાઓ!

મૈદષટાલઃ નહિ! ફરી કદી નહિ! (આખો ઉપર હાથ દેઈ દે છે અને થોડી વાર મૌન ધરે છે, પછી ઘડીમાં એક તરફ ને ઘડીમાં બીજા તરફ જુએ છે ને હુસકા ખાતો ખાતો કરુણ સ્વરે બોલે છે) અહા, આંખનું તેજ એ તો દેવદત્ત ઉત્તમ દાન. એકેએક પ્રાણી પ્રકાશ વડે જીવે છે, એકેએક ભાગ્યશાળી જીવ-વનસ્પતિ પાણુ-આનંદે પ્રકાશ તરફ વળે છે અને એમને તો રાત્રીમાં-અનંત અંધકારમાં-એથી રહેવું પડવાનું ને દુઃખ ખમવું પડવાનું! જેતરોનો આનંદજનક લીલો અને કુલોનો વિવિધ રંગ હવે એમને આનંદ આપી શકશે નહિ; પ્રભાત અને સંધ્યાના સૂર્યપ્રકાશથી રાતાં^{૫૮} બની રહેલાં પર્વતનાં હિમશિખરોને હવે એ જોઈ શકશે નહિ. -મરવું એમાં તો કંઈજ નથી, પણ જીવવું અને ના જીવું એ તો ખરેખર દુર્ભાગ્ય છે. શા માટે આમ શોકદષ્ટિએ મારા તરફ જોઈ રહ્યા છો? મારે ખાસ્સી બે આંખો છે, અને છતાંયે અંધ પિતાને એક પણ આપી શકતો નથી. મારી આંખને આંજી નાખનારા આ અતિ 'ઉજ્જવલ પ્રકાશભંડારનું' એક કિરણ પણ આપી શકતો નથી!

પટાઉક્ષ્ણખરઃ અરેરે, તમારું દુઃખ મટાડવાને બદલે વધારવાનું મારે નશીબે છે. એટલાથી યે સુખો ધરાયો નહિ! કારણકે એણે એમનું સર્વસ્વ લુંટી લીધું છે; લાકડી વગર કશું રહેવા દીધું નથી. એમને નાગા આંધળા બારણેબારણે રમળતા કરી મુક્યા છે.

મૈદષટાલઃ એ અંધ વૃદ્ધજન પાસે લાકડી વગર કશું નહિ! સર્વસ્વ અને ધણી સૂર્યપ્રકાશ, નિર્ધનનું પણ જન્મસિદ્ધ

✽

^{૫૮} પ્રભાત તથા સંધ્યાનાં સૂર્યકિરણોથી હિમશિખરો રાતે રંગે રંગાય છે.

ધન, તે પણ લુંટી લીધું—હવે થોભવાનું, સંતાપ રહેવાનું મને કહેતાજ ના! પિતા, હું કેવો બ્રષ્ટ બાયલો કે મેં તમારી સલામતીને બદલે મારી સલામતી શોધી! અને જમીનગીરિમાં તમારું પ્રિય મસ્તક જીલમગારના હાથમાં સોંપ્યું! ભીરુ સાવધાનતા, દૂર થા. લોહી રેડ્યા સિવાય હવે મને શીજી કશું બપે નહિ હું ત્યાં જવાનો—હવે મને કોઈ અટકાવી શકશે નહિ પિતાની આંખો એ મુખા પાસેથી લેવાનો હક કરીશ—એના બધા માણસો વચ્ચેથી એને શોધી લઈશ.^{૫૯} જો હું મારી તીવ્ર, ભયકર વેદના એના હૃદયના લોહીમાં ઠંડી કરી શકું તો પછી મારા જીવનની મને કશી પરવા નથી! (જવા માટે છે.)

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૬૦}: પ્રિય ભાઈ, તમે એને શું કરી શકશો? એ એના ઉચા બળવાન કિલ્લામાં બેઠો છે ને તેની મજબુત ભીંતોમાં રહી નિર્બળ ક્રોધની મશ્કરી કરે છે.

મેલ્ષટાલ: ગમે તો એ શ્રેકહોર્નના હિમશિખર ઉપર ચઢીને બેઠો હશે, કે ગમે તો એથીયે ઉચે જ્યાં અનાદિ કાળથી યુગ-ક્રાઉ શિખર બરફના ખુરખામાં ભરાઈ રહ્યું છે, ત્યાં જઈ બેઠો હશે—ત્યાં પણ હું મારો માર્ગ કરી લેઈશ. મારા જેવા વિચારના વીશ જીવાનોને સાથે જઈને તેનો કિલ્લો તોડીશ. અને જો મારી સાથે કોઈ નહિ આવે, જો તમે બધા પણ તમારાં ઘર ને દોર જવાના ભયથી અત્યાચારીઓની ધુંસરી આગળ માથું નમાવશો—તો ખુલ્લા આકાશમંડળ નીચે વિચારો જ્યાં શુદ્ધ છે અને હૃદયો જ્યાં સ્વચ્છ છે, ત્યાં જઈશ ને ત્યાંના પહાડોમાંથી ગોવાળોને એકઠા કરીશ, ત્યાં એમને આ ભયંકર જીલમોની બધી વાતો કહીશ.

✽

^{૫૯} ભૂમિકામાં ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોયો

પ્રાઉફ્ફાખર : (વાલ્ટર પ્રુમર્સ્ટને) વાત બહુ વધી ગઇ છે, પણ
આપણે થોભવું જોઇએ, જ્યાં સુધી સીમાએ —

મૅલ્પટાલ : આંખની કીકીઓ જ પોતાના ગોખમાં સલામત નથી,
તો પછી હવે બીજી કંઈ સીમાની વાટ જોવી? શું આપણે
અનાથ છીએ? ધનુષ ખેંચવાનું અને ભારે યુદ્ધપરશુ ફેરવ-
વાનું આપણે શું કરવા શીખેલા? પ્રાણીમાત્રને નિરાશાના
સંતાપથી રક્ષણ પામવાને સાધન મળ્યાં છે. થાકેલું હરણ
થાંભી જાય છે ને શિકારી કુતરાઓને પોતાનાં ભયંકર
શીંગડાં દેખાડે છે, વળી કોઈ વાર તો શિકારીને નીચે
કોતરમાં નાખી^{૬૦} ચીરી નાખે છે. માણસની સાથે તેના
ઘરમાં રહેતો^{૬૧} હળનો ગરીબ બળદ ધુંસરી નીચે પોતાની
બળવાન ખાંધ સહનશીલ થઇ નમાવે છે, પણ શત્રુ સામે
તો ઉશ્કેરાઈને ઉછળે છે, ને પોતાનાં અણીઆળાં શીંગડાંએ
ચઢાવી તેને આકાશમાં ઉછાળે છે.

વાલ્ટર પ્રુમર્સ્ટ : જે રીતે આપણે ત્રણ જણ^{૬૨} માનીએ છીએ,
તે રીતે ત્રણે પ્રાન્તો માનતા હોય તો આપણે કદાચ કંઈક
કરી શકીએ ખરા.

* —————

^{૬૦} આલ્પ પર્વતમાંના Gemse (અં. Chamois) નામના હરણને
માટે એમ મનાય છે કે એ છેક નિરાશ થઇ જાય છે, ત્યારે પાછું વળી
શિકારી ઉપર ધસે છે અથવા કોતરની ભેખડ સામે તેને શીંગડાંથી હડસેલી
ધાસે છે. આત્મરક્ષણને માટે આમ કરે છે એમ શ્વીટ્સલોક માને છે અને
આમ શિકારી ઉપર હુમલા કરેલાના દાખલા મળી આવે છે.

^{૬૧} પ્રાચીનકાળે ડોઈચલાન્ડમાં (જર્મનિમાં) અને શ્વીટ્સમાં લોક ધર-
પશુને પોતાની સાથે ઘરમાં જ રાખતા.

^{૬૨} વાલ્ટર પ્રુમર્સ્ટ, પ્રાઉફ્ફાખર અને મૅલ્પટાલ એ ત્રણ જણ ઉરી,
શ્વીટ્સ અને ઉટરવાલ્ડનના વૃદ્ધાવસ્થાના, આધેડ વયના અને જુવાનીના
તેમજ સાવધાનતાભરી ચિંતાના, શૌર્યભર્યા હાલપણના તથા સલાહભરી
ઉછાગતી શક્તિના અનુક્રમે પ્રતિનિધિઓ છે. અત્યાર સુધીમાં ત્રણે પ્રાન્તોમાં

પટાઉક્ષ્કાખર : જો ઉરી પહેલ કરે ને ઉંટરવાલ્ડન મદદ કરે, તો મિત્રતાના પ્રાચીન^{૬૩} ગંધનને માન આપવા શ્વીટ્સ તત્પર છે.

મેલ્ષટાલ : ઉંટરવાલ્ડનમાં મારે ઘણા સંબંધીઓ છે અને સ્વ-દેશના હે પવિત્ર પિતાઓ, જો તેમની પીઠ થાગડનાર અને રક્ષણ કરનાર કોઈ હોય તો એકેએક પોતાનું લોહી રેડવા તૈયાર છે. તમે અતિ અનુભવી પુરુષોની સામે હું એક નાનો બાળક આવી વાતો કહું છું—નાને મોંઘે મોટી વાતો બોલું છું. હજી તો પંચાયતમાં સભ્યતાને ખાતર પણ બોલી શકું નહિ. હું નાનો છું, બીન અનુભવી છું; પણ એટલે જ કારણે મારા શબ્દો અને મારી સલાહની અવગણના કરશે ના. જુવાન લોહીના ઉછાળાથી નહિ, પણ ખડકના પથરને પણ દયા ઉપજાવે એવા અતિશય સ તાપના દુઃખબળથી પ્રેરાઉં છું. તમે પિતાઓ છો, તમારાં ઘરખારના કર્તાહર્તા છો; અને તમારા મસ્તકના પવિત્ર વાળને માન આપે તથા તમારી આંખોના તારાનું, પવિત્ર માની, રક્ષણ કરે એવા સદ્ગુણી પુત્રની ઇચ્છા કરોજ. તમારો જનમાલ હજી જોખમમાં આવ્યો નથી, તમારી આંખો પોતાના ગોખમાં હજી સલામત અને અણીશુદ્ધ છે; એટલા જ માટે, અરેરે, અમારાં દુઃખની અવગણના કરતા ના. તમારી પોતાની ઉપર પણ જીલમ-ગારની તલવાર લટકે છે, તમે પણ ઓઈપ્ટરરાઈષની જમીન પચાવી પડ્યા છો; મારા પિતાનો બીજો કશો દોષ ન હતો, તમારો પણ એ જ અપરાધ છે, એ જ સબને પાત્ર છે.

પટાઉક્ષ્કાખર : (વાલ્ટર કુમ્સ્ટને) તમે ઠરાવ કરો! હું અનુસરવા તૈયાર છું.

*—
સુખાઓના અત્યાચારનું દિગ્દર્શન થયું છે. તેઓ અત્યાચારમાં એકબીજાને મદદ કરે છે, લોકો કંટાળી ગયા છે અને લોકના એ ત્રણ પ્રતિનિધિઓ હવે શું કરવું એના ઘાટ ધડી રહ્યા છે.

૬૩ ઇ. સ. ૧૨૯૧માં ત્રણ પ્રાન્તોએ આધેલુ તે

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૬૪} : ઝીલીનન અને આટિંગહાઉઝનના ડાહ્યા ઉમરાવોની શી સલાહ છે, તે જાણીએ તો ઠીક, એમ ઈચ્છા થાય છે. મને તો લાગે છે કે એમના નામથી અનેક મિત્રો આપણને મળી આવશે.

મૅલ્થટાલ : આ વનપ્રાન્તોમાં તમારા અને તમારા^{૬૪} વિના બીજા કોનું નામ વધારે લોકમાન્ય છે? એવાનાં નામની લોકો સાચી કિંમત આંકે છે, તમારાં નામ દેશમાં ગાજી રહ્યાં છે. પિતાના સહુણે તમને વારસામાં મળેલા છે, અને તમે જાતે પણ એમાં બહુ ઉમેર્યા છે. ઉમરાવોની^{૬૫} આપણે શી પરવા છે? આપણે પોતેજ કામ પાર ઉતારીએ. દેશમાં આપણે એકલાજ હોત તો હું માનું છું કે આપણે પોતેજ આપણું રક્ષણ કરવા સમર્થ હોત.

પ્તાઉક્ષાખર : ઉમરાવોને આપણા જેવાં કષ્ટ સહિવાં પડતાં નથી, સપાટી ઉપરની વસ્તુઓનો નાશ કરનાર પાણીનું પૂર હજી એટલે ઉચે ચઢ્યું નથી—તોપણ, દેશને જ્યારે હથિયારબંધ થએલો જોશે, ત્યારે તેઓ પણ કેડ બાંધ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૬૬} : આપણી અને ઓછાટરરાઇષની વચ્ચે કોઈ મધ્યસ્થ હોય, તો ન્યાયે અને કાયદાએ કરી નિકાલ લાવી શકાય. પણ, આપણા ઉપર જે જુલમ કરે છે, તેજ આપણો સમ્રાટ^{૬૬} છે ને તેજ આપણો સર્વોપરિ ન્યાયાધીશ

^{૬૪} તમાગ અને તમારા : વાલ્ટર કુઈસ્ટના અને પ્તાઉક્ષાખરના એમ બંનેને જુદા જુદા સંબોધન કરીને કહે છે.

^{૬૫} મૅલ્થટાલને ઉમરાવો ઉપર વિશ્વાસ નથી, કારણકે એરિંગર ક્રાંતિ આપ્પનગર્ગ (ટીપ ૧૮ જોશો) ઓછાટરરાઇષને મળી ગયો હતો અને કુન્સ (પૃષ્ઠ ૨ પ્રવંશ ૧) મળી જવાની તૈયારીમાં હતો—મળી જ ગયો હતા; તેમ બીજા પણ મળી ગયા.

^{૬૬} સમ્રાટ એટલે કે સમ્રાટને પદે ગિરાન્ટો ઓછાટરરાઇષનો રાજા. (પાંખ ૨૮ જોશો)

છે—ત્યારે તો ભગવાને જ આપણને આપણાં હથિયાર બહે સહાયતા દેવી જોઈએ. (પટાઉફફાખરને) તમે શ્વીસના પુરુષોને જગાવો, હું ઉરીમાંથી મિત્રો મેળવી ફાઢીશ, પણ ઉંટર-વાલ્ડનમાં કેને મોકલીશુ?

મૅલ્લપટાલ : મને મોકલો—ખીજ કેને વધારે લેવાદેવા છે?

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : તમને તો ના જવા દઉં; તમે મારા અતિથિ છો, તમારી સલામતીનો હું જોખમદાર છું.

મૅલ્લપટાલ : મને જવાજ દો! વનની ગુપ્ત ગલીઓ અને પર્વતના ઘાટ મારા જાણીતા છે; વળી ત્યાં મારે અનેક મિત્રો છે, તેઓ મને શત્રુથી ગુપ્ત રાખી શકે અને રક્ષણ આપી શકે એમ છે.

પટાઉફફાખર : પ્રભુના આશીર્વાદ દેઈ એને મોકલો. ત્યાં કોઈ વિશ્વાસઘાતક નથી—જીલમથી લોક ત્યાં એટલા કઠણી ઉઠ્યા છે કે જીલમગારનો કશો લાગ ફાવશે નહિ. ઉંટરવાલ્ડનના ઉત્તર પ્રદેશમાં ખાઉમગાર્ટન જઈને સહાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરશે ને લોકને ઉશ્કેરશે.

મૅલ્લપટાલ : પણ અત્યાચારીઓને શંકા પડે તો તેમને છેતરીને અમારે સાચા સમાચાર તમને કેવી રીતે મોકલવા?

પટાઉફફાખર : છુનન અથવા તો ટ્રાઈબ આગળ આપણે એકઠા થવું; ત્યાં વેપારીઓનાં વહાણ લાંગરે છે.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : એમ ખુદ્દી રીતે આપણે કામ કરી શકીએ નહિ—મારી યોજના સાંભળો, છુનન તરફ જતાં સરોવરની ડાળી ખાજીએ મિટનપટાઈનને ખરાબર સામે કાંઠે વનમાં ગુપ્ત યોગાન આવેલું છે; ગોવાળ લોકો એને રૂઈટ્લી કહે છે, કારણ કે તે ભાગ્યું વન કાપી નાખીને સાફ મેદાન કરી નાખેલું છે. ત્યાં જ અમારા પ્રાન્તની અને

(મૈલ્પટાલને) તમારા પ્રાન્તની સીમાઓ મળે છે,^{૬૭} અને (ષ્ટાઉક્ષાખરને) તમે શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાંથી સામાન્ય મછવામાં પણ આવી શકો. રાતને સમે ઉજ્જડ રસ્તે થઇને આપણે ત્યાં જઈ શકીએ અને ગુપ્ત રીતે^{૬૮} સલાહ કરી શકીએ. આપણાં હૃદય સાથે મળી શકે એવા દશ દશ વિશ્વાસુ માણસ દરેક જણુ લેતો આવે, સૌ મળીને આ દેશ-કાર્ય સંબંધે વિચાર કરીએ, અને પ્રભુને સાક્ષી રાખી પાર ઉતારીએ.^{૬૯}

ષ્ટાઉક્ષાખર : ભલે, તથાસ્તુ ! ત્યારે તમારો પ્રામાણિક જમણો હાથ^{૭૦} મારા હાથમાં મુકો, તમે પણ તમારો^{૭૦} મુકો ; અને એમ, આપણે ત્રણ જણા ખુલ્લે દિલે, વિનાકપટે, માંહો-માંહે હાથ મિલાવીએ છીએ, તેવી જ રીતે આપણે ત્રણે પ્રદેશોવાળા જીવનેમરણે જયેપરાજયે સાથે ઉભા રહીએ.

વાલ્ટર ક્રુઈસ્ટ અને મૈલ્પટાલ : જીવનેમરણે—જયેપરાજયે !

[થોડી વાર સુધી વગર બોલેચાલે તેઓ એકબીજાના હાથમાં હાથ રાખી રહે છે.]

મૈલ્પટાલ : અંધ, વૃદ્ધ, પિતા ! સ્વતંત્રતાનો એ દિન તમે તો હવે જોઈ શકશો નહિ ; તમે સાંભળી^{૭૧} તો શકશો જ—જ્યારે આલ્પે આલ્પે સ્વતંત્રતાનાં સમાચાર દેવા

* —————

^{૬૭} ખરી રીતે તો આજે એ સીમાઓથી રૂઢ્ઢી એક માઇલ દૂર છે ; તે વખતે કદાચ સીમા ઉપર હોય.

^{૬૮} રાત્રે કંઈ વેળાએ મળવું અને પરસ્પર જોળખી લેવાનો ક્યો મંદેતશબ્દ વાપરવો એની ચર્ચા આ વખતે થતી નથી, પણ એ તો પાછળથી દત્ત મોક્ષીને પણ નક્કી કરી શકાય.

^{૬૯} ભૂમિદામા ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાંથી આ પ્રસંગ જોશો.

^{૭૦} પ્રથમ વાલ્ટર ક્રુઈસ્ટનો ને પછી મૈલ્પટાલનો.

^{૭૧} આ ભવિષ્યવાણી ખરી પડેલી અંક ૫ પ્રવેશ ૧માં જોઈ શકીશું.

અગ્નિની જ્વાળાઓ^{૭૨} ઉઠશે, ને જીલમગારોના મજબૂત
કિલ્લા તુટી પડશે, ત્યારે તમારી ઝુંપડીમાં શ્વીટ્સના લોક
દોડ્યા આવશે, અને તમારા કાનમાં એ હર્ષસમાચાર રેડશે;
અને ત્યારે તમારી રાત્રિમાં શુદ્ધ દિવસનો પ્રકાશ પડશે.

[એક ખીજથી છુટા પડે છે.]

✱

૭૨ આ ચાલ ધણા દેશોમાં અતિ પ્રાચીન કાળથી ચાલ્યો આવે છે.

અંક ૨

પ્રવેશ ૧

સ્થળ: અમીર આટિંગહાઉઝનનો દરબાર.

(હથિયારો અને બખ્તરોથી શણગારેલો સભામંડપ, ઉંચા ભવ્ય શરીરનો પચાસી વર્ષની ઉંમરનો વૃદ્ધ અમીર રૂવાટીવાળા ચામડાનો ડગલો પહેરી, હરણના શીંગડાના હાથાવાળી લાકડીને ટેકે આવેલો દેખાય છે. કુદની અને બીજા છ ચાકરો હાથમાં પંજેટી અને માતરડા^{૭૩} લેઈ તેની પાસે ઉભા છે. ઉદ્દીશ ફ્રાન્સ રૂન્સ અમીરને વેશે પ્રવેશે છે.)

રૂન્સ: કાકા, હું આવ્યો—કેમ, શું કામ હતું?

આટિંગહાઉઝન: ઉલો રહે જરા, આપણા પ્રાચીન કુળાચારને અનુસરી આપણા આ ચાકરો સાથે જરા પી^{૭૪} લેઉ. (એક પ્યાલામાંથી થોડું પીધા પછી ગદા ચાકરોમા તે પ્યાલુ^{૭૫} ફેરવાય છે.) પહેલાં તો હું પોતે ખેતરોમાં અને વગડામાં જતો ને મારી આંખોએ બધું કામ જોતો. મારા વાવટા નીચેના સિપાઈઓને જુદામાં જતાં સૂચના આપતો, ચાકરોને પણ ખેતરોમાં સૂચના આપતો; હવે તો ઘરની વ્યવસ્થા સિવાય બીજું કંઈ થઈ શકતું નથી, અને પ્રતાપી સૂર્ય મારી પાસે ના આવે, તોય તડકે ખાવાને હવે હું ડુંગરા ઉપર જઈ

*—

૭૩ આદ્યન પર્વતોની ખીણોમાં બીજા ફાલતું ઘાસ ગહુ મોડેથી કાપી લેવાય છે, પણ નવેમ્બર જેટલે મોડે તો ભાગ્યેજ.

૭૪ હાજરીમાં બીજર જેવું કષ્ટક હલકું પીણું પીવાતો તે સમયે ત્યાં રિવાજ હતો.

૭૫ સર્વ મંડળમાં પ્યાલું ફેરવવાતો તે કાળે ત્યાં રિવાજ હતો; જ્ઞેશે ગ્વોષ્ટેનું ફ્રાઉસ્ટ, પં. ૭૨૫—૭૨૮.

શકું એમ નથી. અને આમ રોજરોજ^{૭૬} સંક્રાન્તિ વર્તુળની અંદર ધીરે ધીરે હું અત્યંત સાંકડા અને આખરના બિંદુ તરફ જતો જાઉં છું ને એ બિંદુએ જતાં સમસ્ત જીવન થંભી જશે. અત્યારે માત્ર મારી છાંયાજ છે, અને તેય થોડા વખત પછી ચાલી જશે. મારું નામ માત્ર રહેશે.

કુઈની (રૂઝ-સને ખાલુ ધરતા) : ઘાણું જીવો મારા સરદાર (રૂઝ-સ ખાલું લેતાં સ કાચાય છે) પી જાઓ, પી જાઓ, એક ખ્યાલા-માનો અને એક હૃદયમાનો એ રસ છે

આટિંગહાઉઝન : જાઓ હવે દિકરા, સાંજે કામેથી છુટશે ત્યારે આપણે સંસારવહેવારની બીજી વાતો કરીશું. (ચાકરો ચાલ્યા જાય છે. રૂઝ-સને) કેમ ભાઈ, તું કંઈ કેડ બાંધીને આવ્યો છે. કેમ આલ્ટોઈફવાળા^{૭૭} દરબારગઢમાં જાય છે કે શું ?

રૂઝ-સ : હા, કાકા ; અને હવે જોટી થવાય એમ નથી.

આટિંગહાઉઝન : (ખેસે છે) એટલી બધી ઉતાવળ શી છે ? જીવાનીનો તારો સમય એટલા બધા કામમાં દબાઈ ગયો છે કે તારા વૃદ્ધ કાકાને માટે પણ ગણી ગણીને પળો કાઢવી પડે ?

* —————

^{૭૬} આ વાક્યમાં તેના કાર્યપ્રદેશની સીમાઓ કેમ સંક્રાન્તિની જગ્યા છે એ દેખાડ્યું છે : જીવાનીમાં વિશાળ જગતમાં ધ્રુમતો, ત્યાંની વૃદ્ધાવસ્થા આવતાં સંક્રાન્તિને પોતાની બગીચામાં, ત્યાંથી પોતાના દરબારગઢમાં, ત્યાંથી પોતાના ડેલામાં અને ત્યાંથી મોતની પથારીમાં. આમ તેનું એક દિવસનું વિશાળ વર્તુળ સંક્રાન્તિ સંક્રાન્તિને અતે મધ્યબિંદુએ આવી પહોંચે છે

^{૭૭} પહેલા અકના ત્રીજા પ્રવેશને આરંભે વર્ણવેલો કિલ્લો બધાનો હતો, તે વખતે સુખો ગૅસ્લર આલ્ટોઈફમાં આવતો, ત્યારે બીજા એક દરબારગઢમાં ઉતારો લેતો, કારણકે હજી નવો કિલ્લો ચણાઈને તૈયાર થયો ન હતો. આટિંગહાઉઝન આ દરબારગઢ વિષેની વાત પુછે છે. ગૅસ્લરની કાયમની રાજધાની તો કુઈસેનાખટમાં હતી એમ નોંધ ૩૪માં જણાવ્યું જ છે.

રૂઝન્સ : કાકા, હું જોઉં છું કે તમારે મારી કશી ગરજ નથી.
આ ઘરમાં હું તો માત્ર પરદેશી જેવોજ છું.

આટિંગહાઉઝન : (ગહુ વાર તેની સામે તાકી રહે છે.) અરેરે! ખરે
જ તને એમ લાગે છે? મને સંતાપ થાય છે કે આ ઘર
તને પરાયું થઈ ગયું છે! ઉલી! ઉલી!^{૭૮} હું તારું મન
સમજી શકતો નથી. રેશમી^{૭૯} કપડાંએ શણગારાએ છે, મોર-
ના^{૮૦} પીછાં ટોપીમાં અભિમાને જોડ્યાં છે, જાંબુડીઆ^{૮૧}
રંગનો દુપટો ખભે વીંટ્યો છે; જેડુતોને તું તિરછી નજરે
જુએ છે; અને ભોળે દિલે એ સલામ કરે છે, ત્યારે તું
સંકેતીય છે.^{૮૨}

રૂઝન્સ : એમને ઘટતું માન હું ખુશીથી આપું છું, પણ જે હક
એ પોતાની મેળે જ લે છે તેનો હું અનાદર કરું છું.

આટિંગહાઉઝન : સમસ્ત દેશ રાજના ભારે ક્રોધ નીચે આવી
પડ્યો છે—અમે^{૮૩} જે જુલમ સહન કરીએ છીએ તેને કારણે

*

^{૭૮} ઉલ્લીપનુ લાડનામ.

^{૭૯} તે કાળે અમીરો આડેદહાડે ચામડાના જામા પહેરતા, પણ દરગાહી
ઉત્સવોને ટાણે રેશમી કપડા પહેરતા

^{૮૦} ઓષ્ટરરાઇષના રાજરજવાડા ટોપીમાં મોરનાં પીછાં પહેરતા, તેથી
એ રાજભક્તિનુ ચિહ્ન મનાતુ ધીસમાથી ઓષ્ટરરાઇષની સત્તા ઉખડી
ગયા પછી એવો કાયદો થયો કે જે કોઇ સાર્વજનિક મેળામાં મોરનાં પીછા
પહેરીને આવે તેને સજા થાય.

^{૮૧} ઓષ્ટરરાઇષનો રાજરગ રાતો હતો; તેના અખતર ઉપર રાતા
રંગની નિશાની હતી.

^{૮૨} જેડુતોએ અહુણા જ રૂઝન્સને પ્યાલુ ધરેલુ તે લેતા એ સંકેતીયો
હતો ને લીધું ન હતું તે વૃદ્ધ અમીરે નિહાળ્યુ હતુ. આ વાત સંભારીને
આ વાક્ય બોલે છે. આથી સ્પષ્ટ છે કે અમીર ઓષ્ટરરાઇષને પક્ષે
નહિ, પણ દેશને—કોડને પક્ષે રહી બોલે છે.

^{૮૩} અહીં ‘અમે’ શબ્દ વાપરવાથી અને આ સમસ્ત વાર્તાવાપથી

એકેએક સાચું હૃદય શોકાતુર બની ગયું છે — એ સર્વ-સામાન્ય વેદના તને એકલાને લાગતી નથી. પોતાનાંને છેલ્લે દેશશત્રુના પક્ષમાં તું ઉભો છે, અમારાં દુઃખની તું મશ્કરી કરતો હોય એમ હલકે હૃદયે મઝાઓ ઉડાવે છે, અને તારો પિતૃદેશ ભારે ઘાથી લોહીએ દહડે છે ત્યારે તું રાજકુળની કૃપા શોધે છે.

રૂઝ્સા : દેશ ઉપર ભારે જીલમ થાય છે — શા માટે, કાકા ? દેશ-ને કોણે આક્રમમાં આણી મુક્યો ? જીલમમાંથી મુક્ત થવાને માટે અને કૃપાળુ સમ્રાટને મેળવી લેવાને માટે. એક શબ્દ — માત્ર નાનો સરખો એક શબ્દ — જ બસ છે. જેઓ^{૮૪} લોકોની આંખો બંધ કરી રાખે છે અને સાચા હિતની વિરુદ્ધ પડે છે તેમને ઘિઠ્ઠાર છે ! જેમ ચારે બાજુના દેશો બંધાયા છે તેમ ઓઇસ્ટરરાઇપ સાથે પ્રતિજ્ઞાએ બંધાતાં વનપ્રદેશોને તેઓ અટકાવે છે ને તે પણ પોતાના સ્વાર્થને માટે. અમીરોની સાથે દરબારી^{૮૫} આસન ઉપર બેસવાતું એમને સાફ લાગે છે. બાદશાહને જ માત્ર ઉપરિ માનવો છે, અર્થ એ કે કોઇને^{૮૬} ઉપરિ માનવો નથી.

આટિંગહાઉઝન : મારે આ શબ્દો સાંભળવાના ? અને તે તારે જ મ્હોંડેથી ?

* —————

સ્પષ્ટ થાય છે કે અમીર ઓઇસ્ટરરાઇપના પક્ષમાં નહિ, પણ પોતાના લોકના પક્ષમાં હતો.

૮૪ આ બધા મહેલા આડકતરી રીતે પોતાના લોકમુક્ત કાઢાને જ મારે છે

૮૫ સામ્રાજ્યમાં અમીરઉમરાવોને અને સ્વતંત્ર જેડુતોને દરબારોમાં બેસવાનો અને મત આપવાનો સરખો હક હતો. બાદશાહના હાથ નીચેના ઓઇસ્ટરરાઇપની તાબેદારીથી એ હક ગય.

૮૬ બાદશાહથી તેઓ એટલા દૂર થાય કે પછી તેની સત્તા ત્યાં સુધી લાગે જ નહિ, એવો ભાવ છે.

રૂઝ્સ : તમેજ મને બોલાવ્યો છે અને હવે તો ત્યારે પુરૂંજ બોલી નાખવા દો! કાકા, તમારીજ વાત કરો ને! અહીં ખાલી ન્યાયાધીશ કે ધ્વજધારી રહેવા કરતાં કે માત્ર ગોવાળીઆ ઉપર રાજ્ય કરવા કરતાં તમને ઘીજી ઉંચી કામનાઓ નથી? શું કહો છો? તમારા બેચાર ચાકરોના અમીર થઇ પડી રહેવા કરતાં કે ખેડુતોની સાથે બેશી ન્યાય કરવા કરતાં બાદશાહનો સત્કાર કરવાની ને એમના દબદબાભર્યા દરબારમાં બેશી કીર્તિ મેળવવાની કામના તમને નથી?

આટિંગહાઉઝન : અરેરે, ઉલી, ઉલી! એ તો મેં એાળખી. એ છે મોહની^{૮૭} વાણી એ તારા કાચા કાનમાં સરી ગઇ છે, એણે તારા હૃદયમાં ઝેર રેડ્યું છે.

રૂઝ્સ : હા, હું કશું છુપાવીશ નહિ—પરદેશીઓના^{૮૮} તિરસ્કારથી મારા આત્માને ઉંડી વેદના થાય છે! ‘ખેડુત ઉમરાવ’ કહીને એ લોકો આપણને મહેણાં મારે છે—એ મારાથી નથી સંભળાતાં. હાજસબુર્ગના વાવટા નીચે યુવાન ઉમરાવો કીર્તિ મેળવી રહ્યા છે, ત્યારે અહીં મારે વારસાની મિલકત ભોગવવા આગસમાં પડ્યા રહેવું? અને જીવનની આ વસંતઋતુ સામાન્ય મનુરી કરવામાં વેડફી મારવી? કામ કરી બતાવવાનું ત્યાં સ્થાન છે. આ પર્વતોની પેલી પાર કીર્તિમાન જગત તેજથી ઝળહળી રહ્યું છે—મારું બખ્તર ને ટોપ અહીં સલામંડપમાં પડ્યાં પડ્યાં કાટ ખાય છે; રણશીઝડાનો શૌર્યભર્યો નાદ, સેનાનીઓને પોકારતી વીર હાક આ ખીણમાં સોંસરી નીકળી જતી, તે આજ છે ક્યાં? ગોવાળીઆનાં શિંગડાંના અને ગાયોના ઘંટાના નીરસ શબ્દ સિવાય અહીં બીજું સંભળાય છે શું?

*—

^{૮૭} આ વાણી બર્ટોની છે એવી પણ સૂચનાનો સંભવ હોય

^{૮૮} સુયાની આસપાસના ઓષ્ટરરાઇખના અમીરોના.

આટિંગહાઉઝન : અંધ બનેલા, ભ્રષ્ટ મોહથી કુમાર્ગે ચઢેલા
 છોકરા ! તારી જન્મભૂમિનો તિરસ્કાર કર ! તારા પૂર્વજોના
 પ્રાચીન, શુદ્ધ કુળાચારથી શરમા ! એવો પણ દિવસ આવશે
 કે એક વખતના ઘરને અને પૂર્વજોના પર્વતોને સંભારી
 સંભારી તું આંસુ પાડીશ ; એક દિવસ એવો આવશે કે
 આજે આ ગાયોના ઘંટના જે સુંદર શબ્દોનો તું અભિ-
 માને તિરસ્કાર કરે છે અને જેનાથી તું શરમાય છે, તે
 જ્યારે પરદેશમાં તારા કાનમાં વાગશે ત્યારે ફરીને ઘરની
 ગાયોના ઘંટ સાંભળવાનું તને મન થશે ને તારા હૃદયમાં
 અગાધ વેદના થશે. અહા ! પિતૃભૂમિનો^{૮૮} સ્નેહ અતિ બળ-
 વાન ! ના, ના, વિદેશની મિથ્યા દુનિયા તારે માટે નથી ;
 તું સાચા દિવસનો, એટલે ત્યાંના અભિમાની રાજદરબારમાં,
 પરદેશીઓની વચ્ચે તું પરદેશી છે, એમ તને સદા લાગ્યા
 કરશે ! આ ખીણોમાં જે ડહાપણ તું શીખ્યો છે, એથી
 બુદ્ધાજ પ્રકારનું ડહાપણ એ દુનિયામાં તારે શીખવું પડશે.
 જા, ત્યાં જા, તારા સ્વતંત્ર આત્માને વેચ, જમીન પેટે લે,
 રાજનો ચાકર થઈ રહે ; ત્યાં તું સ્વતંત્ર પ્રભુ થઈ રહેશે !
 ત્યાં તારી પોતાની મિલકતનો અને સ્વતંત્ર જમીનનો રાજ
 થશે ! અરેરે, ઉલી, ઉલી, મારી પાસે રહે ! આદર્ટાઈ^{૮૯}
 જતો ના - તારી પિતૃભૂમિના પવિત્ર પક્ષને છોડતો ના !
 મારા વંશમાં હું છેલ્લો^{૯૦} પુરુષ છું - મારું નામ મારા ગયા
 પછી આદ્યું જશે. જો પેલું બખતર ને ટોપ લટકે છે ;

* —————

^{૮૮} જર્મન લોકની પેઠે શ્વીઝ લોક પણ સ્વદેશને માતૃભૂમિ નહિ, પણ
 પિતૃભૂમિ કહે છે.

^{૯૦} એ છેલ્લો પુરુષ ન હતો, કારણકે ઇતિહાસ પ્રમાણે તો એ વંશ
 ત્યાર પછી અર્ધી સદી સુધી ચાલેલો. નાટ્યરસ ઉત્પન્ન કરવા સારૂ શિક્ષકે
 આ પ્રમાણે વર્ણવ્યું લાગે છે.

મારી કબરમાં એને મારી સાથે દાટશે.^{૯૧} ત્યારે છેવટના શ્વાસ સુધી મારે તો એ જ વિચારવું રહ્યું કે ભગવાન પાસેથી જે અમીરાત અને મિલકત મને હકે મળી છે, તે ઓઇસ્ટરરાઇષ^{૯૨} પાસેથી મેળવવાને તું આ નવા રાજદરબારમાં પગે પડવા તૈયાર થયો છે ને માત્ર મારી આંખ મીંચાવાની જ વાટ જુઓ છે!

ફ્રાન્સ : એ ચક્રવર્તી રાજાની સામે થવું નકામું છે, બધી દુનિયા એને તાબે છે; ચારે બાજુએથી દેશની સાંકળો^{૯૩} વડે આપણને વીંટી લીધા છે. આપણે એકલા જ દુરાશ્રયી અને જડ થઈ એ સાંકળો તોડવાની હઠ કરીશું? ચૌટાં^{૯૪} એનાં છે, ન્યાયસભાઓ^{૯૪} એની છે, વેપારના માર્ગો^{૯૪} એના છે; ગોટહાર્ટમાં^{૯૪} જે ઘોડા માલ ઉંચકીને જાય છે, તે પણ એને દાણ આપે છે. તેના દેશો આપણી ચારે બાજુએ જાળની^{૯૩} પેઠે વીંટાઈ વળ્યા છે, અને આપણે એમાં બંધાઈ પડ્યા છીએ. ત્યારે આ સ્થિતિમાં સામાન્ય આપણું રક્ષણ કરી શકશે? ઓઇસ્ટરરાઇષની વધતી જતી સત્તા સામે એ પોતાનું જ રક્ષણ કરી શકે એમ છે? જો ભગવાન આપણને

*—

૯૧ વશનો છેલ્લો પુરુષ પુરુષવારસ વિના મરે તો તેની સાથે તેની દાસ, તલવાર, બખ્તર ને ટોપ દાટવાનો ત્યા તે વારે રિવાજ હતો.

૯૨ પૂર્વજોથી ઉતરી આવેલો વારસો છોડી દેવા અને પછી ઓઇસ્ટરરાઇષ પાસેથી કૃપાદાનમાં એ મિલકત લેવા ફ્રાન્સ તૈયાર થયો છે, એવો ભાવ છે. જે જે અમીરો ઓઇસ્ટરરાઇષ સાથે ભળવા ઇચ્છતા તે સૌ એમ કરતા.

૯૩ આ પ્રાન્તોની ચારે બાજુએ ઓઇસ્ટરરાઇષનો મુઠક આવી રહ્યો હતો.

૯૪ ચુડી અને મુદ્દરમાંથી હકીકત લેખને શિલ્પર કહે છે કે રાજા આલ્બ્રેક્ટે લુસર્નમાં અને ત્સુગમાં લોકો સાથે દહાડે ચૌટા ભરવાનો હુકમ કર્યો અને તેના ઉપર દાણ લેવી શરૂ કરી. ગોટહાર્ટમાં જતારી ઘોડાની પોઠો ઉપર અને સામાન્ય રસ્તાઓ ઉપર પણ દાણ લેવા માંડી. ન્યાયસભાઓ તો હતીજ એની, કારણકે ન્યાયાધીશને એ નીમતો.

સહાયતા ન કરે, તો કોઈ સમ્રાટથી આપણને સહાયતા થઈ નહિ શકે. એ પોતે જ પૈસાની લીડથી અને વિગ્રહના દબાણથી ગરૂડદેવજ^{૯૫} સામ્રાજ્યને શરણે ગએલાં નગરોને^{૯૬} ગીરો મુકી ખાય છે ને તેમને સામ્રાજ્યથી વિખુટાં કરી નાખે છે; ત્યારે એ સમ્રાટના શબ્દ ઉપર આપણે તે શી રીતે વિશ્વાસ રાખી શકીએ? ના, કાકા, પક્ષાપક્ષીના આ ચિંતાતુર સમયમાં સળળ પક્ષ સાથે જોડાવું એમાં જ ડહાપણ, એમાં જ આપણું લલું છે. સમ્રાટનો દંડ વારંવાર એક કુળના હાથમાંથી બીજાના હાથમાં ગાળ્યો બાય છે અને તેથી તેઓ સાચી સેવાને યાદ^{૯૭} રાખી શકતા નથી. પણ આ એક વશમાં જ ઉતરી આવતા બળવાન રાજાની સેવા કરીએ, તો એ ભાવિ પાકને માટે બીજ વાવવા જેવું છે.

આટિ ગહાઉઝન : તું એવડો મોટો ડાહ્યો છે? તારા વીર પૂર્વજો અમૂલ્ય સ્વતંત્રતાસ્તનને માટે જનમાલ સમર્પી મહાશૌર્યથી લઢયા હતા, તેમના કરતાં પણ તુ સારી રીતે જોઈ શકે છે?

✽

^{૯૫} સામ્રાજ્યના વાવટા ઉપર ગરૂડનું ચિહ્ન હતું.

^{૯૬} પૈસા ઉપાડવા માટે હકો, નગરો, પરગણાં અને પ્રાંતો પણ ધણી વાર ગીરો મુકાતા ને તેનાં પરિણામ લયકર આવતાં. રાજ્યનાં પોતાના નગર ગીરો મુકાતાં, તો તેની સ્વતંત્રતા નાશ પામતી અને રાજ્ય બહારના ગણાતા આર્ડોલ્ફ ફ્રાંક નાસાઉએ એસનનો મઠ કોલનના ઠાકોરને ત્યાં અને બીજી કેટલીક ધર્માદા બગીરો ત્રેવસના મહંતને ત્યાં ગીરો મુકેલી. બાવેરીઆના લુડ્વીક ઇ. સ. ૧૩૧૫માં એગર નામે સ્વતંત્ર નગર બોહેમિયાના થોહાનને ત્યાં ગીરો મુકેલું અને પછી એ નગર કદીયે છોડાવાએલું નહિ.

^{૯૭} સમ્રાટની સત્તા વારવાર જુદા જુદા કુળમાં જવાથી એક કુળમાંના સમ્રાટની કરેલી સેવા બીજા કુળનો રાજા સમ્રાટ થતાં તે પાછલી સેવાની કદર બુજવાની પરવા કરે નહિ; પણ એક જ વંશની એવી સેવા કરી હોય તો એ ભુલાય નહિ. સમ્રાટનો દંડ વારવાર જુદા જુદા કુળમાં ફરે તેની સેવા કર્યે લાભ શો, એવો ભાવ છે.

વહાણમાં બેસી લુસર્ન^{૯૮} પ્રાન્તમાં જા, ત્યાં તપાસ કર કે
ગોધસ્તરરાઈષનો અમલ લોકોને કેવો કંપાવે છે! તેઓ
આપણાં ઘેટાં અને ગાયો ગણવા, આપણા આદ્યની માપણી
કરવા ને કિત્તા પાડવા આવશે, આપણને આપણા સ્વાધીન
વનપ્રદેશોમાં પશુપક્ષીનો શિકાર કરતાં અટકાવશે, આપણા
પુલ અને રસ્તા ઉપર નાકાં બેસાડશે, આપણી ભોંય ખરીદી
લેવાને આપણને ભીખારી^{૯૯} કરી મુકશે, એમનાં યુદ્ધો
લઢવાને આપણું લોહી^{૧૦૦} વહેવડાવશે—ના ભાઈ, આપણું
લોહી વહેવાનું જ હોય તો આપણે જ માટે ભલે વહે! દાસત્વ
કરતાં સ્વાધીનત્વ આપણે સસ્તે^{૧૦૧} ભોગે ખરીદી શકીએ!

રૂડન્સ : આપણે ગોવાળીઆ લોક, ચંકવર્તી આલ્પ્રેષ્ટની સામે શું
કરી શકવાના ?

આટિંગહાઉઝન : છોકરા,^{૧૦૨} આ ગોવાળીઆ લોકને ઓળખતાં
શીખ! હું એમને ઓળખું છું, મેં એમને યુદ્ધમાં દોર્યાં

*
૯૮ અંક ૧ પ્રવેશ રને આરંભે લુસર્નવાળા ફ્રાંકફર્ટનું પ્રથમ વાક્ય
જ અનુમાન કરાવે છે કે તે પ્રાન્તમાં પણ ગોધસ્તરરાઈષના બુદ્ધિમંત્રી
લોક કક્ષણી ઉઠ્યા છે. ઇ સ. ૧૨૯૧માં એલઝાસમાં (જર્મની પાસેથી ફ્રાન્સે
છેલ્લા મહાવિગ્રહમાં જતી લીધેલો પ્રાન્ત) આવેલા મુર્બાખને મઠે લુમર્ન
પ્રાન્ત દાબ્સબુર્ગ કુટુંબને વેચી દીધો હતો.

૯૯ આપણી પાસેથી પરાણે પૈસા કઢાવશે ને તેજ પૈસા વડે આપણી
ભોંય ખરીદી લેશે, એવો ભાવ છે.

૧૦૦ પોતાના યુદ્ધો લઢવા ગોધસ્તરરાઈષ આપણને લેઈ જશે, એવો
ભાવ છે.

૧૦૧ લોહી તો બન્ને રીતે રેડવાનું છે જ, પણ એકથી દાસત્વ સળડ
થશે ને બીજાથી સ્વાધીનતા પમાશે, એટલે સ્વાધીનતાને કાળે રેડેલું લોહી—
આપેલો ભોગ—બહુ સસ્તું પડશે, એવો ભાવ છે.

૧૦૨ ગોવાળ જાતિને ‘ગોવાળીઆ લોક’ કહી તિરસ્કાર કર્યો, માટે
એની સાત ઠેકાણે લાવવા સારૂ તે જાતિ કરતાં રૂડન્સ પોતે જ ઘણો હલકો
છે, એમ જણાવવા એને ‘છોકરા’ કહી સબોધે છે.

છે, કાવન્સના યુદ્ધમાં મેં એમને લલતાં જોયા છે. જે ધુંસરીને ખાંધે નહિ લેવાને આપણે નિશ્ચય કર્યો છે તે ધુંસરી બળાત્કારે આપણા ઉપર ચાંપવા ચોઈસ્ટરરાઈવના અધિકારીઓ આવશે! તું કયા કુળમાં જન્મ પામ્યો છે તે વિચાર! મિથ્યા ચળકાટ અને કૃત્રિમ ભલકાને માટે તારા વંશમાહાત્મ્યતું અમૂલ્ય મોતી ફેંકી દે ના—જે જાતિ માત્ર સ્નેહને કારણે અંતરથી તારા ઉપર ભક્તિભાવ રાખે છે, તારી સાથે યુદ્ધમાં મરણ પર્વત શુદ્ધ ભાવે લહે છે એવી સ્વતંત્ર જાતિના સરદાર થવું એ તારું અભિમાન હો, એ તારું માહાત્મ્ય હો!—જન્મખંધનને તું સજડ વળગી રહે, પિતૃભૂમિને—મોંઘી પિતૃભૂમિને—વળગી રહે, સમસ્ત હૃદયથી તું એને મજબુત ચોંટી રહે! તારી શક્તિએ અહીં ઉંડાં મૂળ નાખેલાં છે; ત્યાં પારકી દુનિયામાં તારે, જરા જરા પવનમાં પણ નમી પડતા—કંપતા બરૂની પેઠે, એકલા રહેવું પડશે. આવ, ભાઈ ઉલી, આવ; તું અમારા લેગો બહુ દિવસથી રહ્યો નથી, માત્ર એક જ દિવસ તારાંને આપ! (એના હાથ ઝાલે છે.)

રૂઝ્સ : મેં વચન આપ્યું છે—મને જવા દો—હું વચને બધાયો છું.

આટિંગહાઉઝન (ગભીર દષ્ટિએ એના હાથ છોડી દે છે) : તું બંધાયો છે; હા અભાગીઆ, તું બંધાયો છે; પણ વચને અને પ્રતિજ્ઞાએ નહિ, સ્નેહની દોરીએ^{૧૦૩} તું બંધાયો છે! (રૂઝ્સ મ્હો ફેરવી દે છે.) જોઈએ એમ છુપાવ. હું જાણું છું, પેલી છોકરી બટી ફ્રાંસ યુનક તને દરબારગઢમાં જવા આકર્ષે છે, એ જ તને સમ્રાટની ગુલામગીરીમાં ખાંધે છે. સ્વદેશથી ભ્રષ્ટ થઈને તું અમીરકન્યાને પરણવા ઇચ્છે છે—પણ છેતરાતો ના! તને કસાવવાને એ છોકરીને તારી સામે ધરવામાં આવી

*—

છે; બાકી તારા જેવા ભોળીઆના નશીબમાં એવી કન્યા ના હોય !

રૂઝ્સા : બહુ થયું કાકા; તમે બહુ કહ્યું, મેં બહુ સાંભળ્યું !

[ચાલ્યો જાય છે]

આટિંગહાઉઝન : મૂર્ખ છોકરા, ઉભો રહે જરા ! — હા ! એ તો ગયો જ ! એને અટકાવવો, એને બચાવવો હવે મારા હાથમાં નથી. પોતાના સ્વદેશથી એક વાલ્ફનશીસન બ્રદ્દ થઈ પડ્યો, બીજો એની પાછળ ચાલ્યો; પરદેશી ઈંદ્રજાળ અમારા પર્વતોમાંથી જીવાનીઆઓને બળાત્કારે બાંધી જાય છે. ધિક્ ઘડી — પવિત્ર નિર્દોષ આચારવિચારોને નષ્ટબ્રદ્દ કરી નાખવા વિદેશીઓ આ શાન્ત સુખી બીજોમાં આવ્યા એ ઘડીને ધિછાર છે ! નવો જીગ બળાત્કારે ઘુસે છે, પુરાતન સતજીગને વિદાય થવું પડે છે; સમય બદલાય છે, પૂર્વના આચારવિચારો જીગ ચાલ્યો ગયો છે, નવાનો આવ્યો છે ! હવે અહીં મારે કરવાનું રહ્યું શું ? જેમની સાથે હું બેસતો ઉઠતો ને કાજ કરતો તે સૌ આજે કબરમાં સૂતા છે. ધરતીમાં ઉતરવાનો મારો સમય ક્યારનોય થઈ ગયો છે; આ નવા જીગમાં ન રહેવાનું જેના નશીબમાં લખાયું હોય તેને ધન્ય છે !

[પડે પડે છે.]

પ્રવેશ ૨

સ્થળ : ઉઝા ખડકો અને જગસોથી ઘેરાયેલું બીડ.

(ખડકો ઉપરથી ઉતરવાનાં પગથીયાં ૧૦૪ અને બાજુએ પકડવા માટે બાધેલા કડેરા, ત્યાંથી લોક ઉતરતા દેખાય છે; પાછળની બાજુએ સરોવર દેખાય છે, પ્રવેશને આરંભે સરોવર ઉપર ચદ્ર પ્રકાશતો દેખાય છે ને તેની

*

૧૦૪ ખડકમાંથી ક્રાતરી કાઢેલા.

આસપાસ રામધનુષ દેખાય છે; સરોવરની પેટ્ટી પાર પર્વતોને^{૧૦૫} અને તેની પેટ્ટી પાર એથી થે ઉચાં દિમશિખરોને^{૧૦૬} લીધે પાછળનું દૃશ્ય દેખી શકાતું નથી; રગભૂમિ ઉપર રાત્રિનું અધ્રાણું છે, પણ સરોવર અને શ્રેણ દિમશિખરો કૌમુદીએ પ્રકાશે છે.)

મૈલ્લટાલ : (નેપથ્યમાં) પર્વતમાર્ગ ખુલ્લો છે. મારી પાછળ પાછળ આવો! આ ખડકનો હું જાણીતો છું. જુઓ એના ઉપર આ કોસ, હવે આપણે મુકામે આવી પહોંચ્યા, આ આખું રૂઢ્ધી.

(મૈલ્લટાલ, બાઉમગાર્ટન, વિંકલરીડ, માઈયર^{૧૦૭} ડ્રૌન ઝાર્નન, બુર્કહાર્ટ આમ બુધ્ધયલ, આર્નોલ્ડ ડ્રૌન એવા, કલાઉસ ડ્રૌન ડર ફ્રુહએ અને બીજા ચાર જણ, યધા હથિયારગ્રાહ, ગળની મશાલે પ્રવેશ કરે છે)

વિંકલરીડ : સાંભળો !

એવા : આ તો ખાલીખટ છે.

માઈયર : હજી તો કોઈ આખું નથી. સાથી પહેલાં આપણે જ અહીં આવી પહોંચ્યા છીએ, આપણે ઉંટરવાદડનવાળા.

મૈલ્લટાલ : રાત કેટલીક ગઈ હશે ?

બાઉમગાર્ટન : એલીસબર્ગના ચોકીવાળાએ અહુણા જ બીજો પહોર પોકાર્યો.

[દૂરથી અવાજ સંભળાય છે.]

માઈયર : અરે સાંભળો !

આમ બુધ્ધયલ : શ્વીટ્સમાંના વનમંદિરમાં પ્રાતઃકાળનો^{૧૦૮} ઘંટ વાગે છે તે ચોકો સંભળાય છે.

※

૧૦૫ હાકનગિરિને

૧૦૬ ઝ્વેર્નિશ પર્વતોને.

૧૦૭ પાત્રોમાં આ શબ્દ માટે જોશો.

૧૦૮ મધ્યરાત્ર પછીનો એજ પ્રાતઃકાળનો.

ના ઉર ફલુધએ : વાયુ શાન્ત છે અને દૂર દૂર સુધી અવાજ સંભળાય છે.

મલ્લટાલ : થોડાક જણ જાઓ અને લાકડા સળગાવો, બધા આવે તેમને અજવાળું પડે.

[એ જણ જાય છે.]

દેવા : ચંદ્રપ્રકાશ સુંદર છે. સરોવર દર્પણ જેવું શાન્ત પડ્યું છે.

મામ બુધયલ : એમને આવવાનું કઠણ નહિ પડે.

વેંકલરીડ : અરે જુઓ, પણે જુઓ, કંઈ દેખાતું નથી?

માધયર : એ શું? હા, ખરેખર! મધ્યરાત્રે રામધનુષ!

મલ્લટાલ : ચંદ્રને પ્રકાશે કરી એ બંધાયું છે.

દેવા ઉર ફલુધએ : આવાં અદ્ભુત ચિત્ર વિરલ જ હોય છે! આવું તો ભાગ્યે જ કોઈના જોવામાં આવ્યું હશે.

દેવા : અરે, જુઓ તો ખરા, ખેવડું છે; બહારની બાજુએ બીજું ઝાંખુ ધનુષ છે.

બાઉમગાર્ટન : અરે, ખરાખર એની નીચે જુઓ, કોઈ નાવડું આવે છે!

મલ્લટાલ : એ તો પટાઉક્ષખર પોતાનું નાવ લઈને આવે છે. એ બહુ મોડું કરે એમાંનો નથી.

[બાઉમગાર્ટનને લેઈ કાઢે જાય છે.]

માધયર : હવે ઉરીવાળા ભાઈઓ આવવાના રહ્યા.

મામ બુધયલ : એમને પર્વતોમાં આડેઅવળે માર્ગે ફેર ખાઈ આવવાનું છે, કારણકે સુખાના શુભચરો બધે ફેરે છે.

[એવે પેલા એ જણ તે જગાએ વચ્ચેવચ્ચે લાકડાનું તાપણ કરે છે.]

મલ્લટાલ : (કિનારેથી) કોણ છે? સંકેતશબ્દ? ૧૦૯

પટાઉક્ષખર : (નીચેથી) દેશબન્ધુઓ. ૧૦૯

*—

૧૦૯ વિશ્વાસુ માણસ જોળખાઈ આવે તે મારે એને કોઈએક સંકેત-

[સર્વ જણ નવા આવનારાને લેવા સરોવરકિનારે જાય છે. નાવડા-
માથી પટાઉક્ષ્ણખર, ઇટલ રેડિંગ, હાન્સ આઉક્ષ્ ડર માઉઅર, ચોઇક
ધમ હેફે, કોન્ટ્રાટ હુન, ઉલ્લીપ ડર શિમટ, ચાસ્ટ ફ્રાન વાઇલર અને
બીબ્લ ત્રણ^{૧૧૦} જણ; સૌ હથિયારબધ ઉતરે છે.]

સર્વે : રામરામ !

[મેલ્ષટાલ અને પટાઉક્ષ્ણખર આગળ ચાલી આવે છે, બાકીના એક
બીબ્લને ભેટે છે તે વાતો કરતા ધીરેધીરે આવે છે.]

મેલ્ષટાલ : અહા ભાઈ પટાઉક્ષ્ણખર ! મેં એમને^{૧૧૧} જોયા, એ
તો મને જોઈ શક્યા નહિ ! મેં એમની આંખો ઉપર હાથ
મુક્યો અને એ આંખોના હોલાઈ ગયેલા તારાનુ વેર લેવાની
પ્રતિજ્ઞા લીધી.

પટાઉક્ષ્ણખર : વેરની વાતો બોલો ના !^{૧૧૨} ગઈ ગુજરીનું વેર
લેવા નહિ, પણ આવી પડનાર લયને નિવારવા આપણે
અહીં એકઠા થયા છીએ. બોલો હવે, તમે ઈન્ટરવાલનમાં
શું કર્યું, આપણા આ સર્વસામાન્ય વિષયને સહાયતા મળે
એવું શું કર્યું ? ખેડુત ભાઈઓનો શો અભિપ્રાય છે ? તમે

*—

શબ્દ આપવામાં આવે છે; એ શબ્દજ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં બોલી શકે અને
વિશ્વાસુ ગણી શકાય. અહીં ‘દેશબંધુઓ’ એ સ કેતશબ્દ છે.

^{૧૧૦} અહીં ‘ત્રણ’ લખવામાં ગમે તો કવિની ભૂલ છે કે ગમે તો
છાપની ભૂલ છે. ‘ચાર’ જોઈએ. નહિ તો બીબ્લ બે પ્રાન્તોના અગી-
આર અગીઆર જણ થાય અને શ્વીટ્સના દશ થાય, અને તેથી કુલ બત્રીસ
થાય. દરેક પ્રાન્તના નેતાએ દશ દશ જણને પોતાની સાથે લાવવા એવું
અંક ૧ પ્રવેશ ૪ને અંતે ઠરેલું (પૃ. ૪૬ જોશો); વળી આ જ પ્રવેશમાં પૃ. ૬૬
ઉપર જણાવ્યું છે કે બધા મળીને તેત્રીસ હતા; માટે ખરી રીતે અહીં
‘ત્રણ’ ને બદલે ‘ચાર’ જોઈએ.

^{૧૧૧} એમને એટલે પિતાને.

^{૧૧૨} પટાઉક્ષ્ણખર પોતાની ઉચી ભાવનાઓને બળે વેર આદિ હિંસક
ભાવોને સહારી પચમાં શાન્તિમય કાર્યશુદ્ધિ પ્રેરે છે.

ખેતે કપટબળમાંથી અન્યા^{૧૧૩} શી રીતે?

મૅલ્ષટાલ : ભયંકર ઝુરેનન^{૧૧૪} પર્વતમાં થઇને વનસ્પતિ વિનાનાં
ખરફનાં વિશાળ મેદાનોમાં ગયો; ત્યાં માત્ર ગીધનો કંઈક શ
શબ્દ સંભળાય છે. પછી ત્યાંથી હું આલ્પ ઉપરના ચરાઓમાં
ઉતરી પડ્યો; ત્યાં ઉરીના અને ઍંગલબર્ગના^{૧૧૪} ગોવાળ
વસન્તમાં પરસ્પરને સાદ કરે છે ને પોતાની ગાયો એકઠી
ચરાવે છે. ખરફના પડ નીચેથી સાંકડી ખીણમાં ઝરી
આવતું દૂધ^{૧૧૫} જેવું પાણી પીને તરસ મટાડતો, ગોવાળની
સૂત્રી^{૧૧૬} ઝુંપડીઓમાં આરામ લેતો; હું પોતેજ યજમાન
અને પોતેજ અતિથિ એમ કરતે કરતે માનવબળતિના
આનંદભર્યા વાસમાં ઉતરી આવ્યો. મારા ઉપર વીતેલા બુદ્ધ-
મની વાતો એ પ્રદેશમાં ઘેરેઘેર આલી રહી હતી; જે જે
ખારણે જઈ હું ઉભો રહેતો, તે તે ખારણે મારા ઉપર બુલમ

*

^{૧૧૩} વાલ્ટર ક્રુસ્ટને ઘેરથી ઉંટરવાલ્ડન જતા અને ત્યાંથી રૂધર્લી
જતાં. સુથાના ચાકરની આંગળી તોડી એ નાઠેલો અને તે કારણે સુથાએ
તેના પિતાની આંખો ફેડેલી તે તો યાદ હશે.

^{૧૧૪} ઉંટરવાલ્ડન જવાને માટે મૅલ્ષટાલ ડોકમાર્ગ ન લેતા પર્વતમાર્ગ
લે છે. આલ્ટોર્ફથી નૅર્ઝલ્સ દિશાને માર્ગે જઈ ઝુરેનન પર્વતોમાં પેસે છે,
તેની પેલી મેર પશ્ચિમ આબુએ જતા ખરફના મેદાનો આવે છે, ને તેની
પેલી પાર ઉતરતાં પાછાં ગાયર આવે છે, તેની પેલી પાર પશ્ચિમમાં
ઍંગલબર્ગ નામે ખીણ ને ગામ દેખાય છે. એ ગામના તેમજ ઉરીના
ગોવાળ પોતાની ગાયો એ ગાયરમાં ચરાવવા આવે છે.

^{૧૧૫} ખરફના પડ નીચેથી પાણી વહી આવે છે, તેમાં કાંઈ વાર ધોળા
પદાર્થની લુકી ભળેલી હોવાથી એ ધોળું દૂધ જેવું દેખાય છે.

^{૧૧૬} અક ૧ પ્રવેશ ૧ના આરંભમાં ગોવાળ ગાય છે, એ ઉપરથીજ
સમજી શકાય છે કે ગોવાળ ક્યારનાય પર્વત ઉપરના ચરાઓમાંથી ઉતરી
ગયા છે ને હજી પાછા ફરી ચઢવાનો વખત થયો નથી. ઉપર રહે ઝેટલો
વખત રહેવાને તેઓ ઝુંપડીઓ ગાઢ છે, તે આ સમયે ખાલી ને સૂત્રી
પડી છે.

વીત્યાને કારણે મને હૃદયભેર આવકાર મળતો. જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં આ નવા જુલમો સામે સાથે હૃદયે લોકને હથિયારબંધ થઈ ગએલા જોયા. કારણકે આદ્યપન પર્વતોમાં અનાદિ કાળથી એકના એક જ પ્રકારની વનસ્પતિ ઉગે છે, તેનાં ઝરણાં એક જ પ્રકારે વહે છે, તેના પવન અને વાદળાં સુદ્ધાં પણ હમેશના માર્ગમાં કંઈ ફેર કર્યા વગર એક જ માર્ગે^{૧૧૭} વહે છે; તે જ પ્રકારે ત્યાંના આચારવિચાર કંઈ ફેર કર્યા વિના એક જ પ્રકારે વંશપરંપરાથી ચાલ્યા આવે છે. પ્રાચીન કાળથી ચાલતા આવેલા જીવનપ્રવાહમાં કંઈ નવો ફેરફાર તેમણે કર્યો નથી. મેં જ્યારે તમારું ને વાલ્ટર પુઈર્સ્ટનું, પર્વતવાસીજંધુઓમાં લોકમાન્ય થયેલાં તમો જન્મેનાં, નામ દીધાં ત્યારે તો દૃઢતાએ એમણે મને આવકાર આપવા માંડ્યો; ભીંતે લટકતી ને કાટ ખાતી તલવારો ઉતરવા માંડી ને શૌર્યની આનંદભરી લાગણી તેમની આંખોમાં અમકારા મારવા લાગી. તમને જે જે કરવું ઠીક લાગે તે તે સૌ કરવાની તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી, મૃત્યુ સુધી તમારી પાછળ ચાલવાની તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી. એમ અતિથિધર્મના રક્ષણ-છત્રનો ઘેરેઘેર આશ્રય પામતો હું ઉતાવળે ચાલ્યો—મારા ઘરવાળી ખીણમાં જઈ પહોંચ્યો; ત્યાં મારા સગાસમ્બન્ધીઓ છુટાછવાયા બહુ વસે છે. ઘેર મારા પિતાને—લુટાચેલા અને આંધળા થઈ ગએલા, કોઈએ નાખેલા ઘાસ ઉપર પડેલા અને દયાળુ લોકની દયાએ જીવતા—મેં જોયા—

બટાઉફફાખર : હા, લગવાન !

મૈલ્લટાલ : અને છતાંયે મેં આંસુ પાડ્યાં ના! તીવ્ર વેદનાનું જળ મેં નિર્બળ આંસુ વડે ઢોળી દીધું ના; અમૂલ્ય ધન-સંચયની પેઠે છાતીના ઉંડા ભાગમાં સંઘરી રાખ્યું ને માત્ર

* —————

૧૧૭ આદ્યપનની સાંકડી ખીણોમાં આમ જ બને છે.

ક્રિયાનો જ વિચાર કર્યા કર્યો. પર્વતની એકેએક ગલીએકુંચી એ અને વાંકેઢાળાવે છુપો છુપો ફરી વળ્યો. ગમે એવી ગુપ્ત ખીણ હશે, પણ તેમાં પેઠા વિના છોડી નથી. હિમપ્રદેશમાં પણ ફરી વળ્યો અને ત્યાં માણસોના વાસ શોધી કાઢ્યા,— અને એકંદરે જ્યાં જ્યાં પગ મુકવાનો માર્ગ જડ્યો ત્યાં ત્યાં બધે ફરી વળ્યો; અને ત્યાં ત્યાં જીલમ સામે એક સરખો તિરસ્કાર દીઠો. કારણ કે જીવતી ધરતીની સીમા જ્યાં આવી જાય છે ને પછીની નીરસ ધરતીમાં જ્યાં કશું પાકતું જ નથી, ત્યાં સુધી સુખાનો લોભી હાથ લુંટી વળ્યો છે. આ બધા ભલા લોકનાં હૃદય મેં મારા શબ્દોને ગોઢે ઉશ્કેર્યાં; તે સર્વે હૈયે ને હાથે આપણા છે.

પટાઉક્કાખર : આટલા થોડા વખતમાં તમે ઘણું કામ કર્યું.

મૅલ્લપટાલ : એથી ચે વધારે કર્યું છે. રૉસબર્ગ અને ઝાર્નન એ બન્ને કિલ્લાથી લોક ત્રાસી ગયા છે, કારણકે એની પાછળ આવેલા પર્વતોની હારની આડમાં સલામત રહીને શત્રુ નિરાંતે લોક ઉપર જીલમ ચલાવી શકે છે. એની સાચી સ્થિતિ મારી આંખે તપાસી આવવી હતી, તેથી હું ઝાર્નન ગયો ને બધો કિલ્લો તપાસી વળ્યા.

પટાઉક્કાખર : વાઘની ખાંડ અંદર સુધો જવાનું તમે સાહસ કર્યું !

મૅલ્લપટાલ : જત્રાણનો વેશ મેં લીધો હતો, મેજ પાસે બેશીને દાડૂ ઠોંસતા સુખાને મેં જોયો—મારી જાતને હું શી રીતે કળજે રાખી શક્યો હોઈશ એનો તોલ તમે જ કરો; મેં એ શત્રુને જોયો ખરો, પણ માર્યો નહિ.

પટાઉક્કાખર : ખરેખર ભાગ્યદેવી તમારી વીરતા ઉપર પ્રસન્ન છે. (એટલામાં ખીજ લોકો રગભૂગિ ઉપર દેખાય છે ને એ બેની પાસે આવે છે.) પણ, ભાઈ કહો તો ખરા કે આ તમારી પાછળ આવે છે એ મિત્રો ને સત્પુરુષો કેણુ છે ? મને એમની

સાથે ઓળખાણ કરાવો એટલે આપણે વિશ્વાસે બેસીએ ને હૈયાં ખેલીએ.

માઈયર : મહાજન, આ ત્રણે પ્રાન્તોમાં તમને કેાણ ઓળખતું નથી ? હું ઝાર્નનવાળો માઈયર ; અને આ મારો ભાણો વિંકલરીડવાળો ખડુટ.

ષ્ટાઉકેશખર : એ નામ કંઈ મારાથી અજાણ્યું નથી. એક વિંકલરીડે તો વાઈલર^{૧૧૮} ગામ પાસેના કાદવલયાં બેતરમાં સિંહામુરને માર્યો હતો અને એ જ યુદ્ધમાં પોતાનો દેહ મુક્યો હતો.^{૧૧૯}

વિંકલરીડ : મહાજન વૈર્નર, એ મારા દાદા થાય.

મૈલ્થટાલ : (બે જણ તરફ આંગળી કરીને) આ લોક વનની પેલી પાર રહે છે ને ઐંગલબર્ગના મઠની પ્રજા છે . તેઓ બીજાને તાળે છે અને આપણને જેમ વારસાની મિલકત મળે છે એમ એમને મળતી નથી, એટલા જ માટે એમની અવગણના કરતા ના. તેઓ દેશને ચાહે છે ને વળી લોકમાં તેમની કીર્તિ ઘણી સારી છે.

ષ્ટાઉકેશખર : (અને) લાવો તમારો હાથ. જે પુરુષ આ પૃથ્વી ઉપર પોતાના શરીરથી દોઈની પણ ચાકરી કરવા બંધાએલો નથી, તે સુખી છે ; પણ ગમે ત્યાં હોય તો એ સદ્ગુણ તે સદ્ગુણ જ છે.

કૉન્રાટ હુન : આ મહાજન રેડિંગ, પૂર્વે અમારા ન્યાયાધીશ હતા.

માધ્યર : હું એમને સારી રીતે ઓળખું છું. પૂર્વજોની જુની ભોંય બાગત કચેરીમાં અમારે વાદ ચાલે છે, તેમાં એ મારા સામાવાળીઆ છે. મહાજન રેડિંગ, ન્યાયાસન આગળ આપણે વિરોધી, અહીં આપણે એક.

[તેનો હાથ લેઇ હલાવે છે.]

બટાઉફ્ફાઅર : વાહ, સાધૂક્તમ્! બહુ સાફ ઓલ્યા!

વિંકલરીડ : સાંભળો છો? આવે છે, ઉરીનું રણુશિંશુ સભળાય છે.

[હથિયારખંધ માણસો મશાલો લેઇને પર્વત ઉપરથી ડાળા જમણા ઉતરતા દેખાય છે.]

આઉફ ડર માઉઅર : જુઓ, પ્રભુનો પવિત્ર ચાજક પેતે જ, એ પૂજ્ય પુરોહિત ઉતરે છે, નહિ? માર્ગનાં વિધ્નોથી કે રાત્રિના અંધકારથી કે કશાથી એ ભય પામે એવા નથી, લોકોને દોરનાર એ સાચા ગોવાળ છે.

બાઉમગાર્ટન : એમની પાછળ આવે છે મંદિરનો ભંડારી, અને પછી મહાજન વાલ્ટર કુઇસ્ટ^૧. પણ એ ટોળામાં ટલ તો કંઈ દેખાતો નથી.

[વાલ્ટર કુઇસ્ટ^૧, ધર્માધ્યક્ષ રોઇઝલમાન, મંદિરનો ભંડારી પેટરમાન, કુઇની ગોવાળ, વેની^૨ શિકારી, રૂઇડી માછી અને બીજા પાંચ જણ; અધા મળીને તેત્રીશ^{૧૨૧} જણ આગળ ચાલે છે ને તાપણની ચારે બાજુએ એસે છે.]

વાલ્ટર કુઇસ્ટ^૧ : સૂરજના અજવાળા જેવા એકબા આપણા હક છે, પણ તે તાજ કરવાને આપણે ખુનીની ને ચોરની પેઠે, દુષ્ટ નિશાચરની પેઠે કાળી રાતે આજ આમ ચોરી છુપીથી આવવું પડે છે ને તે પણ આપણી પોતાની, આપણા બાપદાદા તરફથી વારસામાં મળેલી ભોંય ઉપર!

મૅલ્ષટાલ : ભલે, કંઈ હરકત નહિ! અંધારી રાતે એવું કરીશું કે દહાડો ઉગશે ત્યારે આનંદ થશે — આપણે સ્વતંત્ર થઈશું.

*
૧૨૧ નોંધ ૧૧૦ એશો.

રોઇઝલમાન : બંધુઓ ! પ્રભુ મારા હૃદયમાં શું પ્રેરે છે, તે સાંભળો ! દેશની બધી પંચાયતોની વતી આપણે અહીં ભેગા થયા છીએ, દેશની બધી વસતિના આપણે પ્રતિનિધિ છીએ. શાન્તિસમયમાં આપણે પંચાયત ભરતા હતા, તેમ દેશના પ્રાચીન રિવાજને અનુસરીને આજે આપણે સભા ભરાયો. આજની આપણી સભાના વિધિમાં^{૧૨૨} કંઈ ઉણપ હોય, તો તે દેશકાળને કારણે હોવાથી ચલાવી લેઈશું ; પણ માનવી જ્યારે સત્યને કારણે — ન્યાયને કારણે — પગલું ભરે છે, ત્યારે ભગવાન તેને માથે આવી સાક્ષી રહે છે ; અને એ ભગવાનના આકાશ નીચે આજે આપણે બેઠા છીએ.

ષ્ટાઉદ્વેશખર : હા ભલે, પ્રાચીન રિવાજને અનુસરીને સભા ભરીએ. બેશક અત્યારે છે તો રાત્રિ, પણ સત્ય પ્રકાશ પામશે, ન્યાય પ્રકટ થશે.

મૈલ્પટાલ : ભલે સંજ્યાએ^{૧૨૨} આપણે પુરતા નથી, પણ સમસ્ત દેશનું હૃદય અહીં છે, દેશના મહાજનો અહીં એકઠા થયા છે.

કોન્નાટ હુન : અને જો કે પ્રાચીન ગ્રંથો^{૧૨૨} અહીં આપણી સામે નથી, પણ આપણા હૃદયમાં એ કોતરાએલા છે.

રોઇઝલમાન : ચાલો ત્યારે, ગોળ કુંડાળે બેસો,^{૧૨૩} સત્તાની તલવારો રોપો.

*

૧૨૨ બેશક વિધિમા ઉણપ હતી જ : આ રોઇઝલમાન પછીના ત્રણ વક્તાઓ ત્રણ ઉણપ દેખાડે છે (૧) ષ્ટાઉદ્વેશખર જણાવે છે કે અત્યારે રાત્રિએ — ગુપ્તમાં — સભા ભરાઈ છે, ખરૂં જોતા રાજસભા દિવસે — પ્રકટમાં — ભરાવી જોઈએ ; (૨) મૈલ્પટાલ જણાવે છે તે પ્રમાણે સભામા પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા પુરતી નથી અને (૩) હુન કહે છે તે પ્રમાણે દેશશાસનના પુસ્તકો ને પ્રાચીન લેખો ત્યાં હાજર રખાયા નથી.

૧૨૩ પ્રાચીન કાળે શ્વીટ્સમાં એવો રિવાજ હતો, જે સમસ્ત દેશની સભા ભરાય ત્યારે સૌ પ્રતિનિધિઓ અર્ધવર્તુળાકારે બેસે, સામે વેદી સમાન બે હાથ ઉઘાડી ગતારેલા આસન ઉપર અધ્યક્ષ બેસે, સભા સત્તાધારી

આઉફ ઠર માઉઅર: અધ્યક્ષ પોતાને સ્થાને બેસે, પાસે તેના મંત્રીઓ બેસે.

લંડારી: અહીં આપણે ત્રણ પ્રાંતના લોક છીએ. પંચાયતમાં નેતા થવાનો કેને હક છે? કોણ યોગ્ય છે?

માઈયર: એ માન લેવાને શ્વીટ્સ અને ઉરી સ્પર્ધા કરે, અમે ઉંટરવાલ્ડન ખરી જઈએ છીએ.

મૈલ્પટાલ: હા, અમે ખરી જઈએ છીએ, અમે તો દીન છીએ, બળવાન મિત્રોની સહાયતા શોધીએ છીએ.

પ્ટાઉફફાઅર: ત્યારે ઉરી તલવાર લે. રોમનનામાં^{૧૨૪} એમની ધ્વજા અમારાથી આગળ ફરકે.

વાલ્ટર પુઈસ્ટ: માનની એ તલવાર શ્વીટ્સને લાગે આવે, કારણ કે અમારા સર્વેના વંશને ત્યાંથી^{૧૨૫} ઉતરી આવેલા છે.

રોઈઝલમાન: આ ભવ્ય સ્પર્ધાનો હું મિત્રભાવે નિકાલ કરું. મત્રસભામાં શ્વીટ્સ આગળ, રણક્ષેત્રમાં ઉરી આગળ.

વાલ્ટર પુઈસ્ટ: (પ્ટાઉફફાઅરને તલવાર ખરે છે) દયો ત્યારે.

પ્ટાઉફફાઅર: મને નહિ, એ માન કોઈ મોટાને મળવું જોઈએ.

*—

એમ ગતાવધાને આસનની બે બાજુએ બે નાગી ‘સત્તાધારી તલવારો’ જમીનમાં અણી ખોલીને ઉભી રોપે, એક બાજુએ સમાનો મત્રી ને બીજી બાજુએ કારકુન બેસે; સામે એક મોટો દેશગ્રંથ મુક, એ ગ્રંથમાં દેશની બધી હકીકતો નોંધેલી હોય છે.

૧૨૪ જર્મન રાજાઓ ચુટાઈને સમ્રાટ થતા, ત્યારે તેમને રાજ્યાલિખેકને માટે રોમ જવું પડતું, તે ત્યાં પોપ એ ક્રિયા કરતો. સામ્રાજ્યના બધા વિભાગોના—એ કારણે શ્વીટ્સના પણ—પ્રતિનિધિઓ આ ક્રિયાને પ્રસંગે રોમમાં હાજર થતા.

૧૨૫ એ નિર્જન પર્વતપ્રદેશોમાંના શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં સૌથી પ્રથમ આવી વસ્યા, ત્યાર પછી બીજા પ્રાન્તોમાં પ્રસર્યા. આજ કારણથી તે પ્રાન્તના નામ ઉપરથી સમગ્ર દેશનું નામ પડ્યું.

ઇમ હોદ્દે : ઉદરીષ લુહાર સૌથી વૃદ્ધ છે.

આઉફ્ ડર માઉઅર : છે તો ચતુર પુરુષ, પણ સ્વાધીન નથી ; અને શ્વીટ્સને નિયમે કોઈ પરાધીન જન ન્યાયાધીશ બની શકે નહિ.

પ્ટાઉફ્ફાઅર : પણ તમે આમને જોતા નથી ?—આ અમારા ભૂત-પૂર્વ ન્યાયાધીશ મહાજન રેડિંગને ? એથી વધારે શોગ્ય પુરુષ તે આપણને બીજો કયો મળવાનો હતો ?

વાલ્ટર કુઇસ્ટ : ત્યારે એ ન્યાયાધીશ જ આજની આપણી સભાના અધ્યક્ષ થાય. એ પ્રસ્તાવને મત આપતા હોય તે પોતાના હાથ ઉંચા કરે.

[સૌ પોતાના હાથ ઉચા કરે છે.]

રેડિંગ : (વચ્ચે જાય છે.) ગ્રંથો ઉપર તો અત્યારે મારો હાથ મુકી શકતો નથી, તેથી ઉપરના ચિરસ્થાયી તારાઓને સાક્ષી રાખી પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે સત્ય તથા ન્યાયથી હું કદાપિ ચળીશ નહિ. (તેની આગળ એ તક્તવારો મુકાય છે અને તેની આસપાસ સૌ કુડાળે વળી બેસે છે. શ્વીસ વચ્ચે રહે છે, ઉરી જમણે હાથે ને ઉટરવાલ્ડન ડાબે હાથે. રેડિંગ પોતે પોતાની યુદ્ધ-તક્તવાર ઉપર ટેકા દેઇ ઉભો રહે છે.) એવું તે શું છે કે પર્વત-પ્રદેશના ત્રણ લોક સરોવરને આ ઉજ્જડ કિનારે ભૂતપ્રેતને નિકળવાને સમયે એકઠા મળ્યા છે ? તારાએ પ્રકાશિત આ આકાશ નીચે આપણે આજે નવું મિત્રબંધન ગાંઠીએ છીએ એ શાને માટે ?

ટાઉફ્ફાઅર : (આગળ આવી^{૧૨૬}) આપણે કશું નવું બંધન બાંધતા નથી. આપણા પૂર્વજોના સમયનું આપણું જ પુરા-તન બંધન, તેને માત્ર તાજું કરીએ છીએ. નહીં બાણજો,

*

^{૧૨૬} સપ્રદાય એવો કે બોલનાર વર્તુળની અંદર આગળ આવી અધ્યક્ષ સામે મ્હો રાખી ઉભો રહે ને પછી બોલે.

અંધુઓ, કે સરોવરે અને પર્વતોએ આપણને જુદા પાડી નાખ્યા છે અને આપણે ત્રણે લોક પોતપોતાને કાયદે ચાલી-એ છીએ, છતાંયે આપણે એક જ^{૧૨૭} વંશના છીએ; એક જ લોહીના છીએ અને જ્યાંથી આપણે અહીં આવ્યા છીએ એ આપણું પ્રાચીન ઘર પણ એક જ હતું.

વિંકલરીડ: આપણે ખડુ દૂરની ધરતીમાંથી અહીં આવ્યા છીએ એવું ગીતોમાં^{૧૨૮} જે ગવાય છે, એ ત્યારે ખરું જ કે? ભલા, ત્યારે એવું એવું જે કંઈ તમે જાણતા હો તે કહો, જેથી આપણું પ્રાચીન^{૧૨૯} અંધન હવે નવે રૂપે બળવાન થાય.

ષ્ટાઉક્ષાખર: ત્યારે સાંભળો, વૃદ્ધ ગોપજનો શું કહે છે તે: દૂર દૂર^{૧૩૦} ઉત્તર દેશમાં પૂર્વે એક બળવાન જાતિ વસતિ હતી; એકવાર ભયંકર દુકાળ પડ્યો. એ સંકટમાં દેશની પંચાયતે મળી ઠરાવ કર્યો કે જેના નશીબમાં ચીઠી નિકળે એવો દર દશે એક જણ પિતૃભૂમિ છોડી ચાલ્યો જાય—અને એ પ્રમાણે થયું. અને રોતાંકકળતાં સ્ત્રીપુરુષોનો મોટો સંઘ દક્ષિણ દિશાએ ચાલી નિકળ્યો, ઠાંધચ લોકોની ભૂમિમાં તલ-વાર વડે માર્ગ કરતો કરતો તે સંઘ વને ઢંકાએલા પર્વતોના આ ઉંચા પ્રદેશોમાં આવી પહોંચ્યો. હાલ મેદાનોની વચમાં થઈને જ્યાં મુઓટા નદી વહે છે તે ધીચ વનવાળી ખીણમાં

* —————

^{૧૨૭} એક જ વંશના એટલે સ્વેડીશ. સ્વેડીશ અને સ્વીડ્સ એ બે શબ્દોમાજ સામ્ય છે. નોંધ ૧૩૦ જોશો.

^{૧૨૮} ગીતોમાં જે ગવાય છે. સત્તમી સદીમાં ઉત્તરવાલ્ડનની દક્ષિણે આવેલી હાર્લીટાલમાં ગવાતો ‘પૂર્વ ક્રીસીઅન ગરબો’. એ ગરબાનો સાર મુઘલરે ગદ્યમાં લખ્યો છે, તેનો આધાર લેઈ અહીં શિલર વર્ણન કરે છે. એ ગરબો જોડાયતો કાળનિર્ણય થયો નથી. હાલ શેખહોલ્સે પ્રકટ કર્યો છે

^{૧૨૯} નોંધ ૬૩માંનું ઇ. સ. ૧૨૯૧વાળું નહિ, પણ એથીયે પ્રાચીન.

^{૧૩૦} દૂર દૂર ઉત્તર દિશામાં. અહીં સ્વીડનનું નામ દીધું નથી, પણ વર્ણન તો એનું જ છે. નોંધ ૧૨૭ જોશો.

આવ્યો, ત્યાં સુધી એ સંઘ થાકને ન ગણકારતો ચાલ્યા કર્યો. માનવીનું પગલું તો દેખાતુંય નહિ, માત્ર સરોવર-કિનારે એકલું એક ઝુંપડું હતું; ત્યાં એક માણસ રહેતો હતો ને મછવો ચલાવતો હતો. તે વારે સરોવરમાં ભારે તોફાન હતું અને પાર ઉતરાય એમ ન હતું, એટલે તેઓ પાસેનો પ્રદેશ જોઈ વળ્યા; પુષ્કળ સુંદર જગલો મળી આવ્યાં ને સારાં નદીનાળાં પણ જડી આવ્યાં; અને જાણે પોતાની પ્રિય પિતૃભૂમિમાં જ પોતે હોય એવું એમને લાગ્યું; ત્યાં જ રહેવાનો એમણે ઠરાવ કર્યો, પ્રાચીન નગર શ્વીટ્સ ત્યાં બાંધ્યું. જહુ દિવસ સુધી જમીનમાં ઉંડે ગએલાં ને ગુંચાએલાં મૂળવાળાં ઝાડને જહુ મહેનતે ખોદી કાઢી ધરતી સાફ કરી. દિવસ વિત્યા અને તેમનો પરિવાર વધ્યો, તેમ જમીનની તાણુ પડવા માંડી, ત્યારે વળી ત્યાંથી કેટલાક નીકળી ચાલ્યા તે શ્યામગિરિ^{૧૩૧} ઓળંગીને ઠંઠ વાઈસલાણડ સુધી ગયા, જ્યાં ચીરસ્થાયી હિમપટોની પેલી પાર કોઈ ખીજી ભાષા^{૧૩૨} બોલનારા લોક વસે છે. ઈર્નવાલ્ટમાં એમણે ઇન્સ નગર વસાવ્યું, રૌઈસની ખીણમાં આલ્ટૉર્ફ નગર વસાવ્યું—છતાં તેમને પોતાના પૂર્વજોના પ્રદેશનું સ્મરણ છે; તેમના દેશમાં ત્યાર પછી આવી વસેલી સર્વે જાતિઓમાંથી શ્વીટ્સ લોકો પોતાનાંને ઓળખી લે છે—હૈયું ને લોહી પોતપોતાનાંને ઓળખી લે છે. (ડાખી અને જમણી બાજુએ પોતાના હાથ પહોળા કરે છે)

આઉફ ડર માઉઅર : હા, આપણે એક હૃદયના ને એક લોહીના. સર્વે (પરસ્પર હાથ મેળવીને) : આપણે એક લોક છીએ અને એક થઈ કાજ કરીશું.

*—

^{૧૩૧} યુદ્ધનિક પર્વતો.

^{૧૩૨} વાલિસ (વાલે) પ્રાન્તમાં ફ્રેંચ ભાષા બોલાય છે, ટેસીનમાં (ટીસીનોમાં) ઇટાલિયન ભાષા બોલાય છે.

ષ્ટાઉક્ષાખર : બીજા^{૧૩૩} લોક પરદેશી ધુંસરી વહે છે, તેઓ વિજેતાને નમી પડ્યા છે. પોતે બીજાની ચાકરી કરે છે ને પોતાનું દાસત્વ પોતાના વંશજોને વારસામાં સોંપે છે, એવા કેટલાક વસાયા^{૧૩૪} ખુદ આપણા મુલકમાં પણ છે. પણ આપણે પ્રાચીન શ્વીટ્સજનોના વીર વંશજો આપણી સ્વાધીનતાનું પરાપૂર્વથી રક્ષણ કરતા આવ્યા છીએ, રાજાઓને ચરણે આપણે કદી શિર નમાવ્યું નથી, માત્ર સ્વેચ્છાથી સમ્રાટનું છત્ર આપણે માગી લીધું છે.

રોઇઝલમાન : માત્ર સ્વેચ્છાથી સામ્રાજ્યનું રક્ષણ અને છત્ર આપણે માગી લીધું છે. સમ્રાટ ફ્રીડ્રીખના^{૧૩૫} પટાથી એ સાફ સાફ જાણી શકાય છે.

ષ્ટાઉક્ષાખર : કારણ કે અત્યંત સ્વતંત્ર લોક પણ ઉપરિ વિનાના નથી. વિવાદ થયે ન્યાયનું નિરાકરણ કરવાને કોઈ ઉપરિ, કોઈ મુખ્ય ન્યાયાધીશ તો જોઈએ. એટલા માટે આપણા પૂર્વજોએ, પ્રાચીન જંગલોને સાફ કરી જે ભૂમિ એમણે પોતાની કરી હતી, તે ભૂમિ ઉપર એવો અધિકાર ડાંઘચલાણ્ડ તેમજ વેલ્શલાણ્ડના પ્રભુને—સમ્રાટને—આપ્યો, અને

*

^{૧૩૩} બીજા પ્રાન્તોના બીજા જાતિઓના

^{૧૩૪} જોઈએ તો વસાવ્યા, કે જોઈએ તો પોતાની મેજે વસવા આવ્યા (અને તો વસવા + આયા = વસવાયા), પણ તેઓ જમીનદારને આશરે જીવનાર તો ખરા જ અને તેથી એ નામમા રહેલી ભાવના (આપણા દેશમાં પણ) હલકી પડી ગયેલી છે. આવા વસાયા સ્વાધીનજન નહોતા, તેમને જાગીરદારની કોઈ ને કોઈ પ્રકારે ચાકરી કરવી પડતી, અને તેમના વતીનો મત પણ જાગીરદારજ આપતા. સાંસ્થાનિકા (Settlers) સ્વાધીન હતા.

^{૧૩૫} સમ્રાટ બીજા ફ્રીડ્રીખે ઇ. સ. ૧૨૪૦મા ફાવન્સમાં ત્યાંના યુદ્ધ-સમે જે પટો લખી આપેલો, તેનો ભાવાર્થ—પ્રાચીન ઇતિહાસકોને અભિપ્રાયે—એવો છે કે શ્વીટ્સ જાતિ સ્વતંત્ર અને જર્મન સામ્રાજ્યના પક્ષમાં છે, તથા સ્વેચ્છાએ સામ્રાજ્યના ઐક્યમાં જોડાય છે.

તેના સામ્રાજ્યના બીજા સ્વાધીનજનોની પેઠે જ માનપ્રદ યુદ્ધ-સેવા કરવા વચન આપ્યું; કારણકે જે સામ્રાજ્ય રક્ષણ આપે તેનું રક્ષણ કરવું એ એકમાત્ર ધર્મ સર્વે સ્વાધીનજનોનો છે.

મૈલ્ષટાલ : એનાથી વધારેનું કબુલવું એ ગુલામીની નિશાની !

બટાઉકેશખર : સેનામાં જોડાવાનું જ્યારે સમ્રાટનું તેડું આવતું,^{૧૩૬} ત્યારે એ જતા અને એમની પડખે રણસંગ્રામમાં ઉભા રહેતા. એમને માથે રોમસામ્રાજ્યનો મુકુટ પહેરાવવાની ક્રિયા કરાવવાને હથિયાર સજી તેમની સાથે ઇટાલી જતા. પણ ઘેર તો પોતાના કાયદાએ અને પૂર્વાચારે સ્વાધીનભાવથી આનંદભેર રાજ્ય ચલાવતા, માત્ર મોતની સજા કરવાની હોય ત્યાં^{૧૩૭} જ ન્યાય કરવાનો અધિકાર સમ્રાટને^{૧૩૮} હતો. અને એ માટે એમણે એક મોટા ઉમરાવને પોતાનો પ્રતિનિધિ ચોંજ્યો હતો, પણ એને રહેવાનું આ દેશમાં^{૧૩૯} ન હતું. જ્યારે એવો ભયંકર અપરાધ બને, ત્યારે લોક એ પ્રતિનિધિને દેશમાં તેડે; ખુદ્દા આકાશની^{૧૪૦} નીચે કોઈ પણ માણસનો ભય રાજ્યા વિના સાફસાફ એ ન્યાય આપે. આપણે હાસજન છીએ, એવું નામનિશાન પણ, બોલો, ક્યાં હતું? માફ આ બોલવું જેને જીહ્વું લાગતું હોય તે બોલી નાખે!

* —————

૧૩૬ અતિ પ્રાચીન કાળે એવો રિવાજ હતો કે યુદ્ધમાં જઈ શકે એવા સર્વેને તેડું આવતું પછી એમ થયું કે પ્રદેશના ઉપરિને એવું તેડું આવે કે તેણે પોતાના સૈનિકાને લેઈ હાજર થવું.

૧૩૭ બીજા કશામાય નહિ

૧૩૮ અને તે પણ સમ્રાટને જ કે તેના નીમેલા પ્રતિનિધિને જ, બીજા કાષ્ટનેય નહિ.

૧૩૯ તથા કાષ્ટની સાથે ઘરેળો થાય નહિ ને તે કારણે પક્ષપાત પણ થાય નહિ.

૧૪૦ પૂર્વ જર્મનગતિની પ્રજાઓ ખ્રીષ્ઠામાં ન્યાયસભાઓ ભરતી.

ઇમ હોદ્દે: ના, તમે કહો છો તે બધું સાચું છે, બળાત્કારનું રાજ્ય આપણે કદી સહ્યું નથી.

પટાઉક્કશાખર: અરે, ખુદ સમ્રાટને^{૧૪૧} પણ તાબે રહેવાનું આપણા પૂર્વજોએ ના પાડ્યું હતું, જ્યારે એણે મહંતના લાલમાં ફેંસલો આપ્યો હતો ત્યારે; બાપદાદાના વખતથી આદ્યનાં જે જંગલોમાં આપણે ઢોર ચરાવતા હતા તે જંગલો ઉપર આઇનઝીડેલનના મઠવાળાઓએ હક કર્યો. મઠને^{૧૪૨} મહંતે એક જુનો લેખ^{૧૪૩} કાઢ્યો તે લેખમાં બીનમાલકીનું એ જંગલ મઠને નામે ચઢાવી આપ્યું હતું, કારણકે આપણી વસતિનું એ જંગલ છે, એ વાત ગુપ્ત^{૧૪૪} રાખવામાં આવી હતી. તે વારે આપણે ઉત્તર આપેલો કે ‘એ લેખ છળકપટ-થી લખાવી લીધેલો છે. જે અમારું છે, તેનું દાન કેઈ સમ્રાટ પણ ન કરી શકે અને રાજ્ય જે અમારા હકની અવગણના કરશે તો અમારા પર્વતોમાં એ રાજ્યની અવગણના કરીશું,’ - આમ^{૧૪૫} આપણા પૂર્વજોએ કહેલું! ત્યારે શું

*

૧૪૧ હાઇન્રિક પાંચમાને (૧૧૦૬-૧૧૨૫); કારણકે એણે ૧૧૧૪માં લોકવિરૂદ્ધ મહંતના લાલમાં એણે ન્યાય ઉતાર્યો હતો.

૧૪૨ મુઇલર લખે છે કે આઇનઝીડેલનના મહંત ગેરહાર્ટે બાઇલની પચાસતમા સ્વીટ્ઝરના લોક ઉપર એવો આરોપ મુક્યો કે મઠની ભોંયમાં એ લોક ઢોર ચરાવી બંધ છે. એ જમીન ઉપર મકનો માલકીહક બહુ પુરાણો છે એવો પોતાનો હક સાબિત કરવાને એણે, સમ્રાટ હાઇન્રિક બીજાએ ઇ. સ. ૧૦૧૮માં લખી આપેલો એક લેખ, (૧૪૩) રજુ કર્યો, તેમાં લખ્યું હતું કે બીનમાલકીના એ જંગલની માલકી મઠને મળે સ્વીટ્સ દેશમાં લોકો વસવા આગ્યા છે અને એ જંગલોમાં પોતાના ઢોર ચરાવે છે એ વાત ગેરહાર્ટનો પૂર્વપુરુષોએ સમ્રાટથી છુપાવી (૧૪૪) રાખી એ દસ્તાવેજ કરાવી લીધો હતો. આ દસ્તાવેજને આધારે (નોંધ ૧૪૧ નોંધો.) સમ્રાટ હાઇન્રિક પાંચમાએ ઇ. સ. ૧૧૧૪માં મહંતના લાલમાં ઠરાવ કરી આપ્યો, (૧૪૫) પણ લોકોએ એ ઠરાવ સ્વીકાર્યો નહિ, અને છતાંયે એમને કાઇએ હેરાન કર્યા નહોતા પણ ઇ. સ. ૧૧૪૪માં સમ્રાટ કોન્રાટ ત્રીજાએ એમને

આપણે આ નવી ધુન્સરીનું અપમાન સહીશું? ભલભલી સત્તાવાળો સમ્રાટ પણ એવું અપમાન આપતાં અચકાય, તો પરદેશીના આ એક ચાકરનું? ૧૪૬ આ તો અનાદિ કાળથી જંગલ હતાં, તેમાં રાની રીંછોના વાસ હતા, આપણે પોતાને માટે જાતે તન તોડીને આ જમીન સાફ કરી છે ને માણસને વસવા યોગ્ય કરી છે; કીચડમાંથી બહાર આવેલા સિંહાસુરના કુળનો આપણે નાશ કર્યો છે; આ વનપ્રદેશોની ઉપર નિત્ય ઘેરાતા ધુમસના ઘાડા આવરણને આપણે લેદી નાખ્યું ૧૪૭ છે; સખત બડકોને ૧૪૮ તોડી નાખ્યા છે અને પ્રવાસીઓને જવા માટે કોતરો ઉપર મજબુત પુલ ૧૪૯ બાંધ્યા છે; હજારો ૧૪૯ વર્ષથી આ જમીનનો કળજોભોગવટો આપણો છે. અને આજે પરદેશીનો એક ૧૪૬ ચાકર આવી આપણી પોતાની જ ભૂમિ ઉપર આપણને બેડીઓ જડે અને અપમાન આપે? આવા જુલમ સામે શું કોઈ જ ઉપાય નહિ? (સર્વે જણ આક્રુષ્ણ થઈ ઉઠે છે) ના, જુલમગારની સત્તાને પણ સીમા તો હોયજ! જ્યારે પીડિતોને ક્યાંય પણ ન્યાય મળતો નથી, જ્યારે ભાર અસહ્ય થઈ પડે છે ત્યારે એ શ્રદ્ધા-પૂર્વક આકાશ તરફ જુએ છે અને સાક્ષાત તારાઓ સમાન સ્થાવર એવા પોતાના અમર હકને ત્યાંથી ઉતારી આણે છે. માનવીની સામે માનવી વૈરભાવે ઉભો થાય છે, ત્યારે

*—

ડરાવ્યા ત્યારે એ લોક પોતાની મેળેજ સામ્રાજ્યથી અલગ થઈ ગયા. વળી ઇ. સ. ૧૧૫૨મા પહેલા ક્રીડિષ્ટે એમને નોનર્યા, ત્યારે પાછા સામ્રાજ્યમાં બેઠાયા. આવી તકગર ગસો વર્ષ સુધી ચાલેલી

૧૪૬ ગૅસ્લર આદિ ઓઇસ્ટરરાઇપના સુગાઓ

૧૪૭ જ ગલો તોડી બેતી કરવા લાયક સપાટ જમીન બનાવી દીધી. જંગલ ગયાર્થી ધુમસ ઓછો થયો

૧૪૮ રસ્તા તૈયાર કર્યા.

૧૪૯ અનેક

પ્રકૃતિની આરંભદશા^{૧૫૦} ફરી શરૂ થાય છે. જ્યારે
 બીજું કશું સાધન રહેતું નથી ત્યારે છેલ્લું સાધન
 તલવાર એ તો એને મળી જ છે. આપણા વહાલામાં
 વહાલા ધનનું^{૧૫૧} આપણે જીવમથી રક્ષણ કરવું જ જોઈશે.
 આપણી ભૂમિને માટે આપણે ઉભા છીએ, આપણી સ્ત્રીઓ-
 ને માટે, આપણાં બાળકોને માટે આપણે ઉભા છીએ!
 સર્વે : (તલવાર ઉપર હાથ મુકી) આપણી સ્ત્રીઓને માટે, આપણાં
 બાળકોને માટે આપણે ઉભા છીએ !

રોઈઝલમાન : (આગળ આવી) તલવાર લો તે પહેલાં ખુબ
 વિચારજો ! તમે વળતે સમ્રાટની સાથે હજી એ સંધિ કરી
 શકશો. માત્ર એક શબ્દ—અને જે જીવમગારો તમારા ઉપર
 અત્યારે કાળો કેર કરી રહ્યા છે તે તમારી ખુશામદ કરતા
 આવશે. એ લોક જે માગણી વારંવાર કર્યા કરે છે તે
 સ્વીકારો, સમ્રાટથી છુટા થાઓ અને ઓઈસ્ટરરાઈષની સત્તા
 સ્વીકારો.^{૧૫૨}

આઉફ ડર માઉચર : શું, પુરોહિત આ બોલે છે શું ? ઓઈસ્ટર-
 રાઈષને બંધાવું !

આમ બુધયલ : એની વાત સાંભળો ના !

વિંકલરીડ : અરે આ શબ્દો તો દેશદ્રોહીના ! ભૂમિના શત્રુના !

રેડિંગ : શાન્તિ, શાન્તિ, બંધુઓ !

ઝેવા : આટઆટલે અપમાને પણ ઓઈસ્ટરરાઈષને નમવું ?

*
^{૧૫૦} બળ વડે પણ આત્મરક્ષણ કરવું પ્રાણીમાત્રનો અને તેથી
 માનવીનો પ્રાકૃતિક હક એ સૃષ્ટિનો આરંભકાળનો નિયમ.

^{૧૫૧} સ્વાધીનતાનું, સ્વતંત્રતાનું.

^{૧૫૨} રોઈઝલમાન પુરોહિતના આ બોલ ગભીર નથી ; એ તો માત્ર
 સર્વની પરીક્ષા કરવા અને ‘ આપણે તો સ્વાધીન જ રહેવાના ’ એ નિર્ણય
 ઉપર એને લાવવા જ બોલાએલા છે.

ફ્રાંસ ડર ફલુઈએ : જે ધન માગ્યું ત્યારે સમી રીતે આપ્યું નથી, તે હવે બળાત્કાર થતે લુંટાઈ જવા દેઈશું?

માઈયર : અને પછી આપણે ગુલામ થઈશું, અને ગુલામગિરિને યોગ્ય બની રહીશું?

આઉફ ડર માઉઅર : ઓઈસ્ટરરાઈષને શરણે જવાની વાતો જે કરે તેના શ્વીટ્સજનના સૌ હક બન્ય! સભાપતિ, હું એ સંબંધે પ્રસ્તાવ કરું છું : સૌથી પહેલો કાયદો તો આપણે એ જ કરવો.

મેલ્ષટાલ : હા, ખરું છે! ઓઈન્ટરરાઈષને શરણે જવાની વાતો જે કરે તેના સૌ હક ને સૌ માન બન્ય, કેઈ લાઈ એની સાથે દીવાદેવતાનો વહેવાર ના રાખે.

સર્વે (જમણા હાથ ઉપો કરીને) : કબુલ, એ આપણો કાયદો.

રેડિંગ (થોડી વાર અટકીને) : ચાલો, એ કાયદો.

રોઈઝલમાન : હવે તમે સ્વાધીન છો, આ કાયદે જ તમે સ્વાધીન થયા. ઓઈસ્ટરરાઈષ આપણી પાસેથી જે મિત્રભાવે પ્રાપ્ત ન કરી શક્યુ તે બળાત્કારે ઝુંટવી શકશે નહિ.

ચૉસ્ટ ફ્રાંસ વાઈલર : હાં, આગળ ચલાવો.

રેડિંગ : દેશજનો, બધા નમ્ર ઉપાયો અજમાવી ચુક્યા? ૧૫૩ વખતે રાજને આ વાતોની બખર નહિ હોય; આપણે સહન કરીએ છીએ એ તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પણ વખતે હોય. આ છેલ્લો ઉપાય આપણે અજમાવી જોઈએ; આપણે તલવાર પકડતા પહેલાં આપણી બધી ફરિયાદો તેને કાને પહોંચાડીએ.

હિંસાળળ સર્વદા, સાચી યાગતમાં પણ, લયંકર છે. માન-
વીનું નથી ચાલતું ત્યારે જ પ્રભુ સહાય થાય છે. ૧૫૪

પ્ટાઉફફાખર (કોત્રાટ હુનને) : હવે તમારી વારી. યાતમી આપ-
વાની તમારે છે, બોલો!

કોત્રાટ હુન : સ્વતંત્રતાનો આપણો પ્રાચીન^{૧૫૫} લેખ તાજે
કરાવવા લોકોનો મોકલ્યો હું હાઈનર્રીક નગરમાં રાજાને
દરબારે ગયો હતો, કારણકે દરેકે નવો રાજા એ લેખને
તાજે કરી આપતો આવ્યો છે; વળી સુખાઓના ભારે જીલમ
સામે સાથે સાથે ફરિયાદ પણ કરવાની હતી. ત્યાં ઘણાં
નગરોથી આવેલા હૂતોને મેં જોયા, શ્વાળનથી^{૧૫૬} અને
હાઈનની ખીણના પ્રદેશોથી આવેલાને પણ જોયા. એમને
પોતાના દસ્તાવેજ મળ્યા, તે લેખને સૌ પોતપોતાને દેશ
ચાલતા થયા. પછી મને, તમારા હૂતને વાત કરવા બોલાવ્યો

*—————

૧૫૪ ડાઇય કહેવત : Gott hilft nur dann, wenn der
Mensch nicht mehr helfen kann (= માનવીનું નથી ચાલતું
ત્યારે—તેને તાવી જોયા પછી—જ પ્રભુ સહાય થાય છે) અને અગ્રેજી
કહેવત : God helps those that help themselves (= જે
પોતાને સહાય થાય છે, તેને પ્રભુ સહાય થાય છે) એ બે વચ્ચેનો તથા
તેમાંથી સ્પુરતી ભાવનાઓ વચ્ચેનો ભેદ સમજવા જોવો છે.

૧૫૫ નોંધ ૧૩૫માં જણાવેલો.

૧૫૬ શ્વાળનનો ઉમરાવ હાન્સ હાન્સ એ યોદાનસનું લઘુરૂપ છે
હાન્સ સમ્રાટ આદ્યેપ્ટનો ભત્રિજો થાય, અને અહીં જણાવ્યા પ્રમાણે એને
વારસો નદિ આપ્યાને કારણે—છેલ્લા અકના ખીજા પ્રવેશમાં જોઈ શકાશે
૩—પોતાના કાકા સમ્રાટનું પુન કર્તુ. ‘એણે જનને નિકાલ કરી’ લીધો
અને એજ સૂચના એની સાથે ઉભેલા એ અમીરો કોત્રાટ હુનને પણ કહે
છે હાન્સ સમ્યન્ધેની થોડીક વધારે માહિતિ માટે પાંચામા યોદાનમ
પારીસીડ ઉપરની નોંધમાંથી મળશે.

ને ‘સમ્રાટને^{૧૫૭} અત્યારે અવકાશ નથી, બીજે કોઈ પ્રસંગે એ જરૂર તમારે માટે વિચાર કરશે,’ એવું ખાલી આશ્વાસન આપી મને વિદાય કરી દીધો. દુઃખભર્યે હૃદયે ન્યારે હું મહેલના એક ખંડમાં થઈને પાછો નિકળતો હતો, તેવે^{૧૫૮} મેં ઉમરાવ હાન્સને^{૧૫૬} એક બારી પાસે રોતો ઉભેલો જોયો; એની પાસે વાટ^૧ અને ટેગરફ્લેટના અમીરો ઉભા હતા. એ અમીરોએ મને ઘોલાવ્યો ને કહ્યું: “તમારો નિકાલ તમે જાતેજ કરી લો! રાજ પાસેથી ન્યાયની આશા રાખતા ના. પોતાના જ ભાઈના બાળકને એણે નથી હાંપી લીધો? આ ઉમરાવ હવે ઉમરે આવ્યો છે અને પોતાની માના વારસાની^{૧૫૯} માગણી કરે છે, કારણકે પોતાની ભૂમિ ઉપર અને પોતાના લોક ઉપર પોતે રાજ્ય કરવાને યોગ્ય થયો છે. એને જવાબ શો મળ્યો, ખબર છે? ‘સમ્રાટે એને માળા પહેરાવી છે, યુવાન પુરુષને એટલો શણગાર બસ છે.’”

આઉફ ડર માઉઅર: તમે બધા આ સાંભળો છો. સમ્રાટ પાસેથી હક અને ન્યાયની આશા રાખતા ના! તમારી જાતેજ નિકાલ કરી લો!

રેડિંગ: આપણે માટે બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી, ત્યારે આપણે અંતે કેમ વિજયી થઈએ તે સંબંધે વિચાર કરો.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૨: (વર્તુળમાં પ્રવેશી) : તિરસ્કારપાત્ર પરાધીનતાને આપણે છેદી નાખીશું, પૂર્વજો તરફથી આપણને વારસામાં મળેલા પ્રાચીન અધિકારનું આપણે રક્ષણ કરીશું; નવું લેવાની નિરંકુશ લાલસાઓ આપણને છે નહિ, સમ્રાટનું છે

*
 ૧૫૭ સુડીએ આપેલા ઇતિહાસની શરૂઆત જોશો.
 ૧૫૮ સુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશો.
 ૧૫૯ સમ્રાટ ર્ડોલ્ફે હાન્સની માતાને કીલુર્ખનો પ્રદેશ આપ્યો હતો, અ તેનો વારસ હાન્સ જ હતો. એના પિતા ર્ડોલ્ફ તરફથી એને શ્વાબન પ્રાન્ત મળ્યો હતો.

રેડિંગ : પણ બોલો ! આપણે આપણી સાધના સાધીશું શી રીતે ? શત્રુના હાથમાં તો હથિયાર છે અને સાચું બોલાવો તો, એ કાંઈ એમ તરત છોડી દેશે નહિ.

પટાઉફફાખર : પણ આપણને હથિયારે સજ્જ થએલા દેખશે, ત્યારે એની મેળે છોડશે; અને એ સજ્જ થઈ શકે તે પહેલાં આપણે ઓચિંતો છાપો મારવો.

માઈયર : બોલવું સહેલું છે, બાકી કરવું તો અઘરું પડશે. સમસ્ત દેશમાં બે કિલ્લા સૌથી બળવાન છે, એ જ શત્રુને રક્ષણ આપી શકે છે અને રાજા આપણી ઉપર ચઢી આવશે ત્યારે એ જ કિલ્લા આપણને ભયંકર થઈ પડશે. ત્રણે પ્રાંતોના લોકો તલવાર ઉઘડે તે પહેલાં એ બે કિલ્લાને— રાસબર્ગને અને ઝાર્નનને—સર કરવા બેઠાં.

પટાઉફફાખર : જો આપણે વાર કરીશું, તો શત્રુઓ ચેતી ગયા સમજાશે. અહીં આપણે એટલા બધા છીએ કે વાત ગુપ્ત રાખવી કઠણ થઈ પડશે.

માઈયર : આ વનપ્રદેશોમાં વિફોહી તો કોઈ જ નથી.

રોઈઝલમ્બાઈન : ઉત્સુકતાને કારણે પણ વાત બહાર પડી જાય.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : વાત વિલમ્બે પડશે તો આલ્ટાઈનો ગઢ પુરો થઈ જશે ને સુબાની સ્થિતિ નિર્ભય થઈ જશે.

માઈયર : તમે તમારો જ વિચાર કરો છો.

લંડારી : તમે અન્યાયકથા બોલો છો.

માઈયર (ઉભો થઈ જઈ) : અમારી તે અન્યાયકથા ? ઉરી અમને મહેણું મારે ?

રેડિંગ : શાન્તિ ! તમારા શપથ^{૧૬૩} સંભારો !

* —————

^{૧૬૩} શ્વીસરલાણ્ડનો દરેક યુવક સોળ વર્ષનો થાય એટલે તેને દેશના કામકાજમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય પણ એવો અધિકાર પ્રાપ્ત

માઈયર: હા, શ્વીટ્સ પણ ઉરીની સાથે મળી જતું હોય તો અમારે ચુપ થવું જ પડે.

રેડિંગ: પંચાયત સમક્ષ મારે તમને જણાવવું પડે છે કે તમારા ઉતાવળા સ્વભાવને લીધે જ શાન્તિનો ભંગ થાય છે ! આપણે સર્વે એક સામાન્ય હેતુએ એકઠા થયા છીએ તે સંભારો.

વિંકલરીડ: જો આપણે સ્વામીના પર્વ^{૧૬૪} સુધી થોભી જઈએ તો પ્રાચીન^{૧૬૫} સંપ્રદાયને અનુસરી લોક ગવર્નરને ભેટ આપવા તે પ્રસંગે કિલ્લામાં^{૧૬૬} આવશે. તે વારે દશ કે બાર જણ કિલ્લામાં ગુપચુપ જઈ ભરાય, સાથે લોઢાના અણીઆળા ખીલા ગુપ્ત રીતે લેતા જાય, એ ખીલાને જરૂર પડ્યે તુરત જ હંડાઓમાં ઠોકી ઘસાય; કારણકે કિલ્લામાં કોઈને હથિયાર લેઈને પેસવા દેતા નથી. અનેક માણસો પાસેના જંગલમાં સજ્જ થઈને ભરાઈ રહે; અને ખીલા ફરવાળે કબજે કરવા ભાગ્યશાળી થાય કે તરત જ રણશિંગું કુંકે, એટલે નીચે સંતાએલા આવીને તુટી પડે. અને આમ થોડી મહેનતે કિલ્લો આપણો થઈ જશે.

મેલ્મટાલ: રૉસબર્ગના કિલ્લા ઉપર ચઢી જવાનું હું માથે લેઉં છું,^{૧૬૭} કારણકે કિલ્લાની એક સ્ત્રી સાથે મારે સ્નેહસમ્બન્ધ છે. હું એને ધીમે રહી છેતરી પાડીશ ને રાત્રે મળવા જવાની મિથે કિલ્લા ઉપરથી દોરડાની નિસરણી મુકવાનું

※

કરતાં પહેલા તેણે દેશના બધારણને માન આપવાના શપથ લેવા પડે છે. એજલમાં શિકરે વાગેલું કે કંઈ પણ વાધો પડતા આ શપથની આણ દેવામાં આવે તો ગમે તે શ્વીટ્સજન નમી પડે.

૧૬૪ નાતાલ સુધી

૧૬૫ ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જ્ઞેશો.

૧૬૬ ઝાર્નનના કિલ્લામાં.

૧૬૭ ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જ્ઞેશો.

કપ્પુલાવીશ; એક વાર હું ઉપર ગયો કે પછી તુરતજ મિત્રોને ઉપર લેઇ લેઇશ.

રેડિંગ : હાલ ત્યારે થોભી જવું એવી બધાની ઇચ્છા છે?

[બહુ જાણ હાથ ઉઠા કરે છે]

પ્ટાઉફ્ફાખર : (મન ગણી જુએ છે) બાર સામે વીશની બહુ-મતી^{૧૬૮} થાય છે.

વાલ્ટર કુઇસ્ટ^૧ : જ્યારે નિર્ધારેલો દિવસે કિલ્લાઓ પડે, ત્યારે આપણે એક પર્વતથી બીજે એમ સર્વત્ર અગ્નિ સળગાવી^{૧૬૯} નિશાની આપવી, પછી દરેક પ્રાન્તના પાટનગરમાં લોકસેના તુરતાતુરત એકઠી કરવી. પછી જ્યારે સુખા લોકને હથિયાર-બંધ જોશે, ત્યારે નહીં માનજો કે યુદ્ધ કરવાની વાત છોડી દેશે ને પાંશરી રીતે ચાલતી પકડશે—આપણી પ્રાન્તસીમામાંથી બહાર નિકળી જશે!

પ્ટાઉફ્ફાખર : ના, ગેસલરનો મને ભય લાગે છે; એ સામો થશે; એ ભયંકર છે, કારણકે એની પાસે ઘોડેશ્વારો છે; લોહી રેડ્યા વિના એ રણક્ષેત્ર છોડે એવો નથી. અરે, હાંકી

*—

^{૧૬૮} ત્રણે પ્રાન્તોની સ્થિતિ નિરનિગળા છે. ઉત્તરવાહનમાં રૉસબર્ગ અને ઝાર્નન એ બે મજબુત કિલ્લા છે; ઉરીમાં આલ્ફ્રેડનો કિલ્લો તૈયાર થાય છે, પણ હજી તૈયાર થયો નથી; શ્વીટ્સમા તો એકે કિલ્લોજ નથી. આથી ત્રણે પ્રાન્તના પ્રતિનિધિઓ નિરનિગળા દૃષ્ટિએ વિચાર કરે છે ને તેથીજ મતભેદ પડ્યો છે અધ્યક્ષને મત આપવાનો પ્રસંગજ આવતો નથી.

^{૧૬૯} પહેલા અકના ચોથા પ્રવેશને અંતે મેલ્પટાલને બોલતો સાંભળશો. સોઇત્સર કહે છે કે : “પર્વતો હોવાને કારણે શ્વીટ્સના લોકોને બીજો લાલ-રાજ્યનીતિને અગે—એ છે કે તેમને શિખરે અગ્નિ સળગાવીને કે તોપો ફેડીને કે એવી બીજી નિશાનીઓ કરીને ઠામઠામ બધાને બચ્ચર દેઇ દેવાય છે ને માત્ર એક કે બેજ દિવસમા સમસ્ત દેશ હથિયારબંધ થઇ જાય છે.” આપણા રાજપુતાનામાં આરાવલિ પર્વતોનો પણ આવો ઉપયોગ વીર રાજપુતો કરતા.

કહાડયે પણ એ ભયંકર રહેવાનો; એને ગચ્ચવા દેઇએ તો
ગહુ વિષમ ભયંકર થઇ પડવાનો!

ખાઉમગાર્ટન: જ્યાં જીવનું જોખમ હોય, ત્યાં મને મુકો! મારો
જીવ તો ટલને લીધે ખચ્યો છે. ભલે દેશના હિતને માટે
વળી ફરી એ જીવ અંપલાવું; મારી આખર તો સચવાઇ
છે અને હવે મારૂ હૃદય શાન્તિ પામ્યું છે.

રેડિંગ: વખત પ્રમાણે ઘા દેવાશે. હાલ તો ધીરજ રાખી રહો!
માણસે પ્રસંગ ઉપર પણ વિશ્વાસ મુકવો ઘટે. પણ જીઓ,
આપણે અહીં અંધારે આ સભા ચલાવી રહ્યા છીએ, ત્યારે
પણ પર્વતશિખરો ઉપર પ્રભાત પોતાનો લાલ પ્રકાશ પાડી
રહ્યું છે—ચાલો હવે, દિવસ ઉગી જાય તે પહેલાં છુટા પડી
ચાલતા થઇ જઇએ.

વાલ્ટર કુઇસ્ટ: ચિંતા નહિ, આ ખીણોમાંથી રાત્રિ ધીરે ધીરે
જ ચાલી જાય છે.

[સર્વે તરત ટોપીઓ ઉતારે છે તે મળસ્કાના
અજવાળામાં શાન્ત ધ્યાનમાં નિમગ્ન થાય છે]

રોઇઝલમાન: નગરનાં કષ્ટોથી ગુંગળાઇ ગયેલા જે લોકો આપણી
નીચે વસે છે તે સૌ કરતાં આ પ્રકાશ આપણે વહેલો
જોઇએ છીએ; એ પ્રકાશને સાક્ષી રાખી આપણે પ્રતિજ્ઞા
કરીએ છીએ: આપણે આ નવીન જન્મનને વળગી રહીશું—
સર્વે જંધુજનોની આપણે એક પ્રજા થઇશું, કોઇ
વિદ્વંથી કે કોઇ ભયથી આપણે અલગ થઇશું નહિ. ૧૭૦

*—

૧૭૦ Wir wollen sein ein einzig Volk von Brüdern,
In keiner Not uns trennen and Gefahr.

(સર્વે જંધુજનોની આપણે એક પ્રજા થઇશું, કોઇ વિદ્વંથી કે કોઇ
ભયથી આપણે અલગ થઇશું નહિ) શિવરત્ની આ બે પંક્તિઓ ૧૮૭૦—
૧૮૭૧ના ફ્રેંકો-જર્મન વિગ્રહમાં ઝાંખત પ્રજા વારવાર ગાયા કરતી.

(ત્રણ^{૧૭૧} આગળીઓ ઉઘી કરી સર્વે આ પ્રતિજ્ઞા બોલી જાય છે.)
 આપણા પૂર્વજો હતા તેવા આપણે સ્વતંત્ર થઈશું. હાસત્વમાં
 જીવવા કરતાં મરવું ભલું માનીશું. (પ્રથમની પેઠે ફરી પાછા
 સર્વે બોલી જાય છે) સર્વશક્તિમાન ભગવાન ઉપર ભરોસો
 રાખીશું. માનવીની સત્તાએ ભય પામીશું નહિ. (ફરી પ્રથમની
 પેઠે સૌ દેશજન્યુઓ એક બીજાને ભેટ છે)

જાઉંદ્રશાખર: હવે સૌ પોતપોતાને માર્ગે પડે, પોતપોતાના
 મિત્રમંડળમાં અને જ્ઞાતિમંડળમાં^{૧૭૨} જાય. જે ગોવાળ
 હોય, તે પોતાનાં ઢારને શાન્તિએ શિયાળો કરાવે, તે મંડળ
 માટે સુગાસુગા મિત્રો મેળવ્યે જાય. ત્યાં સુધી જે સ્ટેવું
 પડે તે સહ્યા કરો! દેશનું સામાન્ય તેમજ સૈન્ય પોતા-
 પોતાનું ઋણ એકેવારે પતવી દેવાનો દિવસ આવે, ત્યાં સુધી
 જીલમીઓનો હિસાબ ભલે વધે. પોતપોતાના અસ્ત્ર-
 રોષને પણ દબાવી રાખજો અને દેશને કારણે પોતાનાં કંઈ
 પણ હાલ તો પંપાળી રાખજો, કારણ કે જે પોતાને જ કારણે
 હાલ ઉભો થશે, તે લોકહિતને ટુંટાવશે.

[જ્યાં ત્રણ દિશામાં જુદા પડી ગયા જાય છે; ત્યાર પછી, ત્રણ
 થોડા વખત સુધી ત્રણનો સુંદર સખ્ત આવે છે. ત્રણે દિશામાં
 વખત ખુદી રહે છે તે દિશામાંથી ત્રણે દિશામાં આવે
 દેખાય છે.]

પ્રવેશ ૧

સ્થળ: ટેલના ઘરનું આંગણું

[ટેલના હાથમાં વાંસલો છે, હેડવિક ધરકામમાં લાગી છે.
વાલ્ટર તથા વિલ્હેલ્મ તીરધનુષ્ય લેઇ રગભૂમિમાં પાછલી જાન્યુએ
ખેલે છે]

વાલ્ટર: (ગાય છે.)

તીર તથા ધનુષ્ય લઈને
પર્વતો તથા ખીણોમાં થઈને,
પ્રભાતકિરણોમાં વહેલો
શિકારી નિકળે છે.

વાયુરાજ્યમાં જેમ
ગરૂડ રાજા છે—
પર્વતોમાં અને ખીણોમાં તેમ
શિકારી સ્વતંત્ર રાજા છે.

જ્યાં જ્યાં સુધી તેનું તીર પહોંચે છે,
ત્યાં ત્યાં સુધીનો પ્રદેશ એનો છે;
જે વનેચર છે, જે ખેચર છે,
તે તેની પોતાની મતા છે.^{૧૭૩}

[કુદતો આવે છે.]

મારી પણુછ છટકી ગઇ, ચઢાવી આપો, જાપુ.

ટેલ: ના, સાચો શિકારી ખીજની મદદ શોધે ના.

[જાળકો ચાલ્યા જાય છે.]

* —————

^{૧૭૩} શિકારનું અસલ ડૉષ્ટ્ર ગાન આજે ડૉષ્ટ્રગ્રાણમાં Schutz-
enlied—‘શિકારીનું ગીત’ એ નામે ધણું પ્રખ્યાત છે. નાટક પ્રથમ
વાર ભજવાતા પૂર્વે જ ઇ. સ. ૧૮૦૪માં વેબરે એને સંગીતમાં ઉતાર્યું હતું.

હેડવિક : ખાળકો વેળાસર તાકતાં શીખવા લાગ્યા છે.

ટૅલ : કુશળ થવું હોય તેણે તો વહેલું શીખવા માંડવું ઘટે.

હેડવિક : આહ ! વિદ્યાતાએ એમને ન શીખવ્યું હોત તો સાફ !

ટૅલ : પણ એ તો શીખવાના જ. જેણે જીવનમાં પોતાનો માર્ગ સ્વાધીનભાવે કરી લેવો છે, તેણે તો જયપરાજયને માટે તૈયાર થવું ઘટે.

હેડવિક : અરે ! પણ પછી તો એકેય ઘરમાં ટકશે નહિ.

ટૅલ : મારાથી પણ ના ટકાય. મારો સ્વભાવ ગોવાળ થવાને સરજાયો જ નથી ; હું તો ચંચળ જીવ, કંઈ ને કંઈ દોડધામ કરવાની હોય તો જ ગમે. રોજ ને રોજ^{૧૭૪} કંઈ કંઈ નવું કરવાનું હોય તો જીવનમાં કંઈક રસ પણ આવે.

હેડવિક : અને ત્યારે તમારી^{૧૭૫} ઘણીને તમારી વાટ જોતાં કેટલી ચિંતાએ ખેંચી રહેવું પડે એની તો તમને પરવાય નથી ! ચાકરો તમારા સાહસની વાતો કરે છે, એથી મારો તો જીવ ફફડી ઉઠે છે ! જ્યારે જ્યારે તમે ઘેરથી નિકળો છો, ત્યારે ત્યારે તમે પાછા આવશો કે નહિ એ શંકાએ માફ હૈયું કંપી ઉઠે છે ! વખતે તમે ભયંકર હિમજિરિમાં ભુલા પડ્યા હશે, કે ટેકરીએ ટેકરીએ કુહતાં તમારો પગ ખસી ગયો હશે, કે વખતે કોઈ હરણે તમારા ઉપર

*—

^{૧૭૪} ‘જે સ્વાધીનતા ને જીવતર ઉપર રોજરોજ વિજય મળવે તેજ તેમનો સાચો અધિકારી,’ એવી ગ્લોષ્ટેની ફાઉસ્ટના ખંડ ખીજમાં આવેલી પંક્તિઓ સાથે આને સરખાવાય.

^{૧૭૫} ડાહ્ય લોકોમાં એવો રિવાજ છે કે ઘરનાં અને ઘરોળામાં આવેલાં માણસો એકબીજાને—પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, પતિ પત્નીને, પત્ની પતિને—તુંકારો કરીને ખોલાવે છે ; પણ અહીં ભારતસંપ્રદાયને અનુસરીને માનવાચક તમે વગેરે શબ્દોનો વ્યવહાર કર્યો છે. પતિ પત્નીને ત્યાં અને અહીં તુંકારો કરી શકે છે, તેથી તે કાયમ રાખ્યું છે.

પાછા ફરી ફાળ મારી હશે ને પોતાની સાથે નીચે ધરામાં તમને લેતું પડ્યું હશે, કે જાણે ધર્મી પડતા બરફના ઢગલા નીચે તમે દટાઈ ગયા હશે, કે ઢગલબાજ બરફ ખરી પડ્યો હશે તેમાં તમે નીચે ઉતરી ગયા હશે ને એ ભયંકર બખોલમાં જીવતા દબાઈ ગયા હશે—એવી એવી કેટલીયે અમંગળ શંકાઓ થયા કરે છે! આહ, આદ્યપન ઉપર રખડનાર સાહસિક શિકારીને મોત કંઈ અનેક અનેક સ્વરૂપે લમાવે છે! જે ધંધામાં માથે મોત લેઈને ફરવું પડે એ ધંધો તે શા કામનો?

ટૅલ : જે ચારે તરફ ધ્યાન રાખીને સદા ચેતતો ફરે છે અને ભગવાન તથા પોતાની અંત્યજ્ઞ શક્તિ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને ચાલે છે, તે બધા ભયને મારી હઠાવી પાર નિકળે છે; પર્વતોમાં જ જે જન્મ્યો છે તે પર્વતોથી ડરતો નથી. (કામ પુરૂ થઇ રહે છે ને તેથી જોખર ઠેકાણે મુકી દે છે) હવે મને લાગે છે કે આ બારણે તો બહુ દહાડા બાધા, ઘરનો વાંસલો એટલે સુથારને બહુ લાગે નહિ.

[ટોપી હાથમાં લે છે.]

હિરવિક્ર : ક્યાં જાઓ છો?

ટૅલ : આલ્ટોર્ફ, બાપુ^{૧૭૬} કને.

હિરવિક્ર : કંઈ ભયંકર યોજના તો ઘડાતી નથી ને? સાચું કહો.

ટૅલ : તું કેમ સમજી?

હિરવિક્ર : સુળાઓની સામે કંઈક રચાય છે—સાંભળ્યું છે કે રૂઢિતિમાં બધા એકઠા થયા હતા ને તમે પણ એ મંડળમાં

હેડવિક : જ્યાં જોખમ હશે ત્યાં તમને ધકેલશે, અને સદા યથતું આવ્યું છે એમ સૌથી વધારે ભાર તમારે જોત્યવો પડશે.

ટલ : સૌએ પોતપોતાના ગળા પ્રમાણે કરવું ઘટે.

હેડવિક : પેલા ઉટરવાડનવાળાને^{૧૭૭} તમે તોફાનમાંથી સરોવર પાર ઉતારી લાવ્યા હતા. એ તો ભગવાનનો ચમત્કાર કે તમે નિકળી આવ્યા! ઊંચીછોકરાનો જરાય વિચાર તમને એ વેળાએ ના આવ્યો?

ટલ : પ્રિય નારી, તે વખતે મને તમારો વિચાર આવ્યો જ હતો, અને તેથી તો મેં બાળકોના એ પિતાને ઉગાર્યો.

હેડવિક : તોફાની સરોવરમાં અંપલાવીને? એ તે પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો કહેવાય? એ તો પ્રભુનું પરીક્ષણ કયું કહેવાય!

ટલ : જે વિચાર કર-કર કરે છે, તે કામ બહુ થોડું જ કરી શકે છે

હેડવિક : હા, તમે ભલા છો, પરગજુ છો, બધાની સેવા કરો છો; પણ જ્યારે તમે સંકટામણમાં આવી પડશો ત્યારે કોઈ પાસે નહિ આવે.

ટલ : મને મદદની જરૂર પડે એવો દહાડો જ પ્રભુ ના દેખાડે!
[હાથમાં તીરધનુષ લે છે.]

હેડવિક : તીરધનુષ શા માટે લઈ જાઓ છો? ઘેર મુકતા જાઓ.

ટલ : હથિયાર વિનાના હાથ કામના શા?

[બાળકો પાછા આવે છે]

વાલ્ટર : બાપુ, ક્યાં જાઓ છો?

ટલ : આલ્ટોર્ફ, બન્યા, દાદા^{૧૭૬} કને; આવવું છે તારે?

વાલ્ટર : હા હા, આવવું છે.

*—————

હિડવિક: ત્યાં તો સુખો છે; ના, ત્યાં જતા ના.

ટૅલ: એ તો આજ જ જાય છે,

હિડવિક: ત્યારે એને પહેલો જવા દો, એની ભેળા નથી થવું;
તમે જાણો છો કે એને આપણા ઉપર વેર છે

ટૅલ: એની બ્રહ્મ બુદ્ધિ મને કંઈ કરી શકવાની નથી; હું સત્ય
આચરીશ. કોઈ પણ શત્રુથી ડરીશ નહિ.

હિડવિક: જે સત્ય આચરે છે તેનેજ એ સૌથી વધારે ધિક્કારે છે.

ટૅલ: કારણકે તેને આંગળી અડાડવાની એની શક્તિ નથી. હું
માનું છું કે એ વીરપુરુષ મારું નામ તો નહિજ દે.

હિડવિક: કેમ શાથી જાણ્યું?

ટૅલ: થોડા^{૧૭૮} વખત ઉપર શેષનટાલનાં જંગલોના નિર્જન
પ્રદેશોમાં હું શિકાર કરતો ચાલ્યો. પર્વતમાર્ગે એકલો હું
જતો હતો, ત્યાંથી આમ કે તેમ જઈ શકાય એમ ન હતું,
કારણકે ઉપરની બાબુએ ભીંત જેવો ખડક ઉભો હતો,
નીચેની બાબુએ શેષનની ઉડી લયાનક ખો હતી. (આગદા
એની જમણી અને ડાબી બાબુએ ભરાઈ ગેસે છે તે પ્રત્યે ઉત્ક્રાંતિ
એની સામે જોઈ રહ્યો છે.) ત્યાં સુખો મારી સામે આવી
ઉભો; એ એકલો હતો, હું પણ એકલો — માનવીની સામે
માનવી અને પાસેજ ઉંડી અંધારી ખો. જ્યાં સુખાની નજર
મારા ઉપર પડી કે તરતજ એણે મને ઓળખ્યો, કારણકે
થોડાજ વખત ઉપર એક નજીવા અપરાધ માટે એણે મને
ભારે સજા કરી હતી; લયંકર હથિયાર^{૧૭૯} સાથે મને
ચાલ્યો આવતો જોયો કે તરતજ એકદમ એ ફીકે પડી

*

^{૧૭૮} આ પ્રસંગ કવિએ ઉપજાવી કાઢ્યો છે, તે એટલું ચતાવવાતે કે
મુળા ગૌરવરને ટૅલ ઉગર વેર તો છે, પણ ટૅલ કદ જોવો માણુમ નથી કે
અગત વરને કારણે વગરવિચાર્યે રૂઢીલીના પચતો નિયમ તોડે, પૃષ્ઠ ૮૫
પં ૧૪-૧૬ જોશો.

^{૧૭૯} ધનુષ્યાણુ

ગયો, એના પગ ભાગી ગયા; મને લાગ્યું કે એ બિચારો ખડકની ભીંતમાં ચંપાઈ જશે. તે વારે એની મને દયા આવી. હું સહ્યતાથી એની પાસે ગયો અને બોલ્યો : ‘એ તો હું, સુખા સાહેબ.’ પણ એના મોંમાંથી તો શબ્દ સુદ્ધાં નિકળી શક્યો નહિ—માત્ર હાથવડે ગુપચુપ નીશાની કરી ચાલતા થવા જણાવ્યું; હું ચાલતો થયો ને એના અનુચરોને મેં એની પાસે મોકલી દીધા.

હેડવિક : તમને દેખીને એ કમ્પી ગયો—અરેરે, એ જ તમારું દુર્ભાગ્ય ! તમે એની દુર્બળતા જોઈ ગયા અને એ માટે તમને એ કદાપિ ક્ષમા નહિ કરે.

ટલ : અને તેથી તો હું દૂર રહું છું; એના હાથમાં હું કદી નહિ આવવાનો.

હેડવિક : માટે જ આજ એનાથી છેટા રહો. જોઈએ તો શિકારે જાઓ.

ટલ : પણ એટલી બધી તને બીક શેની લાગે છે ?

હેડવિક : મને અમંગળ શંકાઓ થાય છે. એનાથી તમે દૂર રહો.

ટલ : વિનાકારણે તું ચિંતા કેમ કરે છે ?

હેડવિક : કશું કારણ^{૧૮૦} નથી માટે જ. ટલ આજે ઘેર રહો !

ટલ : પ્રિય પત્ની, જવાનું મેં વચન આપ્યું છે

હેડવિક : જવું પડે તો ભલે તમે જાઓ, પણ બાળકોને મારી પાસે રાખતા જાઓ !

વાલ્ટર : ના મા, હું તો બાપુ સાથે જવાનો.

હેડવિક : બેટા બેટી,^{૧૮૧} તું તારી માને છોડી જશે ?

*—

^{૧૮૦} પોતાની ચિન્તાને માટે કશું કારણ સમજી શકતી નથી, માટે જ એને અમંગળ શંકા થાય છે.

^{૧૮૧} વાલ્ટરનું લઘુરૂપ—લાડનામ.

વાહટર : હાહા પાસેથી તારે માટે સાફ સાફ લેતો આવીશ.

[પિતા સાથે ચાલતો થાય છે]

વિલ્હુદમ : આ, હું તારી પાસે રહીશ !

હુડવિક્ર : (તેને જાતી મરસો લેઈ) હા બેટા, તું મારો વહાલો
બાળક છે. તું એકલો જ મારી પાસે રહ્યો !

[બારણા પાસે જાય છે તે જનારતી કેડે કંઈ
વાર સુધી જોઈ રહે છે]

પ્રવેશ ૨

સ્થળ : વિદ્ય વનથી ઘેરાએલો પ્રદેશ, પર્વત ઉપરથી પાણીનો
ધોધ પડે છે તે તેના શીકર ઉડે છે.

(શિકારીને વેશે બર્તા પ્રવેશે છે)

બર્તા : એ મારી પાછળ જ આવે છે. આખરે મારે ચોકખું
કહી જ દેવું પડશે.

રૂન્સ (બિનાવળે પ્રવેશે છે) : રમણી, અન્તે તમને એકલાં જોઈ
શક્યો. અહીં આપણે ચોતરફ પર્વતોથી ઘેરાએલાં સલામત
છીએ; આ પર્વતપ્રદેશમાં આપણી વાતો કોઈ સાંભળી જાય
એવો ભો રાખવાનું કારણ નથી, હૃદયમાં છુપાવી રાખેલી
અનેક વાતો આજે બહાર કાઢવી છે.

બર્તા : ખાતરી છે કે આપણી પાછળ કોઈ આવતું નથી ?

રૂન્સ : શિકારી મંડળ એ પેલું જાય—અહુણા કે પછી એ
અહીં આવશે નહિ. આ અમૂલ્ય પ્રસંગનો આજે લાભ
લેઈ લેઉ—આજે મારે માફ લવિધ્ય ખાતરીથી જાણી લેવું
છે, ગમે તો મારે તમારાથી સદાને માટે જુદું પડવાનું
હોય તોપણ—અરે તમારી સુંદર દૃષ્ટિને આમ કઠણ કઠોર
કરો ના. તમને મારાં કરવાની કામના રાખવાનું સાહસ

કરું એવો હું તે કોણ? હજી મેં કંઈ નામના મેળવી નથી, વીર પુરુષોની ગણતરીમાં હજી હું આવ્યો નથી, યુદ્ધમાં વિજયો હજી મેં મેળવ્યા નથી કે તમને પ્રાપ્ત કરવાની કામના કરી શકું. સ્નેહભયુ અને શુદ્ધ હૃદય વિના બીજું કશું મારી પાસે તો છે જ નહિ.

બટો (કઠોર થઈ દઢતાએ) : તમારા મુખ્ય ધર્મને ફેંકી દેઈ મારી પાસે સ્નેહ અને શુદ્ધતાની વાતો કરવા આવ્યા છો? (ફડસ ચમકી પાછો ઠેકે છે.) ઓઈસ્ટરરાઈષના શુભામ બનનાર! પોતાના દેશબંધુઓ ઉપર બુદ્ધિમત્ત શુભરતા પરદેશીને પોતાની બાંધ વેચી દેનાર!

ફડસ : તમારી પાસેથી, સ્નેહસુન્દરી, આ મહેણું તમારી પાસેથી સાંભળવાનાં? એ પક્ષમાં તમારા વિના મને બીજા કોની પરવા છે?

બટો : મને વિદ્રોહીની હારમાં મુકવાની કલ્પના કરો છો? શ્વીટ્સનો પુત્ર હોવા છતાં પોતાના જન્મભાહાત્મ્યને ભુલી બુદ્ધિમત્ત સાધન થઈ પડનાર બાયલાની સાથે લગ્ન કરી તેના કરતાં તો ગંદારને, ખુદ એ બુદ્ધિમત્ત, મારો હાથ આપું એ હજાર વાર સાફ!

ફડસ : હા પ્રભુ! શું સાંભળું છું આ?

બટો : કેમ? સત્પુરુષને પોતાનાં કરતાં બીજું કોણ પાસે હોઈ શકે? નિર્દોષનું રક્ષણ કરવું, પીડાતાના હકનું રક્ષણ કરવું એથી બીજો કયો સુંદર ધર્મ ઉદારહૃદયનો હોઈ શકે? તમારા લોકોની સ્થિતિ જોઈને મારું તો હૈયું ફાટી જાય છે; મને એમની દયા આવે છે, કારણકે હું એમને આહું છું; એટલા બધા એ નમ્ર છે અને છતાંયે બળવાન છે; મારું સ્નેહ એમનામાં લાગ્યું છે, રોજરોજ એમના ઉપર સ્નેહ વધે જાય છે. પણ તમે! વિધાતાએ અને તમને એ લોકોના રક્ષક સંન્યા, અને તમે જ

દીધા, વિશ્વાસભંગ કરીને શત્રુને પક્ષે આલ્યા ગયા અને પોતાના દેશ માટે બેડીઓ ઘડી! તમેજ મને ધા દીધો છે, તમેજ મને દંડ દીધું છે! તમારો તિરસ્કાર કરવાનું મન થઈ જાય છે, પણ મારે આત્મસંયમ રાખવો ઘટે!

રૂઝન્સ: મારા લોકોનું હિત કરવાની ત્યારે શું મારી વૃત્તિ નથી? ઓમ્સ્ટરરાઇધના બળવાન રાજદંડ નીચે તેમને લાવીને શાન્તિ —

બટો: ના, તેમને માટે હાસત્વ ઘડો છો! આ પૃથ્વી ઉપર રહી-સહી જે કંઈ સ્વાધીનતા, તેને પણ છેવટના કિલ્લામાંથી બેચી કાઢવા ઇચ્છો છો. તમારા લોક પોતેજ સારી રીતે પોતાનું હિત સમજે છે; તેમની શુદ્ધ ભાવનાઓને કોઈ પણ જાતનો આડંબર નથી. એ લોકોએ^{૧૮૨} તમારે માથે જાળ ઓરાદી છે.

રૂઝન્સ: બટો! તમે મારી નિન્હા કરો છો, મારો તિરસ્કાર કરો છો!

બટો: એમ થતું હોય તો તો સાફજ તો—પણ જેનાથી સ્નેહ કરવા હૃદય તલપે, તેનો તિરસ્કાર ને નિન્હા થતી જોવી—

રૂઝન્સ: બટો! બટો! તમે મને એક વાર સ્વર્ગસુખને શિખરે ચઢાવો છો ને પછી એક પળમાં ઉંડે પટકી પાડો છો.

બટો: ના, ના, કુલીનતા તમારામાંથી એકેવારે આલી નથી ગઈ; તે માત્ર સુપ્ત છે, તેને ફરી હું જગાવીશ; તમારા કૃળધર્મનો નાશ કરવાને તમારે બહુ બળ વાપરવું પડશે, અને છતાંયે, ધન્ય પ્રભુ, એ ધર્મ તમારા બળ કરતાંયે વધારે બળવાન છે; તમે ગમે એટલા ધર્મભ્રષ્ટ થવા ઇચ્છો તોયે નહિ થઈ શકો!

રૂઝન્સ: મારા ઉપર તમને ત્યારે હજી આસ્થા છે! ઓ બટો, તમારા સ્નેહવડે તમે મને જોઈએ તેવો બનાવી શકશો.

ખટો : વિધાતાએ તમને જે હેતુએ સંજ્યા છે, તેને અનુકૂળ બનો! જે સ્થાને એણે તમને મુક્યા છે, તે સ્થાને ધરા-બર ગોઠવાઓ, તમારા લોકમાં અને તમારી ભૂમિમાં રહેા, અને તમારા પવિત્ર અધિકાર પાછા પ્રાપ્ત કરવા જુદા મયાવો.

રૂઝન્સ : અરેરે! સમ્રાટની સત્તા સામે માથું ઊઠાવું તો તમને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકું? તમારે કેની સાથે લગ્ન કરવું એનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર તમારા એ સગાના^{૧૮૩} હાથમાં નથી?

ખટો : મારી મિલકત આ વનપ્રદેશોમાં પણ છે, અને દરેક શ્વીટ્સજન સ્વાધીન છે, તેવી રીતે હું પણ સ્વાધીન છું.^{૧૮૩}

રૂઝન્સ : ખટો, તમારી વાણી કેવી આશાભરી છે!

ખટો : ઓઈસ્ટરરાઇપની કૃપાએ કરી મને પરણવાની આશા છોટી દેલે; એ તો મારી જાગીર પચાવી પડવા અને પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં લેખવી દેવા ઇચ્છે છે. જે બૃમિન્ટુમ્બુ તમારી સ્વતંત્રતાને ગળી જવા ઇચ્છે છે, તે બૃમિન્ટુમ્બુ મારી સ્વતંત્રતા સામે પણ ડોળા કાઢી ઉઠી છે!—અને મિત્ર, પોતાના કૃપાપાત્રને ઠંઠક લેટ આપી રાજ રાજના જોઈએ અને એવા એકાદ કૃપાપાત્રના હાથમાં ઝોંપવાને વિધાતાએ મને મળી હોય એવું જાણે ઓઈસ્ટરરાઇપ માતનું હોય એમ દેખાય છે. સમ્રાટનો દરબાર જુદાણું ને તકેટોથી ભરેલો છે; ત્યાં એ લોકો મને ખેંચી જશે, જુદા અને

તિરસ્કારપાત્ર લગ્નની સાંકળોથી મને બાંધી દેશે; સ્નેહ,
માત્ર સ્નેહ, અને તમારોજ સ્નેહ મારો ઉદ્ધાર કરી શકશે!
રૂઝ્સ: મારાં થઇને અહીં મારી પિતૃભૂમિમાં સંતોષે રહી શકશે?
તમારો હાથ ગ્રહવા તલપું છું, તે વિના આ વિશાળ
જગતમાં મને બીજી કશી કામના નથી. કીર્તિને માર્ગે
પણ હું તમનેજ શોધતો ચાલતો હતો, સ્નેહ એજ મારી
લાલસા હતી. આ સૂની બીણોમાં તમે મારી સાથે રહી
શકશો? સંસારની ઠાલી શોભાને ઉવેબી શકશો? આહા,
ત્યારે તો મારી લાલસા પૂરી થાય; પછી ભલે તોફાની
સંસારનાં ભયંકર મોજાં આ અચળ પર્વતને ખડકે આવી
અથડાય—પછી તો આ જીવનના વિશાળ પ્રદેશમાં કશી
પણ ચંચળ તૃષ્ણા મારે છે નહિ, આપણી ચારે બાજુના
આ પર્વતો ભલે અભેદ અચળ ભીંતો બની રહે; અને
ત્યારે આ અલગ સુંદર બીણ મારું આનંદભર્યું સ્વર્ગ બને!
ગર્ટા: મારા હૃદયનાં બધાં સ્વપ્ન સાચાં પડ્યાં, તમારા ઉપર
રાખેલી આશા બુઠી નથી પડી!

રૂઝ્સ: અરે બુંડી મોહબળ, તેં મને બહુ દિવસ મૂર્ખ બનાવ્યો;
આજ હવે દૂર થા! હવે મારે પોતાને ઘેર રહીને સુખ
શોધીશ. અહીં મારી બાલ્યાવસ્થા આનન્દે ખીલી ને હું
મોટો થયો, અહીંનાં અનેક પ્રકારનાં આનંદસ્મરણોમાં લીન
થઇ ગયો છું; આ સર્વે ઝરણો, આ સર્વે વૃક્ષો મારે^{૧૮૪}
માટે જીવન ધારણ કરી રહ્યાં છે અને આજ પિતૃભૂમિમાં
તું^{૧૮૫} મારી થઇશ! આહા, એ પિતૃભૂમિ ઉપર મારો
સ્નેહ અખંડ રહ્યો, એના વિના પૃથ્વીનાં સર્વ સુખ અધુરાં છે.

૩
^{૧૮૪} કારણકે બાલ્યાવસ્થામાં તેમની સાથે—એમની વચ્ચે રહીને—
ઉછર્યો, અને એમના જીવનમાં એકરૂપ થઇ ગયો.

^{૧૮૫} અત્યાર સુધી રૂઝ્સ ગર્ટાને તમે કહી વાત કરતો હતો, અહીં
પહેલીજ વાર તુકારાથી વાત કરે છે, એટલે ભાષામાં જે ફેરફાર થાય છે

ખટો : અહીં આ નિર્દોષ ભૂમિમાં જો એ સ્વર્ગદ્વીપ^{૧૮૬} નહિ હશે, તો બીજે ક્યાં હશે? અહીં સનાતન સત્ય ઘર કરી રહ્યું છે, અસત્ય હજી પ્રવેશી શક્યું નથી, ઇર્ષ્યાનો ડોઢ બન્ધ આપણા સુખઝરણાને બાધી શકશે નહિ અને આપણા દિવસો સદા આનન્દે વહ્યા જશે—તમને હું સાચા પુરુષ લેખુ છું, સ્વાધીન ઉમરાવોમાં સુખ્ય માનું છું; અતિ વૈભવશાળી રાજના જેવા ભવ્ય માનીને પવિત્ર અને અદ્વૈત અભિનંદને તમને વધાવું છું.

રૂઝ્સ : અને હું તને નારીલોકનો મુકુટમણિ માનું છું. તારા મોહમંત્રલયા નારીધર્મથી મારા ઘરમાં તું સ્વર્ગરાજ્ય ઉતારશે; અને વસંત જેમ પોતાનાં ફુલ વેરી ચારે બાજુ સુગન્ધ ફેલાવે છે, તેમ તું તારી સુંદરતાથી મારા સંસારમાં ચારે બાજુએ આનંદ આનંદ વર્તાવશે—મારું જીવન તું સુંદર કરી મુકશે.

ખટો : પ્રિય, તમે આ જીવનસુખ હાથે કરીને જ બ્રહ્મ કરી નાખતા હતા, એ જોઈને મને બહુ વેદના થતી હતી. અરેરે! મારે કદી એ અભિમાની વીરની^{૧૮૭}—એ બુલમગારની—સાથે એના દુઃખલયા કિશ્કિયામાં જવું પડ્યું હોત તો મારું

✽ ————— ✽

ભાવને અનુસરીને જ થાય છે એ નોંધવાનું છે મૃગમાં તો આની પે પર ખટોએ જ એમ તુકારાથી બોલવાનું શરૂ કરી દીધું છે, પણ નોંધ ઉપમાં નોંધ્યા પ્રમાણે આપણે ઈષ્ટ સપ્રત્યક્ષ નહિ પણ ભારત સપ્રત્યક્ષ પ્રત્યક્ષતા વચ્ચે કયો છે એટલે ત્યાં એ ભાવ સ્પષ્ટ થતો નથી.

૧૮૬ આ દ્વીપ માત્ર કાલ્પનિક છે; ત્યાં સપ્તર્ણ સુખ કલ્પવામાં આવ્યું છે. પ્રાચીન ગ્રીક અને લાટિન લેખકોએ આ દ્વીપ સંગ્રહ વારંવાર ઉલ્લેખ કર્યો છે. તે આટલાઈટક મહાસાગરમાં હર્ક્યુલિસના રત્નભોની પશ્ચિમે કલ્પાયા તો અમીરઉમરાવોને આ દ્વીપો વારંવાર યાદ આવે એ તો દેખીતું જ છે.

૧૮૭ મુગા ઝેસ્વરની

શું થાત!—અહીં તે કિલ્લો પણ નથી અને મારી પ્રજાને
 સુખ આપવામાં બાધા કરનારી લીંતો પણ નથી.
 રૂડન્સ: પણ હવે મારો ઉદ્ધાર કેવી રીતે? મત થઈ મેં જે ફાંસો
 બાણી જોઈને મારે ગળે વીંટ્યો એમાંથી નિકળવું શી રીતે?
 બર્ટા: વીરને શોભતો સંકલ્પ કરીને એ ફાંસો તોડી નાખો!
 પરિણામ ગમે તે આવે—તમે તમારા લોકની સંગે ઉભા રહો.
 એ જ તમારું જન્મસિદ્ધ સ્થાન છે. (દર શિકારીઓના શિગ
 પુકાતા સભાગાય છે, શિકારીમડળ પાસે આવે છે) જાઓ,
 આપણે જુદું પડવું જોઈએ—પિતૃભૂમિને માટે લઢો, તમારા
 સ્નેહને માટે તમે લઢો છો! એકજ શત્રુથી આપણે બધાં
 કમ્પીએ છીએ, અને એકજ સ્વતન્ત્રતા આપણ સૌને
 સ્વતન્ત્રતા આપશે.

પ્રવેશ ૩

સ્થળ: આલ્ટોર્ફ પાસેનું મેદાન; રગસૂમિના આગલા ભાગમાં ઝાડ, પાછલા
 ભાગમાં વાસ ઉપર ટોપી. તેની પાછળનું દૃશ્ય ગ્રાનપર્ગ-પર્વતની
 આડે બધ થઈ જાય છે અને એની પાર હિમશિખરો ઉચે ઉઠેલાં
 દેખાય છે.

[ક્રીસહાર્ટ અને લોઈટહોલ્ટ ચોક્કી કરે છે.]

ક્રીસહાર્ટ: આપણી ચોક્કી નકામી છે. અહીં થઈને કોઈ જતું થ
 નથી ને ટોપીને સલામ ભરતું થ નથી. છેક અહુણા સુધી
 અહીં મોટા મેળા જેવું થઈ રહેતું; વાંસ પર આ ભૂત
 ચઢાવ્યા પછી તો આખો આ ચરો ઉજ્જડ થઈ ગયો છે.

લોઈટહોલ્ટ: કેટલાક ભ્રષ્ટ રખડેલ માત્ર દૂરથી દેખા દે છે અને
 આપણને ખીજવવા ખાતર પોતાની ચીથરેહાલ ટોપીઓ
 ઉંચી^{૧૮૮} કરીને હલાવે છે. આખરેહાર લોક તો, આ ટોપીને

*

^{૧૮૮} એમ કરીને મશ્કરી કરે છે.

ગરદન નમાવવી પડે એટલા જ માટે, અર્ધા શહેરનો લાંબો ચક્રાવો ખાઈને જાય છે.

ક્રીસહાટ્ : બપોરે^{૧૮૯} રાજસભામાંથી પાછા આવતાં એમને અહીં થઈને જવું પડ્યું હતું. કોઈએ ટોપીને સલામ ભરવાની પરવા કરી નહિ ને મેં ધાર્યું કે એમને પકડવાનો હવે ઠીક લાગ આવ્યો છે. એવામાં પુરોહિત રોઈઝલમાન કોઈ મરણપથારીએ પડેલા રોગીને ઘેરથી આવતા હતા, તે પોતાનું પવિત્ર જળપાત્ર^{૧૯૦} લેઈને ગરાગર એ જ પળે વાંસ પાસે આવી પહોંચ્યા. લંડારીએ રસ્તે^{૧૯૧} ઘટ વગાડતા ચાલવું તો જોઈએ ; બધા તે વારે ઘુટણે પડ્યા—હું પોતે પણ પડ્યો—ને એ પવિત્ર જળપાત્રને^{૧૯૧} નમસ્કાર કર્યા ; બેશક ટોપીને તો નહિ જ.

લોઈટહોલ્ટ : અરે ભાઈ સાંભળ, મને અહુણા જ એવો તક થઈ આવ્યો કે આ ટોપી પાસે આપણે લોકનું અપમાન કરવા જ માત્ર ઉભા છીએ ; ખાલી ટોપી આગળ પહેરો ભરતા ઉભા રહેવું એ સૈનિકને તો શોભે ના ; અને સારા માણસો એથી નિન્દા કરે. ખાલી ટોપીને માન આપવાનો હુકમ એ તો ખરે મૂર્ખતા છે !

ક્રીસહાટ્ : ખાલી, પોલી ટોપીને જ શા માટે ? તુ તો ઘણી યે વાર પોલી જોપરીનેય સલામો ભરે છે !

[હિલ્ડેગાર્ટ, મેન્ટહિલ્ટ અને એલ્સગ્રેટ યાગફે સાથે આવે છે ને વાંસ પાસે ઉભી રહે છે.]

*

^{૧૮૯} આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે આ પ્રવેશનો સમય પાછલા પહોરનો છે.

^{૧૯૦} આ પવિત્ર જળપાત્રને કોઈની મરણપથારીએ કદી નહિ લેઈ જવાનો સ પ્રદાય છે ; અને ધર્મચુસ્ત લોકોને, આમ થાય તો, સાફ ના લાગે.

^{૧૯૧} પવિત્ર જળપાત્ર આવે છે એમ જણાવવાને લંડારી આખે રસ્તે ઘટ વગાડતો ચાલે છે, જેમ આજે ટપાલના હલકારાની ઘટડી વાગતી રહે છે એમ. કેથોલિક સપ્રદાય પાળનાર દેશોમાં એવો રિવાજ છે કે એ પાત્ર જવું હોય તેને રસ્તે ચાલનાર સાં લોક ઘુંટણીએ પડી માન આપે

લોઈટહોલ્ટ : આકરી કરવાને તો તું જ માથાં માર્યા કરે છે ને ભલા લોકને મુશ્કેલીમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ ટોપી આગળ થઈને જેને જવું હોય તે ભલે જાય, હું તો મારી મેળે આંખ મીંચીશ ને જોયું ના જોયું કરી નાખીશ.

મૅપ્ટહિલ્ટ : પેલો સુખો લટકે. સલામ^{૧૯૨} કરો, છોકરાં !

એલ્સબેટ : ભગવાન કરે ને એ ચાલ્યો જાય ; એની ટોપી ભલે અહીં મુકતો જાય ; એથી આપણું કંઈ રંડાઈ બેસવાનું નથી !

ફ્રીસહાટ^૧ (એમને દૂર દડાવે છે) : ચાલી જાઓ અહીંથી ! રંડો, શંખણીઓ !^{૧૯૩} તમને તે અહીં કોણે બોલાવી હતી ? હુકમ તોડવાની શક્તિ હોય તો મોકલો તમારા ધણીને !

[સ્ત્રીઓ ચાલી જાય છે. ટૅલ તીરકામકુ લેઇને પ્રવેશે છે, આંગળીએ જાળકને વળગાડ્યો છે. ટોપી પાસે થઈને, તેને સલામ કર્યા વિના જ, આગળ ચાલે છે.]

વાલ્ટર (જાનજર્ગ તરફ આગળી કરીને) : બાપુ, એ વાત સાચી કે પેલા પર્વત ઉપર કોઈ ઝાડને કોઢીનો ઘા કરે તો એમાંથી લોહી^{૧૯૪} નીકળે ?

ટૅલ : એવું કોણે કહ્યું, બેટા ?

વાલ્ટર : વડો ગોવાળ એમ કહેતો હતો—એ જ્યાં ઝાડ ઉપર બહુ છે, અને જે નુકશાન કરે તેનો હાથ લાંબો થઈને મશાણે પહોંચે.

૧

^{૧૯૨} મશ્કરી કરે છે

^{૧૯૩} માણસ દશે, ત્યાં ગાળો ય હશે. શેકમપિયરના નાટકોમાં જ એની જોડ નથી !

^{૧૯૪} ઝાડ કાપીએ તો એમાંથી લોહી નીકળે એ લોકવાયકા બહુ પ્રાચીનકાળની છે. કવિ વર્જિલ પોતાના એનાઇડ ૩ : ૨૨-૩૪માં આ મગધે ઉલ્લેખ કરે છે. એવિડ, ડૅપ્ટે, ઍરિયોસ્ટો, ટૅસો, સ્પેન્સર આદિ અનેક લેખકોએ એ વાયકાને સાહિત્યમાં ઉતારી છે.

ટલ : ઝાડ ઉપર બહુ છે એ વાત સાચી. તું જુએ છે પેલાં હિમશિખર ? એ જાણે ઘોળાં શીંગડાં - જાણે ગગનમાં પેશી જતાં હોય ને !

વાલ્ટર : હા, એ તો રાત્રે ગાળે છે ને આપણા ઉપર તોફાન મોકલે છે એ હિમશિખરો.

ટલ : હા એ જ એ ; અને આ આલ્ટોર્ફની પાછળ જંગલોનો જે કિલ્લો બની રહ્યો ન હોત, તો ક્યારનું' એ એ ગામ ખરફના ભાર નીચે દબાઈ ગયું હોત.

વાલ્ટર (કંઈક વિચારમાં પડ્યા પછી) : બાપુ, પર્વત વિનાનો કોઈ દેશ હશે ?

ટલ : હા, જે આપણા આ પર્વતો ચઢી ઉતરીએ ને પછી નદીને વહેણે વહેણે નીચે ઉતરતા જઈએ, તો વિશાળ સપાટ^{૧૯૫} દેશમાં જઈ પહોંચીએ. ત્યાં વનનદીઓ દોડતીયે નથી ને તેમાં ફીણ થતું'ય નથી, ત્યાં તો શાન્ત પણ પ્રચંડ નદીઓ વહે છે ; ચારે બાજુએથી આકાશમંડળ ખુલ્લું દેખાય છે ; એ વિશાળ સુંદર ખેતરોમાં ધાન ઉંચાં વધે છે, અને બધો દેશ જાણે બાગ હોય એવો દેખાય છે.

વાલ્ટર : હેં ! બાપુ, ત્યારે આપણે એ સુંદર દેશમાં કેમ ઉતરી પડતા નથી ? શા માટે આપણે અહીં ચિન્તામાં પડ્યા રહેવું અને આ માથાકુટ કર્યા કરવી ?

ટલ : એ દેશ છે તો સુંદર ને ફળદ્રુપ, સ્વર્ગ જેવો ; પણ જે લોક એ દેશમાં ખેડે છે તેમને તેમના ખેડયાનું ફળ નથી મળતું.

૩૧, ૧૭૧

વાલ્ટર : ત્યારે એ લોક પોતાની બાપીકી ભોંય ઉપર આપણી પેઠે સ્વતંત્ર નથી ?

*

^{૧૯૫} ક્રાઉકરાઈષ, ઇટાલિયન કે ડૉઈચલાંડમાંથી કયા દેશ સળધે ટલ અહીં ધશારો કરે છે તે સળધે ટીકાકારોમાં મતભેદ છે.

ટૅલ : ત્યાં બધી ભોંય ધર્મશુરની ને રાજની છે.

વાલ્ટર : પણ વનમાં શિકાર તો સ્વતંત્રતાએ કરેને?

ટૅલ : વનનાં પશુપંખી બધાં રાજનાં છે.

વાલ્ટર : તોય ઝરણાંમાંથી માંછલાં તો પકડી શકે ને?

ટૅલ : અરે ઝરણાં, સરોવર ને મીઠું^{૧૯૬} સૌ રાજનું!

વાલ્ટર : છે કોણ એવો રાજ, કે જેનાથી સૌ ખીએ છે?

ટૅલ : એ એવો એક જણ છે કે જે સૌને પાળે છે ને તેમની રક્ષા કરે છે.

વાલ્ટર : પોતાનું રક્ષણ કરવા જેટલું શૌર્ય એ લોકનામાં નથી?

ટૅલ : ત્યાં આગળ પાડોશીને પાડોશીનો વિશ્વાસ નથી.

વાલ્ટર : બાપુ, ત્યારે એ સપાટ દેશમાં રહેલું મને તો ભારે ઘઘ પડે; તોફાનો થાય તોય ભલો આ દેશ!

ટૅલ : હા બેટા, ભૂંડા માનવી કરતાં તો બરફનાં તોફાન બહુથે સારાં.

વાલ્ટર : અરે બાપુ, જુઓ તો ખરા પેલા વાંસ ઉપરની ટોપી!

ટૅલ : આપણે તે શી પીડા એ ટોપીની? ચાલ આપણે માર્ગે!

[જવા માંડે છે, એવામા ફ્રીસહાર્ટ સામે
ભાલો ધરી તેને ઉભો રાખે છે.]

ફ્રીસહાર્ટ : મહારાજની આણુ છે! થાલો, ઉભા રહો!

ટૅલ (ભાલો પકડે છે) : કેમ થું છે? શા માટે મને અટકાવો છો?

ફ્રીસહાર્ટ : તમે આજ્ઞા તોડી છે; ચાલો અમારી સાથે.

લોઈટહોલ્ટ : તમે ટોપીને સલામ ભરી નથી.

ટૅલ : દોસ્ત, જવા દેને હવે!

ફ્રીસહાર્ટ : ચાલો ચાલો, તુરંગમાં ચાલો!

વાલ્ટર : બાપુને તુરંગમાં ! ધાઓરે કોઈ ધાઓ ! (પડખાની બાજુ-
માં જોઈને) ઓ ભાઈ, ઓ મહાજન ! આમ, આમ ! ધાઓ !
બાપુને આ લોક ઘસડી જાય છે !

[રોઈઝલમાન પુરોહિત, પેટરમાન ભડારી ને બીજા
ત્રણ જણ ત્યાં આગળ આવે છે.]

ભડારી : છે શું ?

રોઈઝલમાન : આ માણસને તમે કેમ પકડ્યો છે ?

ક્રીસ્ટાટ : એ સમ્રાટનો શત્રુ છે, રાજદ્રોહી છે.

ટલ (તેને જોઈ પકડે છે) : રાજદ્રોહી ! હું ?

રોઈઝલમાન : તું ભૂલ ખાય છે ભાઈ ; એ તો ટલ, આખરૂદાર
માણસ છે, નગરજન છે.

વાલ્ટર (વાલ્ટર પ્રુઈસ્ટને જોઈ એની પાસે દોડી જાય છે.) : દાદા,
ધાઓ. બાપુ ઉપર આ લોક જુલમ કરે છે.

ક્રીસ્ટાટ : ચાલો કેદખાનામાં, ચાલો જલદી !

વાલ્ટર પ્રુઈસ્ટ (દોડી આવે છે) : ઊભા રહો, હું જામીન થાઉં
છું ; ટલ સાચું કહો, બન્યું છે શું ?

[મેલ્ષટાલ અને ષ્ટાઉફ્ફાખર આવી પહોંચે છે.]

ક્રીસ્ટાટ : સુખાના સરકારી હુકમની એ અવગણના કરે છે,
એની પરવા પણ કરતો નથી.

ષ્ટાઉફ્ફાખર : ટલે તે એવું કયું હોય ?

મેલ્ષટાલ : બદમાશ, જુદું જાલે છે ?

લોઈટહોલ્ડ : એણે ટોપીને સલામ ભરી નથી.

વાલ્ટર પ્રુઈસ્ટ : અને એટલા માટે એને કેદખાનામાં લેઈ જશો ?
ભાઈ, મારી જામીનગીરી લો ને એમને છુટા કરો.

ક્રીસ્ટાટ : તમારી જામીનગીરી તમારેજ માટે રહેવા દો, તમારા
જીવતરને માટેજ રહેવા દો ! અમે અમારું કામ કરીશું.
ચાલો, લેઈ ચાલો એને !

મૅલ્લટાલ (દેશજનોને) : ના, આ તો ભારે જીલમ ! આપણી આંખ

સામે એ લોક એમને ખેંચી જશે ને આપણે જોઈ રહેશું ?

કોઠારી : આપણે એમનાથી જઘએ એમ નથી. ભાઈઓ, લેઈ

જવા દેતા ના ! આપણે એક બીજાને પડખે ઉભા રહેવું ઘટે.

ક્રીસહાર્ટ : જોઈ તો ખરો કે સુખાની આજ્ઞા કેણુ ઓળંગે છે ?

બીજા ત્રણ જણ (દોડી આવીને) : અમે આવીએ છીએ. શું છે ?

ઠોકો, ભોંય ભેગા કરો એમને !

[હિલ્ડેગાર્ટ, મૅજીસ્ટ્રેટ, અને એલ્સબેટ પાછી આવે છે]

ટૅલ : હું જ એમને પહોંચી વળું એવો છું. જાઓ ભાઈઓ,

તમે જાઓ. તમે એમ ધારો છો કે હું મારું બળ વાપરવા

ધારું જ, તો એમના ભાલા એમને કશા ય કામમાં આવે ?

મૅલ્લટાલ (ક્રીમહાર્ટને) : અમારી વચમાં થઈને એમને લેઈ

જાઓ જોઈએ !

વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટર્ટ અને પ્રાઉક્રૂકાખર : શાન્ત થાઓ ભાઈ, શાન્ત !

ક્રીસહાર્ટ (જીમ પાડે છે) : બંડ, બળવો !

[શિકારીના શિગડાનો અવાજ સભળાય છે.]

સ્ત્રીજનો : પેલો સુખો આવે !

ક્રીસહાર્ટ (વધારે જોરથી જીમ પાડે છે) : બંડ, હુલ્લુડ !

પ્રાઉક્રૂકાખર : તું ફાટી પડે ત્યાં સુધી જીમો પાડ, બદમાશ !

રોઈઝલમાન તથા મૅલ્લટાલ : પણ હવે તું સુપ રહેશે ?

ક્રીસહાર્ટ (એથીયે જોરથી જીમ પાડે છે) : ધાઓ, રાજ્યના સેવકોની

વહારે ધાઓ !

વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટર્ટ : સુખો તો આ આવ્યો ! અરેરે, હવે શું થશે !

[થોડા અંદાજે ગેરવત્ત આવે છે, તેના એક હાથના પગ ઉપર શકરે-
વાન બેઠેલા છે. ગાયે રૂઝ્કા ડર દારાસ, બટી તથા રૂઝ્કા ૧૮૭ અને હથિ-

ધારણાં અતેક અનુચરો આવે છે સર્વ જણ પેલાઓને ભાલા વડે ઘેરીને ઉભા રહે છે.]

રૂઝાદેઝ ડર હારાસ : માર્ગ, માર્ગ હો સુખા સાહેબને !

જેસલર : હાંકી કાઢો એમને ! લોક કેમ ટોળે મળ્યા છે ? મદદને માટે કોણ યુધ્ધો મારતું હતું ? (જધા ચુપ ઉભા રહે છે કોણ હતું એ ? મારે જાણવું જોઈએ. (ક્રીસહાટ ન) તું આમ આવ રે ! કોણ છે તું ? આને તેં કેમ પકડ્યો છે ? (એક નોકરને શંકરોગાજ ૧૯૮ સોપે છે.)

ક્રીસહાટ : સત્તાધીશ ૧૯૯ પ્રભુ, હું તમારી સેનાનો સૈનિક છું અને આ ટોપી આગળ ચોકી કરવા નિમાએલો છું. ટોપીને સલામ ભર્યા વિનાજ આ માણસ ચાલ્યો જતો હતો ને તેજ વેળાએ મેં એને પકડ્યો. આપના હુકમ પ્રમાણે એને મેં પકડ્યો છે ને આ લોકો બળજોરીથી એને છોડાવી જાય છે.

જેસલર : (કંઈક અટકીને) તમારી ૨૦૦ રાજભક્તિની પરીક્ષા કરવા આ જે ટોપી મેં ચઢાવી છે, તેને માન આપવાનું તું ના પાડે છે અને એમ કરીને તારા સમ્રાટનું ૨૦૧ અને તેને સ્થાને અહીં નિમાએલો જે હું, તેનું તું અપમાન કરે છે,

* —————

સમય લગભગ એક જ છે અને ત્યાર પછી તુરત જ ત્રીજા પ્રવેશનો સમય આવે છે.

૧૯૮ શંકરોગાજ આપી દે છે, એટલે કે શિકારી મટીને ન્યાયાધીશની પદવી ધારણ કરે છે

૧૯૯ ફોજદારી ગુનાહનો ન્યાય ચુકવવાની જેને સત્તા મળી હોય તેને 'સત્તાધીશ' (strongman) નો ઇલકાળ આપવામાં આવતો.

૨૦૦ કવિએ અહીંથી બધું વર્ણન ચુડીમાંથી લીધું છે.

૨૦૧ ખરી રીતે તો એ ટોપી તે સમ્રાટનું રાજચિહ્ન નહિ, પણ ઓછાજરારાખના રાજાનું હતું. નોંધ ૪૬ તથા ૪૮ જોશો

કેમ? ટૅલ,^{૨૦૨} આથી તારી ભુંડી ધારણા મને ચોકખી માલમ પડે છે.

ટૅલ: ક્ષમા કરો, પ્રિય પ્રભુ! તમારું અપમાન કરવાને ઇરાદો નહિ, માત્ર અજાણતાંજ આમ થઇ ગયું છે. જો મારામાં એટલી અકલ હોત તો લોક મને ટૅલ^{૨૦૩} કહેતજ શાને? દયા કરીને માફ કરો. ફરી વાર એવું નહિ થાય.

જૅન્સલર: (થોડી વાર ચુપ રહ્યા પછી) ટૅલ, તું સિદ્ધહસ્ત ધનુર્ધારી છે. લોક કહે છે, કે તું ગમે તેવા તાકેડુની સાથે શરતમાં ઉતરી શકે એમ છે.

વાલ્ટર ટૅલ: પ્રભુ, એ વાત સાચી છે કે જાપુ સો પગલાં છેટેના ઝાડ ઉપરથી તમને લીમ્બુ તાકી આપે!

જૅન્સલર: આ દીકરો તારો છે ટૅલ?

ટૅલ: હા, પ્રિય પ્રભુ?

જૅન્સલર: બીજી કંઈ સંતાન છે?

ટૅલ: બે પુત્ર.

જૅન્સલર: અને તું ક્યાને વધારે આહિ છે?

ટૅલ: પ્રભુ, મારે તો બેય બાળકો સરખા વહાલા.

જૅન્સલર: ત્યારે ટૅલ! સો પગલાં છેટેના ઝાડ ઉપરથી તું લીમ્બુ તાકી શકે એમ છે, તો તે તારી દક્ષતા મારી સામે દેખાડવી જોઈશે. ધનુષ લે, તારા હાથમાં એ તો તૈયારજ છે—તારા ઇંકરાના માથા ઉપરનું લીમ્બુ તાકવા તૈયાર થા—પણ તને કહી દેઉં છું કે પહેલે તીરે લીમ્બુને વીંધી નાજો એવું નિશાન લેજે, નહિ તો જો ચુક્યો તો તારું માથું ઉડયું જાણજે.

[ગધા ભગ કર કપ ખાતા હોય એમ દેખાય છે]

ટલ : સ્વામી, મારા ઉપર આ શો કોપ કરવા ધાર્યો છે ? મારા બાળકના માથા ઉપર મારે—ના, ના, પ્રિય પ્રભુ, તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ એવો નહિ હશે—દયાળુ પ્રભુ એવું ના કરાવે—ખરેખત પિતા પાસે તમે એવું ના જ કરાવો !

જેસલર : એ છોકરાના માથા ઉપરનું લીમ્બુ તારે તાકવું જ જોઈશે. મારી એ ઇચ્છા છે, મારી એ આજ્ઞા છે.

ટલ : મારા પોતાના પ્રિય મસ્તક ઉપર મારે માફ તો તાકવું ? —એના કરતાં તો મરવું લઘુ !

જેસલર : ૨૦૪ જોઈએ તો તાક, નહિ તો તારા છોકરા સાથે જમને બેર જા.

ટલ : મારે મારા બાળકના ખુની થવું ! પ્રભુ તમને સંતાન નથી —તમે જાણતા નથી કે પિતાના હૈયામાં શું શું થઈ આવતું હશે !

જેસલર : અરે ટલ, આજે તું આટલો બધો કેમ સાવધાન બની ગયો છે ? લોક તો કહે છે કે તું અપ્તરંગી છે અને જન-સમાજથી તારો રાહ ન્યારો જ છે. તેને કંઈ વિચિત્ર જ ગમે છે—તેથી તો આજ કંઈ નવું જ સાહસ તારે માટે મેં શોધી કાઢ્યું છે. બીજો કોઈ તો વિચાર કરવાય ઉભો રહે —તું તો આંખો મીંચીને પડતું જ મેલે.

બટો : સુખા સાહેબ, આ બિચારા ગરીબ લોકની આમ મશ્કરી કરો ના ! તમે જુઓ છો કે એ બિચારા કેવા ક્ષીણ પડી ગયા છે ને થરથરતા ઉભા છે ! એમણે ભાગ્યે જ ધાર્યું હશે કે તમે પોતે આવી મશ્કરી કરશો.

જેસલર : તમને એવું કોણે કહ્યું કે હું મશ્કરી કરું છું ? (પોતાના માથા ઉપર ઝાડતી એક ડાબળી લટકે છે તેને પકડીને) આ રહ્યું

* —————

૨૦૪ આખા નાટકનું મધ્યગિંદુ આ પકિતમા સમાયું છે.

આ લીમ્બુ.^{૨૦૫} માર્ગ કરો--એને રીતસર છેટે જવા દો--
એંશી પગલાં એ લે-વધારેય નહિ, ઓછાંય નહિ. સો
પગલાં છેટેથી પોતાના માણસ ઉપર તાકવાનુ એ અભિમાન
રાખે છે; ત્યારે બાણાવળી, તાક અને નિશાન ચુકતો ના.

ફોલ્ડર ડર હારાસ : અરે પ્રભુ, વાત ગમ્ભીર બનતી જાય છે.
અરે છોકરા, પગે લાગ અને તારા જીવને માટે સુખા
સાહેબને પ્રાર્થના કર!

વાલ્ટર કુઇસ્ટ* (મેલ્પટાલ અધીરો થઇ ગયો છે તેને એક બાજુએ
લેઇ જાય છે) : આકળા ન થાઓ, તમને વિનંતી કઈ છે કે
શાન્તિ રાખો!

બટી (સુખાને) : બહુ થયું, જવા દો પ્રભુ! પિતાની વેદના સાથે
આમ ખેલ ખેલવા એ તો રાક્ષસનેજ ઘટે. અરે પ્રભુ! એક
નજીવા અપરાધને માટે આ બિચારો માણસ પોતાનાં જીવન-
માલ ખોઈ જાશે! પણ એણે તો ક્યારનુંય દશગણું મોત
સહન કરી લીધું છે! હવે એને વગર ઇજાએ ઘેર પાછો જવા
દો, હવે એણે તમને બરાબર જાણખ્યા છે; આ પ્રસંગ
એ ને એનાં પરીઆનાં પરીઆં કદિ નહિ ભૂલે.

જેસ્ટર : ગલી^{૨૦૬} કરો--જલદી! વાર કેમ લાગે છે? તાક જીવન
તો જમ થઈ ગયું છે, હું તારો ઘાત કરાવી શકું એમ છું;
પણ જો હું તારા ઉપર કૃપા કરું છું ને તાક નશીબ તારા
પોતાના કુશળ ચતુર હાથમાં મુકું છું. જે માણસનું નશીબ
એના પોતાનાજ હાથમાં છે, તે એવી ફરિયાદ તો કરી
શકેજ નહિ કે ન્યાય આકરો થયો છે. તારી આંખ નિશ્ચળ

✽

^{૨૦૫} શ્વીટ્સ દેશમાં નવેમ્બરમા લીમ્બુ (એપલ) હોય નહિ, પણ કવિએ
એવી કલ્પના કરી લીધી છે. 'એપલ'ને માટે 'લીમ્બુ' શબ્દ જ વાપરવો
હીક લાગ્યો છે.

^{૨૦૬} માણસોની ભીડમાં સાકડો માર્ગ. દેવમન્દિરમાં બધાંને દર્શન
થઇ શકે એટલા માટે ભીડમાથી ગલી કરવાનુ કહેતા લોકને સાલખ્યા છે.

છે એમ તું અભિમાન કરે છે. ભલા, બાણાવળી ! તારી કળા દેખાડવાનો આજે તને પ્રસંગ મળ્યો છે. નિશાન યોગ્ય છે ને ઇનામ મોટું છે ! પટ^{૨૦૭} ઉપરના કાળા નિશાનને તાકવાનું, એ તો કોઈ પણ બીજો કરી શકે; પણ જે પોતાની કળામાં હંમેશાં જ કુશળ નિવડે અને જેનો હાથ કે આંખ દોહાને કારણે જરાય અળે નહિ એને હું સિદ્ધહસ્ત માનું.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૨૦૮} : (સુગાન પગે પડે છે) સુખા સાહેબ, અમે તમારી સત્તા બાણીએ છીએ; પણ આજ ન્યાય જતો કરી દયા વર્ધાવો. મારી અધી પૂંજ લો, બધી ચે લો ! પણ પિતા પાસે આલું ભયંકર કૃત્ય ના કરાવો.

વાલ્ટર ટલ : બાપુ, એવા ભુંડા દુષ્ટ મનુષ્યને પગે ના પડતા ! બોલો, હું ક્યાં ઉભો રહું ? હું ડરતો નથી. બાપુ ઉડતાં પંખીઓ તાકે છે, બાળકના^{૨૦૯} હૃદય ઉપર તાકતાં ચુકશે નહિ.

પ્રાઉફ્ફશખર : સુખા સાહેબ, આ નિર્દોષ બાળકની ચે તમને દયા નથી આવતી ?

રોઇઝલમાન : અરે, યાદ રાખજો કે સ્વર્ગમાં પ્રભુ છે, અને તમારાં કૃત્યો માટે તમારે જવાબ દેવો પડશે.

ગેસલર : (બાળક સામે આગળી કરી) પેલી લીબોઇ સાથે એને બાંધો !

* —————

૨૦૭ તાકવાનો અભ્યાસ કરવાને સફેદ પટ ઉપર કાળાં નિશાન કરવામાં આવે છે તે, Taught.

૨૦૮ મૂળમાં પણ આવા સદિગ્ધ અર્થનું વાક્ય છે અને એનો શબ્દાર્થ લેઇએ તો એવો થાય કે “બાળકના હૃદય ઉપર જરૂર તાકશે.” પણ માનીએ કે બાળક છે ને આવેશમાં બોલી નાખે છે એવા ભાવથી કે “ચુકશે નહિ ને માથા ઉપરનું લીબુ જરૂર તાકશે,” તો ય પાછો માથાને બદલે હૃદય શબ્દ યોજ્યો છે. જીવનમરણનો પ્રશ્ન છે તેથી માથાને બદલે હૃદય યોજ્યો હોય એમ સંભવે.

વાલ્ટર ટૅલ : મને^{૨૦૯} ખાંધે? ના હું ખંધાઇશ નહિ, ઘેટાની પેઠે હું સ્થિર ઉભો રહીશ, શ્વાસ પણ લેઇશ નહિ. જો તમે મને ખાંધશો, તો-ના-હું સ્થિર રહી શકીશ નહિ, મારા અંધનની સામે મારાથી જોર થઇ જશે.

ફૅડાલ્ફ ડર હારાસ : પણ છોકરા, તારી આંખો તો ખાંધવા દે!

વાલ્ટર : આંખો શા માટે? તમે એમ માનો છો કે પિતાને હાથે છુટેલા બાળુથી હું ડરું છું? એ બાળુની વાટ જોતો હું અચળ ઉભો રહીશ, આંખનો પલકારો પણ નહિ મારું. બાપુ, ઉતાવળા થાઓ, દેખાડી દો કે તમે સિદ્ધહસ્ત ધનુર્ધર છો! એને તમારી શક્તિનો ખ્યાલ નથી; આપણો નાશ કરવાની એની ધારણા છે. તીર તાકો ને મારો, ભલે એ જીલમગાર બળે!

[એ લીખોઇ પાસે જાય છે ને એના માથા ઉપર કામ લીમ્બુ મુકે છે.]

મેલ્ષટાલ : (દેશજનોને) આ જીલમ શું આપણી નજરો સામે થશે? આપણી પ્રતિજ્ઞા^{૨૧૦} ક્યાં ગઇ?

પ્તાઉફ્ફાખર : અત્યારે આપણે નિરુપાય છીએ. આપણી પાસે હથિયાર નથી; આપણી ચારે બાજુએ હથિયારનું વન બની રહ્યું છે, તે જોતા નથી?

મેલ્ષટાલ : આહા! કામ તરત જ પાર પાડી દીધું હોત તો બહુ સાફ થાત! વાત વિલમ્બે નાખવાની સલાહ જોણે આપી તેને ભગવાન ક્ષમા કરે!

જૅસ્લર : (ટંબને) ચાલ તૈયાર થઇ જા! હથિયાર મક્ત ઝલાતાં નથી. સંહારક હથિયાર પકડવાં એ તો જોખમભરેલું છે;

*—

^{૨૦૯} શેક્સપીયરના King John મા રાજકુમાર આર્થરના (અંક ૪ : પ્ર ૧) શબ્દો સાથે આ શબ્દો સરખાવા જેવા છે.

^{૨૧૦} પૃ. ૮૪, પં. ૧૬-૨૨ જોશો

અને કોઈ વખત તીર પાછું ધનુર્ધરને જ આવી ચોંટે છે. જેડુત આવો અભિમાનભર્યો હક ધારણ કરે, એથી તો દેશના ઉંચા રાજ્યાધિકારીઓને અપમાન લાગે. જે લોક રાજ્ય કરે છે, તે સિવાય બીજા કોઈએ હથિયાર ધારણ કરવાં નહિ જોઈએ. ધનુષળાણ લેઈને ફરતાં તમને આનંદ લાગે છે; ભલે ત્યારે હું તમને તાકવાનું નિશાન આપીશ.

ટલ : (ધનુષ જે એ છે તે જાણ ચઢાવે છે) ચાલો, ગલી કરો — રસ્તો કરો.

પટાઉક્ષેપર : શું ટલ, તમે તાકશો?—કદાપિ નહિ—તમે ધ્રુબે છો, તમારો હાથ ચળે છે, તમારા પગ લથડે છે.

ટલ : (ધનુષને નીચું નમાવી) મારી આંખોએ અન્ધારાં આવે છે!

સ્ત્રીજન : અરે ભલા ભગવાન!

ટલ (સુગાને) : આ પરીક્ષામાંથી મને જવા દો! અહીં આ માફ હૃદય છે! (જાતી ઉઘાડી કરે છે) તમારા ઘોડેશ્વારોને બોલાવો ને મને મારી નાંખાવો!

જેસલર : મારે તારી જીંદગીનો ખપ નથી, તારા નિશાનનો ખપ છે. તને બધું શક્ય છે, કશાથી તું પાછો પડે એવો નથી; ધનુષ જેમ પકડી શકે છે, સુકાન^{૨૧૧} પણ તેમ પકડી શકે છે; જ્યારે જીવ બચાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો હોય, ત્યારે તો તોફાનથી એ તું ડરે નહિ. હવે ઉદ્ધારક,^{૨૧૨} તું તને જ સહાય થા—તારો જ ઉદ્ધાર કર!

[ટલ વ્યાકુળ ચિત્તે ઉભો છે, એના હાથ કંપે છે, ચંચળ આંખો ઘડીમા સુગાની તરફ, તો ઘડીમા આકાશની તરફ જુએ છે. એકાએક

* —————

૨૧૧ તોફાનમાંથી સરોવર પાર જાઉમગાર્ટનને જચાવી ગએલો તેની યાદ આપીને મશ્કરી કરે છે, મહેણું મારે છે.

૨૧૨ માત્રી ૨૭ : ૩૯-૪૨, માર્ક ૧૫ : ૨૯-૩૧, લ્યુક ૨૩ : ૩૫-૩૭.

ભાથા ઉપર હાથ નાખે છે, તેમાંથી બીજી એક ગાણ કાઢે છે તે તેને કમરપટામાં ખોસે છે સુખો તેની આ બધી ચેષ્ટા નિહાળે છે]
 વાલ્ટર દેવ : (લીખોઈ નીચેથી) : 'ખાપું, તાકો ! મને કરો ભય નથી લાગતો.

દેવ : એમ જ જોઈએ !

[સાવધાન થઈ નિશાન લે છે.]

ફેડન્સ (જે અત્યાર સુધી વ્યાકુળચિત્તે ઉભો રહ્યો હતો અને બળા-તકારે મનને કળજે રાખી રહ્યો હતો તે આગળ આવીને) : સુખા સાહેબ, હવે ખેંચશો ના, વાતને ખેંચશો ના—એ તો માત્ર પરીક્ષા હતી—તમારો હેતુ સધાયો છે—હવે બહુ તાણી ઝાલશો તો એ સારા હેતુનું બળ તુટશે; ધનુષની પાણુ અતિ ઘણી ખેંચાય તો તુટે.^{૨૧૩}

ગેસલર : વગરપુછ્યે વચ્ચે ખોલવાનું તમારે કારણ નથી.

ફેડન્સ : હું ખોલીશ ! ખોલવાનો ! રાજાને માન આપવું એ મારો ધર્મ છે; પણ આવા વહીવટથી તો જરૂર તિરસ્કાર પેદા થાય. આવું કરવાની કંઈ રાજાની ઇચ્છા નથી—સાચું જ કહું છું—મારા લોક આ જીલમને પાત્ર નથી, એવું કરવાની સત્તા તમને છે જ નહિ.

ગેસલર : તમે હજી આજંબીને ખોલો છો !

ફેડન્સ : આજ સુધી તમારા બધા જીલમો જોવા છતાં પણ ચુપ રહ્યો છું, મારી દેખતી આંખોને બંધ રાખી રહ્યો છું; મારા ઉછળી આવતા, બન્ધનોને તોડી નાખતા, હૃદયને મારી છાતી નીચે બળાતકારે દબાવી રહ્યો છું. પણ હવે ચુપ રહું તો મારી પિતૃભૂમિને અને સમ્રાટને દગો દીધો કહેવાય.

બટી (તેની અને સુખાની વચ્ચે આવી પડે છે) : અરે ભગવાન ! તમે એ જીલમગારને વધારે ચીડવો છો.

*

રૂઢાંસ : તમારી^{૨૧૪} સાથે સમ્બન્ધ જોડવાની ખાતર, મેં મારા લોકને તબ્યા, મારા કુટુંબકળીલાને તરછોડ્યો, વિધાતાનાં આંધેલાં સર્વે બન્ધનો તોડી નાખ્યાં—સમ્રાટની સત્તા દઢ થાય એટલા માટે મેં પ્રબળ પ્રયત્નો કર્યા. મારી આંખો ઉપરના પડદા આજે છુટી પડે છે—આજે કમ્પતે હૃદયે જોઈ છું કે મને તમે ઊંડા ખાડામાં ઉતારી પાડ્યો છે, મારા નિરંકુશ વિચારોને તમે અવળે માર્ગે જેચી ગયા છો. મારા લોખા હૃદયને તમે ઠગી નાખ્યું છે; મારો હેતુ ભલો હોવા છતાં, મારા લોકનો નાશ કરવાની આણી ઉપર હું હતો.

ગેસ્ટર : નિર્લજ્જ, તારા સ્વામીની રૂબરૂ આ શબ્દો ?

રૂઢાંસ : સમ્રાટ મારો સ્વામી, તમે નહિ; જેમ તમે સ્વતંત્રતામાં જન્મ્યા છો, તેમજ હું પણ સ્વતંત્રતામાં જન્મ્યો છું; વીરપુરુષને છાજતા જે સદ્ગુણો તમારામાં હશે, તે મારામાં પણ છે. સમ્રાટના નામનો તમારે પાલવે તેવો ભુડો ઉપયોગ કરો; પણ તમે અહીં એમને નામે બોલતા ના હોત, તો હું દ્વંદ્વયુદ્ધને માટે તમારી સામે બીકું^{૨૧૫} ફેંકત, વીરજનોના સપ્રદાયને અનુસરીને તમારે એ ઉપાડવું જ પડત! હા, કરો નિશાની તમારા અશ્વારોને, (લોકની સામે

✽ —————

૨૧૪ ગેસ્ટરની અથવા તો ગ્રોષ્ટરરાષ્ટ્રની.

૨૧૫ ભારતસમાજમાં ‘બીકું ફેંકવું’ કહેવાતું નથી, ‘બીકું ફેરવવું’ કહેવાય છે, કારણકે તે દ્વંદ્વયુદ્ધને કારણે નહિ, પણ સમસ્ત રાજસભામાંથી અમુક કોષાએક વીરને કંઈ દુઃસાધ્ય સાધવા ઉભો કરવા માટે ‘ફેરવાતું’ હતું. ભારતસંસ્કૃતિમાં દ્વંદ્વયુદ્ધને સ્થાન હતું કે કેમ, હતું નો યુરોપમાંને ભાવે અને ત્યાંના જેટલે પ્રબળભાવે હતું કે કેમ, અને નહિ તો એના કાગળો શ, એ સૌ ઇતિહાસને શોધકે આપણને શીખવવાનું છે. યોગ્ય શબ્દ ના જડવાથી દ્વંદ્વયુદ્ધને માટે ‘બીકું ફેંકત’ એમ વાપરવું પડ્યું છે. મૂળમાં ‘લાયનું મોજી ફેંકત’ એમ લખ્યું છે, કારણકે યુરોપમાં એવો સપ્રદાય હતો શબ્દશઃ અનુવાદ કરવાનું હીક ના લાગ્યાથી ‘બીકું’ શબ્દ વાપર્યો છે.

રૂઝ્સ : તમારી^{૨૧૪} સાથે સમ્બન્ધ જોડવાની ખાતર, મેં મારા લોકને તબ્યા, મારા કુટુંબકળીલાને તરછોડ્યો, વિધાતાનાં બાંધેલાં સર્વે બન્ધનો તોડી નાખ્યાં—સમ્રાટની સત્તા દઢ થાય એટલા માટે મેં પ્રબળ પ્રયત્નો કર્યા. મારી આંખો ઉપરના પડદા આજે છુટી પડે છે—આજે કમ્પતે હૃદયે જોઉં છું કે મને તમે ઉંડા ખાડામાં ઉતારી પાડ્યો છે, મારા નિરંકુશ વિચારોને તમે અવળે માર્ગે જોયી ગયા છો. મારા ભોળા હૃદયને તમે ઠગી નાખ્યું છે; મારો હેતુ ભલો હોવા છતાં, મારા લોકનો નાશ કરવાની અણી ઉપર હું હતો.

ગેસ્લર : નિર્લાજ્જ, તારા સ્વામીની રૂબરૂ આ શબ્દો?

રૂઝ્સ : સમ્રાટ મારો સ્વામી, તમે નહિ; જેમ તમે સ્વતંત્રતામાં જન્મ્યા છો, તેમજ હું પણ સ્વતંત્રતામાં જન્મ્યો છું; વીરપુરુષને છાજતા જે સહગુણો તમારામાં હશે, તે મારામાં પણ છે. સમ્રાટના નામનો તમારે પાલવે તેવો ભુડો ઉપયોગ કરો; પણ તમે અહીં એમને નામે બોલતા ના હોત, તો હું દ્વંદ્વયુદ્ધને માટે તમારી સામે ખીડુ^{૨૧૫} ફેંકત, વીરજનોના સંપ્રદાયને અનુસરીને તમારે એ ઉપાડવું જ પડત! હા, કરો નિશાની તમારા અધારોને, (લોકની સામે

✽

૨૧૪ ગેસ્લરની અથવા તો ઓઇસ્ટરરાઇપની

૨૧૫ ભારતસંમાજમાં ‘ખીડુ ફેંકવું’ કહેવાતું નથી; ‘ખીડુ ફેરવવું’ કહેવાય છે, કારણકે તે દ્વંદ્વયુદ્ધને કારણે નહિ, પણ સમસ્ત રાજસભામાંથી અમુક કોઇએક વીરને કંઈ દુઃસાધ્ય સાધવા ઉભો કરવા માટે ‘ફેરવાતું’ હતું. ભારતસંસ્કૃતિમાં દ્વંદ્વયુદ્ધને સ્થાન હતું કે કેમ, હતું તો યુરોપમાંને ભાવે અને ત્યાંના જેટલે પ્રબળભાવે હતું કે કેમ, અને નહિ તો એના કારણો શ, એ સૌ ઇતિહાસને શોધકે આપણને શીખવવાનું છે. યોગ્ય શબ્દ ના જડ્યાથી દ્વંદ્વયુદ્ધને માટે ‘ખીડુ ફેંકત’ એમ વાપરવું પડ્યું છે. મૂળમાં ‘હાથનું મોજી ફેંકત’ એમ લખ્યું છે, કારણકે યુરોપમાં એવો સંપ્રદાય હતો. શબ્દશઃ અનુવાદ કરવાનું ઠીક ના લાગ્યાથી ‘ખીડુ’ શબ્દ વાપર્યો છે.

આંગળી કરી) આ લોકના જેવો હું હથિયાર વગરનો નથી.

મારી પાસે તલવાર છે, અને જે મારી પાસે આવશે —

પ્રાઉફફાખર (બોલી ઉઠે છે) : લીમ્બુ પડયું !

[લોકનું ધ્યાન આ બાબતે રોકાયું છે તે કડ્ડન તથા સુગ્રાની વચ્ચે ખર્ટા પડે છે તે વેળાએ ટૅલ નિશાન તાકે છે.]

રોઇઝલમાન : છોકરો જીવતો છે !

અનેક જાણુ. લીમ્બુ ચીરાઈ પડયું છે !

[વાલ્ટર ક્રુઝસ્ટને તમ્મર આવે છે તે પડી જવાની તૈયારીમાં છે. ખર્ટા આવીને તેને ઝીલી લે છે.]

ગૅસ્લર (આશ્ચર્ય પામે છે) : લીમ્બુ ચીરાઈ પડયું ? હેં ! એ અમરંગી !

ખર્ટા : છોકરો જીવતો છે ! શાન્ત થાઓ, સુષિતા !

વાલ્ટર ટૅલ (લીમ્બુ લેંછને કુદતો આવે છે) : બાપુ, આ રહ્યું આ લીમ્બુ; હું તો જાણતો જ હતો કે તમે તમારા પુત્રને કદાપિ વીંધો નહિ.

[ટૅલ, જાણુ બાણની પાછળ જતો હોય એમ, આગળ વાકા વળી ઉભો છે. હાથમાંથી ધનુષ ઢળી પડે છે — દોડતા આવતા બાળકને જુએ છે કે તરતજ હાથ પહોળા કરી સામો દોડ છે તે પ્રયત્ન વાત્સલ્યે તેને ઉચકી લેઈ છાતી સાથે આપી લે છે, એવી જ સ્થિતિમાં અને જાણુ શિથિલ થઈ જમીન ઉપર ઢળી પડે છે ! પીગળી જતે હૃદયે સૌ જોઈ રહે છે.]

ખર્ટા : ભલા ભગવાન !

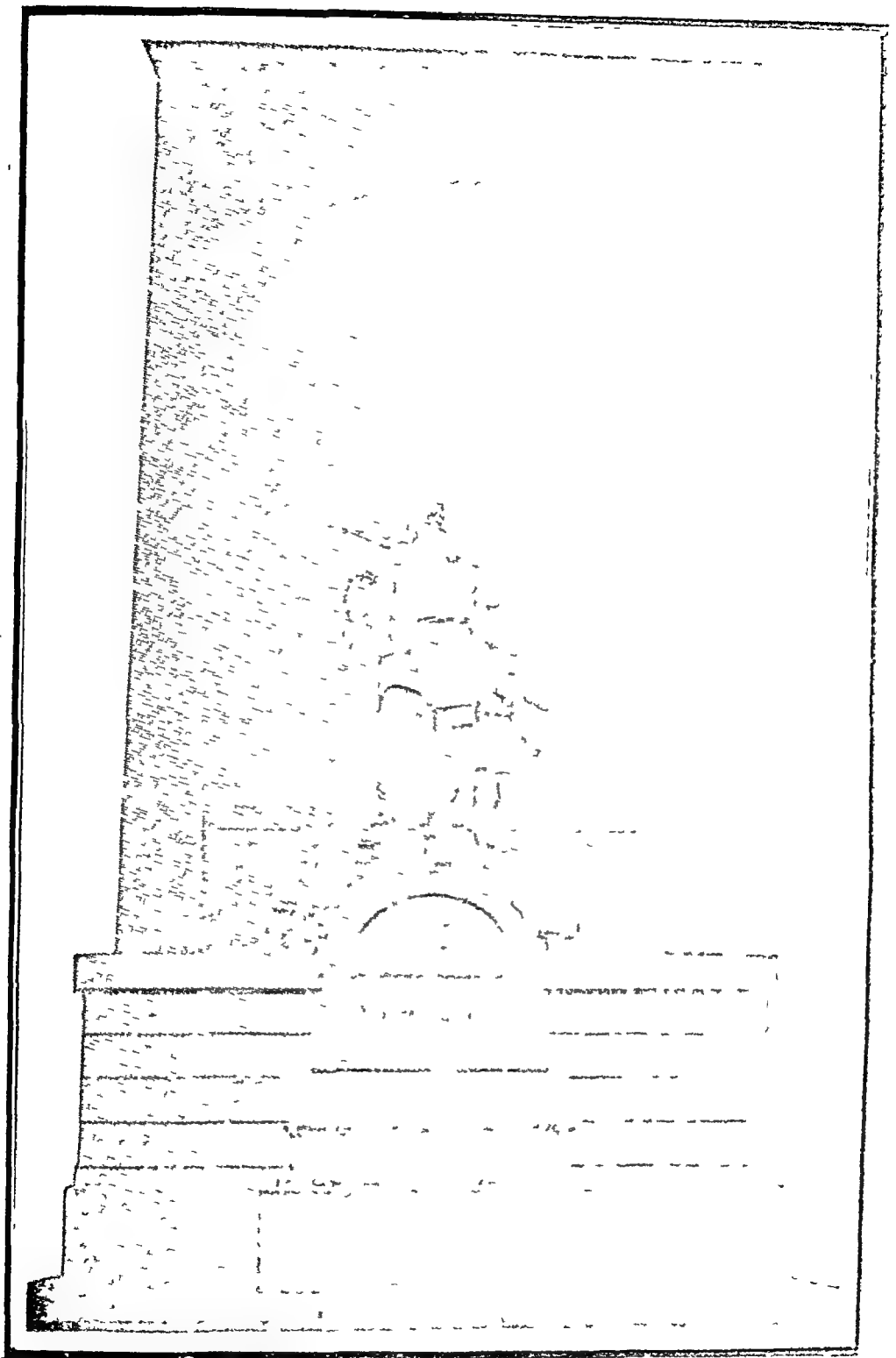
વાલ્ટર ક્રુઝસ્ટ : (પિતાપુત્રને) બાળકો ! મારા પ્રિય બાળકો !

પ્રાઉફફાખર : ભગવાનનો આભાર માનો !

લોઈટહોલ્ટ : આબાહ નિશાન ! અનંત કાળ સુધી માનવી એને યાદ કરશે.

રૅડોલ્ફ ડર હારાસ : આ પર્વતો ધરતી ઉપર હશે ત્યાં સુધી આ બાણાવળી ટૅલનાં આખ્યાન ગવાશે.

[ગૅસ્લરને લીમ્બુ પહોંચાડે છે.]

“આ પર્વતો ધરતી ઉપર રહે ન્યા મુઠ્ઠી
આ આશુવળી ટેલના આખ્યાન ગવાગે

વિલહિત્ત ટેલ

આંગળી કરી) આ લોકના જેવો હું હથિયાર વગરનો નથી.

મારી પાસે તલવાર છે, અને જે મારી પાસે આવશે —

પ્રાઉફફ્રાખર (જોલી ઉઠે છે) : લીમ્બુ પડયું !

[લોકનું ધ્યાન આ જાણુએ રોકાયું છે તે રૂઝ્મ તથા સુગાની વચ્ચે જટા પડે છે તે વેળાએ ટૅલ નિશાન તાકે છે.]

રોઈઝલમાન : છોકરો જીવતો છે !

અનેક જણ. લીમ્બુ ચીરાઈ પડ્યું છે !

[વાલ્ટર કુઈર્સ્ટને તમ્મર આવે છે તે પડી જવાની તૈયારીમાં છે જટા આવીને તેને ઝીલી લે છે.]

ગૅસ્લર (આશ્ચર્ય પામે છે) : લીમ્બુ ચીરાઈ પડ્યું ? હેં ! એ અમરંગી !

જટા : છોકરો જીવતો છે ! શાન્ત થાઓ, સુપિતા !

વાલ્ટર ટૅલ (લીમ્બુ લેઈને કુદતો આવે છે) : જાણુ, આ રહ્યું આ લીમ્બુ; હું તો જાણુતો જ હતો કે તમે તમારા પુત્રને કદાપિ વીધો નહિ.

[ટૅલ, જાણુ જાણુની પાછળ જતો હોય એમ, આગળ વાકો વળી ઉભો છે. હાથમાંથી ધનુષ ઢળી પડે છે — દોડતા આવતા જાળકને જીવ્ય છે કે તરતજ હાથ પહોળા કરી સામો દોડે છે તે પ્રજ્વળ વાત્સલ્યે તેને ઉચકી લેઈ જાતી સાથે આપી લે છે, એવી જ સ્થિતિમાં ગત્તે જણુ શિથિલ થઈ જમીન ઉપર ઢળી પડે છે. પીગળી જતે હૃદયે સૌ જોઈ રહે છે.]

જટા : ભલા ભગવાન !

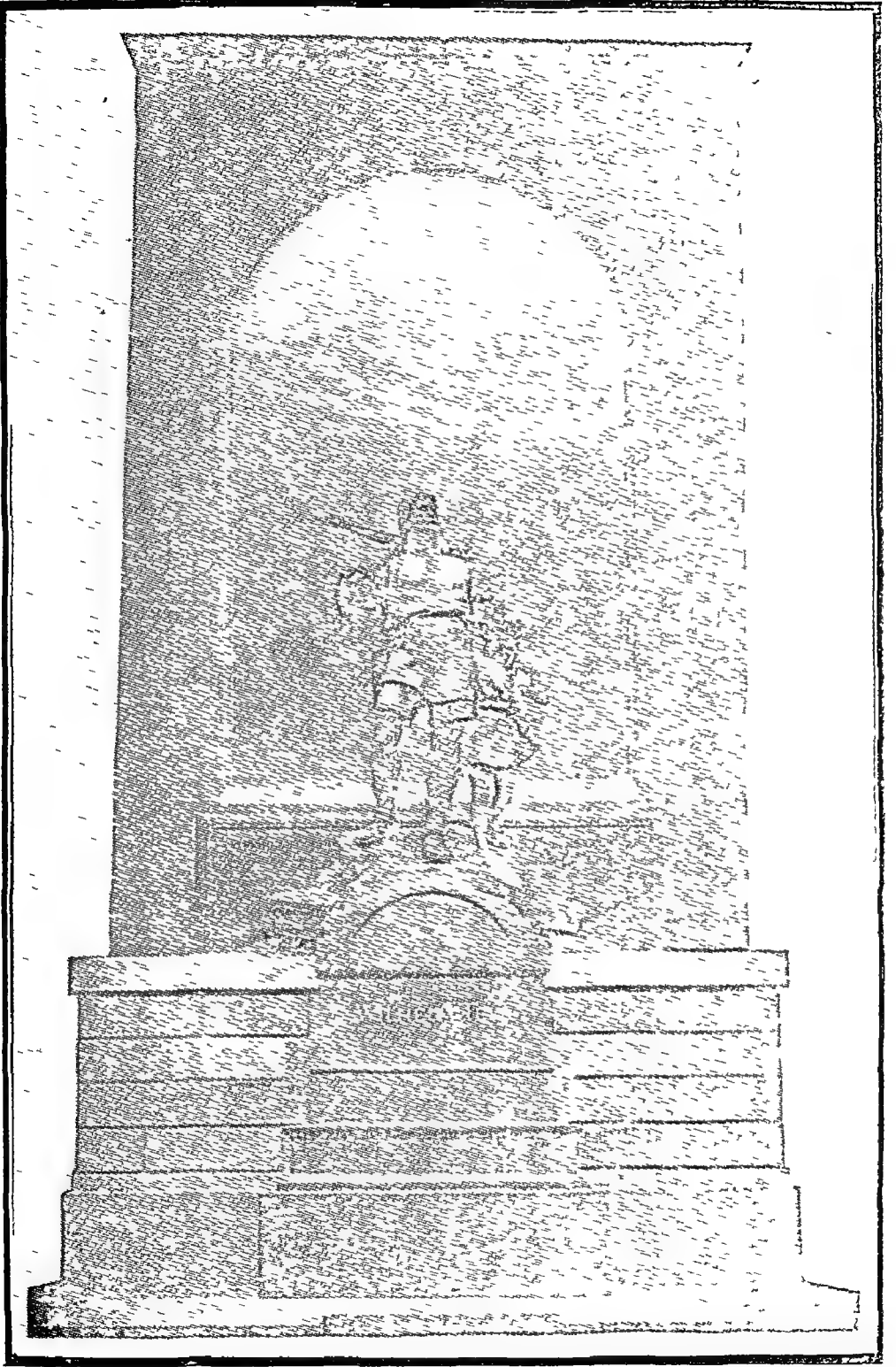
વાલ્ટર કુઈર્સ્ટ : (પિતાપુત્રને) જાળકો ! મારા પ્રિય જાળકો !

પ્રાઉફફ્રાખર : ભગવાનનો આભાર માનો !

લોઈટહોલ્ટ : આખા નિશાન ! અનંત-કાળ સુધી માનવી એને યાદ કરશે.

રૅડ્ડેફ ડર હારાસ : આ પર્વતો ધરતી ઉપર હશે ત્યાં સુધી આ જાણુવળી ટૅલનાં આખ્યાન ગવાશે.

[ગૅસ્લરને લીમ્બુ પહોંચાડે છે.]

“ આ પર્વતો ધરતી ઉપર હશે ત્યા સુધી
આ બાણાવળી ટેલના આખ્યાન ગવાશે ”

ગેસ્લર : હા પ્રભુ, લીમ્બુ વચ્ચોવચથી ચીરી નાખ્યું છે! આખાદ ઘા કર્યો છે! એનાં વખાણુ કર્યા વિના ના ચાલે!

રોઇઝલમાન : ઘા તો આખાદ થયો છે, પણ જેણે આને ઘળાત્કારે આ કાર્ય કરાવી પ્રભુને પણ તાવી જોયો છે તેનું ભલું નહિ થાય!

પટાઉક્રફાખર : શાન્ત થાઓ; ટેલ, ઉભા થાઓ; શૌર્યથી તમે તમારી જાતને મુક્ત કરી છે, હવે ઘેર જવાને તમે સ્વતન્ત્ર છો.

રોઇઝલમાન : ચાલો, ચાલો; માતાને એમનો પુત્ર સોંપીએ!

[નેઓ જવા માટે છે]

ગેસ્લર : ટેલ, સાંભળ!

ટેલ : (પાછો વળે છે.) શી આજ્ઞા, પ્રભુ?

ગેસ્લર : બીજું એક બાણ કમરપટામાં તેં ખોશી રાખ્યું હતું—હા, હા; મેં બરાબર જોયું હતું—શો હેતુ હતો એનો?

ટેલ : (કંઈક ગભરાઈને) પ્રભુ, એ તો અમારો શિકારીઓનો એવો સમ્પ્રદાય છે.

ગેસ્લર : ના ટેલ, એ ઉત્તર હું માનતો નથી; એનો કંઈ બીજો જ હેતુ હોવો જોઈએ. ટેલ, વિનાસક્રોએ વિનાભયે સાચે-સાચું કહી દે! ગમે તે હશે તોપણ તારા જીવનનું તને અભયદાન આપું છું; શા માટે એ બીજું બાણ હતું?

ટેલ : ઠીક, ત્યારે પ્રભુ; તમે મને મારા જીવનનું અભયદાન આપ્યું છે જ, ત્યારે તો હું તમને સમૂળી સાચી વાત કહી નાખીશ. (કમરપટામાંથી બાણ ખેંચી કાઢે છે અને સુગા ઉપર ભયંકર દૃષ્ટિએ જોતો ઉભો રહે છે) જો મારા બાણથી મારો પુત્ર વીંધાઈ પડ્યો હોત, તો આ બીજા બાણથી તમને વીંધી નાખત, અને ખરેખરાત! તમને વીંધવામાં તો નિષ્ફળ નાજ જાત.

જેસલર: લલા, ટેલ, મેં તને વીરોચિત વચન આપ્યું છે અને તે હું પાળીશ જ-પણ હું તારો ફાટ હેતુ સમજી ગયો છું; ત્યારે તો હવે તને મારી સાથે લેઈ જઈશ, તને એવે નિર્ભય સ્થાને મુકી દેઈશ કે સૂર્યચંદ્ર પણ તને જોઈ શકે નહિ અને એમ કરીને તારા બાણથી હું નિર્ભય થઈશ. સિપાઈઓ પકડો એને! બાંધો એને!

[ટૂંકને બાંધે છે.]

પટાઉક્ષ્ણખર: એમ કેમ, પ્રભુ? જે માણસ ઉપર પ્રભુનો^{૨૧૬} હાથ પ્રકટ રીતે ઉતર્યો છે, તેના ઉપર તમે હાથ નાખવાનું સાહસ કરો છો?

જેસલર: પ્રભુ એને બીજી વાર બચાવે છે કે કેમ તે પણ હવે જોઈશું! એને મારા^{૨૧૭} નાવ ઉપર લેઈ ચાલો! એની સાથે જ હું જાઉં છું, હું પોતે એને કુઇસનાખટ લેઈ જઈશ.

રૌઇઝલમાન: એમ કરવાનો તમને અધિકાર નથી. ખુદ સમ્રાટ-ને^{૨૧૮} પણ એ અધિકાર નથી. અમારા સ્વાધીનતાના લેખ વિરુદ્ધ એ વાત છે!

જેસલર: એ તમારા લેખ છે ક્યાં? સમ્રાટે એને તાબા કરી આપ્યા છે? ના, કદાપિ નહિ-આજ્ઞાંકિત બનેો તોજ એ

*—

૨૧૬ પટાઉક્ષ્ણખર માને છે કે પ્રભુની કૃપાથી લીમ્બુને ટેલ આગાદ વીધી શક્યો, અને તેથી પ્રભુએ એના તરફ ન્યાય ઉતાર્યો.

૨૧૭ સુબાને એના ઉપયોગ માટે રાજનૌકા મળી હતી. અક ૪, પ્રવેશ ૧મા આ વિષે માછીનો બાળક ઉલ્લેખ કરે છે: ‘એ તો ઉરીની રાજનૌકા’ (પૃ. ૧૨૨, પ ૨૩ જોશો)

૨૧૮ તેમના સ્વતંત્રતાના લેખ પ્રમાણે કોઇપણ માણસને પ્રાન્ત બહાર કદ દૂરી જવાય નહિ. ઇ મ ૧૨૯૧ના લેખ પ્રમાણે વનપ્રદેશોમા વિદેશી ન્યાયાધીશ આવી શકે નહિ, અને સખનો અમલ કરવા પ્રાન્ત બહાર કોઇને લેઈ જવાય નહિ. કુઇસનાખટ શ્વીટ્સમા આવ્યુ ને અત્યારે અપરાધ તો ઉરીમા બને છે.

કૃપા તમે પામો. તમે સૌ સમ્રાટના વિદ્રોહી બન્યા છો, ભયંકર ધૃષ્ટતા ધારણ કરી છે. હું તમને બધાને ઓળખું છું, હું તમારાં હૃદય સમજું છું, તમારા બધામાંથી અત્યારે તો એને જ લેઈ જાઉં છું; પણ એના અપરાધમાં તમે સૌ ભાગીદાર છો, ડાહ્યો હોય તેણે ચુપ રહેતાં અને તાબે થતાં શીખવું. (ઓ ચાલ્યો જાય છે. ગર્ટા, ૨૧૯ રૂન્સ, હારાસ અને સેવકો એની પાછળ જાય છે ક્રીમહાર્ટ અને ડોઈટહોલ્ટ પાછા ત્યાં જ ઉભા રહે છે)

વાલ્ટર પ્રુઈસ્ટ (અત્યંત વેદાળ) : પતી ગયું ! એણે તો મારો ને મારા સમસ્ત ઘરનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે !

પ્રાઉફફાબર (ટૂંકાને) : અરે એ જીલમગારને તમે ખીજવ્યો જ શા માટે ?

ટૅલ : જેને મારી પીડાની લાગણી છે તે સૌ શાન્ત થાઓ !

* —————

૨૧૯ ગર્ટા ને વળી રૂન્સ પણ ગૅસ્લરની પાછળ જાય છે એ અનુગતું લાગે છે. એનું સ્પષ્ટીકરણ એ રીતે થઈ શકે કે હાન્સબુર્ગની પ્રતમા આની ઉપર રંગભૂમિની સૂચના લખી છે કે “ એ (ગૅસ્લર) જાય છે, ત્યારે ગર્ટાના હાથ ઝાંચે છે ને તેને પોતાની સાથે લેતો જાય છે. રૂન્સ તેની (ihr) પાછળ જવા માડે છે. સ્ત્રીજનો આડે આવે છે. સ્ત્રીજનો : ‘ અરે એને (ihn) બચાવો, ઉમરાવ, બચાવો એને (ihn) ’ રૂન્સ છુટો થાય છે ને ગર્ટાની પાછળ જાય છે ” ‘ રૂન્સ તેની (ihr) પાછળ જવા માડે છે, ’ એમાં જે ihr છે તે ડોઈચ વ્યાકરણ પ્રમાણે ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, નારીજાતિ, ચોથીનું એકવચન છે ન ‘ ગર્ટાની પાછળ જાય છે ’ એટલે એ તો સ્પષ્ટ છે કે રૂન્સ ગર્ટાની પાછળ જાય છે, પણ ‘ અરે એને (ihn) બચાવો, ઉમરાવ, ’ એમાં જે ihn છે તે ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, બીજીનું એકવચન છે; એટલે સ્ત્રીઓ તો ટૂંકાને બચાવવાનું કહે છે. પણ ગૅસ્લર ગર્ટાને હાથ પકડી ખેંચી જાય છે તે જ વેળાએ સ્ત્રીઓ બચાવવાની ખુમે પાડે છે તેથી ગર્ટાને બચાવવાની હોય એમ એણે માની લીધું હોય. ટીકાકારોમા આને માટે મતભેદ છે.

ષ્ટાઉક્ષ્કાખર: અરેરે, હવે તો સૌ, સૌ પતી ગયું! તમારી^{૨૨૦}

સાથે અમે સૌ બંધનમાં પડ્યા, દાસત્વમાં પડ્યા!

દેશજનો (ટલને વીંટી વળે છે) : અમારી છેવટની આશા,^{૨૨૦} તે

હવે તો તમારી સાથે જ ચાલી જાય છે!

લોમટહોલ્ટ (પાસે આવે છે) : ટલ, તમારી મને દયા આવે છે,

પણ મારે આજ્ઞા પાળવી પડે.

ટલ : સુખી રહો.

વાલ્ટર ટલ (અત્યંત વેદનાએ એને વળગી પડે છે) : પિતા, ઓ

પિતા, વહાલા પિતા!

ટલ (આકાશ ભણી હાથ ઉઠા કરે છે) : ત્યાં ઉપર તારા પિતા છે,

તેને સમર.

ષ્ટાઉક્ષ્કાખર: ટલ, તમારાં પત્નીને કશું કહેવાનું નથી?

ટલ (વાતસલ્યભાવે બાળકને હૈડા સાથે ચાંપે છે) : બાળક બચી ગયો છે,

મને ભગવાન સહાય થશે.^{૨૨૧}

[છુટો થાય છે ને સૈનિકાની પાછળ જાય છે.]

*—————

૨૨૦ ષ્ટાઉક્ષ્કાખરને ટલ ઉપર બહુ આશાઓ હતી અને એ જાણતો હતો કે એ કાર્યકુશળ છે. અં. ૧, પ્ર. ૩માં એ એનો સવાદ બેવાથી સ્પષ્ટ થશે. લોકને પણ એવી જ આશા હતી, એમ એના પછી દેશજનો બોલે છે એ ઉપરથી સમજી શકાય છે.

૨૨૧ આ ટલનો સંદેશ છે.

પ્રવેશ ૧

સ્થળ : શીરવાટખેડર સરોવરને પૂર્વ કિનારે. ૨૨૨ પશ્ચિમ દિશાએ વિચિત્ર આકારના ઉસા ખડકોથી પાછળનું દૃશ્ય ગંધ થઇ જાય છે. સરોવર ઉછળે છે, પવન ભેરથી પુકાય છે તે ભયંકર ગર્જનાઓ થાય છે, વચ્ચે વચ્ચે વિજળીઓ અને કાટકા થાય છે. કુન્સ દ્વાન ગેર્સાઉ, માછી ૨૨૩ અને માછીતો ૨૨૪ છોકરો પ્રવેશે છે.

કુન્સ : મેં મારી આંખે જોયું ને! મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો ; મેં તમને કહ્યું તેમજ બન્યું છે.

માછી : સ્વતંત્રતા માટે ખરેખરી જફર હતી ત્યારેજ ટંલને-દેશના સૌથી એ ઉત્તમ માનવીને, સૌથી બળીઆ વીરને - પકડીને કુઇસનાખટ લેઇ ગયા.

કુન્સ : સુખો પોતેજ એને સરોવરમાં લઇ આવ્યો ; હું ફલુઇ-લનથી નિકળ્યો, ત્યારે એ લોક વહાણ હંકારવાની તૈયારીમાં હતા ; પણ વળી તોફાન એવું તો જળરહસ્ત છે કે મારે પણ નાહુટકે જમીન ઉપર ઉતરી જવું પડ્યું. એ તોફાનથી વખતે એમનો પ્રવાસ અટકી પણ પડે.

*—————

૨૨૨ ફલુઇલન અને પ્લુનન વચ્ચે સિસિકાન ગામ પાસે ; નકશો ભેશો.

૨૨૩ ફઇડી, અંક ૧, પ્રવેશ ૧માં આવે છે તેજ. કારણકે આજ પ્રવેશમાં આગળ ઉલ્લેખ છે (નોંધ ૨૪૧) તે ઉપરથી જણાય છે કે એ ફઇડીની સલામાં હાજર હતો અને આપણે જણીએ છીએ કે ફઇડીમાં ફઇડી સિવાય બીજો કોઇ માછી હતો નહિ. ફઇડી માછી છે, તેમજ નાવિક પણ છે.

૨૨૪ ફઇડી એને આ પ્રવેશને અન્તે ચેની નામથી જોવાવે છે, એટલે સંદેહ નથી કે માછી અને આ છોકરો, એ જન્મે પાત્રો અં. ૧, પ્ર. ૧માં આવે છે તેનાં તેજ છે.

માછી : ટૅલ ખેડીઓમાં પડ્યો, સુખાના કળજમાં પડ્યો ! ખરું કહું છું કે એ એને એવી જગ્યાએ ખોશી ઘાલશે કે દિવસનું અજવાળું પણ એ જોવા નહિ પામે; કારણ સુખો ખીએ છે કે છંછેડાએલો માનવી સ્વતન્ત્ર રહે તો ખરાખર વેર વાળે.

કુન્સ : સાંભળ્યું છે કે આટિંગહાઉઝનનો વૃદ્ધ ઉમરાવ મરણ-પથારીએ પડ્યો છે.

માછી : ત્યારે તો આપણી આશાનું છેવટનું^{૨૨૫} લાંગર પણ ઉપડી જાય છે ! લોકના હકને માટે ખુમ ઉઠાવનાર એ જ માત્ર ઉમરાવ હતા.

કુન્સ : તોફાન તો વધ્યું જ જાય છે. રામરામ લાઇ ! ગામમાં^{૨૨૬} ક્યાંક ઉતારો શોધી લેઉં, કારણકે આજે જવાનો ત્રિચાર તો હવે માંડી જ વાળવો પડશે.

[જાય છે.]

માછી : ટૅલ કેદમાં ગયો ને ઉમરાવ સ્વર્ગમાં ગયા ! અભાગીઆ કપાળમાં શુંયે લખાયું હશે ! જીલમ, ફેંકી દે તારી લાજ ! ખોલતુ મોં^{૨૨૭} અન્ધ થઈ ગયું છે, દેખતી આંખ^{૨૨૮} કુટી ગઈ છે, સાંને તારનારનો હાથ^{૨૨૯} આજ ખેડીએ જડાવ્યો છે !

* —————

૨૨૫ આ ઉપમા નાવિકસહજ છે.

૨૨૬ સિમિદ્રાન ગામમાં.

૨૨૭ અગત્ય આટિંગહાઉઝન દેશના હકને માટે ખોલતો હતો ; અ ૨, પ્ર ૧ નોંધો

૨૨૮ ગમે તો લાલકનવાળો લાઘવિક, જેની આખો સુખાએ તેના પુત્ર મેલ્ટાઇઝને દોષે ફેડી નાખી હતી, કે ગમે તો રૂડન્સ જે ઓઇસ્ટરરાઇપને તેને અન્ધ અન્ધ બની ગયો હતો (પૃ ૫૩, પ. ૧), અને જેના એ અધકારના પડના પછીયા છુટી ગયા હતા (પૃ ૯૬, પ ૧૭-૧૮ ; પૃ ૧૧૩, પ. ૪-૫)

૨૨૯ ટૅલ

બાળક : બરફ પડે છે. બાપુ, ધરમાં^{૨૩૦} આવો, ઉઘાડામાં ઉભું રહેવા જેવું નથી.

માછી : ૨૩^૧વાયુઓ, વહો તમે! વિજળીઓ, બળી ઉઠો તમે! વાદળાં, ફાટો તમે! આકાશના મુશળધાર વરસાદ, ધરી પડો તમે નીચે, ડુબાડી દો ધરતીને! જન્મનારી પ્રજાને બીજમાત્રથી વિદારી નાખો! કુદરતનાં વિકરાળ તત્ત્વો! તમારું રાજ્ય થાઓ! મહાવનના રીંછલોંક, જુના કાળનાં વરુઓ, તમે પાછાં આવો, આ ભોંય તમારી છે! સ્વતંત્રતા વિના અહીં રહેવું કેને ગમે!

બાળક : સાંભળો તો ખરા, કોતરોમાંથી કેવા લયંકર અવાજ ઉઠે છે! પાણીના વમળથી કેવો નાદ થાય છે! આ ખીણમાં આવું તોફાન તો કદી ચે થયું જોયું નથી!

માછી : પોતાના બાળકનું માથું તાકવું? કોઈ પિતાને આવો હુકમ તો થયો સાંભળ્યો નથી! અને ત્યારે શું ખુદ-કુદરત પણ ક્રોધ કરીને આવા જુલમ સામે નહિ ઉઠે? અરે જો આ બરફો સરોવરમાં નમી પડે, પેલા પહાડ, સર્જ્યા તે દિવસથી આજ સુધી કદી પીગળ્યા નથી એવા પેલાં બરફના બુરજો કદી તેમનાં શિખરોથી પીગળી પડે, પર્વતો કદી તુટી પડે, પુરાતન ખીણો પુરાર્થ જાય, ફરી જળપ્રલય આવી પ્રાણીમાત્રને પોતાના પેટમાં ઉતારી જાય, તો નવાઈ શી!

[ધંટનો અવાજ સંભળાય છે.]

✽ —————

૨૩૦ અ. ૧, પ્ર ૧ને અંતે અશ્વારોએ કપડીની ઝુંપડી ગાળી નાખ્યા પછી સંભવે છે કે જોણે અહીં ગાંધી હોય.

૨૩૧ શેક્સપીયરના 'કિંગ લીઅર'ના અ. ૩, પ્ર ૨માં આવતી Blow winds and crack your cheeks! rage! blow! આદિ પંક્તિઓ સાથે આ સરખાવાય.

બાળક: સાંભળો, પર્વત ઉપર કોઈ ઘંટ વગાડે છે. નક્કી કોઈ વહાણ જોખમમાં આવી પડ્યું દેખાતું હશે અને ભગવાનની પ્રાર્થના કરાય એટલા માટે ઘંટ વગાડે છે.

[ઉચે ખડક ઉપર ચઢે છે]

માછી: અધવચ માર્ગે જે વહાણ આ ભયંકર હિંદોળે ચઢ્યું હશે, એના ભોગ મજ્યા સમજો!^{૨૩૨} સુકાનેય કામ ના લાગે ને સુકાનીયે કામ ના લાગે, કારણકે તોફાનજ અત્યારે તો રાજ છે; માનવી તો માત્ર દડો છે ને એ દડે પવન ને મોજાં ખેલે છે. એને આદરભાવે સોડમાં લે એવું કોઈ ખંદર, એની આગળ પાસે કે છેટે, છે નહિ! દુર્ગમ અને વિકટ આ ઉભા ખડકો તો એની સામે અનાદરભાવે તાકી રહે છે, ને માત્ર પોતાની વજ્રસમાન કઠોર છાતી દેખાડે છે.

બાળક (ડાળી યાજુએ આગળી કરી): બાપુ, પેલું વહાણ! ફલુધલન તરફથી આવે છે.

માછી: એ ખિચારા લોકને ભગવાન સહાય થાઓ! જે તોફાન એકવાર આ સાંકડા પ્રદેશમાં ઘેરાઈ પડ્યું, - તો જાણે કોઈ વિકરાળ પ્રાણી પોતાના પાંજરાના સળીઆ તોડી નાખવા જોર કરે એવું જોર કરશે; ગાજશે ને છુટી જવાનો માર્ગ જોળશે; પણ નિકળી શકશે નહિ, કારણકે ચારે દિશામાં ખડકોનો કિલ્લો બની રહ્યો છે, ગગન સુધી એ સાંકડા માર્ગ ઉપર ભીંતો ચણાઈ ગઈ છે.

[ઉચે ખડક ઉપર ચઢે છે]

બાળક: બાપુ, એ તો ઉરીની રાજનૌકા; રાતા તુતકથી^{૨૩૩} ને એના વાવટાથીજ ઓળખાઈ આવે છે

*:-----
૨૩૨ અ ૧, પ્ર. ૧માં રૂઢીનો ભીરુ સ્વભાવ પ્રકટ થયો છે તેવો જ અહીં પણ પ્રકટ થાય છે અને તે ઉપરથી પણ માની શકાય કે આ પ્રવેશનો માછી તે રૂઢીજ છે.

૨૩૩ ગમે તો તુતક રાતે રંગે રંગ્યું હોય કે ગમે તો તે ઉપરની ઓરડીનું છાપડું રાતુ રંગ્યું હોય.

[ટલ ધનુપગાણ લેઈ પ્રવેશે છે. ઉતાવળે પગલે એ ચાલ્યો આવે છે, ચકિત દષ્ટિએ ચારે ગાળુએ જુઓ છે, આવેશમય ચાળા કરે છે. રગભૂમિને મધ્યભાગે આવીને પડતુ મેલે છે, હાથ જમીન ઉપર પહોળા રૂઝ કરે છે, ને પછી આકાશ તરફ ઢાંગ્યા કરે છે]

બાળક (એને જોઈને): બાપુ, જુઓ તો ખરા, પેલો ઘુંટણીએ પડે છે એ કોણ છે?

માછી: ધરતીને એ બે હાથે ઝાલે છે! રૂઝ ગાંડો થઈ ગયો હોય એવો દેખાય છે.

બાળક: આ શું! બાપુ! બાપુ, આવો ને જુઓ તો ખરા!

માછી (પાસે આવીને): કોણ એ? ભલા ભગવાન! શું! ટલ?

અહીં શી રીતે આવ્યા? બોલો!

બાળક: તમને બાંધીરૂંધીને વહાણ ઉપર નહોતા લેઈ ગયા? રૂઝ

માછી: તમને કુદસનાજીટ નહોતા લેઈ જતા?

ટલ (ઉભો થાય છે): હું છુટી આવ્યો છું.

માછી અને બાળક: છુટી આવ્યા? ચમત્કાર ભગવાનનો!

બાળક: તમે આવ્યા ક્યાંથી?

ટલ: એ વહાણમાંથી.

• માછી: શું?

ટૅલ : દયાળુ પ્રભુનું નિર્માણ એવું—સાંભળો !

માછી અને બાળક : હા, બોલો, બોલો !

ટૅલ : આલ્ટોર્ફમાં જે જે બન્યું એ તો તમે જાણો છો ને ?

માછી : એ તો બધું જાણું છું ; બોલો, પછી ?

ટૅલ : પછી તો સુખાએ મને પકડાવ્યો અને બધાવ્યો, મને એના કિલ્લા કુઈસનાખટમાં લઈ જવાનો હતો.

માછી : અને તમને લેઈને ફ્લુઇલનથી એ વહાણે ચઢ્યો, એ બધું તો અમે જાણીએ છીએ ; પણ તમે નાશી છુટ્યા શી રીતે એ તો કહો !

ટૅલ : દોરડાંથી ખુબ બાંધીને મને વહાણમાં નાખ્યો ; હું તો જાણે અનાથ થઈ ગયો, માર્યો જ ગયો ! સૂર્યનો આનંદજનક પ્રકાશ ફરી પામવાની, સ્ત્રીસંતાનનાં વહાલાં મોં ફરી નિહાળવાની આશા મેં તો છોડી દીધી અને પાણીના પટ ઉપર નિરાશાથી જોઈ રહ્યો.

માછી : અરે દુખિયારા માનવી !

ટૅલ : સુખો, રૂઝડક ડર હારાસ અને રાજસેવકો—અમે સૌ એમ ને એમ આગળ આલ્યા. માફ ધનુષ ને ભાથું સુકાનની પાસે નીચે પડ્યું હતું. એમ લઘુ આકસનના ખુણા આગળ અમે જઈ પહોંચ્યા. પ્રભુનું કરવું તે ગોટહાર્ટના કોતરમાંથી અકસ્માત એવો તો સખત વાયરો છુટી આવ્યો કે બધા ખલાસીઓના મોતીઆ મરી ગયા, બધાને લાગ્યું કે હવે તો ભુંડે મોતે મરવાના ! તે વારે એક સેવક સુખા પાસે ગયો ને તેને આમ કહેતાં મેં સાંભળ્યો : ‘પ્રભુ, તમે જુઓ છો કે તમે અમે બધા સંકટમાં છીએ, આપણે બધા મોતના જડખામાં લટકીએ છીએ. બિચારા ખલાસીઓય જાણતા નથી કે આ મહાસંકટમાં શું કરવું, શઠ કેણી ગમના ફેરવવા ; પણ અહીં ટૅલ છે—એ કાંડાળળીઓ છે અને

[ટૅલ ધનુષ્યાણ લેઇ પ્રવેશે છે ઉતાવળે પગલે એ ચાલ્યો આવે છે, ચક્રિત દષ્ટિએ ચારે ગાળુએ જુએ છે, આવેશમય ચાળા કરે છે. રગભૂમિને મધ્યભાગે આવીને પડતુ મેલે છે, હાથ જમીન ઉપર પહોળા રૂડ કરે છે, ને પછી આકાશ તરફ જાગ્યા કરે છે]

બાળક (એને જોઇને) : બાપુ, જુઓ તો ખરા, પેલો ઘુંટણીએ પડે છે એ કોણ છે ?

માછી : ધરતીને એ બે હાથે ઝાલે છે !^{૨૩૭} ગાંડો થઇ ગયો હોય એવો દેખાય છે.

બાળક : આ શું ! બાપુ ! બાપુ, આવો ને જુઓ તો ખરા !

માછી (પાસે આવીને) : કોણ એ ? ભલા ભગવાન ! શું ! ટૅલ ? અહીં શી રીતે આવ્યા ? બોલો !

બાળક : તમને બાંધીફાંધીને વહાણ ઉપર નહોતા લેઇ ગયા ?^{૨૩૮}

માછી : તમને કુદસનાખટ નહોતા લેઇ જતા ?

ટૅલ (ઉભો થાય છે) : હું છુટી આવ્યો છું.

માછી અને બાળક : છુટી આવ્યા ? અમત્કાર ભગવાનનો !

બાળક : તમે આવ્યા ક્યાંથી ?

ટૅલ : એ વહાણમાંથી.

• માછી : શું ?

બાળક (તરતજ) : સુખો ક્યાં છે ?

ટૅલ : મોજાં ઉપર મથ્યા કરે છે.

માછી : ખરેખાર ? પણ તમે ? તમે આવ્યા શી રીતે અહીં ? તમારી બેડીઓમાંથી અને આ તોફાનમાંથી તમે છુટી આવ્યા શી રીતે ?

*

^{૨૩૭} જાણે પાણી ઉપરથી ગયીને સલામત ધરતી ઉપર આવ્યો, તેથી એને પકડી લેતો હોય એવો ભાવ છે

^{૨૩૮} સુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશો.

માછી : ટલ, ટલ, પ્રભુએ ચોકળો ચમત્કાર કર્યો છે, તમારા ઉપર દયા કરી છે ! આવું તો સ્વપ્ને પણ માની શકું નહિ ! પણ ખોલો, હવે ક્યાં જવા ધારો છો ? કારણકે સુળો આ તોફાનમાંથી એક વાર બચ્યો, તો તમે ક્યાંય સલામત નથી

ટલ : હું વહાણમાં બધાએલો પડ્યો હતો, ત્યારે એને મેં એમ કહેતાં સાંભળ્યો હતો કે પુનન બંદરે ઉતરીને ત્યાંથી મને શ્વીટ્સમાં થઈને^{૨૪૦} કિલ્લે લઈ જવાનો હતો.

માછી : ત્યાંથી એ પગરસ્તો લેશે ?

ટલ : એનો વિચાર તો એવો છે.

માછી : અરે, ત્યારે તો એકદમ સંતાઈ જાઓ, વાર કરો ના ! ભગવાન એનાં પજામાંથી તમને બે વાર નહિ બચાવે !

ટલ : આટલું અને કુઈસનાખટ જવાનો દુકામાં દુકો રસ્તો કયો ?

માછી : રાજમાર્ગ તો ઘાઈનન ઉપર થઈને છે, પણ મારો આ છોકરો તમને એક દુકો ને છુપે રસ્તે લોવર્સ ઉપર થઈને લેઈ જશે

ટલ : (એના હાથમાં પોતાનો હાથ મુકે છે) પ્રભુ તમને તમારા ભલા કામનો બદલો આપે. રામરામ ! (જાય છે તે વળી પાછો વળે છે.) રૂઢ્ઢીમાં પ્રતિજ્ઞા લેવામાં તમે હતા, નહિ ? મને લાગે છે કે લોક તમારું પણ નામ દે છે.

માછી : હું ત્યાં હતો અને બન્ધન પાળવાની પ્રતિજ્ઞા^{૨૪૧} લીધી છે.

*—————

૨૪૦ શ્વીટ્સમાં પુનન-ઝેન-બાઇનન (બાઉક્ષખરનું ગામ)-
આટલું-ઇમનઝે અને ત્યાંથી કુઈસનાખટ ; નકશો જોશો

૨૪૧ તોધ ૨૨૩ જોશો.

વહાણને સારી રીતે હંકારી જાણે છે. આ સંકટના પ્રસંગમાં એનો ઉપયોગ કરી લેઈએ તો શું?' ત્યારે સુળા એમને કહ્યું: 'ટૅલ, આ તોફાનમાંથી અમને બચાવી લેવાની તું હિમ્મત કરતો હોય, તો તારાં બન્ધન છોડાવી દેઉં.' મેં જવાબ દીધો: 'હા પ્રભુ, મને વિશ્વાસ છે કે ભગવાનની કૃપાએ આપણને અહીંથી કાઢી જઈશ.' આથી મારા બંધ છોડી નાખવામાં આવ્યા, હું સુકાન પાસે જઈ ઉભો ને વહાણ બરાબર ચલાવવા લાગ્યો; પણ ત્રાંસી નજરે આજો વખત મારા ધનુષ ને ભાથા સામે જોયા કરતો, તેમજ પાસેના કાંઠા ઉપર પણ ઝીણી નજરે જોયા કરતો કે ક્યાંય કુદકો મારવાનો લાગ મળે એમ છે? એવામાં, એક નાનો સરખો સપાટ ખડક સરોવરમાં આગળ પડતો નજરે પડ્યો.

માછી: હા, મને ખબર છે, ગુરુ આકાશનની તળેટીમાં છે એ; પણ એ ખડક એવો તો સીધો છે કે વહાણમાંથી કુદકો મારી એના ઉપર ચઢી જવું એ મને તો વસમું લાગે છે.

ટૅલ: જ્યાં સુધી એ સપાટ ખડક પાસે અમે આવી પહોંચીએ ત્યાં સુધી વહાણના બલાસીઓને જોરથી હલેસાં મારવા મેં ટોક્યા કર્યું; મેં એમને સમજાવ્યું કે બધી મુશ્કેલીઓ ત્યાં ટળી જશે. ખૂબ જોરથી હલેસાં મારતા મારતા થોડી જ વારમાં અમે ત્યાં પહોંચ્યા; પછી મેં પ્રભુની પ્રાર્થના કરીને અને સાથે ખૂબ બળ કરીને સુકાનવાળો છેડો એ ખડકની પાસે આણ્યો. ત્યાં એકદમ માફ ધનુષ ને ભાથું ઉંચકી લેઈ કુદકો માર્યો ને એ ખડક ઉપર જઈ પડ્યો. કુદતાં કુદતાં મારી પાછળ પગને ધકેલે વહાણને પાણીમાં ખુબ જોરથી ધકેલી કાઢ્યું—હવે પ્રભુની ઈચ્છા હોય એમ એ ભલે રખડે!^{૨૩૯} આમ હું તો તોફાનના જીલમમાંથી અને માણસના એથી ચે ભયંકર જીલમમાંથી બચીને અહીં આવ્યો છું!

*

પીછું^{૨૪૩} હાલે છે! શાન્તિભરી નિદ્રા છે અને મ્હોં ઉપર આનન્દભર્યું સ્મિત છે.

[આઉમગાર્ટન ગારણા આગળ જાય છે, કોમની સાથે વાત કરે છે.]
વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ (આઉમગાર્ટનને) : કોણ છે ?

આઉમગાર્ટન (પાછો આવીને) : તમારી દીકરી હેડવિક, તમારી સાથે એમને કંઈક વાત કરવી છે ને આ છોકરાને મળવું છે.

[વાલ્ટર ટૅલ ઉભો થાય છે.]

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : એને શી રીતે આશ્વાસન આપી શકીશ? હું પોતેજ ક્યાં આશ્વાસન પામી શકું છું? આ બધી વેદના-એનો ભાર મારે માથે પડશે!

હેડવિક (અફર પેશી જઈને) : મારો દીકરો ક્યાં? લાવો મારે એને જોવો છે—

બટાઉફ્રાખર : શાન્ત થાઓ! અહીં મરણપથારી છે એનો જરા ખ્યાલ રાખો.

હેડવિક (છોકરા ઉપર પડતું મેલી) : મારા વેલ્ટી! બાપ, તું જીવતો છે?

વાલ્ટર ટૅલ (તેને વગગી પડી) : બા, બા!

હેડવિક : ખરેખર સાચું? તું સાજો છે? (ચિન્તાતુર દૃષ્ટિએ એના સામે જોઈ રહે છે) અને એ બની શકે? એ તને તાકે? બન્યું એ શી રીતે? અરેરે એમને હૃદય જ નથી—પોતાના દીકરા ઉપર પણ તીર તાકી શક્યા!

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : બહુ મુશ્કેલીએ, વેદનાથી ચીરાઈ જતે હૃદયે એમ કરવું પડ્યું હતું! ફરજ પડી તેથી તાક્યું હતું. ના તાકે તો બન્નેએ મરવું પડે!

* —————

૨૪૩ ત્યાં મરનારના મ્હો ઉપર પીછું મુકવાનો રિવાજ છે. તેથી જો તે જીવતો હોય તો તેના શ્વાસથી પીછું હાલે ને બગર પડે કે હજી તે જીવે છે આપણા દેશમાં નાક પાસે ૩ ધરવાનો રિવાજ છે.

ટૅલ: ત્યારે મારા ઉપર દયા કરીને ઉતાવળે પુછડાઈ ન જાઓ.
મારી સ્ત્રી મારે માટે બહુ ચિન્તા કરતી હશે, એને
ખબર આપો કે હું બચી છુટ્યો છું અને સારી રીતે
સંતાઈ બેઠો છું.

માછી: પંજુ પુછે કે તમે ક્યાં નાહા છો, તો શો ઉત્તર દેઉં?

ટૅલ: તેની પાસે મારો સસરા ને રૂઢીલીમાં પ્રતિજ્ઞા લેનારા
ખીજ પંજુ હશે. તેમને સૂચવજો કે બધા બહાદુર બનો,
શૂરા બનો; ટૅલ તો છુટ્યો છે ને કહીને કે એનું હથિયાર
એના હાથમાં છે. બાકીની વાતો તો થોડાજ વખતમાં મારી
તરફથી એ સાંભળશે.

માછી: તમારા મનમાં શું શું છે? મને ખુલ્લું કરી દો?

ટૅલ: ધાર્યું સફળ થશે તો સૌ જાણશે.

[ચાલ્યો જાય છે.]

માછી: યેની, ૨૪૨ એમને રસ્તો દેખાડજો. પ્રભુ એમની સાથે રહે!
જે જે એ માથે લેશે, તે તે સૌ પાર ઉતારશે!

પ્રવેશ ૨

સ્થળ: આટિગહાઉઝનનો દરબાર.

[પલંગમાં સુતેલો અમીર મરવાની તૈયારીમાં; વાલ્ટર કુઈસ્ટ,
ષ્ટાઉફફાખર, મેલ્ટાઇઝ અને આઉમેગાર્ટન એની ચારે બાજુએ વીંટાઈ
વળ્યા છે; વાલ્ટર ટૅલ મરનારની પાસે ધુંટણીએ પડ્યો છે.]

વાલ્ટર કુઈસ્ટ: બધું પતી ગયું, શ્વાસ બંધ થઈ ગયો છે!

ષ્ટાઉફફાખર: હજી શ્વાસ ગયો લાગતો નથી—જુઓ, હોઠ ઉપરનું

* —————

હિડવિક (એના તરફ દૂર છે અને ફાટી આખે એના સામુ તાડી રહું છું)
તમારા મિત્રની વેદનાને કારણે તમને આંસુ આવે છે? એ
વીરને બળાતકારે બાંધી નાખ્યો તે વખતે તમે બધા ક્યાં
ગયા હતા? કેમ તમે સહાય થયા નહિ? એમના ઉપર
થતો બુલમ તમે ઉભા ઉભા જોયા કર્યો; તમારા મિત્રને
તમારી વચમાંથી ખેંચી ગયા તે તમે નિરાંતે સહન કર્યું -
તમારા ઉપર એવો બુલમ થતાં મારા પતિ કદી જોઈ રહેલા?
સુખાના અશ્વારો તમારી પાછળ પડ્યા હતા ત્યારે સરોવરમાં
ભારે તોફાન મચી રહ્યું હતું તેવે પ્રસંગે પણ, માત્ર
ચિન્તાતુર હૃદયે એ જોઈ રહ્યા હતા? માત્ર ખાલી આંસુએ-
કાંઈ એમણે દયા બાધી હતી? બેરીછોકરાંને વિસારી
દેઈ એમણે તો નાવ લેઈ પડતું મેલેલું ને તમને બચાવેલા!

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૨ : અમે થોડા હતા, હથિયાર વિનાના હતા; એમને
બચાવવાનું સાહસ શી રીતે કરી શકીએ?

હિડવિક : (એની છાતીમાં પડતુ મેલીને) બાપુ, બાપુ, તમે પણ
એમને લેઈ જવા દીધા! દેશે, આપણે બધાંએ એમને
ગુમાવ્યા! આપણને બધાને એમની જરૂર છે; અરે, એમને
આપણી જરૂર છે. નિરાશામાંથી પ્રભુ એમના આત્માને
બચાવે! એમના એકાન્ત કેદખાનામાં કેઈ મિત્રનું આશ્વા-
સન એમને નહિ પહોંચી શકે - જો એ માંદા પડે તો! હાં,
લેજવાળા અંધારા કેદખાનામાં જરૂર એ તો માંદા પડવાના
- આદ્ય પર્વત ઉપરનાં ગુલાબ^{૨૪૫} જેમ લેજવાળી હવામાં
ફીકાં પડે ને ચીમળાઈ જાય, તેમ સૂરજના અજવાળા
વિના, મીઠી તાજી હવા વિના એ જીવી શકે નહિ. કેદી!
એ? સ્વતંત્રતા એ તો એમનો પ્રાણ છે, કેદખાનાની હવામાં
એ જીવી શકે નહિ!

*

^{૨૪૫} એ સાચેજ ગુલાબ નથી, rhododendron નામનું ફુલ છે
ને તે પર્વત ઉપર સમુદ્રપટથી ખેંચી ત્રણ હજાર ગજની ઉંચાઈએ ઉગે છે.

હિડવિક : હા, પણ એમનામાં બાપનું હૈયું હોત, તો એમ કરતા પહેલાં હબ્બર વળત પોતે મરવું પસંદ કરત !

બટાઉક્કાળર : પરિણામે સૌ સારું ઉતર્યું એટલા માટે કૃપાળુ ભગવાનનો તમારે ઉપકાર માનવો ઘટે.

હિડવિક : પણ પરિણામ શું આવી જત તે મારાથી ભુલી શકાય ? ભલા ભગવાન ! અને જાણે હું એંશી વર્ષની ડોશી થઈ છું, જાણે એ છોકરાને બાંધી ઉભો રાખ્યો છે અને એનો બાપ જાણે એના ઉપર નિશાન લે છે, અને એનું તીર આવી મારી છાતીમાં ચોંટે છે ! આવું નિરન્તર જોયા કરું છું. ૨૪૪

મૈલ્લટાલ : પણ બેન, તમે જાણો છો કે સુબાએ એમને કેવા ચીઢવ્યા હતા ?

હિડવિક : અરેરે, પુરુષનું હૃદય જ કઠોર છે ! જ્યારે એમના અભિ-માનને આવડે લાગે છે ત્યારે તે બીજું સૌ ભુલી જાય છે ; ક્રોધે આંધળા બની પુત્રના મસ્તક સાથે અને માતાના હૃદય સાથે પણ ખેલ કરવા મંડી પડે છે !

બાઉમગાર્ટન : તમારા પતિનું દુર્ભાગ્ય જોઈ કઠણ છે કે તેના ઉપર આવા સખત પ્રહાર કર્યા કરો છો ? એમની વેદનાને માટે તમને કંઈ જ લાગણી નથી થતી ?

*

૨૪૪ એની આંખ ઉઘાડી જતા, અતિ ઉન્મત્ત ભ્રમણાદશામાં, માન-સિક આખ સામે સ્પષ્ટ મૂર્તિમન્તરૂપે તરી આવેલું દૃશ્ય જુએ છે કે ‘જાણે દીકરાને ગન્ધ વડે બાધ્યો છે, એનો બાપ એને તાકતો ઉભો છે અને મૃત્યુબાણ બાળકને વાગવાને ગફલે વેદનાબાણ મારી પોતાની છાતીમાં વાગે છે એંશી વર્ષની ડોશી થઈશ તોય જાણે ભુલીશ નહિ, અને જાણે અત્યારે જ એંશી વર્ષની ડોશી થઈ છું તેવું આગેહુગ દેખું છું ’ એમ એના કહેવાનાં ભાવ છે કે રાજપુત્રીથી બાણ નહાતું માર્યું, બાળકને બાધ્યો નહોતો, સુબાના જીવમથી દયાવા ઉપરાત તેના વીરપુત્રે ઉછળીને પિતા પાગેથી તીવ્ર માગી લીધું હતું, એ એની માતા અત્યારે વેદનામય ભ્રમણા-બળને કારણે ભૂલી જાય છે.

ગઇ છે. વેદના અને સાથે જ સૌ આશાઓ પણ ચાલી ગઇ છે. (ગાળકની તરફ જુએ છે) આ બાળક કૈણ છે ?

વાલ્ટર કુઇર્સ્ટ : બાપુ, એને આશીર્વાદ આપો ! એ મારો ભાણેજ છે, નબાપો છે.

[હેડવિક ગાળકને લેઇને મરનારને પગે પડે છે.]

આટિંગહાઉઝન : અને તમને બંધાંને આજ નંબાપાં કરી જાઉં છું, મુકી જાઉં છું. માફ દુર્ભાગ્ય કે મારી છેવટની ઘડીએ દેશને પરાધીન બેઇ જાઉં છું ! જીવનની અંતયજે આવી પહોંચ્યો ને છતાંયે મારા મનમાંના બંધાંય મનોરથ મનમાં લેઇને જવાતું !

બટાઉફફાખર (વાલ્ટર કુઇર્સ્ટને) : સાચી સ્થિતિ જાણ્યા વિનાં વેદનામાં ને વેદનામાં એ ચાલ્યા જાય એ તો ઠીક નહિ. આશાનાં સુંદર કિરણોથી એમની છેવટની ઘડી આપણે સુખીઆરી કરેલી ઘટે. (આટિંગહાઉઝનને) બાપુ, તમારા આત્માને શાન્ત કરો ! એમ છેક અમે અનાથ નથી થઇ ગયા, અમારી મુક્તિની આશા એકેવારે નથી તુટી પડી !

આટિંગહાઉઝન : તમને મુક્તિ કૈણ અપાવશે ?

વાલ્ટર કુઇર્સ્ટ : અમારી જાતજ, સાંભળો ! ત્રણે પ્રદેશોએ એકઠા મળીને જીલમીઓને હાંકી કાઢવાની અમે પ્રતિજ્ઞા કરી છે ; મંડળ રચાયું છે અને પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાએ અમે બંધાયા છીએ. નવું વર્ષ એસે તે પહેલાંજ ઘા કરીશું. તમારા હાડ સ્વાધીન ભૂમિમાં સુશે.

આટિંગહાઉઝન : હા ! કહો મને, મંડળ બંધાયું છે ?

મૅલ્ષટાલ : એકજ દિવસે ત્રણે પ્રાન્તો ઉઠશે. બધી તૈયારીઓ થઇ ગઇ છે. એ વાત અત્યાર સુધી સારી રીતે ગુપ્ત રાખી છે, જોકે અનેક માણસો તેમાં ભાગ લેવાના છે. આખો

પ્રાઉક્કશાખર : શાન્ત થાઓ તમે ! એમનાં કેદખાનાં તોડવા અમે
સૌ પ્રયત્ન કરવાના જ છીએ.

હેડવિક : એમના વિના શું થવાનું તમારાથી ! જ્યાં સુધી મારા
સ્વામી છુટા હતા, ત્યાં સુધી સૌકેઈ આશાઓ હતી, ત્યાં
સુધી નિર્દોષને મિત્ર હતો, દુખીઆને બંધુ હતો, પીડિતને
સહાયક હતો ; એમણે તમને સૌને બચાવ્યા, તમે બધા
એકઠા થઈને ચ એમની બેડીઓ તોડી શકવાના નથી !

[અમીર જાગે છે]

બાઉમગાર્ટન : એ હાલે છે, ચુપ !

આટિંગહાઉઝન : (બેઠો થઈને) ક્યાં ગયો એ ?

પ્રાઉક્કશાખર : કોણ ?

આટિંગહાઉઝન : એ મને મુકી ગયો ! છેલ્લી ઘડીએ મને છોડી ગયો !

પ્રાઉક્કશાખર : રૂડન્સને સંભારે છે. એને તેડવા મોકલ્યું ?

વાલ્ટર કુઈસ્ટ : તેડવા મોકલ્યું છે. સન્તાપ કાઢી નાખો ! એનું
હૃદય જાગ્યું છે, એ પાછો આપણો થયો છે.

આટિંગહાઉઝન : પોતાની પિતૃભૂમિને માટે કંઈ બોલ્યો છે ?

પ્રાઉક્કશાખર : હા, વીરની વાણી !

આટિંગહાઉઝન : ત્યારે મારા અન્તવેળાના આશીર્વાદ લેવા એ
કેમ આવતો નથી ? મને લાગે છે કે મારો અન્ત હવે
જલદી જ આવે છે.

પ્રાઉક્કશાખર : નાના, બાપુ ; આ થોડું ઉંઘવાથી તમને આરામ થયો
છે અને તમારું મ્હોં તેજ મારે છે.

આટિંગહાઉઝન : જીવનમાં વેદના હોય છે, એ વેદનાં ૨૪૬ ચાલી

* —————

૨૪૬ વેદનાની લાગણી એ જીવનની નિશાની છે. મૃત્યુસમયે ઘણી-
વાર એ લાગણી ચાલી જાય છે.

છે અને એની ધૂળમાંથી તવું જીવન કુટી નિરૂપે છે.

બટાઉકેશખર (વાલ્ટર કુષ્ઠર્દને) : બુઓ, એમની આંખો કેવું ને-
મારે છે? ખુઝાતા દીવાનો એ છેલ્લા અગાધારો નથી. એ ને
નવજીવનનું કિરણ છે.

આટિંગહાઉઝન : અમીરઉમરાવો^{૨૪૬} પોતપોતાના પુરાવન કિત-
ઓમાંથી ઉતરી આવે છે અને તગરો મમદા પ્રતિજ્ઞાએ છે છે :
ઉધ્બટલાણમાં અને દુર્ગાડિમાં દ્રામ શરૂ થઈ ગયું છે. મદન
લવ અને પોતાનું લવ્ય માથું ઉંચક્યું છે, કાઈપુર્ગ રવધીન
જનોનો મજબુત કિલ્લો જાન્યુ છે, ચંચળ ઝુઈરિય^{૨૪૭} પોતાના
મહાજનમંડળોને હથિયાર સજી સેનામાં જોડાવા કાર્ય કરે છે
—રાજાઓની સત્તા તેમની^{૨૪૮} અનન્ત ભીંતોએ અથડાઈને તડે
છે. (કોઈ લવણિદૃષ્ટા જોક્ષનો દોષ અમ નીચેના કાળે પાડે છે — જા-
ધીરે તેના શબ્દો ઉત્સારે ઉઠ્યા થટે છે) રાજાઓને એમના કિત-
રાવો હથિયાર સજીને નિદોષ જોવાજાનનિને કચરી નાજવાને
ચઢી આવતા હું દેખું છું. જીવનમરણનાં સુદો નહીં છે.
પર્વતોના અનેક ઘાટ લોહીલુહાવુ^{૨૪૯} યુદ્ધોથી નામના પામે

દેશ જીવન તળે પીલાઈ રહ્યો છે, પણ હવે એમની સત્તાના દિવસ ભરાઈ રહ્યા છે અને થોડા જ સમયમાં એમનું પગલું અહીં ખોડ્યું નહિ જડે!

આટિંગહાઉઝન: પણ દેશના મજબુત કિલ્લાઓ?

મૅલ્લેટાલ: એ બધા તે જ દિવસે પડશે.

આટિંગહાઉઝન: અને એ મંડળમાં અમીરઉમરાવોએ કંઈ ભાગ લીધો છે?

પ્રાઉફફાખર: જ્યારે વખત આવી પહોંચશે, ત્યારે તેઓ આવી મળશે એમ લાગે છે. પણ હાલ તો લોકોએ મળી પ્રતિજ્ઞા કરી છે.

આટિંગહાઉઝન (અતિઆશ્ચર્યથી ધીરે ધીરે ઉચો થાય છે): પોતાની જ મેળે, અમીરઉમરાવોની સહાયતા વિના દેશજનો આવું કાર્ય કરવાની હિંમત કરી શક્યા, પોતાના જ બળ ઉપર આટલો વિશ્વાસ રાખી શક્યા—ત્યારે તો હવે એમને અમારી કંઈ જરૂર નથી, ત્યારે તો હવે અમે એવું આશ્વાસન પામીને સ્મશાનભૂમિમાં જઈશું કે અમારા ગયા પછીથી પણ માણસની માણસાઈ જીવતી રહેશે, બીજાઓને^{૨૪૭} હાથે એ પોષણ પામી શકશે. (પોતાની સામે ઘુટણીએ પડેલા બાળકના માથા ઉપર પોતાનો હાથ મુકે છે) આ જે મસ્તક^{૨૪૮} ઉપર લીંબુ મુકાયું હતું, તે મસ્તકમાંથી તમારી નવી, સુંદર સ્વાધીનતા પુટી નિકળશે. જીવું તુટી પડે છે, સમય બદલાય

*—

૨૪૭ સ્વાધીન નાગરિકોને અને સ્વાધીન ખેડૂતોને હાથે.

૨૪૮ ટૅલને ખેડૂતોનો પ્રતિનિધિ માનીને એ વૃદ્ધ પુરુષ એમ બોલે છે કે ખેડૂતો અને ઉમરાવો મળી જશે અને તેથી સ્વાધીનતા પુટી નિકળશે એવો ધ્વનિ નિકળી શકે; પણ સ્પષ્ટ અર્થ તો એ જ નિકળી શકે કે આ લીંબુના પ્રસંગમાંથી તમારી સ્વાધીનતા પુટી નિકળશે.

છે અને એની ધૂળમાંથી નવું જીવન કુટી નિકળે છે.^{૨૪૯}

ષ્ટાઉદ્દેશીખર (વાલ્ટર ક્રુષ્ટને) : જુઓ, એમની આંખો કેવું તેજ મારે છે? ખુઝાતા દીવાનો એ છેલ્લો ઝળકારો નથી, એ તો નવજીવનનું ફિરણ છે.

આટિંગહાઉઝન : અમીરઉમરાવો^{૨૪૯} પોતપોતાના પુરાતન કિલ્લાઓમાંથી ઉતરી આવે છે અને નગરો સમક્ષ પ્રતિજ્ઞાઓ લે છે; ઉધ્ઘટલાણમાં અને દુર્ગાંડિમાં કામ શરૂ થઈ ગયું છે, મહાનુભવ અને પોતાનું ભવ્ય માથું ઉંચક્યું છે, ક્રાઈબુર્ગ સ્વાધીન જનોનો મજબુત કિલ્લો બન્યું છે, ચંચળ ઝુઈરિષ^{૨૫૦} પોતાનાં મહાજનમંડળોને હથિયાર સજ્જ સેનામાં જોડાવા હાકલ કરે છે — રાજાઓની સત્તા તેમની^{૨૫૦} અનન્ત ભીંતોએ અથડાઈને તુટે છે. (કોઈ ભવિષ્યદષ્ટા ખોદતો હોય એમ નીચેના શબ્દો બોલે છે — ધીરે ધીરે તેના શબ્દો ઉત્સાહે ઉચા ચઢે છે.) રાજાઓ ને એમના ઉમરાવો હથિયાર સજ્જ ને નિર્દોષ ગોવાળજાતિને કચરી નાખવાને ચઢી આવતા હું દેખું છું. જીવનમરણનાં યુદ્ધો મંડાય છે. પર્વતોના અનેક ઘાટ લોહીલુહાણ^{૨૫૧} યુદ્ધોથી નામના પામે

* —————

^{૨૪૯} આ શબ્દો ભવિષ્યવાણીના છે.

^{૨૫૦} ઝુઈ(ર્)રિપનો કિલ્લો ૧૩૪૫માં રાજા આલ્બ્રેક્ટના તથા સમ્રાટ ફ્રાન્સોયાના હક્કો સામે, તેમજ ૧૩૫૧માં અને ૧૩૫૨માં રાજા આલ્બ્રેક્ટના હક્કો સામે આત્મરક્ષણ કરવામાં સમર્થ નિવડ્યો હતો. 'તેમની ભીંતો' એટલે આ ગદ્દા નગરોના કિલ્લાઓની ભીંતો પણ શક્તિશાળી હતી.

^{૨૫૧} જે યુદ્ધો સમ્યન્ધે આ ઉલ્લેખ છે તે યુદ્ધો ઓક્ટોબર ૧૪૫૫ અને ઓગસ્ટ ૧૪૫૬માં પ્રમાણે થયેલાં : શ્વીટ્સ અને તુરગ વચ્ચે આવેલા મોર્ગાર્ટનના ઘાટ પાસે ૧૩૧૫માં, સાઉપન પાસે ૧૩૩૬માં, ઝેમ્પાઇ પાસે ૧૩૮૬માં, ગ્રાડમ પ્રાન્તમાં આવેલા નેક્ટસના ઘાટ પાસે ૧૩૮૮માં, સંત ગાકુબી પાસે ૧૪૪૪માં, આન્સન અને મુર્ટન પાસે ૧૪૭૬માં.

છે. પ્રજાજનો ઉઘાડી^{૨૫૨} છાતીએ પડતું મેલે છે, ભાલાઓથી સજ્જ થએલી સેનામાં વિનાસકેાચે પોતાની જાતને હોમે છે ! સેનાઓમાં ભંગાણુ પડે છે, અમીરોનાં લોહી રેડાય છે, સ્વાધીનતા પોતાનો વિજયવન્તો વાવટો ઉડાવે છે. (વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટ અને પ્લાઉક્રિક્સખરના હાથ પકડીને) ત્યારે આમ મજબુત વળગી રહો—મજબુત અને સદૈવ. સ્વાધીનતાનો કોઈ પણ પ્રાન્ત ન રહે કોઈ પરદેશીને. તમારા પર્વતો ઉપર ચોકી-દારો મુકી દો કે મંડળ મંડળને સત્વર મળી શકે. એક—એક—એક બની જાઓ.

[પાછો ઉશીકા ઉપર પડી જાય છે—તેના નિર્જીવ હાથ હજી ક્રુઇસ્ટ અને પ્લાઉક્રિક્સખરના હાથને પકડી રહે છે. એ બન્ને જણુ વગરઘોડે-ચાલે થોડીવાર સુધી એના સામું જોઈ રહે છે. પછી દરેક જણુ પોતપોતાની વેદના ફાવીને દૂર ખસી જાય છે. એટલામા સેવકો અદર આવે છે, તેઓ ગમ્ભીર અને આતુર વેદનાભર્યા મ્હોંએ ધીરે ધીરે પાસે આવે છે. ફટલાક ધુટણીએ પડે છે ને ફટલાક તેના હાથ ઉપર આંસુ પાડે છે. આ નીરવ દ્રશ્ય ચાલે છે, એટલામાં કિલ્લાનો ઘંટ સંભળાય છે.]

ડુન્સ : (ઉતાવળે દોડી આવે છે.) જીવતા છે એ ? અરે, બોલો, મારો શબ્દ સાંભળી શકશે એ ?

ક—

૨૫૨ સંમ્પાપના યુદ્ધમાં તા. ૯ જુલાઈ ૧૩૮૬ને રોજ આ બનાવ બેલો. વિંકલરીડ વાળો શરવીર આર્નોલ્ડ આ યુદ્ધમાં હતો. ઓમ્સ્ટર-પ્રધની સેનાનો વ્યૂહ તોડવા એણે પડતું મેલ્યું ઉઘાડી છાતીએ એણે તુના ભાલા ઝીલ્યા, પાછો ના પડ્યો ને શત્રુનો વ્યૂહ તોડ્યો એથી જ થયો, તે માર્ગે શ્વીસની સેના દોડી ને એણે જુદામાં સંપૂર્ણ વિજય મેળવ્યો. “પ્રિય અને વિશ્વાસપાત્ર સૈનિકબધુઓ, હું તમારે માટે માર્ગ ત્યાં જાઉં છું; મારી સ્ત્રી અને બાળકોનું રક્ષણ કરજો,” એ છેલ્લા શબ્દો લઈ આર્નોલ્ડ દોડ્યો ને કાર્ય સફળ કરી, રણમાં પડી અમર થયો એ પ્રવાહનનો હતો.

વાલ્ટર પુઈસ્ટ^{૨૫૩} : અહુણા જ તમે અમારા ભૂપતિ^{૨૫૩} અને રક્ષક
બન્યા છો, અહુણા જ આ કિલ્લાનું નામ બદલાયું છે.

રૂડન્સ : (શય તરફ દ્રષ્ટિ કરે છે અને ઉડી વેનાએ જ્યાં જાય છે)
ભલા ભગવાન ! મારો પશ્ચાતાપ એટલો બધો મોટો થઈ
ગયો ! માફ બદલાએલું હૃદય જોવા જેટલું વધારે જીવી
શક્યા ના ? એ જીવતા હતા ત્યારે મેં એમના સાચા
શબ્દોનો અનાદર કર્યો—હવે તો એ ચાલતા થયા છે ; સદાને
માટે ચાલ્યા ગયા છે અને મારે માથે ભારે, નહિ પતવા-
એલું ઋણ મુકી ગયા છે ! અરેરે, કહો મને ! મરતી વખતે
મારા ઉપર એમને ક્રોધ હતો ?

પ્રાઉક્ષાબર : તમે જે ક્યું, તે સૌ એમણે મરતી વખતે જ
સાંભળ્યું અને તમારા શબ્દોમાં જે શૌર્ય તરી આવતું હતું
તેને એમણે આશીર્વાદ આપ્યા.

રૂડન્સ : (મરેલાની પાસે ઘુટણીએ પડીને) હા, પ્રિયજનના પવિત્ર
અવશેષ ! નિર્જીવ શય ! આ તારા ઠંડા પડી ગયેલા મૃત-
હસ્તમાં તને વચન આપું છું કે મેં વિદેશીઓ સાથેના
સર્વે સમ્બન્ધો તોડી નાખ્યા છે. મારા લોકમાં હું પાછો
આવ્યો છું. આજથી હું શ્વીટ્સજન છું અને સંપૂર્ણ હૃદયથી
શ્વીટ્સજન રહીશ. (ઉભો થઈને સૌ પ્રત્યે) આ ભિત્રને માટે,
સકલજનના પિતાને માટે શોક કરો, પણ નિરાશ થતા
ના ! મારા ઉપર આવી પડેલો વારસો નકામો જશે નહિ ;
એમનું હૃદય મારામાં ઉતરી આવ્યું છે, એમનો આત્મા
મારામાં ઉતરી આવ્યો છે ; અને તમારું જે ઋણ એમની
વૃદ્ધાવસ્થા ઉપર બાકી રહી ગયું છે, તે મારી આ અંચળ

*—

^{૨૫૩} વાલ્ટર પુઈસ્ટ સ્વતંત્ર જમીનદાર હતો ; તેની સાથે સમ્બંધ છે કે
અમીરની ભોય પટે લીધી હોય, અથવા લોકના તરફથી બોલનો હોય અને
રૂડન્સને ભૂપતિ કહેતો હોય

યુવાવસ્થા વાળી દેશે—પૂજ્ય પિતા,^{૨૫૪} તમારો હાથ મને આપો; તમે^{૨૫૫} તમારો પણ આપો; મેલ્લટાલ, તમે પણ! વિચારમાં કેમ પડી ગયા? પૂઠ ફેરવી જતા ના! મારા શપથ સ્વીકારો, મારી પ્રતિજ્ઞા સ્વીકારો.

વાલ્ટર કુઈર્ટ^{૨૫૬}: એમને હાથ આપો. પાંછા વળેલા^{૨૫૬} હૃદય ઉપર વિશ્વાસ રાખવો ઘટે.

મેલ્લટાલ: તમે દેશજનોનો અનાદર કર્યો છે. લોક તમારી પાસેથી શી આશા રાખી શકે?

રૂઝ્સ: અરે, મારી જુવાનીની ભુલો ઉપર નજર કરો ના.

પ્રાઉક્રાખર: (મેલ્લટાલને) એક જની જાઓ—જાપુના એ છેલ્લા શબ્દો હતા, એનો વિચાર કરો!

મેલ્લટાલ: લો, તારે હું જ હાથ આપું! મહાનુભાવ સ્વામી, ખેડુતનો હાથ એ જ એનું પ્રામાણિક વચન સમજાવે! અમ વિના ઉમરાવ શેના? અને અમારું સ્થાન તો તમારા કરતાંયે પુરાણું છે.

રૂઝ્સ: તમારા એ સ્થાનને હું માન આપું છું અને મારી તલવાર એનું રક્ષણ કરશે.

મેલ્લટાલ: પ્રભુ, જે જાહુ કઠણ ધરતીને પણ ઉખેડે છે અને તેના પેટમાંથી ફળ પકવી કાઢે છે, તે જાહુ માણસની છાતીનું રક્ષણ કરી શકે છે.

રૂઝ્સ: તમે મારી છાતીનું રક્ષણ કરજો, હું તમારીનું કરીશ; એમ આપણે એકબીજાને જણે જણીઆ થઈશું—અને પછી

* —————

^{૨૫૪} મોટા કાકા હોવાથી તે વૃદ્ધ હોવાથી, વળી હવે પૂજ્યભાવ થવાથી વાલ્ટર કુઈર્ટને પિતા કહી ગયોય છે આપણા સમાજમાં પણ આવો વિચાર જોવામાં આવે છે.

^{૨૫૫} પ્રાઉક્રાખરને.

^{૨૫૬} પત્તાએત્તા

આપણને એમ બોલવાનું કારણ શું કે આપણી ભૂમિ પર-
દેશીના બુલમ તળે ખીલાય છે? એક વાર દેશ શત્રુઓથી
સાફ થઇ ગયો; એટલે પછી તેને નિરાંતે થાળે પાડીશું.
(થોડી વાર વિચાર્યા પડી ગયા પછી) કેમ બોલતા નથી? તમારે
કશુંય કહેવાનું નથી? કેમ, હજીયે તમને મારા ઉપર
વિશ્વાસ બેસતો નથી? ત્યારે તમારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ તમારા
મિત્રમંડળના છુપા ભેદમાં ભેર કરીને હું ઉતરીશ. તમે
રૂઢિલીમાં મળ્યા હતા—પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી હતી—હું જાણું
છું—તમે ત્યાં શું શું કર્યું હતું તે બધું જ જાણું છું;
અને તમે તો મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો નથી, પણ એ
બધું મેં પ્રવિત્ર થાપણની પેઠે સાચવી રાખ્યું છે. સાચું જ
માનજો કે હું કદાપિ મારા દેશને શત્રુ હતો જ નહિ અને
તમારી વિરુદ્ધ મેં કદાપિ કશુંય કર્યું નથી, પણ વાર
લગાડવામાં તમે મોટી ભૂલ કરી છે; વખત વહ્યો જાય છે,
તરત જ ઘા કરવાની જરૂર હતી. ટલ તમારી એ ભૂલનો જ
લોભ થઇ પડ્યો છે—

પ્રાઉફફ્રાન્કર : નાતાલના પર્વ સુધી થોભી જવાની અમે પ્રતિજ્ઞા
કરી છે.

રૂડન્સ : હું તો ત્યાં હતો નહિ, મેં તો તમારી સાથે પ્રતિજ્ઞા
કરી નથી. તમે નાતાલની વાટ જુઓ, હું તો મારું કામ
શરૂ કરી દેઉં છું.

મૅલ્સ્ટાલ : શું? તમે—

રૂડન્સ : દેશના જે જે પિતાઓ છે, તેમાંનો^{૨૫૭} હું પણ છું
એમ માનું છું અને તમારું રક્ષણ કરવું એ મારો મુખ્ય
ધર્મ છે.

* ^{૨૫૭} સમાનતાની ભાવનાને આ સ્વરૂપ નથી; પણ એ ભાવના તો આ
જુગમાયે હજી ક્યા જન્મી છે? રાજાઓ, અમીરઉમરાવો, ધનવાનો અને
કુલીનો સામેનું પ્રજાજનોની સમાનતાએ ક્યારે ઉતરવા ઇચ્છે છે?

વાલ્ટર ક્રુસ્ટ : આ પ્રિય માટીને માટીમાં ભેળવી દેવી એ ૨૫૮ તમારો પ્રથમ અને પવિત્ર ધર્મ છે.

રૂડન્સ : દેશ જ્યારે સ્વતંત્ર થશે, ત્યારે આપણે ઠાઠડી ઉપર તાણ વિજયમાળા ચઢાવીશું. ઓ મિત્રો! જીલમીઓની સામે લઢવાનું માત્ર તમારે જ કારણ છે એમ નથી, મારે પણ છે - સાંભળો! મારી ખટો અદૃશ્ય થઈ ગઈ છે, આપણી વચ્ચેથી એને ગુપ્ત રીતે એ દુષ્ટ ધુતારા ઉપાડી ગયા છે!

ધાઉફક્રાબર : સ્વતંત્ર ઉમરાવની ઉપર પણ આવો ખળાત્કાર એ જીલમીઓ કરી શકે છે?

રૂડન્સ : ઓ મારા મિત્રો! સહાય થવાનું મેં તમને વચન આપ્યું છે, અને સહાય થવાની તમને પ્રથમ પ્રાર્થના કરી છું. મારી પ્રિયતમાને એ લોક મારાથી વિખુટી પાડીને ઉઠાવી ગયા છે. કેાણ જાણે ક્યાંય એ જીલમીએ તેને સંતાડી દીધી હશે! જે લગ્નને એ પ્રિયતમા પોતે જ ધિક્કારે છે, એવું લગ્ન કરાવવાને તેના હૃદય ઉપર કેાણ જાણે કેવોય દાખ એ દેતા હશે! અરે, મને છોડી જતા ના, એને ઉગારી લેવામાં મને સહાય થાઓ - એ તમને ગ્રાહી છે! દેશે એને માટે હથિયાર પકડવાં ઘટે - તમારે એને સહાયતા દેવી ઘટે!

વાલ્ટર ક્રુસ્ટ : તમે શું કરવા ઇચ્છો છો?

રૂડન્સ : અરેરે, હું જાણતો નથી કે શું કરવું? તેના નશીબને ઢાંછી રાખનારી આ કાળી રાત્રિને સમે, આ શકિત હૃદયને ભડકાવનારી ભયંકર ચિંતાને સમે, શા કરાવ ઉપર આવવું તે મારાથી સમજી શકાતું નથી; પણ મારા હૃદયમાં આટલું તો ચોક્કસ છે: જીલમી સત્તાનાં ખડેરો ખોદી નાખી એને ખોળી ઠાઠવી નેમશે; એમનાં કેદખાનાંમાં આપણે પેશી

શકીએ, એટલા માટે આપણે એમના બધા કિલ્લા જીતી લેવા જોઈએ.

મૈલ્લટાલ : ચાલો, થાઓ અગ્રેસર; અને અમે તમારી પાછળ! જે અત્યારે જ કરી શકીએ, એને માટે સવાર સુધી શું કરવા થાંલી જવું? રૂઝ્દલીમાં અમે પ્રતિજ્ઞા લીધી, ત્યારે તો ટલ સ્વતંત્ર હતો. આ જુલમ તે વેળાએ નહોતો થયો. વખત બદલાય એની સાથે કાયદા પણ બદલાય; ૨૫૯ ત્યારે એવો તે આવલો કેાણ હશે કે જે હજીયે થરથર કંપતો ઉભો રહેશે?

રૂઝ્દાલ : (જાઉક્રાખરને તથા વાલ્ટર પુષ્ટર્ટને) ત્યારે હથિયાર સજ્જે ને કામને માટે તૈયાર થાઓ, માત્ર પર્વતો ઉપરનાં ભૂડકાંની રાહ જુઓ; કારણકે આપણા વિજયના સમાચાર, નાવથી મોકલી શકાય તેના કરતાં પણ વહેલા, તમને મળી જશે અને મંગળ અગ્નિશિખાઓ તમે સળગતી દેખો કે તરત જ વિજળીની ત્વરાએ શત્રુઓ ઉપર તુટી પડશે—એમનો એકેવારે સંહાર કરી નાખજો.

[જાય છે.]

પ્રવેશ ૩

સ્થળ : કુહસનાખટ પાસેની નળી. ૨૬૦

[ખડકો વચ્ચે થઇને પાછળથી કાંઇ ઉતરી આવતું દેખાય છે. રંગભૂમિ ઉપર એ આવે તે પહેલાં ઉચે પર્વત ઉપર વટોમાર્ગુઓ દેખાય છે. પર્વતોને કારણે સમસ્ત દૃશ્ય બંધ થઇ જાય છે. છેક પાસેના ખડક ઉપર પુષ્કળ લીલોતરી ઉગી ગઇ છે.]

*

૨૫૯ સમય બદલાયાથી રૂઝ્દલીની પ્રતિજ્ઞા—વાટ જોવાની પ્રતિજ્ઞા—પણ બદલાય, એવો ભાવ છે.

૨૬૦ ત્સુગર સરોવરને પશ્ચિમકાંઠે ધમનજે (ધમીજે) નામે ગામડું છે, ત્યાંથી કુહસનાખટ જવું હોય તો આ નળીમાં થઇને જ જવું પડે. આ

ટૅલ : ૨૬૧ ('ધનુષ્યાણુ સાથે; પ્રવેશે છે) આ નળીમાં થઇને એને આવવું જ પડશે; કુઇસનાખટ જવાનો બીજો માર્ગ જ નથી—આહીં જ નિકાલ કરી, નાખવો—લાગ બંદુ મળનો છે. પેલા ઝાડ પાછળ સંતાઇ રહું, ત્યાંથી બરાબર બાણ છોડી શકાશે, રસ્તો એવો સાંકડો છે, કે કોઇથી મારી પૂઠ પકડી શકાશે નહિ. સુળા, પ્રભુ સાથેનો તારો હિસાબ ચુકવી લે, તારે હવે જવું જ પડવાનું, તારી ઘડી^{૨૬૨} ભરાઇ ચુકી છે.

માફ જીવન શાન્ત હતું, નિર્દોષ હતું—વનનાં પશુ સામે જ માફ બાણ તાકતો, મારા વિચારો હિંસાથી સદા મુક્ત હતા. મારી શાન્ત નિદ્રામાંથી તેં મને જગાડ્યો છે; મારી પવિત્ર ભાવનાના દૂધમાં^{૨૬૩} તેં ભયંકર ઝેર ભેળી દીધું છે; તેં મને ભયંકર કાર્ય કરવા પ્રેર્યો છે—જે પુરુષ પુત્રના

નળી અર્ધાક ગાઉ લાગી છે—નકશો બેશો. આ અંકને પ્રથમ પ્રવેશને અને દત્તો ત્યાંથી ટૅલ માછીનો બાળક સાથે (નોંધ ૨૪૦માં બતાવેલે માર્ગે) ઉતારવે આવી ત્સુગર સરોવરને દક્ષિણ છેડે આવેલા આર્ટ આગળ આવી પહોંચ્યો અને ત્યાંથી આ નળી આગળ આવી પહોંચ્યો. આજે તો આ નળી પુરાઇ ગઇ છે ને રસ્તો બદલાઇ ગયો છે. જે જગાએ ટૅલે સુળા ઉપર તીર તાકેલું તે જગાએ ટૅલ-સ્મારક બધાવ્યું છે, તેને Tolls Kapelle કહે છે—નકશો બેશો.

૨૬૧ ચુડીના આવેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ બેશો.

૨૬૨ આપણા દેશમાંનાં કેટલાંક મહિરો વગેરેમાં હજીયે પાણીમાં ઝીંબ્યા બેંદવાળી વાડીઓ મૂકીને, તથા અનેક જગાએ રેતીવાળી શીશીઓ ઇટલાવીને વખત મપાય છે. યુરોપમાં પણ પૂર્વે આ રિવાજ હતો. એ ઉપરથી અમુક માણસની ઘડી ભરાઇ ગઇ છે એમ કહેવાય છે, એટલે કે દંવ નાંગ કાળ પાસે આવ્યો છે 'ઘડીઆળ' શબ્દની ઉત્પત્તિ પણ એ પાઠના ઉપરથી જ છે.

૨૬૩ કેકમ્બીઅરનું 'ગેકમેથ,' ૧ : ૫—"માનવરનેહતું દૂધ," એના ઉપરથી પણ કવિને આ અર્થ મળ્યું હોય.

માથા ઉપર નિશાન લેઈ શકે છે, તે શત્રુના હૃદયને તો જરૂર વીધી શકે છે.

સુળા, તારા જીવનમાંથી મારે જિયારાં નિર્દોષ બાળકોનું, પતિપરાયણ પત્નીનું રક્ષણ કરવું ઘટે!—જ્યારે મેં મારા ધનુષની પણુછ ખેંચી—જ્યારે મારો હાથ ધ્રુજ્યો—જ્યારે એ બાળકનાં માથા ઉપર નિશાન લેવાનો તે મારા ઉપર દુરાગ્રહ કર્યો—જ્યારે એમાંથી છુટવા માટે મેં તને કરેલી પ્રાર્થનાઓ વ્યર્થ ગઈ, ત્યારે મેં મારા અંતરમાં ભયંકર પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી—ને તે માત્ર પ્રભુએ જ સાંભળી હતી—કે મારા બીજા બાળુનું ‘પહેલું’ નિશાન તારા હૃદય ઉપર લેઈશ—તે પ્રસંગની નરકયાતનાને સમયે મેં જે ‘પ્રતિજ્ઞા લીધેલી’ તે મારે મન પવિત્ર ઋણ છે—એ ઋણ વાળીશ જ.

તું મારો સ્વામી છે, મારા સમ્રાટનો સુબો છે; પણ તે કયું છે એ તો સમ્રાટ પણ ના કરે. એ કોધે ભરાયો છે અને તેથી તને આ દેશમાં કાયદો બેસાડવા—સખત રીતે બેસાડવા—મોકલ્યો છે; પણ રાક્ષસી ભાવે ગમે તેવા અત્યાચાર અર્ચરી તેમાં ‘મોજ’ માણવા માટે કંઈ તને મોકલ્યો નથી! તને સજા કરવાને અને તારૂં વેર લેવાને ભગવાન જીવંતોન્નગતો બેઠો છે.

આવ, ઉંઠી વેદનાના પ્રેરનાર, મારા મોંઘા રત્ન, મારા અણમોંઘા બળના, અહીં આવ તું^{૨૬૪}—જે હૃદયમાં આજ સુધી કોઈની પવિત્ર પ્રાર્થના પેશી શકી નથી, તે હૃદયમાં આજે તને ખોશી દેઈશ—અને તારી સામે એ હૃદય ટકી શકશે નહિ! અને તું, વિશ્વાસપાત્ર ધનુષની પણુછ, મોજ માણવાની રમતોમાં અનેક વાર તું સાચી નિવડી છે; ત્યારે

આ લયંકર પ્રસંગે મને હંગો દેતી ના! તું મારી પ્રિય
પણુછ, તીક્ષ્ણ બાણને તેં અનેકવાર ઉડાવ્યું છે ત્યારે આટલો
વખત તો મજબુત રહેજે જ-જે એક વાર મારા હાથમાંથી
બાણ છુટી વિક્ષણ થયું, તો પછી ફેંકવા જેવું બીજું^{૨૬૫}
બાણ મારી પાસે છે નહિ.

[રગભૂમિ ઉપર ચઢને વટેમાર્ગી ચાલ્યા જાય છે.]

વટેમાર્ગીને કંઈક થાક બાવા આ જે પથરનો ચોતરો
ખનાવ્યો છે તેના ઉપર જોસું-કારણકે અહીં કોઈનું ઘર તો છે
નાહિ-સૌ લોક આવે છે ને જાય છે; એક બીજાને ઘસાઈને
ઉતાવળે ઉતાવળે ચાલતા થઈ જાય છે, ને તોય કોને શું
દુઃખ છે તે પુછવા પણ કોઈ ઉભા રહેતા નથી-આ ચિંતા-
તુર વેપારી જાય અને આ ઢીલી^{૨૬૬} કેડ બાંધીને જત્રાણ
જાય-પેલો પવિત્ર સાધુ, પેલો શોકાતુર હાંટારો અને પેલો
આનંદી ગવૈયો, ખુબ ભાર-ભર્યા ઘોડાવાળો પેલો વણઝારો
દૂર દૂર દેશાવરથી આવે છે; કારણકે બધા રસ્તા ધરતીના
છેડા સુધી જાય છે. સૌ જણ પોતપોતાને માર્ગે ચાલ્યા જાય
છે-પોતપોતાના ધધાને માટે, અને મારો પણ આજ તો
અહીં ખુન કરવાનો છે!

[નીચે બેસે છે.]

પહેલાં તો, પ્રિય બાળકો તમારો બાપુ જ્યારે બહાર
જઈને પાછો ઘેર આવતો, ત્યારે તમને આનંદ થતો; કારણકે

✽

૨૬૫ સ્પષ્ટ છે કે તેનું લાંચું તેની પાસેજ હતું, એટલે એમ તો
માની શકાય નહિ કે તેની પાસે પછી બીજું બાણ હતું નહિ, પણ અમનો
એમ અર્થ થઈ શકે કે જો આ બાણ સુકીશ તો આવો લાગ ફરી મળશે
નહિ. પણ વળી વધારે સંભવિત તો એ છે કે એ બીજેજ બાણે
મુખાનો છવ લેવાની એણે પ્રતિજ્ઞા કરી હોય; ૫ ૧૧૨, પં. ૧-૨
અને ૫ ૧૧૫, દેહી ત્રણ પક્તિઓ જોશો.

૨૬૬ એની કેડ ઉપર વેપારીના જેવો માલ નથી કે નથી તેવી ચિંતા.

કદી ચે ખાલી હાથે પાછો આવતો નહિ, કંઈ ને કંઈ ઘેર લેઈ આવતો; કદી પહાડી કુલ, તો કદી અવનવું પંખી, તો કદી સાબરશિંગ, અથવા પર્વતમાંથી જે કંઈ મળી આવે તે લાવતો—આજે તો એ બીજી જ જાતને શિકારે ચઢ્યા છે. ખુનને ધરાદે આજે એ અહીં વનવગડાને માર્ગે બેઠો છે; શત્રુના જીવ ઉપર એ તાકીને બેઠો છે—અને છતાં ચે પ્રિય બાળકો, અત્યારે પણ એના મનમાં તો તમે જ રમો છો—તમારું, તમારી પવિત્ર નિર્દોષતાનું રક્ષણ કરવાને, જીલમીના વેરમાંથી તમને ઉગારી લેવાને એનું ખુન કરવા આજ પોતાનું ધનુષ તાણે છે.

[ઉભો થાય છે.]

આજે લબ્ધ શિકાર ઉપર તાકીને બેઠો છું—શિયાળાની ઠંડીમાં દિવસોના દિવસ રખડતાં, ખડકે ખડકે ભયંકર ફાળો મારતાં, પોતાના જ લોહીથી પોતાની જાતને ખરડીને^{૨૬૭} ઉભા લપસણા ખડકો ઉપર ચઢતાં શિકારી કંટાળો ખાતો નથી,—અને તે શેને માટે? બિચારા એક હરણનો શિકાર કરવા માટે. આજનો શિકાર તો બહુ કિંમતી છે, મારો નાશ કરનાર કાળશત્રુના હૃદયનો આજે શિકાર કરવાનો છે.

[છેટે સુંદર વાગ્ગ વાગતા સભળાય છે તે તે પાસે આવતાં જાય છે.]

મારું આખું જીવન ધનુષ તાણવામાં મેં ગાળ્યું છે, શિકારીને શોભે એવો મેં એનો ઉપયોગ કર્યો છે; કાળા

*—————

^{૨૬૭} શોષસ્તસરે લખ્યું છે કે ઉભા લપસણા ખડકો ઉપર ચઢવા ઉતરવાનું હોય અથવા સાંકડા લીસા પથરા ઉપર ઉભું રહેવાનું હોય, ત્યારે લપસી પડાય નહિ એટલા માટે શિકારીઓ પોતાના પગની પાનીઓ ચીરીને તેમાંથી ચીકણું લોહી વહેવરાવે છે. આથી પગની પાનીઓ લોહીએ ખરડાય છે અને એ પથરને ચોંટી રહેવાથી ખર્શી પડતું નથી. પણ આજકાલ આ વાત કોઈ માનતું નથી અને માત્ર કલ્પના છે એમ કહે છે.

નિશાનને હું અનેક વાર તાકતો અને કુશળતાએ વીંધતો, શરતમા જિતીને ઘણી સુંદર સોગાતો ઘેર લેંધ આવતો — પણ આજે તો સૌથી સરસ શિકાર કરીશ અને ફરતા ચારે બાજુના પર્વતોમાંથી મળી શકે એ સૌ કરતાંયે ઉત્તમ શિકાર મેળવીશ.

[લગ્નનો વરઘોડો રંગભૂમિ ઉપર આવે છે ને નંજીમા જાય છે. પોતાના ધનુષ ઉપર ટેકીને ટૅલ તેને જોઈ રહે છે. પૂછસી લુટારો તેને આવી મળે છે]

પૂછસી : આ વરઘોડો^{૨૬૮} તો મોઘલી^{૨૬૯} શાળનવાળા મઠના કારભારીનો^{૨૭૦} છે — છે તો પૈસાદાર, આદ્ય પર્વત ઉપર એને દશ તો ગાયોનાં જુથ^{૨૭૦} છે. અત્યારે કન્યાને લેઈને એ ઇંમીએથી જાય છે અને આજ રાત્રે કુદસનાખટમાં મિજબાની ઉડાવવાનો છે. ચાલો ભાઈ, બધા સફળહસ્થને એણે નોતર્યા છે.

ટૅલ : ચિન્તાતુર મેમાન લગ્નની મિજબાનીમાં ના શોભે.

પૂછસી : જે કંઈ ચિન્તા હોય તે હૃદયમાંથી ફેંકી દો! આવી પડે તે વેઠી લો; વળત ભુંડો છે, માટે માણસે આનન્દ જ માણવો ભલો છે. એ તો અહીં લગ્ન થાય ને ત્યાં કળર ખોદાય!

૪

^{૨૬૮} મૂળમાં Brautlauff શબ્દ છે. Braut=કન્યા; lauff(en)=ઢોડ(વું), શરત-ઢોડ(વી). સર્વે દેશોની પેઠે યુરોપમા પણ પ્રાચીન કાળે કન્યા-દગ્ગ કરી લાવવાનો અને પછીના કાળમા પ્રતિસ્પર્ધી સાથે જુદામાં કે શરતમાં જિતી લાવવાનો રિવાજ હતો. આપણા દેશમા સ્વયંવરમા શરત જિતાતી કે કન્યાની ઇચ્છા પુછાતી. આજે તો યુરોપમાંથી એ રિવાજ ચાલ્યો ગયો છે ને તેની સાથે એ શબ્દ પણ ચાલ્યો ગયો છે, પણ શિલ્પરના સમયમા ડિગાનું સ્મારક નહીં ગયું હશે એમ આ શબ્દ સૂચવે છે.

^{૨૬૯} ને જતમીનનો વહીવટ કરવાને મઠ તરફથી નિમાએલા કારભારીનો.

^{૨૭૦} જુથમાં કમમાં કમ વીશ ગાયો હોય.

ટલ : અને વારંવાર એવું બને કે એકની^{૨૭૧} પાછળ તુરત જ બીજું આવે!

પૂઠસી : એ તો સસાર એમજ ચાલ્યો જાય છે. ચારે બાજુએ સંસાર દુઃખથી ભર્યો છે. ગ્લાડસ પ્રાન્તમાં એક બાજુએ જરા ચઢાવ છે, તો ગ્લેર્નિંશ પર્વતની આખી બાજુએ સીધો ઢોળાવ છે.

ટલ : ખુદ પર્વતો પણ ઢળી પડે છે. પૃથ્વી ઉપર અચળ કશું નથી.

પૂઠસી : પરદેશમાં પણ આવા ચમત્કાર થતા સાંભળીએ છીએ. બાડનમાં બનેલા ચમત્કાર સંબંધે મેં અહુણાજ એક જણ સાથે વાત કરી. એક અમીર ઘોડે ચઢીને રાજાને દરબાર જતો હતો, માર્ગમાં ભમરાનું ટોળું મળ્યું; ભમરા ઘોડા ઉપર તુટી પડ્યા, વેદનાનો માર્યો એ ભોંય ઉપર ઢળી પડ્યો ને મરી ગયો. અમીરને ચાલતે પગે દરબારમાં જવું પડ્યું.^{૨૭૨}

ટલ : નિર્બળને પણ હથિયાર સાડ દળ તો મળ્યો છે.

[કેટલાક આળકાતે લેઇને આર્મગાર્ટ આવે છે અને નળીના મો આગળ ઉભી રહે છે.]

પૂઠસી : દેશ ઉપર કોઇ મોટી આક્રમ આવી પડવાની હોય, પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ કોઇ ભારે પાપ થવાનું હોય એમ જાણે કંઈક લાગે છે!

ટલ : અરે ભાઈ, રોજ રોજ એવું તો કંઈ થયા જ કરે છે; એ જાણવાને માટે કંઈ અલૌકિક ચિહ્નોની જરૂર નથી.

*—

^{૨૭૧} લગ્નની પાછળ કપર.

^{૨૭૨} ચુડીએ પોતાના ઇતિહાસમાં આ વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ખૂંટસી : હા, ખરેખર, જે પોતાની ભોંય શાન્તિએ ખેડી ખાય છે ને સાબોતાબો પોતાનાંની ભેગો આવીને ખેસે છે તેજ સાચો સુખી છે.

દેવ : પોતાના દુષ્ટ પાડોશી સાથે જે જંપીને રહે નહિ, તે અતિ પવિત્ર હોય, તોય શાન્તિમાં રહી શકે નહિ. ૨૭૩

[રસ્તાના ચઢાવ તરફ દેવ વારંવાર ઉત્કણ્ણાએ જુએ છે.]

ખૂંટસી : રામરામ ભાઈ, તમે કોઈની વાટ જુઓ છો ?

દેવ : હા.

ખૂંટસી : ભગવાન તમને સુખે ઘેર લઈ જાય ને તમારાં ભેગા કરે! તમે ઉરીના છો? આપણો દયાળુ સુખો આજેજ ત્યાંથી આવે છે.

વટેમાર્ગ : (પ્રવેશતા) સુખોની આજે આશા રાખતા ના. અતિ-વૃષ્ટિથી બધે જળજળ બંખાકાર થઈ રહ્યું છે ને નદી ૨૭૪ ઉપરના પુલ તણાઈ ગયા છે!

[દેવ ઉભો થાય છે.]

આર્મગાર્ટ : (આગળ આવીને) આજ સુખો આવશે નહિ?

ખૂંટસી : તમારે એનું કંઈ કામ છે?

આર્મગાર્ટ : હા ભાઈ, હા!

ખૂંટસી : તો તમે રસ્તામાં જ આ નળી આગળ કેમ ઉભાં છો ?

આર્મગાર્ટ : અહીંથી મને વટાવીને એ જઈ શકશે નહિ, એને મારી વાત સાંભળવીજ પડશે.

*—

૨૭૩ પૃ. ૩૨, પ. ૧૬ : “શાન્તિપ્રિયની શાન્તિ કાઈ લુપ્ત લે નહિ,” એની સાથે સરખાવશે ને નોંધ પૃ. ૧૦ જોશે

૨૭૪ મુજોટા નદી

ક્રીસહાટ (તળા પાસે ઉતરી આવે છે ને રંગભૂમિ ઉપરથી જૂમ પાડે છે) :
રસ્તામાંથી ખશી જાયો - મારા કૃપાળુ સ્વામી, સુખા સાહેબ
અહુણા જ પાછળ ઘોડે ચઢીને આવે છે.

[ટૅલ નિકળી જાય છે.]

આમંગાટ : (ઉત્સુકતાએ) સુખો આવે છે !

[તે પોતાના બાળકાને લેધને રંગભૂમિની આગળની બાજુએ
આવે છે. ગૅસ્લર તથા રૂડોલ્ફ ડર હારાસ ઘોડા ઉપર બેસીને રસ્તાના
ઢોળાવ ઉપરથી ઉતરતા દેખાય છે.]

ખૂંધસી : (ક્રીસહાટને) વરસાદથી પુલ તો બધા ખેંચાઈ ગયા
છે ને તમે પાણીમાં શી રીતે આવ્યા ?

ક્રીસહાટ : અરે દોસ્ત, અમે તો સરોવરની સામે કુસ્તી લડીને
આવ્યા છીએ ; અમે આદપના ગમે તેવા પાણીથી ડરતા નથી.

ખૂંધસી : આ પ્રબળ તોફાનમાં તો તમે વહાણમાં હતા ને ?

ક્રીસહાટ : હા, જીવતા સુધી એ ચાદ રહેશે.

ખૂંધસી : અરે, ઉભા તો રહો, કહો તો ખરા !

ક્રીસહાટ : જવા દો મને, સુખા સાહેબના આવવાના સમાચાર મારે
આગળથી કિલ્લામાં દેવાના છે.

[જાય છે.]

ખૂંધસી : ભલા માણસો વહાણ ઉપર હોત, તો બધાંને લેધને એ
તળીએ બેસત. આવા લોકનું ન તો પાણી કે ન તો આગ
નામ લે. (પાછુ વાળી જુએ છે) પેલો શિકારી ક્યાં ગયો ?
અહુણા તો મારી સાથે વાત કરતો હતો.

[ચાલ્યો જાય છે.]

[ગૅસ્લર અને રૂડોલ્ફ ડર હારાસ ઘોડા ઉપર]

ગૅસ્લર : તમને પાલવે તે બોલો, હું તો સમ્રાટનો સેવક છું અને
એમને કેમ રાજી રણાય એ જ મારે તો વિચારવાનું રહ્યું. લોકની
પુશામદ કરવાને અને એમનું ગમતું કરવાને એમણે મને આ

દેશમાં મોકલ્યો નથી—આમને આજ્ઞાકિત બનાવવા એ એમની ઇચ્છા છે; આ ભૂમિનો સ્વામી જેડુત કે સમ્રાટ એ જ પ્રશ્ન છે. આર્મિગાર્ટ : હવે બરાબર વખત આવ્યો છે ! હવે અરજ ગુબર્નર.

[કમ્પતી કમ્પતી પાસે આવે છે.]

ગૅન્સલર : આલ્ટોર્કમાં મેં જે ટોપી ચઢાવી છે તે માત્ર પ્રજાને ખાતર નથી ચઢાવી, તેમ લોકનાં હૃદય પારખવાને માટે પણ નહિ; એમનાં હૃદય તો બહુ દિવસથી કળી ગયો છું. એ તો મેં એટલા માટે ચઢાવી છે કે એ લોક જે અછકડ ડોક લેઈને ફરે છે, તે ડોક મને નમાવતાં શીખે—જે રસ્તે થઈને એમને જવું જ પડે, બરાબર તે જ રસ્તા ઉપર આ ફાંસ એટલા માટે ખસી ફરી છે કે એમની આંખ સામે એ અથડાય ને તેથી પોતાના જે સ્વામીને એ ભુલી જાય છે તેને યાદ કરે.

રૅડફ્ડ ડર હારાસ : તોય લોકને અમુક અધિકાર તો હોયજ—

ગૅન્સલર : પણ એ વિચારવાનો અત્યારે સમય નથી!—વિશાળ યોજનાઓ અમલમાં મુકાય છે, ભવિષ્યમાં એ અનેક રૂપે ખીલશે; સમ્રાટનાં ઘરની^{૨૭૫} સત્તા વધેવી જોઈએ. પિતાએ^{૨૭૬} જે ભવ્ય યોજનાઓ આરંભી છે, તે પુત્ર^{૨૭૭} સંપૂર્ણ કરશે. આ નાની પ્રજા આપણા માર્ગમાં પથરરૂપે પડી છે—તેને આમ કે તેમ^{૨૭૮} એક બાબુએ ફેંકી દેવી પડશે. [નેઓ આગળ આવે છે. પેલી બાઇ સુથાની આગળ નીચે પડે છે.]

આર્મિગાર્ટ : દયા કરો, અન્નદાતા ! દયા કરો !

★ — — — — —

^{૨૭૫} સમ્રાટને નામે એાઈરટરરાઈયના લાઈસન્સર્ગ-રાજકુળની સત્તા ને જર્મીન વધારવી એ સર્વ યોજનાઓનો સારાંશ હતો.

^{૨૭૬} રૅડફ્ડ પરેલો, રાજ્યકાળ ૧૨૭૩—૧૨૯૧.

^{૨૭૭} આલ્ફ્રિડ પરેલો, રાજ્યકાળ ૧૨૯૮—૧૩૦૮.

^{૨૭૮} 'તેમની મરજી હોય કે નહિ પણ હોય તોય,' અથવા વખતે 'મનનાની રાત પાંચુએ કે પેલી બાબુએ'

ગેસલર : ખુદ્દા માર્ગ ઉપર મારો રસ્તો રોકીને કેમ બેઠી છે ?
— ખશી બા !

આર્મિંગ્હાટ્ : મારા સ્વામી કેદમાં પડ્યા છે; આ બિચારાં નળાયાં છોકરાં ખાવા માટે ટળવળ્યા કરે છે—શક્તિમાન પ્રભુ, અમારા ઉંડા દર્દ માટે દયા લાવો !

રૂડોલ્ફ ડર હારાસ : તમે કોણ છો ? તમારા સ્વામી કોણ છે ?

આર્મિંગ્હાટ્ : રીગી પર્વત ઉપર એ ઘાસ કાપે છે. ઢોર પાણુ જ્યાં ચઢવાની હિંમત કરી શકતાં નથી, ત્યાં પર્વતોના ઉંચા સીધા ખડકો ઉપર ચઢીને કેતરની ધારો ઉપરનું ઘાસ કાપી લાવે છે.

રૂડોલ્ફ ડર હારાસ : અરે પ્રભુ, દુખિયાઈ દયાળુનક જીવન ! હું તમને પ્રાર્થના કરું છું કે એ ગરીબ માણસને છોડી દો ! ગમે તેવો ભારે અપરાધ એણે કર્યો હશે, પણ એનો આ ભયંકર ધંધો જ એની પુરતી સજા છે ! (તે સ્ત્રીને) તમને ન્યાય મળશે—ત્યાં કિલ્લામાં આવીને અરજ કરો—અરજ કરવાનું આ સ્થાન નથી.

આર્મિંગ્હાટ્ : ના ના, સુળા સાહેબ મારા સ્વામી મને જ્યાં સુધી પાછા સોંપશે નહિ, ત્યાં સુધી હું અહીંથી ખસવાની નથી ! કેદખાનામાં છ મહિનાથી એ પડ્યા છે અને હજીયે કશો ન્યાય મળ્યો નથી.

ગેસલર : અરે બાઈ, મારા ઉપર જીલ્લમ કરવા ધાર્યો છે ? ખશી બા !

આર્મિંગ્હાટ્ : અન્નદાતા, ન્યાય આપો ! આ દેશમાં સમ્રાટને સ્થાને અને પ્રભુને સ્થાને તમે ન્યાયાધીશ છો. તમારી ફરજ બજાવો ! તમે પ્રભુના ન્યાયની આશા કરો છો એમ અમને પણ ન્યાય આપો !

ગેસલર : દૂર ! મારી નજર આગળથી આ ઉદ્ધત સ્ત્રીને દૂર કરો !

આર્મિંગ્હાટ્ : (ઘોડાની લગામ પકડે છે.) ના ના, હવે મારે કશું ખોવાની બીક રહી નથી. સુળા સાહેબ, જ્યાં સુધી તમે મને

ન્યાય નહિ આપો ત્યાં સુધી હું તમને ખસવા નહિ દેઉં
—જોઈએ એટલું કપાળ ચઢાવો, જોઈએ એટલી આંખો
ફેરવો—અમે એવાં અપાર હુ.ખી છીએ કે તમારા કોધનો
અમને હવે જરાયે લો નથી —

જંસ્લર: ખાઈ, રસ્તો છોડ; નહિ તો મારો ઘોડો તારા ઉપર
થઈને ચાલ્યો જશે!

આર્મગાર્ટ: ભલે મારા ઉપરથી ચાલ્યો જાય—લો ને (પોતાના
ખાળકાને જમીન ઉપર મુકી દે છે ને એમને લેઈને રસ્તા ઉપર
આડી પડે છે) આ મારાં ખાળકાને અહીં મુક્યાં—ભલે
તમારા ઘોડાની ખરી નીચે ચગદાઈ મરે! ભુંડામાં ભુંડું
તો તમે કરીજ ચુક્યા છો —

રૂડોલ્ફ: ખાઈ, તું બકે છે?

આર્મગાર્ટ: સમ્રાટની ભૂમિ તારા પગ નીચે બહુ દિવસ સુધી
તેં પીલી છે!—અરે, હું તો સ્ત્રીજ છું! પુરુષ હોત, તો
આ ધૂળમાં પડી રહેવા કરતાં ખીજું કંઈક સાફજ કરી
જાણુત —

[રસ્તાના ચઢાવ ઉપર લગ્નના પેલા વાજાં ફરી સંભળાય
છે, પણ ખીરાં પડતાં જાય છે.]

જંસ્લર: અરે સિપાઈઓ ક્યાં ગયા? આને ખસેડી મુકો, નહિ
તો મારો પિત્તો ખશી જશે ને કંઈક ન કરવાતું કરી બેશીશ!

રૂડોલ્ફ ડર હારાસ: પ્રભુ, સિપાઈઓ અહીં આવી શકે એમ
નથી. લગ્નના વરઘોડાથી નળી બન્ધ થઈ ગઈ છે.

જંસ્લર: ખરેખર આ લોકને માટે મારા જેવો સુખો બહુ નરમ
પડે—હજી તો એમની જીભ બહુ છુટી છે, એ લોક
જોઈએ એવા હજી દળાયા નથી—પણ હવે મેં નિશ્ચય કર્યો છે
કે એમને ઠેકાણે લાવવા. એમનો આ અછકડ મિળજ હવે
હું ભાગી નાખીશ, સ્વતંત્રતાની એમની અભિમાની લાવનાને
નમાવીશ, આ દેશમાં નવોજ કાયદો ચલાવીશ. હું—

(એક તીર આવીને એને ચોંટે છે, છાતી ઉપર હાથ મુકે છે અને ઢળવા માટે છે. ફાટેલે અવાજે) પ્રભુ, મારા ઉપર દયા કરો !

રૅડોલ્ફ ડર હારાસ : સુખા સાહેબ - ભગવાન ! આ શું થયું ? ક્યાંથી આવ્યું એ ?

આર્મગાર્ટ (ઉડીને) : ખુન ! ખુન ! એને તમ્મર ચઢી ! ઢળી પડે છે ? વાગ્યું ! છાતી વચ્ચેવચ્ચ એને તીર વાગ્યું !

રૅડોલ્ફ ડર હારાસ (ઘોડા ઉપરથી કૂદી પડે છે) : કેવું ભયંકર - પ્રભુ - સુખા સાહેબ - પ્રભુની પ્રાર્થના કરો અને એની દયા માગો ! હવે ઉગરવાની આશા નથી.

ગૅસલર : આ તો એ ટૅલનું તીર.

[ઘોડા ઉપરથી રૅડોલ્ફ ડર હારાસના હાથમાં ઢળી પડે છે, ત્યાંથી એને ચોતરા ઉપર સુવાડવામાં આવે છે.]

ટૅલ (ખડકની ઉપર ઉંચે દેખાય છે) : તું ખાણાવળીને ઓળખે છે ખરો ! હવે તને બીજા તીરની જરૂર નથી ! હવે તારાથી અમારાં ઘર સ્વતન્ત્ર થયાં, અમારી નિર્દોષતા નિર્ભય બની, હવે આ ભૂમિને હાનિ કરવાની તારી મગફૂર નથી.

[ખડક ઉપરથી એ અદૃશ્ય થઈ જાય છે. લોક આવી પહોંચે છે.]

ટૂંધસી (આગળ આવીને) : શું છે અહીં ? થયું છે શું ?

આર્મગાર્ટ : સુખો તીરથી ઘવાયો !

લોક (આવી પહોંચે છે) : કેાણુ ઘવાયું ?

[વરઘોડામાં આગળ આવતા લોક રગભૂમિ ઉપર આવી જાય છે, પણ પાછળના લોક હજી દોળાવ ઉપર છે ને વાજાં વાગ્યે જાય છે.

રૅડોલ્ફ ડર હારાસ : લોહી વહ્યું જાય છે, હવે તો એ મરી જવાનો ! દોડો, દોડો, કેાઈ મદદ કરો ! ખુનીની પાછળ દોડો ! ભાગ્યહીન પુરૂષ ! બિચારાને આ મોતે મરવાતું ! પણ એને મેં ઘણી ચે વાર વારેલો, એના માનવામાં જ ક્યાં આવતું ?

પૂંછસી: અરે પ્રભુ, ફીકો પડી ગયો, મોત હવે છેટું નથી !

લોક: કોણે કયું આ?

રૂડાદ્દર હર હારાસ: આ લોક તે મૂર્ખ હશે કે મરતા ઉપર વાળ વગાડતા હશે? બન્ધ કરો એમને! (અકસ્માત વાળ બન્ધ પડી જાય છે, લોક તો આવ્યે જ જાય છે.) સુખ સાહેબ, બોલાય તો બોલો—કશું કોઈને કહેવાનું છે? (ગેન્ઢર હાથ વડે ઇસારા કરે છે, આતુરતાએ એ ઇસારા ફરીફરી કર્યા કરે છે, પણ સમજના નથી.) ક્યાં હું જઉં? કુઈસનાખટ? સમજી શકાતું નથી—હા, અધીરા થતા ના—સંસારમાંથી ચિત્ત કાઢી નાખો, સ્વર્ગમાં શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ધ્યાન ધરો.

[વરથોડના લોક ત્યાં આવી પહોંચે છે, મરનારની ચારે બાજુ એ વીટાઇ વળે છે અને વિનાલાગણીએ લયથી બેઠ રહે છે.]

પૂંછસી: જો કેવો ફીકો પડી ગયો—હવે મૃત્યુ એના હૃદયમાં પ્રવેશે છે—આંખો મીંચાય છે.

આર્મીગાર્ટ (એક બાળકને ઉચ્ચ કરીને): બુઓ, બચ્યાં, બુલમગાર કેમ મરે છે તે!

રૂડાદ્દર હર હારાસ: અકલ વગરની શંખણીઓ,^{૧૯૩} તમને સમૂળી લાગણી જ નથી તે આવે શોકપ્રસંગે પણ આમ મજા ઉડાવો છો?—મદદ કરો—હાથ દો—એની છાતીમાંથી આ ભયંકર તીર જેવી લે એવુંય કોઈ અહીં નથી?

સીજન (પાંચી ખસીને): પ્રભુએ જેને થપ્પડ લગાવી છે તેને અમે તો આંગળી જ અડાડીએ છીએ.

રૂડાદ્દર હર હારાસ: તમારું દીધું રહે તમારું, રાંડો!^{૧૯૩} (તલવાર ખેંચે છે.)

પૂંછસી (એનો હાથ ઝાલે છે): ધીરે, સાહેબ! તમારી સત્તાનો દયે અન્ત આવ્યો છે. દેશનો બુલમગાર પડ્યો છે હવે

વધારે જીલમ સહન કરીશું નહિ હવે અમે સ્વતંત્ર લોક છીએ.
સર્વજન (ખેતાલક કરે છે) : દેશ સ્વતન્ત્ર બન્યો છે !

રૂઠાલક ડર હારાસ : અને અન્તે આ પરિણામ ? ભય અને આજ્ઞા-
પાલનનો આટલો જલદી જ અન્ત આવી ગયો ? (પાસે આવતા
સૈનિકાને) અહીં આ ભય કર ઘાતકી કૃત્ય તો તમે જોયું
—હવે મદદ નકામી છે—ખુનીની પુઠ પકડવી હવે નિર્થક
છે આપણને ખીજ અનેક ચિન્તાઓ છે. આલો, કુઈસનાખટ
આલો ; સમ્રાટને માટે એના કિલ્લાનું રક્ષણ કરીએ ! કારણકે
વ્યવસ્થાનાં, આજ્ઞાપાલનનાં બધાં બન્ધન જોતજોતામાં છુટી
પડશે અને કોઈ માણસ ઉપર અત્યારે વિશ્વાસ મુકી શકાય
એમ નથી.

[સૈનિકાને લેઇને એ જાય છે એવામા જ દયાબન્ધુઓ ૨૭૯
પ્રવેશે છે.]

આર્મગાર્ટ : ખસો ! ખસો ! આ દયાબન્ધુઓ આવે છે.

જૂઠ્ઠીસી : શિકાર પડ્યો—અને આ ગીધડાં ૨૮૦ ઉતરી આવ્યાં.

દયાબન્ધુઓ (મરેલાની આરે બાજુએ અર્ધવર્તુળે ઉભા રહીને ઉઠે
ધેરે સ્વરે ગાય છે.) :

✽—————

૨૭૯ Barmherzige Brüder (અ Brothers of Mercy)
આ પ્રસંગે કવિએ આ જે સાધુમંડળને આપ્યું છે, તે ઇતિહાસના કાળ-
ક્રમ વિરૂદ્ધ છે, કારણકે દયાબન્ધુઓનું મડળ તો ઇ સ. ૧૫૪૦મા સેવિલમા
સાન જીઆન ડી ડિયોએ સ્થાપ્યું હતું

૨૮૦ દયાબન્ધુઓનો પોશાક કાળા રંગનો હતો, એટલે ગીધની ઉપમા
આપી શકે, ગીધ મુઠ્ઠા ઉપર ઉતરી પડે અને અહીં પણ મુઠ્ઠું પડ્યું
છે તે તુરત દયાબન્ધુઓ આવી પહોંચે છે એટલે એ ઉપમા એક અશે સફળ
થાય છે અને જૂઠ્ઠીસીના હુટારા સ્વભાવને અનુકૂળ પણ છે યુગેપમા
એમનો પોશાક કાળો છે, અમેરિકામા ભુરો છે.

મૃત્યુ માતવીને અકસ્માત આવી પકડે છે,

એને કશોય અવકાશ આપતું નથી ;

સ્તને જતાં વગ્નોવગ્ન આવી પડે છે,

જીવતમાંથી વછોડી એને ઉપાડી લાય છે.

જ્યાંને નિયાર હોય છે ના હોય,

તોય એને પોતાના ન્યાયાધીશ આગળ હાજર

થવું પડે છે !

[એવી પદ્ધતિને કમીકરી જોયું છે, એટલામાં પડે પડે છે.]

પ્રવેશ ૧

સ્થળ : આલ્ટોઈ પાસેનું મેદાન.

(રગભૂમિ ઉપર પાછળ જમણી બાજુએ, પહેલા અકના ત્રીજા પ્રવેશમાં દેખાતો હતો એ ઉરીના બધીબાનાવાળો કિલ્લો દેખાય છે તે તેમાં પાલખો પણ લટકે છે; ડાબી બાજુએ અનેક પર્વતો દેખાય છે અને એ બધા ઉપર અગ્નિશિખાઓ પ્રકટી ઉઠી છે. મળસ્કું થવા આવ્યું છે અને દૂરદૂર અનેક દિશાએથી ઘટાનાદ સંભળાય છે.)

[રૂઢી, કુઇની, વેર્ની, મિસ્ત્રી, અને બીજા અનેક દેશલોક, સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ.]

રૂઢી : પર્વતો ઉપરના પેલા અગ્નિસંકેત જોયા કે ?

મિસ્ત્રી : વનની પેલી પારના ઘંટા સંભળાય છે કે ?

રૂઢી : શત્રુઓને હાંકી કાઢ્યા !

મિસ્ત્રી : કિલ્લા સર કર્યા !

રૂઢી : અને તોય ઉરો પ્રાન્તમાં આપણી પોતાની ભૂમિ ઉપર જીલમગારનો કિલ્લો રહેવા દેઇશું ? આપણી સ્વતંત્રતા બહાર કરવામાં પાછળ પડીશું ?

મિસ્ત્રી : જે ધુંસરી આપણને દબાવવાની હતી એને રહેવા દેઇશું ? ચાલો જમીનદોસ્ત કરો એને !

સર્વજન : જમીનદોસ્ત ! જમીનદોસ્ત ! જમીનદોસ્ત !

રૂઢી : રણશિંગાવાળો ક્યાં ?

રણશિંગાવાળો : આ રહ્યો હું, બોલો શું કામ છે ?

રૂઢી : ઉંચી ચોકી^{૨૮૧} ઉપર ચઢ ને ત્યાંથી શિંગડું કુંક, કે એનો અવાજ દૂરદૂર પર્વતેપર્વતે ગગડે, ટેકરીએટેકરીએ ને

*—

૨૮૧ ગમે તો પહેરેગીરો ચોકી ભરે છે તે કિલ્લાના ધુરજ ઉપર, કે ગમે

કોતરેકોતરે પડઘા ઉઠાવે અને પર્વતવાસીઓ સત્વર એકઠા થઈ જાય.

[ગુશિગાવાળો ચાલ્યો જાય છે અને વાલ્ટર પુછર્સ્ટ પ્રવેશે છે.]

વાલ્ટર પુછર્સ્ટ : થોભો ભાઈઓ, થોભો ! ઉંટરવાલ્ડન અને શ્વીટ્સમાં શું બન્યું તેના સમાચાર તો હજી આપણને મળ્યા નથી. હૂતો આવી મળે ત્યાં સુધી થોભીએ !

રૂઠડી : થોભવું શા માટે ? જીલમગાર તો માર્યો ગયો છે ને સ્વાધીનતાનો દિવસ ઉગ્યો છે !

મિત્રી : ચારે બાજુએ પર્વતો ઉપર આ અગ્નિહૂતો પ્રકાશે છે તે બસ નથી ?

રૂઠડી : ચાલો બધા, ચાલો ! ઉઠાવો હાથ, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ! તોડી નાખો પાલળો ! તોડી નાખો કમાનો ! તોડી નાખો ભીંતો ! પથરા ઉપર પથરો રહેવા દેતા ના !

મિત્રી : આવો ભાઈ કડીઆ ! આપણે ચણ્યું છે, તે આપણને તોડતાં ઠીક આવડશે !

સર્વજન : ચાલો, તોડી પાડો !

[અજુતર ઉપર ચારે બાજુએથી લોક પડે છે]

વાલ્ટર પુછર્સ્ટ : પડ્યું ઉલટું ! હવે એમને અટકાવાય એમ નથી.

[મેલ્પટાલ તથા બાઉમગાર્ટન પ્રવેશે છે.]

મેલ્પટાલ : શું, હજીયે આ ગઢ સાજો છે ? ઝાર્નનનો કિલ્લો રાખ થઈ ગયો છે ને રૉસબર્ગનો ધૂળ ભેગો મળી ગયો છે તો ચ ?

વાલ્ટર પુછર્સ્ટ : મેલ્પટાલ, તમે ? સ્વતન્ત્રતાના કંઈ સમાચાર લાગ્યા છે ? બોલો ! પ્રાન્તો શત્રુથી ચોકળા થઈ ગયા છે ?

તે નિઝાનગિત આપવા માટે નક્કી કરેલા પ્રાઇડિયા સ્થાન ઉપર, કે ગમે તે વિચરના પાળના ચંદ્રીપરેને સુષ્ટી દેવામાં આવે છે એ પર્વતના શિખર ઉપર.

મૈલ્લટાલ (તેને ભેટી પડે છે) : ચોકખાચટ થઈ ગયા છે. ખુશ થાઓ, બાપુ ! આ પળે, આપણે વાતો કરીએ છીએ તે પળે, શ્વીટ્સના કેાઈ પ્રાન્તમાં જીલ્લમગારતુ નામનિશાન નથી !

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : હા, બેલો, તમે કિલ્લા કેવી રીતે સર કર્યો ?

મૈલ્લટાલ : ઝાર્નનનો કિલ્લો^૨ તો પુરુષોચિત વીરસાહસ વડે ફડન્સે લીધો. એની આગલી^૨ રાત્રે રાસજર્ગનો કિલ્લો^૩ મેં લીધો—પણ હજી સાંભળો તો ખરા ! શત્રુઓને કિલ્લામાંથી હાંકી કાઢીને અમે એમાં આનંદે આગ લગાડી, ભયંકર નાદે અગ્નિશિખાઓ આકાશમાં અથડાવા લાગી, એટલામાં ગેસલરનો ચાકર ડીટહુલ્મ ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને ખૂમ મારવા લાગ્યો કે યુનકવાળાં બટી બળી મરે છે !

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : ભલા ભગવાન !

[પાલળો ને વળીઓ પડે છે એનો અવાજ સંભળાય છે.]

મૈલ્લટાલ : સુખાના હુકમથી એને એ કિલ્લામાં ગુપ્ત રીતે કેદ રાખી હતી. ફડન્સ આવેશમાં ઉછળ્યો—કારણકે પાટડા તથા મજબુત થાલલા પડતા સંભળાયા, સાથે સાથે એ અભાગણીની દુઃખલરી ચીસો પણ સંભળાઈ.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^૧ : બચી ગઈ એ ?

મૈલ્લટાલ : ત્વરા અને નિશ્ચયની જરૂર હતી. એ માત્ર અમારો ઉમરાવજ હોત, તો તો અમે અમારા જીવને વહાલો કરત;

*

૨૮૨ આમ આગલે દિવસે અથવા તો મોડામાં મોડો તે રાતે ઝાર્નનનો કિલ્લો લેવાયો હોવો જોઈએ, અને અહીં સ્પષ્ટ છે કે તેની આગલી રાતે રાસજર્ગનો કિલ્લો લેવાયો; એટલે ગેસલર મુગ્ધો અને આ પ્રસંગ ચાલે છે તે એ પ્રસંગ વચ્ચે જોછામાં જોછી બે રાત તો વીતી હોવીજ જોઈએ અને તેથી ગયા પ્રવેશના સમય પછી વહેલામા વહેલે ત્રીજે દિવસે આ પ્રવેશનો સમય મુકી શકાય.

૨૮૩ ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશો.

પણ એ અમારો પ્રતિજ્ઞાબંધુ પણ હતો અને વળી બટી લોક ઉપર સ્નેહ રાખતી—એ વાત વિચારીને અમે જીવ જોખમમાં નાખ્યો અને આગમાં પડતું મેલ્યું.

વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટ^{૨૮૪}: બચી ગઇ એ ?

મેલ્લટાલ. હા, બચી ગઇ. રૂડન્સ ને હું, બન્ને મળીને અમે એને આગના ભડકામાં થઇને ઉંચકી લાવ્યા, અમારી પાછળ તો પાટડાપાટડી કડાકા લેઇને પડતાં જતાં હતાં—અને પછી જ્યારે એને ભાન આવ્યું કે હું બચી ગઇ છું, ત્યારે એણે આકાશના પ્રકાશ તરફ નજર નાખી. ઉમરાવ તો આવીને મને છાતીએ વળગી પડ્યો, વિનાબોલેચાલેચે મૈત્રીબંધનની પ્રતિજ્ઞા લેવાઇ, અગ્નિશિખાએ સજડ થઇ ને હવે અનેક ભાગ્યપરીક્ષાઓમાં પણ ટકી રહેશે.

વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટ^{૨૮૪}: લાડુનબર્ગ^{૨૮૪} ક્યાં છે ?^{૨૮૫}

મેલ્લટાલ : બ્રુનિકની પેલી પાર.^{૨૮૬} મારા પિતાને અન્ધ કરનાર પોતાની આંખોનું તેજ લેઇને એ ગયો એમાં મારો દોષ નથી. હું એની પાછળ પડ્યો ને નાસતાં એને પકડ્યો, જેથી આણીને મારા પિતાના પગ આગળ નાખ્યો. એના માથા ઉપર તલવાર લટકતી હતી; તેણે એ અન્ધ પુરુષને પોતાને જતો કરવાની પ્રાર્થના કરી અને તે આત્માએ તેને જીવન-દાન આપ્યું. શત્રુભાવે^{૨૮૭} ફરી નહિ આવવાના એણે સોગન્દ

* —————
^{૨૮૪} ઉત્તરવાહનનો સુખો, જેણે મેલ્લટાલના પિતાની આંખો ફેંદી હતી, પ. ૩૯, પ. ૧૪-૧૫ જોશો.

^{૨૮૫} યુડીંગે આપેલા ઇનિદાસમા આ પ્રમગ જોશો.

^{૨૮૬} ઇનિદાસ પ્રમાણે તો એ ઉત્તર તરફ નાહેલો

^{૨૮૭} ગ્રગમા Urfehde છે, એનો અર્થ એવો છે કે ગમે એટલું સપમાન વેલ્યુ દોય, તે સૌ બૂલી જઇ કાઇ પણ જાતનું વેર લેવાની સૌ ગતિ છોડી દેવાના સોગન્દ.

લીધા; એ સોગન્દ એ પાળશે, આપણી શક્તિ એ સમજ
ગયો છે

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૨૮} : સારું થયું કે પવિત્ર વિજયને તમે લોહીથી
કલંકિત ના કર્યો.

બાળકો (પાલખોના કકડા લેઈ દોડતા રગભૂમિ ઉપર આવે છે.) :
સ્વાધીનતા! સ્વાધીનતા!

[ઉરીનું રણશિગુ જોરથી પુંકાય છે]

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૨૯} : બુઓ કેવો ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે! આ છોકરાં
ઘરડાં થશે, તો ય આ દિવસ તો સંભારશે.

[આલિકાઓ વાસ ઉપર ચઢાવીને ટોપી લાવે છે. રગભૂમિ ઉપર
લોક ભરાઈ જાય છે]

રૂઢી : જે ટોપીને નમવું પડતું તે આ ટોપી આવી!

બાઉમગાર્ટન : એનું શું કરવું છે ?

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૩૦} : ભગવાન! આ ટોપી^{૨૮૮} નીચે મારો ભાણો
ઉભો હતો!

અનેક જણ : જીલમી સત્તાના એ સ્મરણચિહ્નનો નાશ કરી નાખો,
નાખો એને દેવતામાં!

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૩૧} : ના, એને સાચવી રાખો! આજ સુધી જીલમનું
એ સ્મરણચિહ્ન હતું, હવે સ્વાધીનતાનું^{૨૮૯} ચિર સ્મરણચિહ્ન
થશે!

*—

^{૨૮૮} અહીં ‘ટોપી નીચે’ છે, પણ અ. ૩, પ્ર. ૩ : પૃ. ૧૧૨, પ. ૩
પ્રમાણે તો એ ‘લી ખોઈ નીચે’ ઉભો હતો. ડાલ્બર્ગ અને માનહાઇમની
હસ્તપ્રતિમા અ. ૩, પ્ર. ૩માં પણ ‘લી ખોઈ નીચે’ને જાહેર ‘વાંસ નીચે’
છે કવિએ પાછળથી યોજના ફેરવી લાગે છે

^{૨૮૯} ટોપી અગર માથાનું કાંઈ પણ ઢાંકણ એટલે સુધી સ્વાધીન-
તાનું ચિહ્ન મનાયુ છે કે તે નહિ ઉતારવું એ સ્વાધીનતા અને માનનું

[મોટા અર્ધવર્તુળમાં સુન્દર રીતે દગ ખાંધીને પાલખોનાં વાસ-વળા ઉપર ખેડુતો, પુરુષો, સ્ત્રીઓ, અને બાળકો ફેટલાંક બેસે છે, ફેટલાંક ઉભાં રહે છે.]

મૅલ્લટાલ: જીલમની પાલખો ઉપર આજે આપણે આનન્દે ઉભા છીએ અને પ્રતિજ્ઞાબદ્ધો, રૂઢીમાં જે પ્રતિજ્ઞા લીધેલી તે આપણે પાળી છે.

વાલ્ટર ક્રુઝર્ટ: કામ હજી શરૂ થાય છે, પુરૂં નથી થયું. હવે આપણને શૌર્યની અને દૃઢ ઐક્યની જરૂર છે. કારણ નક્કી માનજો કે રાજા પોતાના સુખાના મૃત્યુનું વેર લેવામાં અને ફરી પોતાની સત્તા બળ વડે જમાવવામાં વાર નહિ કરે.

મૅલ્લટાલ: ભલે એની સેનાને લેઇને આવે! અંદરના શત્રુને તો હાકી કાઢ્યા છે; બહારના શત્રુની સામે થવા તૈયાર છીએ.

રૂઢી: દેશમાં આવવાને માટે થોડાજ પર્વતઘાટ ઉઘાડા છે, ને તે સૌ આપણા શરીરવડે આંતરી બેસીશું.

બાઉમગાર્ટન: આપણે ચિરબન્ધને બન્ધાયા છીએ, ઐક થયા છીએ; અને હવે એની સેનાથી ડરવાના નથી.

[રોઇઝલમાન તથા બટાલિયનખર આવે છે.]

રોઇઝલમાન (અંદર આવતા આવતા): પ્રભુનો અફ્સુત ન્યાય ઉતર્યો છે!

ખેડુતો: કેમ, શું થયું?

રોઇઝલમાન: કયા જીગમાં આપણે છીએ?

વાલ્ટર ક્રુઝર્ટ: પણ છે શું એ તો કહો? તમે પણ આવ્યા કે, લાર્ડ વૅર્નર? શા સમાચાર લાવ્યા?

૨ —————

લક્ષણ ગણ્યા છે યુગેપમાં સ્ત્રીઓ તો, પુરુષો સલામ કરતાં ઉતારે તોય, નથી ઉતારતી, અને પાંચડી ઉતારતી એનો અર્થ 'દાસત્વ સ્વીકારવું' એવું આપણે અહીં પણ મનાયુ છે.

ખેડુતો : થયું શું ?

રોઇઝલમાન : સાંભળશો ત્યારે આશ્ચર્ય પામશો !

પ્રાઉફફાખર : એક મોટા ભયમાંથી આપણે બચી ગયા છીએ.

રોઇઝલમાન : સમ્રાટનું ખુન થયું^{૨૯૦} છે.

વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટ^{૨૯૧} : હયાળુ પ્રભુ !

[ખેડુતો ઉભા થઈ જાય છે તે પ્રાઉફફાખરને વી ટાઇ વળે છે.]

સર્વજન : ખુન ! શું ! સમ્રાટનું ! સાંભળો ! સમ્રાટનું !

મૅલ્ષટાલ : બને ના ! આ સમાચાર તમને મજા ક્યાંથી ?

પ્રાઉફફાખર : નક્કી, બુક આગળ રાજા આલ્ફ્રેડ ખુનીને હાથે પડ્યો —
યોહાનસ ક્રુઇસ્ટ^{૨૯૧} નામે એક વિશ્વાસપાત્ર માણસ શાફ-
હાઉઝનથી^{૨૯૨} આ સમાચાર લાવ્યો.

વાલ્ટર ક્રુઇસ્ટ^{૨૯૩} : આવું ભયંકર કૃત્ય કરવાનું સાહસ કયું કોણે ?

પ્રાઉફફાખર : ખુનીનું^{૨૯૪} નામ સાંભળશો, ત્યારે તો એથી યે વધારે
ભયંકર લાગશે. એના ભત્રિજા, એના ભાઈના જ દીકરા
શ્વાબનવાળા^{૨૯૫} ઉમરાવ યોહાને એ કૃત્ય કયું છે.

મૅલ્ષટાલ : પિતૃહત્યાનું આવું ભયંકર કૃત્ય એને કરવું કેમ પડ્યું ?

પ્રાઉફફાખર : વારંવાર માગણી^{૨૯૬} કર્યા છતાં, સમ્રાટે એને એનો

* —————

૨૯૦ સમ્રાટ આલ્ફ્રેડનું ખુન તા. ૧, મે ૧૩૦૮ને રોજ થયેલું

૨૯૧ કવિ આ સમાચાર લાવ્યાનું માન આ પ્રખ્યાત ઇતિહાસકર્તા સોપે
છે; એ ઇતિહાસક શાફહાઉઝનમાં ઇ. સ. ૧૭૫૨માં જન્મ્યો હતો અને
કાઝલમા ૧૮૦૯માં મરણ પામ્યો હતો. ઇ સ ૧૮૦૧ના જન્યુઆરીમાં
આ નાટક લખાવા માંડ્યું તે વારે શિલરને એ વાઇમરમાં મળ્યો હતો.

૨૯૨ ખુની રાજાનો પોતાનો જ ભત્રિજો છે એમ જાણુશો ત્યારે તો
એથી યે વધારે ભયંકર લાગશે

૨૯૩ નાંધ ૧૫૬ તથા પાત્રોમાં યોહાનસ પારીસીડાની નાંધ જોશો.

૨૯૪ પૃષ્ઠ ૭૯, પંક્તિ ૫-૧૪ જોશો.

ખાપીકો^{૨૯૫} વારસો આપ્યો નહિ; એમ કહેવાય છે કે વાત ટુંકાવવાને એને ધર્માધ્યક્ષ^{૨૯૬} બનાવી દેવાનો એણે મન-સુખો કર્યો. ગમે તેમ હોય—એ જીવાનીઆએ પોતાના લોહીતરસ્યા મિત્રોની ભુંડી શિખામણ માની ને એશનખાખ-વાળો, ટેગરફેલ્ડનવાળો, વાટ્વાળો અને પાલ્મવાળો, એ બધા અમીરોની સંગે મળી એવો ઠરાવ કર્યો કે ન્યાય જ્યારે મળતોજ નથી ત્યારે તો પોતે જાંતે એનું વેર લેવું.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૨૯૭}: પણ કહો તો ખરા, કે આ ભયંકર કાર્ય પાર ઉતારું શી રીતે?

પ્રાઉફ્ફાખર: રાજા ઘોડે ચઢીને પ્રાઇન ત્સુ બાડનથી રાઇનફ્રંકટ જતો હતો, કેમકે ત્યાં એનો સુકામ હતો. કુમાર હાન્સ,^{૧૫૬} કુમાર લેઓપોલ્ટ^{૨૯૭} તથા બીજા કુલીન ઉમરાવોનો ઠંઠો સાથે હતો. તેઓ રાઇસ નદીને કાંઠે આવ્યા ને પાર ઉતરવાને માટે મછવામાં બેસવા લાગ્યા, ત્યારે ખુનીઓ નૌકામાં ભરાઈ ગયા ને એમ સમ્રાટને પોતાના અનુચરોથી વિખુટો પાડી નાખ્યો. નદી ઉતરીને સમ્રાટ પાછો ઘોડે ચઢીને લીલાં ખેતરોની પાર ચાલ્યો—એમ કહેવાય છે કે અનાયોના^{૨૯૮}

*—

૨૯૫ નોંધ ૧૫૬ જોશા.

૨૯૬ જ્યેષ્ઠ પુત્રને અમીરાતનો વારસો મળે અને તેથી બીજા પુત્રો તેવો વૈભવ ભોગવી શકે નહિ; એટલા માટે તેમને કોઈ ધનાઢ્ય મઠના મહાન્ત બનાવી દેવામાં આવે, તેથી તેમને પણ વૈભવ ભોગવવાનો મળી શકે. આ એક પ્રકારની રાજનીતિ હતી.

૨૯૭ આર્થર પામર કહે છે કે લેઓપોલ્ટ તે રાજા આલ્ફ્રેડનો બીજો દીકરો થાય. ડ્રેથ કહે છે ત્રીજો થાય ને એનું નામ ફ્રીડ્રીખ હતું તથા ઓઇસ્ટરરાઇખ અને શ્વીટ્સ વચ્ચે ૧૩૧૫મા થએલા મૉર્ગાર્ટનના જીલ્લા હારેલો.

૨૯૮ રોમનોને અનાયો કહ્યા છે.

જુગમાં ત્યાં એક વિશાળ નગર^{૨૯૯} હતું. હાખસખુર્ગનો પ્રાચીન કિલ્લો જ્યાં દેખાવા લાગ્યો, એની કુળની સત્તા જ્યાં શરૂ થઈ—ખસ ત્યાંજ ઉમરાવ હાન્સે તેની ગરદનમાં જમ્મૈયો ખોરી ઘાલ્યો, પાદમવાળા ફૂલોને પોતાના ભાલાથી એને વીધી નાખ્યો અને એશનખાખે એનું માથું ભાગી નાખ્યું. એમ પોતાના લોહીથી ખરડાએલો એ પોતાનાને જ હાથે ને પોતાનીજ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. સામા કાંઠાવાળાએ આ કૃત્ય જોયું. પણ વચ્ચે આડી નદી હતી, માત્ર નિરર્થક ચીસો એમણે પાડ્યા કરી; રસ્તે એક ગરીબ બાઈ બેઠી હતી તેના બોળામાં રાજાએ દેહ મુક્યો.

મૈલ્ષટાલ : કશાથી ન ધરાતાં, બધું લેવાની વૃત્તિવાળા રાજાએ ત્યારે આમ પોતાનેજ હાથે પોતાની અકાળ^{૩૦૦} કબર ખોદી.

પ્રાઉક્કશખર : દેશમાં ત્યારે કેર^{૩૦૧} હાહાકાર વર્તી રહ્યો છે; સૌએ^{૩૦૨} પર્વતના બધા ઘાટ બાંધ કરી દીધા છે, સરહદનાં બધાં નાકાં ઉપર ચોકી બેસાડી દીધી છે, ખુદ પ્રાચીન^{૩૦૩} બુદ્ધ-રિષે ત્રીશ વર્ષ સુધી બુદ્ધા રાખેલા પોતાના દરવાજા આજે બંધ કરી દીધા છે, એવી ખુનીઓની—અને તેથી ચે વધારે તેમના ઉપર વેર શોધનારાની—સૌને બીક પેશી ગઈ છે. કારણકે

* —————

૨૯૯ રોમનોનું નગર વિણ્ડોનિસા હતું, હાલ એને વિણ્ડોશ કહે છે જર્મનોને અટકાવવા માટે એ કિલ્લો સરહદ ઉપર બાંધ્યો હતો અને ઇ. સ. ૫૯૪માં શિલ્ડેબર્ટ બીજાએ એને તોડી નાખ્યો હતો.

૩૦૦ રાજા આલ્બ્રેક્ટ આ સમયે ૫૮ વર્ષનો હતો તે રાજ્ય કરતાં ૧૦ વર્ષ વીત્યા હતા.

૩૦૧ ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશે.

૩૦૨ જાગીરોએ, મઠોએ, નગરોએ તે સૌએ.

૩૦૩ ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશે.

ઉંગાનની રાણી, ફૂર આગનસ^{૩૦૪} આવે છે, સ્ત્રીજનસુલભ કોમળતાનો તો એનામાં અંશ નથી; ખુનીઓના સમસ્ત કુળ ઉપર, તેમના સેવકવર્ગ ઉપર, સન્તાનો ઉપર, સન્તાનોનાં સન્તાનો ઉપર, અરે તેમના કિલ્લાઓના ખુદ પત્થરો ઉપર પણ પોતાના પિતાના લોહીનું વેર લેવાને હેતુએ, રાજ્ય તરફથી પૂર્ણ સત્તા લેધને એ આવે છે. ખુનીઓનાં કુટુંબનાં સર્વ માણસોને તેના પિતાની કળરમાં દાટવાની અને જાણે ગ્રીષ્મના ઝાકળમાં સ્નાન કરતી હોય તેમ તેમના રુધિરમાં સ્નાન^{૩૦૫} કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેધને એ આવે છે.

મૈલ્ષટાલ : ખુની^{૩૦૬} ક્યાં આલ્યા ગયા તે કોઈ જાણે છે ?

ષ્ટાઉક્કશખર : કામ પતાવી દીધા પછી તરતજ જુદે જુદે પાંચ માર્ગે એ પાંચે નિકળી પડ્યા, અને એવા વિખુટા પડી

*

૩૦૪ આલ્ષ્ટ્રેષ્ટ રાજાને પાય દીકરીઓ હતી, તેમની સૌથી મોટી આ આગનસ હતી. ઉંગાનનો રાજા આલ્દ્રુયાસ ત્રીજો તેનો સ્વામી હતો. એ રાજા ૧૩૦૧માં ગુજરી ગયો ને ત્યારે તેમને કંઈ સત્તા ન હતી. એણે આવીને જે વેર લીધું, તે એવી નિર્દયતાથી કે એનો જોટો મળી આવવો મુશ્કેલ ગણાય છે. ખુનીઓની માલમિલકત જપ્ત કરી લીધી ને તેમાંથી ગણેલા પૈસા વડે ક્રાઇનિગર્જનમાં એણે તથા આલ્ષ્ટ્રેષ્ટની રાણી એલ્સબેટ મઠ સ્થાપ્યો. ૮૩ વર્ષને વયે ૧૩૬૪માં એ જ મઠમાં એ મરણ પામી

૩૦૫ ઇતિહાસકો લખે છે કે એ રાણીએ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધેલી ને પાળેલી પણ. બુલિંગર કહે છે કે પાલમરાળા રૅડ્ડલનો મુખ્ય કિલ્લો ક્વાર્ગન શરણે આવ્યો, ત્યારે તેમના અમીર ઉમરાવો અને બીજા મળી ૬૩ માણસોને પોતાની નજરો સામે જંગલમાં ગરદન મરાવ્યા અને પછી બોલી : “હવે હું ગ્રીષ્મના ઝાકળમાં નાહું છું.” રાજા આલ્ષ્ટ્રેષ્ટનું ખુન મે માસમાં થયેલું, ને તેથી પણ મેના (ગ્રીષ્મના) ઝાકળમાં નાહવાની વાત કરી હોય.

૩૦૬ ચુડીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશો.

ગયા કે ફરી કદી મળી શકે નહિ—અમીર ચોહાન પર્વતોમાં રખડતો હશે.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૩૦૬} : ત્યારે તો તેમને પોતાના અપકૃત્યનું કંઈ જ ફળ ના મળ્યું ! વેરથી કંઈ જ ફળ મળતું નથી ! એ પોતાનો જ ભયંકર આહાર થઈ પડે છે; ખૂન એ એનો આનંદ છે, ભયંકરતા એ એનો સન્તોષ છે.

પટાઉફફાખર : એથી જુનીને તો કશું ફળ થતું નથી; પણ એ લોહીભર્યા અપકૃત્યનું શુભ ફળ નિષ્પાપ હાથે આપણે ચુંટી લેઈએ, કારણકે આપણે એક મહાભયમાંથી મુક્તિ પામ્યા છીએ; સ્વતન્ત્રતાનો અતિ ળળવાન શત્રુ પડ્યો છે, સાંભળ્યું છે કે હાબ્સબુર્ગના હાથમાંથી રાજદણ્ડ બીજા કોઈના કુળમાં ચાલ્યો જશે, સામ્રાજ્ય પોતાની મેળે બીજા કોઈને પસન્દ કરી લેશે.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૩૦૬} તથા બીજા અનેક : કોઈનું નામ જાણ્યું છે ?

પટાઉફફાખર : પુષ્કળ લોકોએ લુકસમબુર્ગના^{૩૦૭} ઠાકોરનું નામ આપી પણ દીધું છે.

વાલ્ટર કુઈસ્ટ^{૩૦૬} : સાફ થયું કે આપણે સામ્રાજ્યને ધરાધર વળગી રહ્યા; હવે આપણને ન્યાય મળવાની આશા પડે છે !

પટાઉફફાખર : નવા સમ્રાટને વીર મિત્રોની જરૂર પડશે; ઓઈસ્ટરરાઇખના વેર સામે એ આપણું રક્ષણ કરશે.

*—

^{૩૦૭} સમ્રાટ ચુટી કાઢવાનો હક સામ્રાજ્યના ઠાકોરોનો હતો અને ઠાકોરો તેજ કારણે Kurfürst (અ. Elector) કહેવાય છે. આ વખતે પણ એ ઠાકોરોએ પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કરીને ઇ. સ. ૧૩૦૮ના નવેમ્બરની રદ્દમી તારીખે સમ્રાટને પદે હાબ્સબુર્ગના ઘરને છાંડી લુકસમબુર્ગના ઠાકોરને ચુંટ્યો તે તેણે હાઇન્રિચ સાતમે એવું નામ ધારણ કરી મરતા સુધી રાજ્ય કર્યું. તેણે વનપ્રદેશોની સ્વાધીનતા તાણ કરી આપી તે ઓઈસ્ટરરાઇખથી તેમનું રક્ષણ કર્યું. એ સમ્રાટ ૧૩૧૩માં મૃત્યુ પામ્યો. લુકસમબુર્ગના વંશમાં ઝાઝા દિવસ એ પદ રહેલું નહિ.

[ખેડુતો એક બીજાને ભેટ છે, એક રાજદૂતને લેખને
ભડારી આવે છે.]

ભંડારી : દેશના મુખીઓ તો બધા અહીંજ છે ને !

રૌઘઝલમાન તથા બીજા અનેક : ભંડારી, કેમ શું છે ?

ભંડારી : રાજદૂત આ પત્ર લેખ આવ્યો છે.

સર્વજન (વાદર પુઠસ્ટને) : ફેડો એ કાગળ ને વાંચો !

વાદર પુઠસ્ટ (વાંચે છે) : “ ઉરી, શ્વીટ્સ અને ઉંટરવાલ્ડનના
ગુણીજનો ભેગ, રાણી એલ્સબેટ^{૩૦૮} તમને કુશળતા અને
વૃદ્ધિ ધરે છે.”

અનેક જણ : રાણીને હવે ભેધજો છે શું ? એનું રાજ્ય તો
પતી ગયું છે.

વાદર પુઠસ્ટ (વાંચે છે) : “ પોતાનો સ્વામી રુધિરભર્યું વિદાય
લેધ ચાલતો થયો ને રાણીને દુખિયારી દશામાં મુકી ગયો ;
રાણી પોતાની આ વિધવાવસ્થાના દુઃખમાં અને વેદનામાં
શ્વીટ્સરલાણ્ડના લોકોના સ્નેહને અને તેમની નિષ્ઠાને હજીયે
યાદ કરે છે.”

મૅલ્ષટાલ : પોતાની ચઢતીમાં કદીયે યાદ નહોતાં કર્યાં.

રૌઘઝલમાન : ચુપ ! સાંભળવા દો !

વાદર પુઠસ્ટ (વાંચે છે) : “ અને આશા રાખે છે કે એ નિષ્ઠા-
વાન લોક આ ભ્રષ્ટ અપકૃત્યના કરનારાઓ પ્રત્યે યોગ્ય દેખ રાખે
અને એટલા માટે આશા રાખે છે કે એ ત્રણે પ્રાન્તના
લોકો ખુનીઓને કદાપિ સહાયતા ન કરે ; વળી એમ પણ

*—

૩૦૮ સમ્રાટ આલ્બ્રેખ્ટની રાણી, કારીન્થિયાના કાકારની—ટિરોલ તથા
ગ્રાઇર્સના અમીરની પુત્રી. પરણીને એ ત્રણે પ્રદેશો ગ્રાઇસ્ટરરાઇખમાં
એણે આણી ઉમેરેલા. ૧૨૮૨માં એનું લગ્ન થયેલું અને ૧૩૧૩માં
વિયેનમાં મૃત્યુ થયેલું.

આશા રાખે છે કે રૂઝડફના રાજધર તરફથી પ્રાચીન કાળે જે સ્નેહ અને કૃપા પામેલા તેને સ્મરણમાં લાવીને આજે એ ખુનીઓને તેમના વેર શોધનારના હાથમાં સોંપવા સહાયતા કરે”

[લોકના મ્હોં ઉપર નિરસ્કારના ચિહ્ન તરી આવતાં જણાય છે.]

અનેક જણ : સ્નેહ અને કૃપા !

પ્રાઉફફાખર : પિતા પાસેથી આપણે કૃપા પામેલા, પણ પુત્ર પાસેથી આપણને શું મળ્યું છે? પૂર્વેના યઘા સમ્રાટોએ સ્વતન્ત્રતાનો લેખ તાજો કરી આપ્યો હતો, એમ એણે કરી આપ્યો હતો? એણે આપણને સાચો ન્યાય આપ્યો છે? અને નિર્દોષજનો પીડાતાં તેમને રક્ષણ આપ્યું છે? આપણને દુઃખ પડતાં આપણે જે દૂત મોકલેલા, તેમને સાંભળવાનીયે એણે પરવા કરેલી? આમાંનું એક પણ વાનું રાજ્યએ કર્યું નથી; ને આપણે પોતાને યજવાન હાથે આપણો હક સિદ્ધ ના કર્યો હોત, તો આપણા દુઃખથી એને તો કંઈ લાગણી થવાની નહોતી. એનો ઉપકાર? આ ખીણોમાં તો એણે કદી ઉપકાર વાળ્યોજ નથી. એ અતિ ઉંચે સ્થાને ઉભો હતો; તેની પ્રજાનો એ પિતા બની શક્યો હોત, પણ એને પોતાનાંનીજ દરકાર રાખવાનું ગમ્યું. જેમને એણે વધાર્યા^{૩૦૯} છે, તે ભલે હવે એની પાછળ આંસુ પાડે!

*—

૩૦૯ વધાર્યા તે ધનમાં ને સત્તામાં. સમ્રાટની પદવીના શબ્દો ડૉમ્ય લાપામાં આમ છે : Allezeit Mehrer des Reiches. એનો અર્થ “સદાકાળ રાજ્યનો વર્ધક” એવો છે એ પદવીની આ સ્થળે હાંસી કરી છે. વળી એ પદવીના શબ્દો તે મૂળ લાટિન શબ્દો : Imperator semper Augustusનો અનુવાદ છે. એમાંનો છેલ્લો શબ્દ જે Augustus એ ‘augure=વધારવું’ એમાંથી ઉદ્ભવ્યો છે, એમ માની ખોટો અનુવાદ કરવામાં આવેલો છે, એમ લાટિન ભાષાના પડિતો કહે છે.

વાલ્ટર પ્રુઇસ્ટ^{૩૧૦}: એની પડતીથી આપણે રાજી નથી થવું, તેમ ગયાંગુજર્યાં વેર આપણે તાજાં પણ નથી કરવાં; ભગવાન આપણી પાસે એવું ન કરાવે! તેની સાથે એમ પણ ખરું^{૩૧૦} કે જે રાજાએ આપણું કદીજ ભલું નથી કર્યું તેના ખુનનું વેર લેવું અને જે લોકોએ આપણું કશુંજ બગાડ્યું નથી તેની પાછળ પડવું એ પણ આપણને શોભતું નથી, એ આપણું કામ નથી. સ્નેહને કારણે વિનાસકાંડે લોગ આપી દેવાય; બળાંતકારે ફરજ પાડવામાં આવે તો જીવ આપતાં જીવ ચોરાય—આપણે એમની સાથે હવે કંઈ લેવાદેવા નથી.

મલ્લટાલ: રાણી ખુણામાં પેશી રુદ્ધ કરે છે ને પોતાના ભયંકર દુઃખને માટે પ્રભુ સામે ફરિયાદ કરે છે ત્યારે અહીં દુઃખથી છુટેલા લોક તે જ પ્રભુને ઉપકારવશ થઈ એની સ્તુતિ કરે છે—જેણે આંસુ ઘણવાં હોય તેણે સ્નેહ વાવવો જોઈએ.^{૩૧૧}

[રાજદૂત આવ્યો જાય છે.]

પટાઉફફાખર (લોકને): ટૅલ ક્યાં છે? આપણી સ્વાધીનતાને ઘડનારો એ એકલોજ અહીં નહિ? મોટામાં મોટું કામ એણે કર્યું છે, ઘણામાં ઘણું એણે સહન કર્યું છે. ચાલો, ચાલો, આપણે બધા એને ઘેર જઈએ અને આપણાં એ સુક્ષિતદાતાને અભિનંદન આપીએ.

[સર્વે જાય છે.]

* —————

૩૧૦ ચુરીએ આપેલા ઇતિહાસમાં આ પ્રસંગ જોશો.

૩૧૧ લોક આપણાં દુઃખ માટે આંસુ પાડે એવી જેની ઇચ્છા હોય, તેણે તે લોક ઉપર સ્નેહ રાખવો જોઈએ, એવો ભાવ છે.

પ્રવેશ ૨

સ્થળ : દેવના ઘરની ૩૧૨ બેઠકમાં. ૩૧૩

(શગડીમાં દેવતા ધણે છે. ગારણા ઉઘાડાં હોવાથી ગહારનું બધું દેખાય છે)

[હેડવિક, વાલ્ટર, વિલ્હેલ્મ]

હેડવિક : આજે બાપુ આવે છે. દીકરા, વહાલા દીકરા! એ જીવતા છે, છુટા છે, આપણે છુટાં છીએ, સૌ છુટું છે! અને તમારા બાપુએ જ દેશને છુટો કર્યો છે

વાલ્ટર : અને એમાં તો મારોય ભાગ છે, મા! માફંચ નામ સાથે ગવાશે! બાપુના બાણથી મારો જીવ જતો જતો રહી ગયો અને તોય હું તો ધ્રુજ્યો ન હતો.

હેડવિક (એને ગાયમા લે છે) : હા મા, તું તો મારે નવે અવતાર આવ્યો છે! બીજી વાર મેં તને જન્મ આપ્યો છે! તારે માટે મેં બે વાર ગર્ભવેદના સહી છે, બાપુ! પણ એ બધું વહી ગયું છે—ને મારી આંખો આગળ તમે બેઉ, બેઉ છો! અને આજે તો વહાલા બાપુય ઘેર પાછા આવે છે!

[ધરતે ગારણે કાઢી માધુ દેખાય છે.]

વિલ્હેલ્મ : જો, મા! જો—પણે પવિત્ર બન્ધુ^{૩૧૪} ઉભા છે; જરૂર એ કંઈ ભિક્ષા લેવા ઉભા છે.

* —————

૩૧૨ અં. ૩, પ્ર. ૧માં આપણે જે ઘરની ગહાર હતા, તેજ ઘરની અંદર.

૩૧૩ શ્રીકૃષ્ણ ધરમા એક મુખ્ય ખંડ હોય છે. ગહારથી આવનાર માણસ પાધરો એમાં જ પેસે, રસોડુંય એમાં ને બેઠકેય એમાં.

૩૧૪ સાધુઓને બધું અને સાધ્વીઓને ભગિની કહેવાનો ખ્રિસ્તી-ધર્મમાં સપ્રદાય છે. આ પ્રયોગ દેખાડવાને માટેજ અનુવાદમાં આ શબ્દ અહીં રાખ્યો છે, પણ આપણે સપ્રદાયે એ શબ્દ શોભતો ના હોવાથી બીજો ફેંકાણું એ પ્રયોગ રાખ્યો નથી.

હેડવિક (એને વળગી પડી) : ઓ પ્રિય ટલ ! તમારે માટે મને કેટલી ચે ચિન્તા થતી હતી !

[સાધુ સાવધાન થાય છે]

ટલ : બધી ચિન્તાઓ હવે ભૂલી જાઓ, હવે આનંદ કરો ! હું પાછો આવ્યો છું ! માફ આ ઘર ! ફરી મારા ભેગા થાઉં છું !

વિદહુલમ : તમારૂં ધનુષ ક્યાં ગયું, બાણ ? દેખાતું તો નથી !

ટલ : એ હવે તું દેખશે જ નહિ. પવિત્ર^{૩૧૮} સ્થાને હવે એ સચવાઈ રહેશે. હવે એનો ઉપયોગ કદી શિકારમાં થઈ શકશે જ નહિ.

હેડવિક : ઓ ટલ ! ટલ !

[પાછી હઠે છે અને હાથ છોડી દે છે]

ટલ : છળે છે કેમ, પ્રિયે ?

હેડવિક : હેં—તમે પાછા આવ્યા શી રીતે ?—આ હાથ^{૩૧૯}—હું એને ઝાલી શકું ? આ હાથ^{૩૧૯}—હા પ્રભુ !

ટલ (આનંદથી અને શૌર્યથી) : તારૂં રક્ષણ કરવા અને દેશને સ્વતંત્ર કરવા કામે લાગ્યા^{૩૧૯} છે ; આકાશ તરફ આજે એ હાથને સ્વતંત્રતાએ ઉંચા કરે છે. (સાધુ આમત્તેમ હાલે છે અને ટલ એને જુએ છે.) અહીં આ સાધુ કોણ છે ?

હેડવિક : અરે એની વાત તો હું ભૂલી જ ગયું ! તમે એની સાથે વાત કરો, એને દેખીને મને તો કમ્પારી છુટે છે !

*

૩૧૮ પ્રાચીન કાળનો આવતો આવેલો રિવાજ મધ્યકાળમાં લુપ્ત થઈ ગયો હતો. એ ધનુષનું અત્યારે તો કંઈ નામનિશાન પણ નથી, તેમજ તેને સંગ ધે કંઈ લોકકથા પણ આવતી નથી.

૩૧૯ હેડવિકનું વાક્ય અધુરું રહેલું તે ઉપાડી લેઈ ટલ પુર કરે છે ને તેથી હેડવિકના વાક્યમા આવતો 'હાથ' શબ્દ ટલના વાક્યનો કર્તા છે.

સાધુ (પાસે જાય છે) : તમારું નામ ટલ ? તમારે હાથે સુખો પડ્યો ?

ટલ : હા, હું એ ; કોઈથી એ વાત છુપાવતો નથી.

સાધુ : ત્યારે તમે ટલ ! ત્યારે તો પ્રભુએ તમારે આંગણે મને દોરી આણ્યો.

ટલ (એને ધારી ધારીને જુએ છે.) : તમે સાધુ તો લાગતા નથી ! છો કેણુ તમે ?

સાધુ : જે સુખાએ તમારું ભુંડું ક્યું તેને તમે માર્યો—જે શત્રુએ મારો હક ડુખાવ્યો તેને મેં પણ માર્યો—એ મારો તેમજ તમારો શત્રુ હતો—મેં એનાથી દેશને છોડાવ્યો છે.

ટલ (પાછો હસીને) : ત્યારે તમે છો—ભયંકર ! ખચ્યાં, ખચ્યાં ! અન્દર જતાં રહો ! પ્રિયે, તું પણ જા ! જા, જતી રહે !—દુર્ભાગી ! ત્યારે તમે હતા—

હેડવિક : અરે પ્રભુ, કેણુ છે એ ?

ટલ : પુછ ના ! જા જા, જતી રહે ! છોકરાંએ સાંભળવા જેવું નથી. ઘર ખહાર ચાલી જા—દૂર ચાલી જા—આની સાથે એક જ ઘરમાં તારાથી રહેવાય નહિ !

હેડવિક : હાય, હાય ! આ શું ? ચાલો !

[જાણકારને લેઈ જાય છે.]

ટલ (સાધુને) : તમે ઓઈસ્ટરરાઈષના અમીર^{૩૨૦} છો—હા, તમે એ જ ! તમે સમ્રાટને—તમારા કાકાને—તમારા સ્વામીને—માર્યો છે.

* —————

૩૨૦ શિવરે પોતે સૂચના કરેલી કે રગભૂમિ ઉપર આવનાર આ પાત્રને અન્દરની જાણુએ અમીરનો પોશાક પહેરાવવો અને ઉપગ્રી આગ્રુએ સાધુનો. અને સહજ વાત થતાં ટલ તેનો અદરનો પોશાક નોંદ જતાં એકદમ એને ઓળખી કાઢે છે.

હેડવિક (એને વળગી પડી) : ઓ પ્રિય ટંક ! તમારે માટે મને
કેટલી ચે ચિન્તા થતી હતી !

[સાધુ સાર્વધાન થાય છે]

ટંક : બધી ચિન્તાઓ હવે ભૂલી જાઓ, હવે આનંદ કરો ! હું
પાછો આવ્યો છું ! માફ આ ઘર ! ફરી મારાં ભેગો
થાઉં છું !

વિદહુલમ : તમારું ધનુષ ક્યાં ગયું, બાપુ ? દેખાતું તો નથી !

ટંક : એ હવે તું દેખશે જ નહિ. પવિત્ર^{૩૧૮} સ્થાને હવે એ
સચવાઈ રહેશે. હવે એનો ઉપયોગ કદી શિકારમાં થઈ
શકશે જ નહિ.

હેડવિક : ઓ ટંક ! ટંક !

[પાછી હઠે છે અને હાથ છોડી દે છે]

ટંક : છળે છે કેમ, પ્રિયે ?

હેડવિક : હું—તમે પાછા આવ્યા શી રીતે ?—આ હાથ^{૩૧૯}—
હું એને ઝાલી શકું ? આ હાથ^{૩૧૯}—હા પ્રભુ !

ટંક (આનંદથી અને શૌર્યથી) : તારું રક્ષણ કરવા અને દેશને
સ્વતન્ત્ર કરવા કામે લાગ્યા^{૩૧૯} છે ; આકાશ તરફ આજે
એ હાથને સ્વતન્ત્રતાએ ઉંચા કરે છે. (સાધુ આમત્તેમ હાલે છે
અને ટંક એને જુએ છે.) અહીં આ સાધુ કોણ છે ?

હેડવિક : અરે એની વાત તો હું ભૂલી જ ગયો ! તમે એની
સાથે વાત કરો, એને દેખીને મને તો કમ્પારી છુટે છે !

*

૩૧૮ પ્રાચીન કાળનો ચાલતો આવેલો રિવાજ મધ્યકાળમાં લુપ્ત થઈ
ગયો હતો. એ ધનુષનું અત્યારે તો કંઈ નામનિશાન પણ નથી, તેમજ
તેને સંબંધે કંઈ લોકકથા પણ ચાલતી નથી.

૩૧૯ હેડવિકનું વાક્ય અધુરું રહેલું તે ઉપાડી લેખ ટંક પુરૂં કરે છે
તે તથા હેડવિકના વાક્યમાં આવતો ‘હાથ’ શબ્દ ટંકના વાક્યનો કર્તા છે.

પારીસીડા : તમે મને વિનાઆશ્વાસને નિરાશામાં ધકેલી પાડો છો !

ટલ : તારી સાથે વાત કરતાય મને કમ્પ થાય છે. જા! તારે ભયંકર માર્ગે રખડતો ફર! નિર્દોષ નિષ્પાપ ઘરને છોડી ચાલતો થા!

પારીસીડા (જવા પૂઠ ફેરવે છે) : ત્યારે તો હવે હું જીવીશ નહિ, જીવી શકીશ નહિ!

ટલ : અને છતાંયે તારી મને દયા આવે છે—પ્રભુ! આત્મા જીવાન, આવા ઉંચા કુળનો, મારા સ્વામી અને સમ્રાટ રૂડાદકનો પૌત્ર! જુની જનીને નાસતો ફરતો મારે ગરીબ માણસને ઉમરે—પ્રાર્થના કરતો ને નિરાશ થતો—

[મ્હા ઉપર હાથ દે છે.]

પારીસીડા : અરે તમે રોઇ જ શકતા હો, તો મારા નશીબને કારણે રુઓ; બહુ ભયંકર છે—હું રાજકુમાર છું—હતો—મારા અધીરા મનોરથોને દળાવી રાખ્યા હોત, તો હું સુખી જની શક્યો હોત, પણ મારા હૃદયને ધાર્યાએ કેતર્યું—મારો સગો પિતરાઈ ભાઈ લેઓપોલ્ટ^{૩૨૪} જીવાનીમાં માન-ભર્યો મુકુટ પહેરે, ભૂમિએ ધનવાન બને; અને હું એની સરખી ઉમરનો તોય સગીર, ઠાસ—

ટલ : દુર્ભાગ્ય પુરુષ, તારો કાકો તને સારી રીતે જોળખતો હતો અને તેથી જ તેણે તને ભૂમિ તથા પ્રજા સોંપી નહિ! તે પોતે તારી અધીરી, ભયંકર દેલછા વડે તેના ઠરાવને ડહાપણભર્યો સાળિત કરી આપ્યો છે—બોલ, ક્યાં છે જીનના એ તારા લોહીઆળા સહાયકો?

* —————

૩૨૪ રાજા આલ્બ્રેખ્ટનો બીજો દીકરો. પૃ ૧૬૪ પ. ૧૨ તથા તેના ઉપરની નોંધ ૨૯૭ જોશો.

યોહાનસ પારીસીડા^{૩૨૧} : એણે મારો હક હુન્ટયો હતો.

ટૅલ : તમારા કાકાને, તમારા સમ્રાટને તમે માર્યો! અને હજી એ ધરતી તમારો ભાર ઝીલી રહી છે! હજી સૂર્ય તમને પ્રકાશ આપે છે!

પારીસીડા : ટૅલ, માફ કરાવું સાંભળો, ત્યાર પછી તમે^{૩૨૨} —

ટૅલ : પિતૃહત્યાને ને રાજહત્યાને દોહીએ દહડતો તું^{૩૨૩} મારા નિર્મળ ઘરમાં આવવાની હિંમત કરી શી રીતે શક્યો? સાચા માનવીને તારૂં મ્હોં દેખાડી શકે છે? અને તેને ત્યાં અતિથિસત્કાર પામવાની ઇચ્છા કરે છે?

પારીસીડા : તમારી પાસેથી દયા પામવાની આશા હતી; શત્રુ ઉપર તો તમે પણ વેર લીધું છે!

ટૅલ : અભાગિયા! દોભના દોહીભર્યા પાપને, પિતાના ન્યાય-ભર્યા સંકટરક્ષણ સાથે ભેળી નાખે છે? તેં બાળકના પ્રિય મસ્તકને બચાવ્યું છે? ઘરની પવિત્રતાનું રક્ષણ કર્યું છે? કોઈ ભયંકર સ્થિતિમાંથી બચવા, તારાં પ્રિયજનમાંથી છેવટનાનું પણ રક્ષણ કરવા આ કૃત્ય તારે કરવું પડેલું? આકાશ તરફ મારા નિર્મળ હાથ ઉંચા કરે છું, તને અને તારા કર્મને શાપ આપું છું! પવિત્ર પ્રકૃતિ ઉપર થએલા અત્યાચારનું મેં વેર વાળ્યું છે, તેં એને કલકિત બનાવી છે — તારી સાથે મારો ભાગ નથી — તેં ખુન કર્યું છે, મેં મારાનું રક્ષણ કર્યું છે.

* —————

૩૨૧ પિતૃઘાતક.

૩૨૨ ત્યાર પછી તમે — જે કહેવું હોય તે કહેજો.

૩૨૩ અત્યાર સુધી ટૅલ પારીસીડાને તમે કહી વાત કરતો હતો, હવે નિરંકર દેખાડીને તું કહી વાત કરવા માડે છે.

તો રક્ષણની તમારે આશા રાખવી નહિ—ત્યારે તમે ક્યાં જવા ધારો છો? તમને ક્યાં વિશ્રામ મળવાની આશા છે? પારીસીડા : અરેરે, મને શી ખબર?

ટૅલ : સાંભળો ત્યારે, ભગવાન મારા હૃદયમાં આમ પ્રેરે છે— ઇટાલિયન ભૂમિમાં સન્ત પેટરના નગરમાં^{૩૨૬} જાઓ! ત્યાં પાપ્સ્ટને^{૩૨૭} પગે પડો, એમની આગળ તમારાં પાપનો સ્વીકાર કરો ને આત્માની મુક્તિ પામો!^{૩૨૮}

પારીસીડા : મને વેરીના હાથમાં એ નહિ સોપી દે?

ટૅલ : એ જે કરે તે પ્રભુએ કર્યું માની સ્વીકારી લો.

પારીસીડા : એ અબાણી ભૂમિમાં શી રીતે જઈ શકું? મને માર્ગની ખબર નથી ને બીજા પ્રવાસીઓની સગે જવાની છાતી ચાલતી નથી.

ટૅલ : માર્ગ તમને અહીંથી જ દેખાડી દેઈ, ધ્યાન દઈ સાંભળો! ^{૩૨૯}પર્વતોમાંથી નિકળી પડી પોતાનો માર્ગ કરતી રૌંધસ નદીને કાંઠેકાંઠે ચાલ્યા જાઓ—

*—————

૩૨૬ રોમમાં

૩૨૭ અગ્રેજીમાં, પોપને (Pope)

૩૨૮ માર્ક ૮ : ૩૭, Oder was kann der Mensch geben, damit er seine Seele lose? (અથવા માનવી શું આપી શકે, જેથી એનો આત્મા મુક્તિ પામે?) એ શબ્દો સાથે સરખાવશો. લોકવાયકા એવી છે કે પાપ્સ્ટ ક્લેમેન્ટ પાંચમાએ રોમમાં પારીસીડાને એના પાપમાંથી મુક્તિ આપી. પછી એ આકિયુસ્ટિન સાથે થઈ રહ્યો અને પીસા નગરમાં મરણ પામ્યો.

૩૨૯ ટૅલ પારીસીડાને જે માર્ગ બતાવે છે તેથી કાળિદાસના મેઘદૂત-માનો યક્ષ મેઘને માર્ગ બતાવે છે તે કથા યાદ આવે છે. અહીં જે માર્ગ બતાવ્યો છે તેજ માર્ગે થઈને મધ્યજુગમાં જાત્રાળુ ડૉહ્યકાવ્યકાવ્યમાંથી

પારીસીડા : વૈરાત્મા જ્યાં એમને લેઈ ગયો હશે ત્યાં ; એ દુર્ભાગ્ય કાર્ય કર્યા પછી તો મેં એમને જોયા નથી

ટૅલ : તને ખબર છે કે તને દેશનિકાલ કર્યાનો હુકમ છુટ્યો છે ? તારા મિત્રને તારાથી દૂર થવાનો અને તારા શત્રુને તારી પાસે જવાનો હુકમ છુટ્યો છે ? ૩૨૫

પારીસીડા : એથી તો હું રાજમાર્ગ છોડીને ફરું છું ; કોઈ ઘરનાં ખારણાં ઠોકી શકતો નથી—મારો રસ્તો વનવગડામાં થઈને કરી લેઉં છું ; મને પોતાને ભયંકર લાગતા પર્વતોમાં રખડું છું. અને કોઈ નદીનાળામાં મારો અભાગિયો પડછાયો જોઉં છું, તોયે ભડકીને પાછો ભાગું છું. અરેરે, જો તમને મારા ઉપર દયા આવતી હોય, માનવીને માટે સહાનુભૂતિ થતી હોય—

[એની આગળ પગે પડે છે]

ટૅલ (ખશી જઈ). ઉભા થાઓ ! ઉભા થાઓ !

પારીસીડા : ના, જ્યાં સુધી સહાયતા કરવા મને હાથ આપો નહિ ત્યાં સુધી નહિ.

ટૅલ : તમને હું સહાયતા આપી શકું ? પાપી જીવને આપી શકું ? છતાંયે ઉભા થાઓ—ગમે એવું ભયંકર પાપ કર્યું હશે—તોય તમે માનવી છો, હું પણ માનવી જ છું ; ટૅલની પાસેથી વિનાઆશ્વાસને કોઈ વદાય થાય નહિ—મારાથી જે બનશે તે હું કરીશ.

પારીસીડા (ઉભો થઈને અને તેનો હાથ આતુરતાએ ઝાલીને) : ઓ ટૅલ, મારા આત્માને તમે નિરાશામાંથી ઉગારી લીધો છે !

ટૅલ : મારો હાથ છોડો—તમારે અહીંથી તો ચાલ્યા જ જવું પડશે. તમે અહીં ગુપ્ત રહી શકશો નહિ અને ઉઘાડા પડી ગયા

* —————
૩૨૫ સમ્રાટ હાઈન્રીખે આ હુકમ છોડ્યો હતો, એમ ચુડી જણાવે છે.

તો રક્ષણની તમારે આશા રાખવી નહિ—ત્યારે તમે ક્યાં જવા ધારો છો? તમને ક્યાં વિશ્રામ મળવાની આશા છે?

પારીસીડા : અરેરે, મને શી ખબર?

ટૅલ : સાંભળો ત્યારે, ભગવાન મારા હૃદયમાં આમ પ્રેરે છે—
ઇટાલિયન ભૂમિમાં સન્ત પેટરના નગરમાં^{૩૨૬} જાઓ! ત્યાં
પાપ્સ્ટને^{૩૨૭} પગે પડો, એમની આગળ તમારાં પાપનો
સ્વીકાર કરો ને આત્માની મુક્તિ પામો!^{૩૨૮}

પારીસીડા : મને વેરીના હાથમાં એ નહિ સોંપી દે?

ટૅલ : એ જે કરે તે પ્રભુએ કર્યું માની સ્વીકારો લો.

પારીસીડા : એ અબ્બણી ભૂમિમાં શી રીતે જઈ શકુ? મને
માર્ગની ખબર નથી ને ળીજા પ્રવાસીઓની સગે જવાની
છાતી ચાલતી નથી.

ટૅલ : માર્ગ તમને અહીં થીજ દેખાડી દેઉં, ધ્યાન દઇ સાંભળો!
૩૨૯ પવંતોમાંથી નિકળી પડી પોતાનો માર્ગ કરતી રાઇસ
નદીને કાંઠેકાંઠે ચાલ્યા જાઓ—

*—————

૩૨૬ રોમમાં

૩૨૭ અગ્રેજીમાં, પોપને (Pope)

૩૨૮ માર્ક ૮ : ૩૭, Oder was kann der Mensch geben,
damit er seine Seele lose? (અથવા માનવી શું આપી શકે, જેથી
એનો આત્મા મુક્તિ પામે?) એ શબ્દો સાથે સરખાવશો. લોકવાયકા એવી છે
કે પાપ્સ્ટ ક્લેમેન્ટ પાંચમાએ રોમમાં પારીસીડાને એના પાપમાથી મુક્તિ
આપી. પછી એ આઉગુસ્ટિન સાધુ થઈ રહ્યો અને પાંસા નગરમાં
મરણ પામ્યો.

૩૨૯ ટૅલ પારીસીડાને જે માર્ગ બતાવે છે તેથી કાળિદાસના મેઘવન-
માનો યક્ષ મેઘને માર્ગ બતાવે છે તે કથા યાદ આવે છે અહીં જે
માર્ગ બતાવ્યો છે તેજ માર્ગે થઈને મધ્યજુગમાં જાત્રાળુ ડૉહચલાપડમાંથી

પારીસીડા (કમ્પાને) : મારે પાછી રૉઇસ જોવાની? એ તો મારા અપકૃત્યના સ્થળની પાસે થઈને વહે છે.

ટૅલ : નદી કોતરમાં વહી જાય છે, અને જે પ્રવાસીઓ ખરફનાં તોફાનમાં દબાઈ મરેલા, તેમના સ્મરણને માટે ઉભા કરેલા અનેક^{૩૩૦} ક્રાસથી એ રસ્તો અંકાયો છે.

પારીસીડા : હુદયની ભયંકર વેદનાઓને સમાવાય તો પ્રકૃતિની ભયંકરતાથી હું ડરતો નથી

ટૅલ : દરેક ક્રાસને પગે લાગજો અને તમારાં પાપને માટે અંતરથી પસ્તાવો કરજો—સારે નશીળે તમે એ વિકટ માર્ગ-માર્થી^{૩૩૧} પાર નિકળી ગયા, પર્વતે જો પોતાનાં હિમશિખરો-માંથી તમારા ઉપર ધવનનો સપાટો મોકલ્યો નહિ, તો જલશીકરથી ભીના રહેતા^{૩૩૨} પુલ આગળ આવી પહોંચ્યા

ત્રીટમને માર્ગે રોમની જગ્યાએ જતો. શિવરે આ માર્ગની માહિતી જોઈને પાસેથી, ચોલાનમ દ્રોન મુછત્તર પાસેથી તથા માધનરમાથી મેળવેલી છે

૩૩૦ એક લેખક જણાવે છે કે ત્રીશ

૩૩૧ જોઈશનન ગામથી માડીને સેતાનપુલ (Teufelsbrücke) સુધીનો આગ્રેક ધડીનો શોમનનનો ભયંકર કોતરમાર્ગ.

૩૩૨ ઉપરના નીચે પડતા જળપ્રવાહની છેકજ પાસે આ પુલ આવેલો. આપણી મનાસર્વદા જલશીકર ઉડીને પુલન ભીનો રાખે છે ને દેગર મનાસને બીજવી નાખે છે. રૉઇસ નદીના ઉડા વહેણ ઉપર સાંકળો પાંખીને તથા નેના ઉપર પાટડીઓ અને પાટીઆં નાખીને એક પુલ મનાવેલો હતો અને તેથી તે સુલતા પુલ જેવો હતો. ફેટલાક માને છે કે સેતાનપુલની ઉપરની ગાબુએ આ પુલ આવેલો હતો ને ફેટલાક કહે છે કે સેતાનપુલને ઉદેશીને શિવરે આ શબ્દો કહ્યા છે. ઇતિહાસ પ્રમાણે તો નાટકના ગમગ પછી ગદ્ય વર્ગે આ સેતાનપુલ ગદ્યાએલો; પણ શિવરે મનાક રાત્રે સ્તિદામની છુટ લીધી છે, તેમ અહીં પણ પોતાના કાળની જિનિ નાટકના કાળમાં ચટાવી લેવાની છુટ લીધી હોય.

સમજો. જો એ પુલ તમારે પાપભારે લાગી^{૩૩૩} ના ખેં, જો ભાગ્યવશાત્ એ પુલ તમે ઉતરી ગયા, તો જેની અંદર દિવસનો પ્રકાશ કદીયે પ્રવેશી શક્યો નથી એવા શ્યામ પર્વતદ્વારે^{૩૩૪} આવી પહોંચશે—તેની પાર થઈને ચાલ્યા જજો, અને ત્યારે તમે રળીઆમણી આનંદખીણમાં આવી પહોંચશે—છતાંયે તમારે તો ઉતાવળે પગલે ચાલ્યા જ જવું જોઈએ ; કારણકે જ્યાં જ્યાં વિશ્રામ મળે ત્યાં ત્યાં પડી રહેવું તમારે પાલવે નહિ.

પારીસીડા : ઓ! ફૉલ્ડ! ફૉલ્ડ! મારા પિતામહ! ત્યાં તમારા રાજ્યની ભૂમિ^{૩૩૫} પર તમારો પૌત્ર પગ મુકશે?

ટેલ : ત્યાંથી ઉપર ચઢતાં ગોટહાર્ટના પવત ઉપર તમે આવી જશો, ત્યાં આગળ અમર^{૩૩૬} સરોવરો છે, અને તે આકાશના જળથી^{૩૩૭} સદા ભર્યાં રહે છે. ત્યાંથી તમારે ડાઇચ ભૂમિની વદાય લેવી પડશે ; ત્યાંથી આગળ ચાલતાં બીજી એક

*—

૩૩૩ અંદરતે પાપે ગહારથી સજ્જ થાય એવી ભાવના હિંદુધર્મના અનેક સમ્પ્રદાયોમાં પણ છે.

૩૩૪ ઉર્નરજોખ—ઉર્નરનું ગાર્. આ પર્વતનળી પણ નાટકના કાળ પછી લગભગ ચારસો વર્ષો ઇ. સ. ૧૭૦૭માં ખણી કાઢેલી એ ૧૦૦ ગજ લાંબી છે.

૩૩૫ ટેસિન (ટેસિનો), ઇટાલિયનનો પ્રાન્ત તે ‘પવિત્ર રોમ-સામ્રાજ્ય’ની સીમાનો પ્રાન્ત હતો.

૩૩૬ ગોટહાર્ટના પર્વતો ઉપર અનેક નાનાં સરોવરો છે, પ્રવાસની માહિતીઓ લખનાર પ્રખ્યાત બેડેકર કહે છે કે છે કે આમાંનાં કેટલાક આખું વર્ષ ભરેલાં જ રહે છે

૩૩૭ વર્ષાદથી તથા ગરફથી.

નદી^{૩૩૮} પાસે તમે આવશો, એ નદી તમને ઇટાલિયનમાં - તમારે ઇચ્છેલે ધામે લેઈ જશે^{૩૩૯} — (અનેક શી ગડાં કું કાના સમ્મળાય છે) અવાજ સમ્મળાય છે, તમે આલ્યા જાઓ.

હેડવિક (ઉતાવળે અન્દર પ્રવેશી) : ક્યાં છો તમે, ટૅલ ? બાપુ આવે છે ! બધા દેશબન્ધુઓ ટોળે મળી આનન્દે આવે છે —

પારીસીડા (સન્તાઈ જાય છે) : દુર્ભાગ્ય માફ ! સુખીજનો લેણુ મારાથી રહી શકાય એમ નથી.

ટૅલ : જા પ્રિયે ! આ માણસને ખવરાવ, અને એને પુષ્કળ ભાથું બન્ધાવજે, કારણકે એનો માર્ગ લાંબો છે અને માર્ગમાં એને વિસામો નથી. જા, એ આવ્યા !

હેડવિક : કેાણ છે એ ?

ટૅલ : પુછ ના ! અને એ કયે રસ્તે જાય છે તે આ લોક કેાઈ જાણી જાય નહિ, એટલા માટે એ જાય ત્યારે એની પાછળ નજર પણ કરતી ના.

[પારીસીડા ઉતાવળે ટૅલ લણી જાય છે ; પણ એ એને હાથનો ઇશારો કરી આવતો થાય છે એ અને જુદે જુદે માર્ગે જાય છે એટલે એ પ્રવેશ બધ થાય છે તે પ્રેક્ષક-વર્ગની દષ્ટિએ પડે છે —

૨:—————

૩૩૮ ઇટાલિયનની ટેસિન (ટિસિનો) નદી

૩૩૯ આ માર્ગ એકંદરે એમ કે, રૉઇસ નદીને માર્ગે તેના મૂળમાં — ગ્રાટહાર્ટ પર્વતમાં — જવું તે ત્યાંથી ટેસિન નદીનું મૂળ પકડી તે નદીને માર્ગે ઇટાલિયનમાં ઉતરી પડવું. એ જે નદીઓ ગ્રાટહાર્ટ પર્વતમાંથી ફેક જ પામપામેથી નિકળી એક ઉત્તર તરફ સ્વીટ્સમાં વહે છે તે બીજી દક્ષિણ તરફ ઇટાલિયનમાં વહે છે

પરિશિષ્ટ ૧

શિલરના જીવનનો કાળક્રમ

- ૧૭૫૯ના નવેમ્બર ૧૦: લુદ્વિગ્સબુર્ગ પ્રાન્તના માર્ગાખ ગામમાં જન્મ.
- ૧૭૬૮-૭૩: લુદ્વિગ્સબુર્ગની શાળામાં અભ્યાસ.
- ૧૭૭૩-૮૦: 'કાલ્સશુલે'માં અભ્યાસ; પછી જુટ્ટગાર્ટમાં ગમન; કાયદા તથા વૈદ્યકતો અભ્યાસ; સેનામાં શસ્ત્રવૈદ્ય થવું; શરૂઆતનાં કાળોએ અને 'ડી રૉઇચર'.
- ૧૭૮૧, મે: 'ડી રૉઇચર'નું પ્રકટ થવું.
- ૧૭૮૨, સપ્ટેમ્બર ૨૨: જુટ્ટગાર્ટથી પદ્ધતિ.
- ૧૭૮૨-૮૫: રખડપટ્ટી અને પછી માનહાઇમમાં વાસ.
- ૧૭૮૨: 'ફ્રીસ્કો'નું લખાવું.
- ૧૭૮૩: 'ફ્રીસ્કો'નું પ્રકટ થવું, 'કાળાલે હિલ્ટ લીખે'નું લખાવું.
- ૧૭૮૪: 'કાળાલે હિલ્ટ લીખે'નું પ્રકટ થવું.
- ૧૭૮૩-૮૭: 'ડૉન કલોસ'નું લખાવું ને ૧૭૮૭માં પ્રકટ થવું.
- ૧૭૮૫-૮૭: લાઇપ્સીકમાં અને ફ્રેડનમાં વાસ; ઇતિહાસનો અભ્યાસ.
- ૧૭૮૭-૮૯: વાઇમરમાં વાસ.
- ૧૭૮૮: 'ગેશીસ્ટે ડૉસ આપફાલ્સ ડર ફરઆઇનિક્ટન નિડરલાન્ડે ફ્રાન ડર સ્પાનિશન વેગીરંગ' નામે ઇતિહાસગ્રન્થનું પ્રકટ થવું.
- ૧૭૮૯: થેના પાઠશાળામાં અધ્યાપક નીમાવું.
- ૧૭૯૦, ફેબ્રુઆરી ૨૨: શાર્લોટ ફ્રાન લૅંગેફેલ્ટ સાથે લગ્ન.
- ૧૭૯૦ અને પછી: 'ગેશીસ્ટે ડૉસ ફ્રાઇસિકયેરિગન ફ્રીગસ' નામે ઇતિહાસ-ગ્રન્થનું લખાવું ને ૧૭૯૩માં પ્રકટ થવું. દર્શનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ.
- ૧૭૯૪: ગોઇટે સાથેના સમ્બન્ધની શરૂઆત.
- ૧૭૯૭-૯૯: 'વાલનષ્ટાઇન'નું લખાવું ને પ્રકટ થવું.
- ૧૭૯૯, ડીસેમ્બર: વાઇમરમાં જઈ વસવું.
- ૧૭૯૯-૧૮૦૦: 'મારીઆ જુદઅર્ટ'નું લખાવું.
- ૧૮૦૦-૦૧: 'ધી યુંગફ્રાઉ ફ્રાન ઓલીઆ'નું લખાવું.
- ૧૮૦૧: 'મારીઆ જુદઅર્ટ' તથા 'ધી યુંગફ્રાઉ ફ્રાન ઓલીઆ'નું પ્રકટ થવું.
- ૧૮૦૨-૦૩: 'ધી પ્ષાઉટ ફ્રાન મેસીના'નું લખાવું ને ૧૮૦૩માં પ્રકટ થવું.
- ૧૮૦૩-૦૪: 'વિલ્હેલ્મ ટૅલ' લખાવું ને ૧૮૦૪માં પ્રકટ થવું.
- ૧૮૦૫, મે ૯: મૃત્યુ.

પરિશિષ્ટ ૨

ઐતિહાસિક કાળક્રમ

કચુડીના ઇતિહાસનો :

- ૧૩૦૧ વનપ્રદેશો ઉપર પન્દેશી સુબાઓ અમલ કરવા આવે છે.
૧૩૦૪ ગેસલર તથા લાણ્ડનબર્ગ સુબાઓ થઈ આવે છે.
૧૩૦૫ એ સુબાઓના જીલ્લો સામે વનપ્રદેશો ફરિયાદ કરે છે -
૧૩૦૭ વૉલ્ફનશીસન આઉમગાર્ટનની સ્ત્રીનું અપમાન કરે છે. લાણ્ડનબર્ગ હાઇડનવાળા હાઇન્રિખની આંખો ફેડે છે. ગેસલર આલ્ટોર્ફ પાસે કિલ્લો બાંધવા માટે છે, જ્યાં ઉક્ક્રાખરને ધર બાંધવા માટે ધમકી આપે છે, જીલાઇ રખમીએ વાંસ ઉપર ટોપી ચઢાવે છે. ત્યાર પછી તુરતજ ત્રણ અગ્રેસરો એકઠા થઈ ગુપ્ત સલાહ લેવા સંકેત કરે છે, નવેમ્બર ૧૦મીએ રૂઢ્ઢી વાળી ગુપ્ત સલાહ લેવાય છે. ૧૮મીએ ટૅલ ટોપીનું અપમાન કરે છે, લીબુ તાકે છે અને ૧૯મીએ સુબા ગેસલરને વીધી નાખે છે.
૧૩૦૮ જાન્યુ ૧, રૉસબર્ગ, ઝાર્નન, લોવર્સ, ઉરી-મદમર્દન વગેરે કિલ્લા લોક કબજે લે છે. મે ૧લીએ સમ્રાટ આલ્બ્રેક્ટ પહેલાનું ખુન થાય છે.
૧૩૧૫ ટૅલ મોર્ગાર્ટનના યુદ્ધમાં લડે છે.
૧૩૫૪ શેપન નદીમાં ટૅલ ડુબી મરે છે.

સ્વ પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસનો :

- ૨૬૪ આલેમાનિક લોક શ્વીટ્સમાં આવી વસે છે.
૪૦૬ આ લોક દેશમાં ઉપરિસત્તા સ્થાપે છે.
૪૩૩ જુર્ગણ્ડચન લોક પશ્ચિમ શ્વીટ્સને તાબે કરે છે.
૪૯૬ ક્રાંક લોક આલેમાનિક સત્તાને જિતી લે છે.
૫૩૪ એ લોક જુર્ગણ્ડચન સત્તાને જિતી લે છે
૮૫૩ ઉરી ઝુધરિખના મઠ નીચે જાય છે.
૧૦૯૮ ત્સેરિગનના ઠાકોર નીચે ઉરી ઝુધરિખ સાથે જોડાય છે.
૧૧૦૦ પૂર્વે હાબ્સબુર્ગના ઠાકોરો નીચે શ્વીટ્સનું મહાજનમંડળ સ્વીકારાય છે.
૧૧૨૦ ઉટરવાલ્ડન ઍંગલબર્ગના મઠ નીચે જાય છે.

- ૧૧૭૭ ક્રાઇસ્ટુર્ગ વસે છે.
- ૧૧૯૧ ઝર્ન વસે છે.
- ૧૧૧૪, ૧૧૪૪, ૧૨૧૭ આઇનઝીડેલન સામે શ્વીટ્સ કલહ કરે છે.
- ૧૨૦૦ ઉટરવાલ્ડન હાઇસબુર્ગના હાકોરો નીચે જાય છે
- ૧૨૧૮ પછી તુરતજ ઝર્ન, ઝુઇરિખ, ઝોલોટુર્ન અને બીર્ન નગરો મડગ સ્વરૂપે જોડાય છે.
- ૧૨૩૧ ઉરી સામ્રાજ્યની નીચે જાય છે.
- ૧૨૪૦ ફ્રીડ્રીખ બીન્ને શ્વીટ્સની સ્વાધીનતા સ્વીકારે છે.
- ૧૨૪૫-૫૦ શ્વીટ્સ હાઇસબુર્ગની સામે થઇ પોતાની સ્વાધીનતા બોધ બેસે છે; ઉટરવાલ્ડન જાડ કરે છે.
- ૧૨૬૧ ઉરી, ઉટરવાલ્ડન તથા શ્વીટ્સ એકતામણી બાધે છે.
- ૧૩૦૮ મે ૧. સમ્રાટ આલ્બ્રેક્ટ પહેલાનું ખુન તેનો ભત્રિજો કરે છે
- ૧૩૦૯ સમ્રાટ હાઇન્રીક સાનમો વનપ્રદેશોના દસ્તાવેજો તાલ કરી આપે છે
- ૧૩૧૫ નવેમ્બર ૧૫ મોર્ગાર્ટનના યુદ્ધથી હાઇસબુર્ગની સત્તા હારી જાય છે
- ડીસેમ્બર ૯ બુનનમાં મણી નવું સન્ધિપત્ર કરે છે.
- ૧૩૩૨ હુસર્ન મડગમાં ભજે છે.
- ૧૩૫૧ ઝુઇરિખ મડગમાં ભજે છે.
- ૧૩૫૨ ગ્લારુસ અને ત્સુગ મડગમાં ભજે છે
- ૧૩૫૩ ઝર્ન મડગમાં ભજે છે.
- ૧૩૯૪ બોઇસ્ટરરાઇખ મડગની સ્વાધીનતા સ્વીકારે છે
- ૧૪૮૧ ક્રાઇસ્ટુર્ગ તથા ઝોલોટુર્ન મડગમાં ભજે છે.
- ૧૪૯૯ શ્વીટ્સ દેશ તરીકે સ્વાધીનતા જાહેર કરે છે.
- ૧૫૦૧ બાઝલ તથા શાફહાઉઝન નગરો મડગમાં ભજે છે.
- ૧૫૧૩ આપન્સેલ મડગમાં ભજે છે.
- ૧૬૪૮ વેસ્ટફાલીઆનું સન્ધિપત્ર શ્વીટ્સની સ્વાધીનતા સ્વીકારે છે.
- ૧૮૦૩ આર્ગાઉ, ટુર્ગાઉ ટેસિન, ગ્રાઉબુન્ડન, વાલિસ તથા ગાસ જે છ પ્રાન્તો મડગમાં ભજે છે.
- ૧૮૧૫ વિયેનાની સન્ધિમાં શ્વીટ્સરલાંડની સ્વાધીનતા સ્વીકારાય છે, વાલે, જિનિવા તથા નૉઇપાટલ એ પણ પ્રાન્તો મડગમાં હ
- ૧૮૪૮ બાવીશ પ્રાન્તોનું શ્વીટ્સરલાંડમડગ આજનું સ્વરૂપ ધારણ

परिशिष्ट ३

वनप्रान्तो नो नकुशो।

ନିମ୍ନ ନକ୍ସା

લૌગોલિક કેષ

૧. નાટકમાં જ આવેલાં નામ આ કોપમાં આપવામાં આવેલા છે, ભૂમિકામાં અને નોંધોમાં આવેલાં નામ વિસ્તારભયથી છોડી દેવામાં આવ્યાં છે.
૨. નકશામાં મુકાબેલાં નામના પહેલા અક્ષર મોટે ખીખે છાપ્યા છે.

*

આઇનઝીડેલન : (=એકાન્તવાસ) ઘોટ્સ પ્રાન્તમાં ફીરવાટપટેટર સરોવરની ઈશાનમાં આવેલું નગર અને મઠ. એમ કહેવાય છે કે સન્ત માઈ-ત્રાટે એ મઠ બંધાવેલો. એ સન્ત હોએનઝોલન અમીરકુળમાં ૯ સ. ૮૦૦ના અરસામાં જન્મેલો. સાધુ થયા પછી ઘોટ્સમાં એઝલ પર્વતની તળેટીમાં આવેલા રાઈશેનાઉના મઠમાં એ આવી રહ્યો ત્યાં એણે ૮૩૨માં મઠી બાંધી. ૮૬૧ના બન્યુઆરીમાં કોઈ એ હુટાગએ એને મારી નાખ્યો. ૯૪૬માં મહાન ઑટોએ ત્યાં મઠ બંધાવ્યો. ત્યારથી આજ સુધી લોક ત્યાં જત્રાએ જાય છે. આજે દર વર્ષે ત્યાં એ લાખ જત્રાળુ જાય છે. એને માઈત્રાટનો મઠ પણ કહે છે. તેની પાસેના ઝરાતું પાણી પીને જત્રાળુ પવિત્ર થયા માને છે. ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાને ત્યાં વિશાળ પાઠશાળા છે તે એજી ધર્માચાર્યો અધ્યાપકનું કામ કરે છે. ત્યાંનું ધર્મશિક્ષણ આખા યુરોપમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ નગરમાં કેથોલિક ધર્મનું છાપેખાનું છે તે આખી દુનિયામાં સૌથી મોટું ગણાય છે.

આકસનબર્ગ : ઉરી પ્રાન્તમાં સરોવરને પૂર્વ કિનારે સિમિઝોન અને ફ્યુઈ-લન એ બે બંદરો વચ્ચે આવેલો પર્વત. બુર્ગીસગ્રાટ અને દ્રાકમેમર એ બે એનાં ઉત્તર દક્ષિણનાં શિખર છે, એમને અનુક્રમે શુરુ આકસન તથા લઘુ આકસન પણ કહે છે.

આટિંગહાઉઝન : આલ્ટોઈની નૈર્ઝલ્યે થોડે દૂર રૌઈસ નદીને ઝખે કાંઠે આવેલા આ ગામની પાસે એક ટેકરી ઉપર ૬૭૫ એ પ્રાચીન કિલ્લાનાં ખંડેર દેખાય છે. વૃદ્ધ અમીર વૈર્નર જીવતો હતો, ત્યાં સુધી એ કિલ્લો Das Schloss von Werner auf Attinghausen—આટિંગહાઉઝનવાળા વૈર્નરનો કિલ્લો—કહેવાતો. એના મરણ પછી

ઑગલખર્ગ : સાગરપટથી ૧,૬૫૮ ગજ ઉચે આવેલી ખીણમાં એ જ નામનું ગામ અને મઠ એ મઠ ઇ. સ. ૧૨૨૦માં કોત્રાટ દ્વાન ઝેલ્ડનબુધર્ટે સ્થાપેલો. કાંઈ કાંઈને મને એ મઠ ૧૦૮૩માં સ્થપાએલો. ત્યાંના સાધુઓ માત્ર કેળવણી આપવાનું કામ કરે છે. મઠમાં મોટા ગ્રન્થભંડાર છે, તેમાં વિરલ હસ્તલેખો સચવાઈ રહ્યા છે. જુન માસમાં ત્યાં પર્વતકૂલ અનેક રંગે ખીણે છે ને ત્યારે અનેક પ્રવાસીઓ ત્યાં જત્રાએ જાય છે

એશનથાખ : ઓઈસ્ટરરાઈપમાં એક અમીરાત.

ઓઈસ્ટરરાઈપ અથવા ઓઈસ્ટરાઈપ : (ઓઈસ્ટ = પૂર્વ, રાઈપ = રાજ્ય - પૂર્વરાજ્ય, અ. ઑસ્ટ્રિયા) નાટકસમયે એનો રાજા સમ્રાટપદે ચુંટાયો હતો ને તે કારણે વનપ્રાન્તો ઉપર સત્તા ભોગવતો હતો એની સ્વાર્થ-સત્તા તોડવા માટે જ આ નાટકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે એ પ્રાન્તના લોકો એની સામે ઉઠ્યા હતા.

કુઈસનાખટ : ફીરવાલ્ટપેટર સરોવરના છેક ઉત્તર છેડા ઉપર આવેલો કિલ્લો (ઇમનઝે - ઇમીઝે જોશો) એના ખડેરો હજીયે ત્યાં છે. સુખા ગેસ્લરની રાજધાની આ કિલ્લામાં હતી. આ નાટકના નાયક ટેલે ગેસ્લરને અહીંથી થોડે દૂર નળીને નાકે જ્યાં વીધેલો, ત્યાં ટેલનુ સ્મારક કરેલું છે; તેની જત્રાએ, તેમજ યુરોપના એ અતિસુંદર સરોવર અહીં છેક પાસપાસે આવે છે તેથી ઘણા પ્રવાસીઓ ત્યાં આવે છે.

કૅન્સ : ડિંટરવાલ્ડનમાં ઝાર્નન નગરની પૂર્વે કેર્નવાલ્ટ નામે વનમાં આવેલું ગામ.

ગેર્સાઉ : ફીરવાલ્ટપેટર સરોવરને ઉત્તર કિનારે મધ્યભાગે જુનનની પશ્ચિમે આવેલું ગામ. કંઈ સૈકાં થયાં ચાલતા આવેલા જગતમાં નાનામાં નાના આ પ્રજાસત્તાક - પંચાયત - રાજ્યને સ્વી. સે અઢારમાં સૈકાને અન્તે પોતામાં ભેળવી દીધું.

ગોટહાર્ટ : આદ્યન પર્વતમાળામાંનો સન્ત ગોટહાર્ટનો (ગોટ = પ્રભુ, હાર્ટ = હૃદય) પર્વત. ઉરી, વાલે, ટેસિન અને ગ્રાઉબુન્ડન પ્રાન્તની સીમા-ઓ મળે છે, ત્યાં આવેલો છે એ નામે પર્વતમાર્ગ - ઘાટ - પણ ત્યાં આવેલો છે ઉત્તર સમુદ્રથી ભૂમધ્ય સમુદ્ર સુધી જનારી રેલ્વેને સાંધવા માટે આ પર્વતને કારીને નળી કાઢવામાં આવી છે. જુનોઆના કાવર નામે ઇજનેરે એ યોજના ઉપાડી લીધેલી. હા માઇલ એ નળી લાગી છે, મધ્યભાગે સાગરપટથી આશરે ૧૮૦૦ ગજ ઊંચી છે,

અને એના ઉપરનું ઉચામાં ઉચું શિખર એથી આશરે ૩૦૦ ગજ ઉચે છે. નળા તૈયાર કરવામાં રોજનાં સરેરાશ ૨૫૦૦ માણસો કામે લાગેલાં, ત્યારે ૭ા વર્ષે પૂરી થયેલી અને તેની પાછળ ૩૥ કરોડથી વધારે રૂપિયાનો ખર્ચ થયેલો. ઇ. સ. ૧૮૮૧ના નવેમ્બરની ૧લી તારીખે સો માણસોને લેધને પહેલી ગાડી તેમાંથી બે ઘડીએ પસાર થયેલી. ૧૮૮૨ના જુન માસમાં લોકવ્યવહારને માટે એ ખુલ્લી મુકાઇ. આજ તો તેમાંથી ગાડીને પસાર થતાં એક જ ઘડી લાગે છે.

ગ્લાસગો: શ્વીટ્સ પ્રાન્તની પૂર્વ આવેલો પ્રાન્ત અને તેમાં આવેલું તેનું મુખ્ય નગર.

ગ્લેર્નિશ: ગ્લાસગો નગરની નૈર્ઋત્ય દિશાએ આવેલો, સાગરપટથી આશરે ૪,૫૦૦ ગજ ઉચે પર્વત. એનાં શિખર હિમથી સદા ઢકાયેલાં રહેવાથી એને આઇસગેબિર્ગ (હિમગિરિ) પણ કહે છે.

ઝાર્ન: ઝાર્ન સરોવરને ફીરવાલ્ટબેરર સરોવરના આદપનાખર નામના વિભાગ સાથે સાંધનારી ઝાર્ન આ નદીને તીરે, ઝાર્ન સરોવરની છેક પાસે આવેલું ઉંટરવાલ્ડન પ્રાન્તનું મુખ્ય નગર. નાટક સમયે સુખા લાણનખર્ગની રાજધાની અહીં હતી. આજે એમાં આશરે ૫૦૦૦ માણસની વસતિ છે. ડૅન્સ જનારી રેલવેનું એ સ્ટેશન છે.

ઝીલીનન: ઉરી પ્રાન્તમાં, રૅઇસ નદીને જમણે કાંઠે આલ્ટૅર્કની દક્ષિણે પાચેક ગાઉ છેટે આવેલું ગામ. જુના કિલ્લાનાં યુરજનાં ખડેર હજીયે ત્યાં છે.

ઝુર્ચરપ (ઝુર્ખર્પ): (અં. ઝુરિચ) શ્વીટ્સ પ્રાન્તની ઉત્તરે આવેલો પ્રાન્ત, તેમાં આવેલું સરોવર અને તે સરોવરને ઉત્તર છેટે આવેલું નગર. પૂર્વે એ પ્રાન્ત ટુર્ગાઉ પ્રાન્તમાં સમાતો. આજે એ નગરની વસતિ આશરે બે લાખ માણસની છે. બહુ પ્રખ્યાત નગર છે. એની વિદ્યાકળા અને વેપાર ઉપર ડૅઇચલાણનો બહુ ભારે પ્રભાવ પડેલો છે, આખા દેશમાં એના જેવું ડૅઇચ પ્રભાવનું નગર નથી. વેપારમાં બહુ આખાદ છે. તેના મહાજન બહુ પ્રાચીનકાળથી બન્ધાયાં હતા, જોકે ૧૩૨૬ સુધી સામ્રાજ્યે એમને સ્વીકારેલાં નહિ.

ઝુરેનન: ઉરીની પશ્ચિમ સીમા ઉપર આવેલો પર્વત. એનાં કાંઈ કાંઈ શિખરો સાગરપટથી ૫,૦૦૦ ગજથી વધે છે. આલ્ટૅર્કથી એના ઉપર ચઢી ઉતરી ઍંગલબર્ગ જતાં ત્રણેય પહોડાં લાગે

ઝેલીસર્ગર્ગ : દીરવાલ્ટબેટર સરોવરના ઉર્નર વિભાગના ગળા આગળ પશ્ચિમ કિનારે રૂઢ્ઢીથી થોડે ઉત્તરે આવેલું ગામ.

ઝેવન (ઝેવા) : શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં લોવર્સર સરોવરને પૂર્વ કિનારે આવેલું ગામ.

ટુર્ગાઉ. આ પ્રાન્ત આજે છે તેના કરતાં પૂર્વે બહુ મોટો હતો, શ્વીટ્સર-લાણના ઇશાન કાણુનો સમસ્ત અંતે ઉત્તરમાં આવેલા આર્ગાઉ પ્રાન્તની પૂર્વનો પ્રદેશ તેમાં સમાનો અને ઝુઈરિષ સુધી પહોંચતો.

ટેગરફેલ્ટ : ઝોઈસ્ટરગાઈપની એક અમીરાત.

ટોઈફેલ્ટસમુઈન્સ્ટર : (ટોઈફેલ્ટસ=સેતાનનો, મુઈન્સ્ટર=દિવાન) દીરવાલ્ટ-બેટર સરોવરના ઉર્નર વિભાગને પશ્ચિમ કાઠે આકસનર્ગર્ગને સામે પાસે આવેલો ખડક.

ટ્રાઈય : દીરવાલ્ટબેટર સરોવરને દક્ષિણ કિનારે ઝેલીસર્ગર્ગની ઉત્તરે આવેલું ગામ. એને સામે કાઠે પ્લુનન આવેલું છે. હાલ આગબોટનું બંદર છે.

ડોઈયલાણડ : (ડોઈય=જર્મન, લાણડ=ભૂમિ) અં. જર્મનિ

ત્સુગ : શ્વીટ્સની ઉત્તરે આવેલો પ્રાન્ત. એ પ્રાન્ત અને ઉરીની વચ્ચે ત્સુગર સરોવર આવેલું છે.

પાલ્મ : ઝોઈસ્ટરગાઈપની એક અમીરાત.

ફાયન્સ (ફાયન્સ) : ઇટાલિયનમાં રાવેના નગરની નૈઋત્યે આવેલો કિલ્લો. ત્યાં આગળ ૧૨૪૦માં થયેલા યુદ્ધમાં સમ્રાટ ફ્રીડ્રીખ બીજાએ વિજય મેળવેલો અને આઠ મામના ઘેરા પછી એ કિલ્લો લીધેલો. સમ્રાટે સ્વાધીનતાના લેખ લખી આખો તે ખર્ચના પૈસા આગળથી આપ્યા ત્યારે વનપ્રાન્તોએ ૬૦૦ સૈનિકાની સહાયતા આ યુદ્ધમાં આપી હતી. અમીર આટિ ગહાઉઝન આ યુદ્ધમાં હતો એવી ગોઠવણ તેની વૃદ્ધ ઉમરને લીધે કનિએ આ નાટકમાં કરી છે.

દીરવાલ્ટબેટર : સરોવર (શીર=ચાર, વાલ્ટ=વન, બેટર=પ્રાન્તોવાળું - ચાર વનપ્રાન્તો વાળું સરોવર; અં. લુસર્ન, તેની વાયવ્ય દિશાએ આવેલા પ્રાન્તને નામે.) લુસર્ન, શ્વીટ્સ, ઉરી અને ઉંટરવાલ્ડન એ ચાર પ્રાન્તોની વચ્ચે આવેલું છે. આગળમાં ઉર્નર સરોવર તથા નૈઋત્યમાં આલ્પનાખર સરોવર એવા બે નાના સરોવરવિભાગનો એમાં સમાવેશ થાય છે. સરોવરનું ક્ષેત્રફળ ૪૪ ચોરસ માઈલ છે, ઉડામાં ઉંડું ૩૫૧ ગજ છે, અને સાગરપટથી સરોવરપટ ૭૧૪ ગજ ઉંચે છે. ચારે પ્રાન્તોનો

સમ્બન્ધ આ સરોવર દ્વારા બહુ પ્રાચીન કાળથી જળવાતો આવ્યો છે. આખા નાટકમાં આ સરોવરને મહત્વનું સ્થાન છે.

ક્રાઇસ્ટુર્ગ : બર્ન પ્રાન્તની નૈઋત્યે આવેલો પ્રાન્ત અને તેમાં આવેલું નગર. ૧૧૭૭માં એ નગર વસેલું, ત્યાર પછી એ ઘણું વધી ગયું છે. પૂર્વે એ ઉઇટલાઇડમાં સમાતું, તેથી એને ક્રાઇસ્ટુર્ગ ઇન ઉઇટલાઇડ કહે છે, કારણ કે ક્રાઇસ્ટુર્ગ ઇન ષ્વાઇસગાઉ નામે એક બીજું પણ ગામ છે.

ફ્રેલ્ડન : ફ્રીરવાલ્ટેટર સરોવરને છેક આગળે પુણે આવેલું ગામ, આર્ટોર્ડનું બન્દર. આજે એ આગબોટનું બન્દર ને આગગાડીનું સ્ટેશન છે.

બર્ન : ઉટરવાલ્ડનની પશ્ચિમે આવેલો પ્રાન્ત અને તેમાં આવેલું નગર. એ નગરની વસતિ લાખેક માણસની છે. અનેક પ્રવાસીઓ એ સુન્દર નગરને અને તેની આસપાસના પર્વતદશ્યને જોવા જાય છે. પૂર્વે એનો સમાવેશ ઉઇટલાઇડમાં થતો. એ નગર ૧૧૯૧માં વસેલું.

બાડન : લુસર્ન પ્રાન્તની ઉત્તરે આવેલા આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં લીમાટ નદીને તટે આવેલું ગામ. ત્યાં આગળ ગન્ધકના પ્રાયોન ઝરા છે. એનાથી થોડે દૂર ષ્ટાઇન ત્સુ બાડનવાળો કિલ્લો હતો.

બાનબર્ગ : આર્ટોર્ડથી ઇશાનમાં આવેલો પર્વત. બાન એટલે અન્તરાય. બરફના તોફાનને અન્તરાય દેવા આ પર્વત ઉપરની ઝાડી કાપવાની મનાઇ હતી. શાઇત્સરે અને ફ્રેસીએ કરેલા બાનબર્ગના વર્ણનનો આધાર કવિએ લીધેલો છે.

બુઇયલ : ઉટરવાલ્ડન પ્રાન્તમાં છેક દક્ષિણે આવેલું ગામ.

બુઇર્ગન : ઉરી પ્રાન્તમાં આર્ટોર્ડની નૈઋત્યે ગાઉએક દૂર શેઇનટાઇને પ્રવેશદ્વારે આવેલું ગામ. નાટકના નાયક વિલ્હેલ્મ ટૅલનું ત્યાં જ સ્થાને ઘર મનાતું, તે સ્થાને ૧૫૨૨માં એક નાનું સ્મરણમન્દિર બંધાવેલું, તે દશ્યે છે આગગાડીની વ્યવસ્થા થયા પછી અનેક પ્રવાસીઓ આ દેશભક્તના જન્મસ્થાનની જગ્યાએ જાય છે, તેથી હાલ એના ઘરની પાસે 'વિલ્હેલ્મ ટૅલ' નામે ધર્મશાળા બંધાવી છે ત્યાં પ્રવાસીઓ ઉતરે છે.

બુગીસટ્રાટ : આક્સનબર્ગનું ઉત્તર શિખર, એને ગુરુ આક્સન પણ કહે છે. બુઇનિક (બાઇનિક) : ઉટરવાલ્ડન અને બર્ન પ્રાન્તોની વચ્ચે બાર્નની દક્ષિણે આવેલો પર્વત, એને શ્યામગિરિ પણ કહે છે.

બુક : આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં આર નદીને તટે આવેલું ગામ.

પુનઃ શરૂ કરે પ્રાન્તમા લેન્સબુર્ગ તથા મેલિગનની વચ્ચે પુનઃ દક્ષિણે
અંગ્રેજી કિલો. ત્યાં સુધી ગેરલરની તથા ગર્ટાની જાગીર હતી.

પુનઃ ફ્રીરવાલ્ટપેટર સરોવરને કાઠે સ્વીટ્સ પ્રાન્તમા આવેલું ગામ
અને આગળોટતું જનર છે. એને મામે કાઠે ટ્રાઇન આવેલું છે.

મોન્ટ્રાલ: આદમઝીડેલન જોશો

મિટનગ્રાઉન (મિટન=મધ્ય, પટાઇન=પથર) ફ્રીરવાલ્ટપેટર

કેન્દ્ર સરોવરવિભાગને પૂર્વ કાઠે પુનઃથી થોડે દક્ષિણે આ

કેન્દ્ર ખડક આ નાટકથી અને ખીજા ગરખાથી કવિ

પ્રાન્તમા એટલો પ્રિય થઈ પડેલો કે તેની જન્મશતસવત્સરી

તરતજ તેને અમર કરવા આ ખડક ઉપર લોકોએ લેખ કાતરાવેલો.

દેખતી નકલ ભૂમિકાને અન્ને મુકેલી છે.

મુઓડા: પુનઃની પાસે ફ્રીરવાલ્ટપેટર સરોવરને મળનારી સ્વીટ્સ પ્રાન્તમા
વહેતી નદી.

મૅલ્ટાલ: ઉંટરવાલ્ડન પ્રાન્તમા ઝાર્નર સરોવરની પૂર્વે મૅલ્ટા નદીની
(ટાલ=) ખીણ અને તેમા આવેલું તે નામનું ગામ

મોન્ટ્રાલ શાખન: કુછમનાખટની નૈઋત્ય જાળુએ દોઢેક ગાઉ છેડે ફ્રીરવાલ્ટ-
પેટર સરોવરને પશ્ચિમ કાઠે આવેલું સ્વીટ્સ પ્રાન્તનું ગામ. ઉંટર-
વાલ્ડનમાના ઑગલબર્ગના મઠને તાબે છે.

રાપર્સવાઇલ : ગાલ પ્રાન્તમાં ઝુધરિષ સરોવરને ઉત્તર કિનારે આવેલું નગર. એના કિલ્લો ચૌદમા સૈકામાં બંધાવેલો એના અન્ધલણડારમાં ૬૦,૦૦૦ કરતા વધારે અન્ધો છે એનું સગ્રહસ્થાન પણ પ્રાચીન છે. ત્યાંથી એક લાકડાના પુલ ઉપર ચઢને સરોવરને સામે કાઠે જવાય છે. સમ્રાટ ફ્રાંકો એ પુલ બંધાવેલો, એવે હેતુએ કે સામેના પ્રાન્તો ઉપર સારી રીતે કાબુ રાખી શકાય, પણ દેખાડેલો હેતુ એવો કે આબનગ્રીડેલનની જત્રાએ જતા જત્રાળુનો રસ્તો ટુકો થાય

રીંગી : શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં ફીરવાલ્ટપેટર, ત્સુગર, અતે લોવર્મર સરોવરની વચ્ચે આવેલી પર્વતમાળા સૌથી ઉચું શિખર આશરે ૩,૦૦૦ ગજ ઉચું છે. ચારે બાજુનો દેખાવ અતિ રળિયામણો હોવાથી અનેક પ્રવાસીઓ ત્યાં જાય છે ને આજે નો ત્યાં રેલ્વે પણ બંધાઈ ગઈ છે.

રૂઇલી (reuten=ઉખાડી નાખવું, એ ધાતુ ઉપરથી) ઉરી પ્રાન્તમાં ઉર્નિંગ સરોવરને પશ્ચિમ કાઠે, ઝેલિસબર્ગથી થોડે દક્ષિણે, મિટનષ્ટાઇનને સામે કાઠે આવેલું મેદાન સરોવરપટથી પચાસેક ગજ ઉચે છે. એની ચારે બાજુએ જ ગલો અને ખડકાની દિવાલ આવી રહેલી છે. શ્વીટ્સ-સ્વતંત્રતાના પારણાણે આજે એની ખૂબ થાય છે. દેશના શાળા-બાળકોએ એ મેદાન, કવિ શિલ્કની જન્મશતસવત્સરીને પ્રસંગે— ૧૮૫૬માં— ખરીદીને પ્રજાને સોંપ્યું છે.

રૌઇસ : ઉરીને દક્ષિણ છેડે આવેલા ગોટલાર્ટના પર્વતોમાંથી નિકળી ફેલુઇ-લન પાસે ફીરવાલ્ટપેટર સરોવરમાં પડી, વળી છેક સામે બુલે લુસર્ન પાસેથી નિકળી આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં ચાર નદીને મળનારી નદી. ચાર નદી ત્યાંથી આગળ ચાલી દેશની ઉત્તર સીમાએ રાઇન નદીને મળે છે.

રોમ : મટાલિયનની રાજધાનીનું નગર.

રૌમબર્ગ : ઉટ્ગવાલ્ડનમાં વૉલ્ફનશીસનની પશ્ચિમે આવેલો કિલ્લો. એનાં ખડકો દઢ છે. એ કિલ્લો સુગા લાણડનબર્ગે નાબળસુગા વૉલ્ફન-શીસનને સંપિલો. વૉલ્ફનશીસન એજ નામના ગામનો અમીર હતો, પણ દેશદ્રોહી ચઢને ઝોઇસ્ટરરાઇપને મળી ગયો હતો.

સાપ્ડનબર્ગ : ઉટ્ગવાલ્ડન પ્રાન્તમાં કેન્સની દક્ષિણે, ઝાર્નનની પૂર્વે આવેલો પ્રાચીન કિલ્લો એનાં ખડકો દઢ છે ત્યાં છે.

લુસર્ન : ફીરવાલ્ટષ્ટેટર સરોવરને વાયવ્ય કિનારે આવેલો પ્રાન્ત અને તેનું મુખ્ય નગર. આના ઉપરથી એ સરોવરને લુસર્ન પણ કહે છે.

લોવર્સર : શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં આવેલું સરોવર. એને પશ્ચિમ કાંઠે લોવર્સ ગામ છે.

વાઇલર : ઉટરવાલ્ડનમાં છાન્સની પશ્ચિમે આવેલું ગામ.

વાઇસલાઇડ : (વાઇસ = વેત, લાઇડ = ભૂમિ ; હિમને કારણે) બુઇનિક પર્વતની દક્ષિણે આવેલી ઝોગરહાસલીની ખીણ. ત્યાં ડાઇચ ભાષા બોલાય છે.

વાર્ટ : ઝોઇસ્ટરરાઇખની એક અમીરાત.

વેલ્શલાઇડ : પરદેશ, ખાસ કરીને ઇટાલિયન (અથવા ક્રાંકરાઇખ)

વૉલ્ફનશીસન : ઉટરવાલ્ડનમાં ગામ. ત્યાંનો અમીર દેશદ્રોહી બનીને ઝોઇસ્ટર-રાઇખને મળી ગયો હતો તે રૉસબર્ગનો નાયબસુબો બન્યો હતો.

શાફ્હાઉઝન : શ્વીટ્સરલાઇડમાં ઉત્તર સીમાએ આવેલો પ્રાન્ત તથા તેમાં રા'ઇન નદીને કાંઠે આવેલું નગર. ત્યાં આગળના નદીના પ્રપાતો પ્રખ્યાત છે. નગર પ્રાચીન છે અને આખા થતુ બાય છે. ત્યાં ઍલ્યુમિનિયમના કારખાના વધતાજ બાય છે.

શેપન : ઉરીમાં આવેલી નદી તથા (ટાલ =) ખીણ. ટૅલના ગામ બુઇગર્લન પાસે થઇને એ નદી વહી ઍન્ટિગહાઉઝન પાસે રૉઇસ નદીને મળે છે.

ઝૅકહૉર્ન : (ઝૅક = ભય કર, હૉર્ન = શિ ગહુ) બર્નિઝ આલ્પનનુ એક શિખર, સાગરપટથી ૬૬૯૩ ગજ ઉચુ છે. એ શિખર ઉપર જવુ અશક્ય મનાતુ. માણસ ત્યાં પ્રથમ ૧૮૬૧માં ચઢ્યો

શ્વાબન : (અં. સ્વાબિયા) ડાઇચલાઇડની દક્ષિણે આવેલો ઝોઇસ્ટરરાઇખનો પ્રાન્ત.

શ્વીટ્સ : ફીરવાલ્ટષ્ટેટર સરોવરની પૂર્વે, ઉરી પ્રાન્તની ઉત્તરે આવેલો વન-પ્રાન્ત અને તેમાં આવેલું મુખ્ય નગર. દેશની સ્વાધીનતાના અનેક લેખ એ નગરમાં સાચવી રાખ્યા છે, તેમાં ૧૨૯૧માં ત્રણ વનપ્રાન્તોએ મળીને કરેલું સન્ધિપત્ર^૧ પણ છે.

શ્વીટ્સરલાઇડ : (શ્વીટ્સર = શ્વીટ્સની, લાઇડ = ભૂમિ) દેશમાં સૌથી પ્રથમ વસતિ શ્વીટ્સમાં આવી વસ્યાથી અને દેશની સ્વાધીનતામાં એ પ્રાન્તે

* —————

^૧ ભૂમિકા પૃષ્ઠ ૪૭ની નોંધ ૩૪.

અગ્રેમર ભાગ લીધાથી આખા દેશનું નામ એ પ્રાન્તને નામે ધ સ.
૧૮૦૩માં પડ્યું.

ષ્ટાઇન ત્સુ ખાડન : આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં લીમાટ નદીને કાંઠે આ કિલ્લો હતો.
ઝોઇટ્ટરરાઇધને તાબે હતો તે સમ્રાટ આલ્બ્રેક્ટ શ્વીટ્સમાં આવતો ત્યારે
ત્યા ઉતારો રાખતો. શ્વીટ્સ માણડાંકાને જાગીરો પણ અહીં જ
ખસવામાં આવતી. ૧૪૧૫માં શ્વીટ્સોએ એ કિલ્લાનો નાશ કરેલો.

ષ્ટાઇનન : શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં લોવર્સર સરોવરને કાંઠે આવેલું દેશભક્ત ષ્ટાઉક-
ક્રાખરનું ગામ.

ષ્ટાન્સ : ઉટરવાલ્ડનમાં વાઇલ્ડનની પૂર્વે આવેલું ગામ. સંમ્પાખના યુદ્ધમાં
પડેલા વિકલ્લરીડનું સ્મરણમન્દિર આ ગામમાં છે.

સિસિકાન : ઉર્નર સરોવરવિભાગને પૂર્વ કાંઠે ઉરી અને શ્વીટ્સની સીમા-
પ્રદેશ ઉપર આવેલું ગામ

હાકમેસર : (=સમારવાની છરી) આકસનખર્ગનું દક્ષિણ શિખર, એને લઘુ
આકસન પણ કહે છે

હાકે (ખલુ વ. હાકન) : શ્વીટ્સ પ્રાન્તમાં શ્વીટ્સ નગરની ઈશાને આવેલી
પર્વતમાળા. (૧) હાકન, (૨) લઘુ મિટે અને (૩) ગુરુ મિટે એવાં
એના ત્રણ શિખર છે

હાઇમખુર્ગ : પ્રાચીનકાળે આ નગરનું નામ હાખીજખુર્ગ હતું. આલ્ટન-
ખુર્ગવાળા ઉમરાવ રાટ્ઝોટે ૧૦૨૦ના અરસામાં આર્ગાઉ પ્રાન્તમાં આર
અને રૌઇસ નદીઓના ગાળામાં વુઇલ્ફવર્ગ વાળા ઝાડીએ છવાયેલા
પર્વત ઉપર આ કિલ્લો બાંધ્યો. ૧૦૭૫માં ઉમરાવ વૅર્નર બીજાએ
એનું નામ હાઇમખુર્ગ પાડ્યું. આ કિલ્લાના નામ ઉપરથી ઝોઇસ્ટર-
રાઇપના રાજવંશનું નામ પડેલું, કારણકે મૂળે તેની આ જાગીર હતી
આજે એ કિલ્લાના ખણ્ડેર ત્યાં છે.